



1994

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО
THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

03
2018

ISSN 0354-5989 UDK 32 година XXV vol. 61. СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

ISSN 0354-5989 UDK 32 година XXV vol. 61 број 3/2018.



03

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО
THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

**ГЕОПОЛИТИЧКА И ИДЕНТИТЕТСКА СТВАРНОСТ
СРБИЈЕ И БАЛКАНА**

Драган Симеуновић, Миломир Степић,
Ђорђе Стојановић, Јелена Ђорђевић

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ПРОЦЕСИ У СРБИЈИ

Зоран Стојиљковић, Сениша Атлагић, Јелена Сурчулија Милојевић,
Ивица Лазовић, Јадранка Оташевић, Нада Доброта Давидовић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Сања Стошић, Александар Ђорђевић, Марко Вековић, Миљан Филимоновић,
Зоран Мирковић, Марко Гагић, Ивана П. Бодрожић,
Александар Бодрожић, Олга Павковић, Радојица С. Лазић

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Михајло Манић, Јелена Миљковић Матић



ISSN 0354-5989 UDK 32 година XXV vol. 61 број 3/2018.

50 ГОДИНА
ИНСТИТУТА
1968 - 2018

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ISSN 0354-5989

UDK 32

DOI: 10.22182/spm.6132018

Година XXV vol. 61

Број 3/2018.



СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Издавач: Институт за политичке студије
Адреса: Светозара Марковића 36, Београд
Телефон: 3039-380, 3349-204
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
E-mail: redakcija@spmbeograd.rs
www.ips.ac.rs
www.spmbeograd.rs

ISSN 0354-5989 UDK 32 Број 3/2018. XXV vol. 61

DOI: 10.22182/spm.6132018

Главни и одговорни уредник

Живојин Ђурић

Заменик главног и одговорног уредника и уредник енглеског издања

Ђорђе Стојановић

Извршни уредници

Дејана Вукасовић (за енглеско издање)

Миша Стојадиновић

Редакција часописа

Милан Јовановић, Дејан Ђурђевић, Милош Кнежевић, Живојин Ђурић,

Дејана Вукасовић, Јасна Милошевић Ђорђевић, Ђуро Бодрожић,

Ђорђе Стојановић, Миша Стојадиновић

Секретари часописа

Драган Траиловић,

Слађана Младеновић, Младен Лишанин

Савет часописа

Зоран Аврамовић, Сретен Сокић, Милован Митровић, Радослав Гађиновић,

Миломир Степић, Драган Симеуновић, Милан Брдар, Зоран Стојиљковић,

Драгана Митровић, Љубиша Деспотовић

Чланови савета из иностранства

Mamoru Sadakata, Simon James Critchley, Anastasia Mitrofanova,

Виталиј Шаров, Iver B. Neumann, Goran Kovacic, Ewa Bujwid-Kurek

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО

Радови СПМ/SPT налазе се и доступни су у електронским базама научних

часописа С.Е.Е.О.Л. (Central and Eastern European Online Library) и ERIH

PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences).

Прелом и штампа - Birograf comp, Земун

Тираж: 70 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

С Р П С К А П О Л И Т И Ч К А М И С А О

САДРЖАЈ

Тема броја:

ГЕОПОЛИТИЧКА И ИДЕНТИТЕТСКА СТВАРНОСТ СРБИЈЕ И БАЛКАНА

<i>Драган Симеуновић</i> ФЕНОМЕН ГРАНИЦА	9-25
<i>Миломир Степић</i> КОСОВО И МЕТОХИЈА КАО ИНДИКАТОР <i>НОВОГ</i> <i>БИПОЛАРИЗМА</i>	27-49
<i>Борђе Стојановић</i> ПОЛИТИКЕ НАРАТИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ БАЛКАНА И БАЛКАНИЗМА	51-82
<i>Јелена Ђорђевић</i> СТУДИЈЕ КУЛТУРЕ – ОД ДИСКУРСА ДО РЕАЛНОСТИ: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ	83-99

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ПРОЦЕСИ У СРБИЈИ

<i>Зоран Стојиљковић</i> СИНДИКАТИ И ЗАПОСЛЕНИ У ЛАВИРИНТИМА ПОЛИТИКЕ	101-122
<i>Синиша Атлагић, Јелена Сурчулија Милојевић</i> ИНСТИТУЦИОНАЛНИ УСЛОВИ КОНКУРЕНЦИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА У СРБИЈИ: СЛУЧАЈ РЕГУЛАТОРНОГ ТЕЛА ЗА ЕЛЕКТРОНСКЕ МЕДИЈЕ	123-140
<i>Ивица Лазовић</i> ИМА ЛИ СИНДИКАТА МЕЂУ ДРЖАВНИМ СЛУЖБЕНИЦИМА: АНАЛИЗА ПРИСУСТВА СИНДИКАЛНОГ ОРГАНИЗОВАЊА У ДРЖАВНОЈ УПРАВИ У СРБИЈИ	141-156

<i>Јадранка Оташевић, Нада Доброта Давидовић</i> ИНСТИТУЦИОНАЛНИ КАПАЦИТЕТИ СРБИЈЕ У РЕШАВАЊУ ПРОБЛЕМА ДЕЦЕ СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ	157-173
--	---------

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

<i>Сања Стошић, Александар Борђевић</i> МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ	175-194
---	---------

<i>Марко Вековић</i> ЕСЕЈ О ПОЛИТИЧКИМ РЕЛИГИЈАМА	195-210
--	---------

<i>Миљан Филимоновић, Зоран Мирковић</i> УТИЦАЈ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ НА ИЗМЕНУ БЕЗБЕДНОСНОГ АМБИЈЕНТА У ЕВРОПИ НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА	211-228
---	---------

<i>Марко Гагић</i> КРИЗА У ЈЕМЕНУ– НАСЛЕЂЕ АЛИ АБДУЛАХА САЛИХА.....	229-246
---	---------

<i>Ивана П. Бодрожкић, Александар Бодрожкић</i> ПОЛИТИЧКО–ПРАВНИ АСПЕКТИ ШИРЕЊА ЛАЖНИХ ВЕСТИ.....	247-260
---	---------

<i>Олга Павковић</i> КРИЗА ВЛАДАВИНЕ ПРАВА У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ И МЕХАНИЗМИ ЗАШТИТЕ ОСНОВНИХ ВРЕДНОСТИ....	261-275
---	---------

<i>Радојица С. Лазић</i> ЦИВИЛНО ДРУШТВО, МЕДИЈИ И ЈАВНОСТ У КОНТРОЛИ СЛУЖБИ БЕЗБЕДНОСТИ У СРБИЈИ.....	277-291
--	---------

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

<i>Михајло Манић</i> ПОЛИТИЧКИ МИТОВИ НЕОЛИБЕРАЛИЗМА.....	293-298
--	---------

<i>Јелена Миљковић Матић</i> КАТОЛИЧКО ДРУШТВО	299-305
---	---------

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

CONTENTS

This Issue's Theme:

GEOPOLITICAL REALITY AND THE REALITY OF IDENTITY IN SERBIA AND THE BALKANS

Dragan Simeunovic

THE BORDER AS PHENOMENON..... 9-25

Milomir Stepic

KOSOVO AND METOHIJA AS AN INDICATOR OF
THE NEW BIPOLARISM..... 27-49

Djordje Stojanovic

POLITICS OF NARRATIVE CONSTRUCTION OF
BALKAN AND BALKANISM..... 51-82

Jelena Djordjevic

CULTURAL STUDIES – FROM DISCOURSE TO
REALITY: CASE OF SERBIA 83-99

INSTITUTIONAL PROCESSES IN SERBIA

Zoran Stojiljkovic

TRADE UNIONS AND EMPLOYEES IN THE POLITICS
LABYRINTHS 101-122

Sinisa Atlagic, Jelena Surculija Milojevic

INSTITUTIONAL CONDITIONS FOR COMPETITION OF
POLITICAL IDEAS IN SERBIA: THE CASE OF THE
REGULATORY AUTHORITY FOR ELECTRONIC MEDIA... 123-140

Ivica Lazovic

ARE THERE TRADE UNIONS AMONG CIVIL SERVANTS:
ANALYSIS OF THE PRESENCE OF UNIONIZATION
IN STATE ADMINISTRATION IN SERBIA 141-156

<i>Jadranka Otasevic, Nada Dobrota Davidovic</i> INSTITUTIONAL CAPACITIES OF SERBIA IN RESOLVING THE PROBLEM OF CHILDREN WITH DISABILITIES.....	157-173
--	---------

ESSAYS AND STUDIES

<i>Sanja Stosic, Aleksandar Djordjevic</i> MULTICULTURALISM IN TODAY'S SOCIETY AND NATIONAL IDENTITY	175-194
--	---------

<i>Marko Vekovic</i> ESSAY ON POLITICAL RELIGIONS	195-210
--	---------

<i>Miljan Filimonovic, Zoran Mirkovic</i> IMPACT OF FOREIGN POLICY OF THE RUSSIAN FEDERATION ON EUROPEAN SECURITY AT THE BEGINNING OF THE 21 ST CENTURY	211-228
---	---------

<i>Marko Gagic</i> YEMEN CRISIS – THE LEGACY OF ALĪ ABDULLAH ŠĀLIĤ	229-246
--	---------

<i>Ivana Bodrozic, Aleksandar Bodrozic</i> POLITICAL–LEGAL ASPECTS OF FAKE NEWS SPREADING	247-260
---	---------

<i>Olga Pavkovic</i> THE RULE OF LAW CRISIS IN THE EUROPEAN UNION AND THE CORE VALUES PROTECTION MECHANISMS...	261-275
--	---------

<i>Radojica S. Lazic</i> CIVIL SOCIETY, MEDIA AND THE PUBLIC IN CONTROL OF SECURITY SERVICES IN SERBIA	277-291
--	---------

REVIEWS

<i>Mihajlo Manic</i> POLITICAL MYTHS OF NEOLIBERALISM.....	293-298
---	---------

<i>Jelena Miljkovic Matic</i> CATHOLIC SOCIETY	299-305
---	---------

ТЕМА БРОЈА

**ГЕОПОЛИТИЧКА И
ИДЕНТИТЕТСКА СТВАРНОСТ
СРБИЈЕ И БАЛКАНА**

*Драган Симеуновић**

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ФЕНОМЕН ГРАНИЦА

Сажетак

Предмет анализе је феномен граница, који је не само у Србији, већ у целом свету актуелнији него икада. Иако живимо у времену у коме су границе недавно биле проглашене сувишним и провизорним, нагли прилив миграната, међугранични спорови и Дамоклов мач сепарације који виси над главама немалог броја европских и неевропских мултиетнички и мултирелигијски структурираних друштава, учинили су границу као феномен веома актуелном не само на политичком и војном, него и на економском и културном плану.

Циљ рада је да се феноменолошким приступом објасни смисао границе и покаже да су разноврсне границе присутније у нашим животима далеко више него што ми то примећујемо, да су државне границе најчешће прокламоване као трајне и стабилне, а да су заправо несталне и крхке, и сигурне само онолико колико друга страна преко границе то хоће и може. Намера аутора је да покаже да границе нису само места сукоба, већ и сусрета.

Од метода се у раду користе метода апстракције, упоредно-историјска и херменеутичка метода која је неизбежна у сваком феноменолошком истраживању.

Резултат рада је одређење појма границе не само као линије већ и као територије уз линију са дубином, утврђивање њене друштвене, и нарочито политичке функције, посебности културе границе и њене неизбежно мултикултурне димензије, односа границе према центру и периферији целине која се њоме граничи, њене ефективности у времену кризе и перспективе у глобалистички устројеном свету. Закључак рада је синтетичког карактера и обухвата не само домете у раду него и имплицира тезе о граници као феномену прошлости, садашњости и будућности.

Кључне речи: простирање, целина, граница, центар, периферија, култура границе, човек границе, криза, сукоб, сусрет

* Електронска адреса аутора: dragan.simeunovic@fpn.bg.ac.rs

Свачији живот, као постојање и живот уопште, обележен је најмање са две границе: рођењем и смрћу. Све људске границе су релативне и прелазне, сем смрти као границе живљења и зато њу и не доживљавамо као нешто људско, већ као нешто апсолутно нељудско и антиљудско.

Павле Флоренски је добро уочио да је све што је створено подељено на двоје. Већ у првим речима књиге постања света имамо да је Бог „створио небо и земљу“, као и мушкарца и жену, те много других двојстава која углавном једно другом противрече, закључно са најбитнијем од свих двојстава, а то је „видљиви и невидљиви свет“. Сва та двојства имају своје узајамне границе које можемо означити као границе додира. Те границе се понекад и међу почем дају видети па и опипати, а кад је реч о невидљивим оне се могу само трансцендентално осетити или наслутити. Видљиви и невидљиви свет се не додирују само у сну, већ стално, али, зачудо, ми то мање примећујемо кад смо будни.

То мења нашу представу о граници као нечем изузетно чврстом и стабилном, а тиме и сигурном. Управо измешаност, спајање и делимично преливање на додиру два двојства чине границу двојстава границом. Што су границе мање такве, ради се мање о двојству где су границе чврсте. Заправо, ту се тада не ради о комплементарном двојству, већ само о две различитости. Отуда ни државе које немају културну прожетост у зони граница не могу бити пријатељске.

Човек се радо простире јер је простирање потврда његове слободе, и зато увек настоји да се простре не само докле сежу његови интереси и потребе, већ докле се простира његова глад за слободом и сигурношћу. Међутим, простирање увек укључује и ризик јер се у њему „увек скрива и неко догађање“.¹ У избору између простирања и непростирања долази до изражаја Периклова мисао да је срећа у слободи, а слобода у храбрости.² Човек мора бити храбар, да би био слободан, а слободан да би могао бити срећан. Зато распростирање и храброст иду заједно.

Наша потреба за простором је вишезначно интересна. Наш примарни интерес је наша безбедност као основно добро, али наш интерес је и свако друго наше добро. Тежећи већем добру човек тежи и већем простору јер везује величину добра за величину простора који поседује или користи.

Уопште, све што је живо, било да је реч о јединки или о колективу, тежи да има своју територију као важан услов свог доброг

1) Мартин Хајдегер, *Списи о уметности*, ЦИД, Подгорица, 2014, стр. 182.

2) Према: Kosta Čavoški, *Moć i prevlast. Tukididova politička misao*, Catena mundi, Beograd, 2015, стр. 75.

живљења или бар преживљавања. Чинећи из тог разлога своју територију сигурном што је више могуће, свако биће настоји да учини себе не само сигурним, већ и доминантним у том простору јер су сва жива бића не само бића страха, већ уједно и бића моћи. Без сопствене територије, односно без свог довољног животног простора нема ни осећаја слободе, једнако као што у крајњем нема ни пуног материјалног живота. Тако долазимо до спознаје да је граница не само услов стварне, већ и замишљене слободе.

Вођена циљем да што тачније одреде простор своје сигурности и потпуне слободе, сва жива бића настоје да ограниче свој свет што има вишезначне последице. Једна од њих је и настанак разноврсних видљивих и невидљивих граница. Свима њима је заједничко то што имплицирају недостатак спознавања Другог, па чак и границе саме као општости. Отуда „ми нешто знамо, осећамо као границу само утолико уколико смо уједно већ прешли преко тога“.³

Сем нагона за преживљавањем и отуда и поседовањем територије, настанак граница додатно још условљава и свако заједништво. Границом је заједница не само сабрана у Своје већ и обезбеђена, и као таква бива перципирана од оних који у Њено нису укључени. Граница у име колектива, односно неке заједнице, увек почива на некој разлици између те и других заједница. Та разлика се увек проглашава важном, ако не и најважнијом,⁴ мада може бити и сасвим симболичне природе. Као што је уочио Бауман (*Zygmunt Bauman*) „само по себи заједништво (земљишта, језика, традиције) је увек један артефакт активности цртања границе, увек спорно и оспоравајуће, оно неке (потенцијално ометајуће) разлике прећуткује, а неке друге (објективно мање) разлике представља као моћне и одлучујуће факторе одвајања“.⁵

У нашем субјективном доживљају заједништва и оцене важности сродности и разлика које га одређују може се ићи тако далеко да се створе и визије таквог заједништва чије су границе заправо крајњи домети наше субјективности и нашег увида у живот и свет. Отуда Шопенхауер (*Arthur Schopenhauer*) с правом назначава границе наших визија као границе које сматрамо границама света.

На граници се чува целина. Тачније, без границе не би било целине. Граница стиже до тамо докле се простире нечија моћ по-

3) G. W. Friedrich Hegel, *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987, стр. 83.

4) Jonathan Sacks, *The Dignity of Difference. How to avoid the Clash of Civilization*, London – New York, Continuum, 2003.

5) Zygmunt Bauman, „Soil, blood and identity”, *The Sociological Review*, 40 (4)/1992, стр. 667; Види такође и: Steve Reicher, Nick Hopkins, *Self and Nation: Categorization, Contestation and Mobilization*, SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi, 2001, стр. 154.

седовања као неоспорна. Ни на једној страни границе нико није исувише мали нити безнадежно слаб, јер да јесте, границе међу њима не би ни било.

На великом броју језика реч граница потиче од латинске речи *frons* која значи лице, чиме се хоће рећи да је граница место где се и са пријатељем и са непријатељем сусрећемо лицем у лице стојећи при том на својој, као сигурној територији. То је уједно и порука да је то место на коме се пази, мотри и стално држи лице (а тиме и поглед) окренуто ка другој страни границе, и никада се непријатељу, али ни пријатељу не окрећу леђа.

Граница као линија разграничења две сукобљене или непријатељске стране подразумева непостојање простора за нормалан живот, неодржив развој ма чега што није у вези са конфликтом и насиљем, формалну припадност, а практичну искљученост те линије из простора државе којој као њена граница она припада, место где су могући сви облици угрожавања људских права, на коме нема и не може бити икаквог значајнијег инвестирања ни привредног прогреса, сем пораста у једином промету у времену криза – пораста шверца роба, оружја и људи, ових последњих и као вољних и као невољних избеглица.

Граница није и не може никада бити само једна танка замишљена линија како је правници и политичари представљају, напросто већ зато што, како је једном приликом приметио Тибор Варади (*Tibor Varady*), и „право има своје границе“.⁶ Она је отуда и та линија, али уједно и еластично одређен простор око једне, формално трајне, а заправо врло померљиве линије. Та померљивост границе је њено веома важно и трајно својство које се обично при том не признаје од стране оних који су границу успоставили, а истиче од стране оних који хоће да је преобликују.

У неким језицима се прави разлика између границе схваћене као гранична линија и границе схваћене као одређен, територијално дубљи, а за неке и трајни животни простор. Обично се за те појмове у енглеском или у француском језику користе термини *border* и *frontier*, али без семантичког инсистирања на оштрој разлици при њиховој употреби у смислу строге везаности за одређену појаву. *Border* је углавном схваћен као демаркациона линија која не подразумева никакав простор, увек је део *frontiera* и често се „креће“ у њему. Отуда је *frontier* као простор око границе већ услед те своје ширине трајнији и стабилнији, док је *border* нешто што је пре подложно корекцији путем војне силе или политичке воље.

6) *Dr Tibor Varadi o blagu iz porodične advokatske arhive*, List Zrenjanin, 29. oktobar 2015, Internet, <http://www.listzrenjanin.com/dr-tibor-varadi-o-blagu-iz-porodicne-advokatske-arhive/>.

На руском језику је пак граница „линија додира“, што упућује на могућу блискост колико и на потенцијал сукоба јер линија додира постоји и у рату.

У времену конфликта постоје и границе у настајању, које и поред своје аморфности имају своју примарну функцију раздвајања. У политичкој теорији се оне називају транзиционалним простором (*transitional spaces*) будући да често представљају нове, још међународно непризнате границе, али са постојањем јасне тенденције да ће то бити учињено. Појам транзиционалног простора је у политичку теорију дошао из психологије преузимањем појма транзиционалног објекта као инструмента ширења простора детета, који је прва описала Мелани Клајн. Транзиционални објект је онај који дозвољава детету безбедан излазак из мајчинског крила и наручја у шири, нов, а ипак довољно сигуран простор. У конфликту то могу бити сопствене оружане снаге или присуство међународних снага које гарантују безбедност у тој зони. Чак и онда када се признају нове границе од стране међународних фактора, транзиционални простор практично не престаје да постоји. Најтежи задатак није његово формално укључивање у неку државу већ стварање таквих услова живота и привређивања који тај простор чине одиста равноправним и за све безбедним простором те државе.

Културолошки, цивилизацијски и етнички узев граница може бити и дубок и широк простор. Постоје и изузетно дубоке и широке цивилизацијске границе каква је на пример балканска. Њихова дубина проистиче из скоро перманентне нестабилности тих простора која је узрокована честим сукобима држава и народа услед чега су и разграничења међу њима честа и отуда и махом привремена, па се делови простора који су били некад уз границу неретко не стигну стабилизovati пре нове промене и стога остају задржани у свести као латентна граница. Уопште узев, конфликти и њихова учесталост су главни узрок створене дубине границе која чини одређени простор више границом него стабилном територијом. Дубоке границе само потврђују да све што је територија може бити граница. Питање је само учесталости реализације те могућности.

Будући да се граница успоставља између различитости, она никад није само крај, већ је увек и почетак, тачније она је крај својег и почетак туђег света. Иако смо склони да предност дајемо свему своме и да у име своје сигурности и другог добра гледамо на крај свога простора као на крај свега сигурног и доброг, Хајдегер (*Martin Heidegger*) опомиње да граница није само место „код

чега нешто престаје⁷. Она је увек и место где нешто почиње, а то нешто може бити и добро. Зато је граница и место сусрета колико и место сукоба.

Иако претпоставља организовање, граница је простор ентропије. Свако граничење са неким или нечим је процес у коме се догађа фрагментација разних процеса и њихово преплитање које се може и не мора испољити у одржању колико и у нестанку границе, али се увек завршава стварањем особене културе.

Знаменити скандинавски политиколог Стеин Рокан (*Stein Rokkan*) који је 60-их година двадесетог века извршио поделу свих политичких простора на центар и периферију,⁸ превидео је да постоји и нешто треће, а то је граница схваћена као залеђни простор граничне линије који и њу обухвата. Тај, по много чему увек посебан простор има своја посебна правила живота и логично и своју посебну културу. Кад је реч о граници Рокан је био утолико у праву што све, па отуд и граница, има свој центар, али тај центар је у случају границе двострук. Прво, њен природни центар је само место граничења, она танка линија раздвајања двају целина, и друго, свака граница схваћена као одређени војни, географски и духовни захват у дубину простора са обе стране граничне линије, има и центар своје периферије, обично оваплоћен у највећем насељу границе.

Центар је увек симбол моћи, а периферија то није никад. На граници је само одговорност. Њена моћ заштите одсликава моћ целе заједнице. Рецимо, све врсте кора воћних плодова садрже материје које ефикасније штите здравље него што то чини унутрашњост плода. У питању је моћ границе. Све што је предвиђено да буде граница од јачег је материјала него оно што она штити. Оно што је нечему граница створено је за првенство у нападу колико и за првенство у одбрани онога чему је граница. Све што је намењено граничењу отуда је специфичан и увек тврђи део од онога чему је граница, било да је реч о кори јабуке или оштрици мача. Док је граница у политици штит, она је у култури пре свега апсорбер, а тек онда и филтер за туђе културне утицаје.

На граници се перманентно одвија сукоб између захтева политике и потреба културе, на делу је стални дуел између моћи и духа.

Пропаст нечије културе почиње падом граница који не мора бити само војни, а стварање и успостављање чак и дозирано пропусних или привремено отворених граница је, са друге стране, ва-

7) Мартин Хајдегер, *Списи о уметности*, нав. дело, стр. 182.

8) Stein Rokkan, Derek W. Urwin, *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries*, Sage Publications, 1983.

жан услов за уздизање културе, о чему у историји Срба најбоље сведочи Први српски устанак⁹ када су Срби за отприлике једну деценију основали преко тридесет школа, а да пре тога вековима нису имали ниједну.

Култура оплемењује смисао живота свему, па и граници. Као што центар и периферија имају своју особену живљену културу, има је и граница. Свака, а поготово живљена култура је култура не само неког времена већ и простора.¹⁰ Култура границе се разликује од конзументске културе центра која тежи да оствари принцип поседовања, принцип имати, а не принцип бити, по томе што је за људе са границе најважније преживети, дакле егзистенцијално бити, док је мање важно много имати већ из разлога што је сваки посед на граници несигуран.

Што се у граничном простору више одмичемо од граничне линије то мање имамо присутну културу границе, а више културу центра.

Култура границе је масовна култура која се гради прожимањем утицаја с обе стране границе и условима живљења на граници. Култура је увек комуникација, отуда чак и комуницирање силом на граници узрокује стварање понечег културно сличног код обе сукобљене стране. С обзиром да је граница одбрамбени зид државе, онај кордон који треба да одбија све што је не само опасно већ и непознато и отуда можда ризично, култура границе се формално доживљава као култура нетолеранције сваке врсте. Изузетност у смислу сталне могуће изложености опасности, као и важност одбране целине дају основ за „право“ на смањење толерантности на граници услед чега се културни образац границе приближава културном обрасцу перманентно ратних подручја. При том на културни живот и културу границе негативно утиче и свака ескалација кризе.

Култура границе је уједно и специфична култура живота и специфична култура смрти.

Људи на граници нису само војници. Док су на граничној линији само војници на стражи, све дубљи улазак у гранични простор открива све више сталних становника и специфичност њиховог живљења.

Вечито могућа драма на граници захтева сталну процену појединца о своме добру у условима живота на граници, а поготово у условима кризе. На граници као очевидном простору кри-

9) Види: Драган Симеуновић, *Нововековне политичке идеје у Срба*, књ. прва, Институт за политичке студије, Београд, 1991.

10) Rejmond Vilijams, „Analiza kulture“, u zborniku: *Studije kulture*, (priredila: Jelena Đorđević), Službeni glasnik, Beograd, 2008, стр. 130.

зе нема толико вере у бољи живот колико има тежње да се живот искористи одмах и на сваком плану услед неизвесности његовог трајања, колико и трајања ма ког добра у њему.

Постоји значајна разлика између егзистенције људи који живе на граници неке заједнице и оних који живе у њеном центру. Граница је подручје где се закони поштују онолико колико је то могуће. Оскудност, опасност и тежак живот дају људима на граници прећутно „право“ на повремену неправност, противправност, па и релативну неморалност њихових поступака. Припремани на насиље против оних који угрожавају границу, они насилност прихватају као део, па чак и као стил живота. Зато што је ситуација на граници изузетна, и они су изузети од Фројдовог захтева да „култура мора да учини све како би агресивном нагону ставила ограде“.¹¹ Шверц ни у једној земљи није дозвољен, а свуда највише шверцују они који живе на граници. Разуме се да они то „право“ не морају да искористе, баш као што ни други људи никад не искористе неко од својих бројних права.

Живот на границама формира посебан, граничарски менталитет који, мада није свуда исти, има довољно генералних карактеристика које се могу препознати у стилу живота и начину мишљења сваког пограничног становништва. Однос према животу не подразумева сталност ичега сем претпостављене сталности границе, која се исказује као сталност неизвесности коју емитују границе. Може се рећи да економска култура сваке границе није само култура штедње за стално могуће кризне „црне дане“, већ и ирационалног трошења у складу са несигурношћу не само тока живота, већ и у складу са неизвесношћу времена његовог трајања. Неизвесност је онај фактор, који и онда када је неизвесност непризната, дестимулише сваку културу штедње. Живот граничара створио је бећаре, или *bekjare* – војне добровољце који за ноћ троше плату зато што не знају да ли ће сутра или ускоро још бити живи. Они и њима слични, природни су узор на раштајима границе, њима се услед разумевања ситуације прашта инцидентно расипништво и дерт који би у другој средини и њеној култури штрчали. Буран живот граничара је компензација за његову материјалну несигурност и евентуалну краткоћу живљења. Еманација њихове насилности је предујам за насиље које ће кад-тад бити доживљено.

Култура границе се обликује у условима мање или веће, али сталне напетости и стрепње и отуда на граници човек није оно што треба да буде будући да је приморан да стално, или бар пречесто прави компромисе са оним што је у њему самом као у бићу највредније, и, што је још горе, зато што је стално психички разапет.

11) Сигмунд Фројд, *Антрополошки огледи*, Просвета, Београд, 2005, стр. 60.

Човек са границе је „човек какав не треба да буде“, не у смислу лошег карактера већ у смислу његове оптерећености увећаном бригом за егзистенцију и уопште великим стресом што га спречава да живи пуну људскост. Човек на граници не живи у потпуности као човек зато што је стално напет, „психички растегнут“ због стално могуће опасности и услед његове прокламоване одговорности за границу, а тиме и за заједницу у целини, што није његово природно ни жељено, већ изнуђено стање. Разапињање на крст изазива смрт услед саме разапетости.

Предвиђена да буде окамењена, а заправо веома подложна мењању, и то углавном насилном или изнуђеном, граница подразумева разапетост тла и времена, живота и смрти, мира и немира, сталне као стално могуће ванредности, и отуда и разапетост људи на том тлу, као и појачано рефлектовање свега набројаног у њима самима. Та разапетост је заузетост човека која га омеђава у слободном избору, а тиме и у досезању слободе. Људи границе су први и често највећи борци за слободу, а уједно су у великој мери неслободни услед своје сталне напрегнутости и вигилантског става који је мимикрично учињен невидљивим оку брзог пролазника кроз границе. Ако и не ствара нове напетости и контрасте, граница их својом артифицијелношћу и изазовношћу увек појачава. Та разапетост чини да није лако живети на граници. То смеју само најхрабрији, они који воле узбуђења, или они који морају ту да живе.

Изузетан је напор да се осмисли и живот и смрт на граници. Чему смрт ако је граница одиста чврста, а ако није, вреди ли за нешто несолидно умрети?

Ипак, човек на граници због свега тога не постаје аутоматски више насилан или зао, већ из тих истих разлога може постати и више добар, моралнији од оних који су у центру, будући да граничари развијају посебан морални кодекс, односно систем вредности заснован на увећаној и сталној одговорности за колектив. Такође, живот на граници рађа и потребу повећане храбрости и етос јунаштва. Отуда је систем вредности на граници често далеко уздигнутији него на неграницама.

Логичан резултат свега тога је да човек границе није ни бољи ни гори од човека из центра већ да је заправо понајвише специфичан. Он чува и респектује границу, а она њега духовно обликује, потпуно у складу са мишљу Слободана Јовановића да је појединац увек производ своје друштвене средине.¹² Онако како је организована друштвена средина, и како она живи, обликује се и дух њеног појединца.

12) Види: Slobodan Jovanović, *Kulturni obrazac*, Stubovi kulture, Beograd, 2005.

Граница служи опстанку и то је њен *credo* који највише долази до изражаја у кризним временима. Шта више, свака, па и најмања дестабилизација границе имплицира кризу, а свака стратегија опстанка рачуна са чврстом и стабилном границом онога што треба да опстане. Али, сви тврде да су им границе чврсте и сигурне, а сви страхују од продора туђег и непознатог преко границе, као нечега могуће опасног по целину. Феноменолошки гледано, граница је простор неподржан елементом трајне сигурности. Због тога је и култура границе одредљива као нестабилна култура, култура стварне или латентне кризе, која обухвата вредности које су често у нескладу, па и противуречне, и које све заједно више чине збир него систем вредности. То је основни разлог због чега никада није могуће на граници истовремено остварити све оне вредности које обухвата њена култура.

Реч криза тешко може да поврати свој првобитни смисао (процењивање, одлука). Она је дефинитивно постала ознака за карактер стања ствари у економији, политици или на личном плану. Иако спомињање речи криза при том првенствено асоцира на лоше и ванредно економско или политичко стање и уопште на одсуство реда, бољитка и напретка на макросоцијалном плану, или пак кад је реч о микросоцијалном на поремећеност међуљудских односа међу ближњима, рецимо међу супружницима, криза је далеко обухватнији феномен. Као динамички феномен, стално латентна, у сталном покрету од једне ка другој опцији и оријентацији, она може да обухвати било кога или било шта што живи или функционише. Криза је програмирана у сваком бићу и сваком процесу и систему као њихов интегрални и могуће доминантно испољиви део, али исто тако може доћи извана као нешто предвидљиво или непредвидљиво, а угрожавајуће по оно у шта продира. И превише је потврда да се кризе понекад планирају и намерно изводе, а стара је истина да нечија криза омогућује просперитет неког другог.¹³

Свака криза се збива у неком времену и траје неко време. Како је време ресурс који се не обнавља, криза је, уколико је антропоцентрична увек и неквалитетна потрошња људског времена, а тиме и људског живота јер је наше време ништа друго до наш живот.

Духовна криза је одсуство разумевања смисла живота као често нежељеног низа и сплета збивања који у нама изазивају страх од онога што следи, од Следећег које се не да контролисати, а онда ни превладати.

13) Нпр. Лајбниц институт за економске студије је објавио 2015. године да је Немачка на грчкој кризи зарадила преко милијарду евра. Према: „Немачка на помоћи Грчкој зарадила 1,34 милијарде евра“, *Политика*, 14. јул 2017, стр. 3.

У свакој кризи је садржан зачетак новог напретка управо зато што је она крај или наговештај краја и истрошености нечег старог или постојећег као непрогресивног, јер да је то било у стању да ствара напредак не би ни запало у кризу. Тај нови напредак је увек видан у стварању. Стварање у култури је у времену кризе важније од економског, јер уколико је оснажена духовност све ће неминовно ићи набоље и у другим сферама. Стварање у времену кризе је заправо бунтовни одговор нашег бића на стање кризе. Нема никакве сумње да криза може бити и инспирација за стварање, као и да стварање може бити и својеврсна терапија за кризу. Друго је питање може ли се стварати, ако не максимално квалитетно, а оно бар довољно квалитетно у времену или стању кризе и стрепње којом је човек у кризном времену и стању обузет. Највећа дела људске културе углавном ипак нису настајала у кризно време, нити на граници већ из разлога што тада предност над културом има егзистенција. Изузеци,¹⁴ као и увек, само потврђују и то правило.

Појам криза кризе¹⁵ се формирао имањем у виду демаркације субјект – објект. Тиме се криза кризе одређује као антропоцентрична појава и указује се да је и сам појам кризе у кризи, бар колико и кризни дискурс. Уједно се отвара питање да ли је криза уопште криза ако је трајно стање нечега јер онда нема одклона од нормалности стања и реда напросто зато што исти не постоје. Рецимо, нека друштва су перманентно била или јесу у кризи за све време свога постојања. То неминовно имплицира политичку лаж о кризи, било да је у питању тврдња о њеном непостојању или постојању, степену, перспективи њеног трајања и времену након њеног завршетка.

Криза кризе је, колико препознато одсуство смисла нечег, толико и покушај поништења нечег кризног као лошег довођењем тога у стање кризе. Постоји додуше и други пут, а то је покушај нормализације стања кризе, њено третирање као нормалности. Ипак, несумњиво је да је изазивање кризе кризе далеко изазовнији и креативнији образац духа од тог пута.

Граница је чешће у кризи него што су у кризи центар или периферија. Заправо, она је скоро стално у стању кризе.

По правилу границе се доживљавају као нешто опасно, непријатно и несигурно, па сви теже да их што пре прођу. За многе је зато сам чин преласка преко било које границе безразложно кризан и стресан. На границама се остаје само ако се мора и док се мора.

14) Види: Зоран Аврамовић, „Владан Десница – парадигма граничне српске културе“, у: *Огледи из српске културе и књижевности*, Београд, Завод за уџбенике, 2015, стр. 223-333.

15) Појам „криза кризе“ је у нашу друштвену теорију увео Драгољуб Којичић.

Простор границе је простор на коме се стално ишчекује кризно стање што га чини простором мање или веће, али сталне виртуелне кризе. Отуда се у границе и уз границе не инвестира много па су простори границе¹⁶ често сиромашнији него што би требало да буду.

Свет границе је као микрокосмос. На свакој граници су неминовни додири различитог – етноса, нације, вере или напросто државног поседа. То условљава скоро шизофрену ситуацију да су истовремено појачане негативне емоције према свему што је са друге стране границе, док са друге стране тај додир води у нужност суживота и разноврсног мешања са иним која временом доводи до веће или мање мултикултуралности. Мултикултуралност се очитује у усвајању нечег од оног „другог“, нечег са друге стране границе – почев од језика до културе становања и типа исхране, а завршава се делимичним, мањим или већим усвајањем начина мишљења, па и начина стварања у различитим формама уметничког изражавања. Култура границе је стога увек изразито хибридна култура. Све у свему, људима са обе стране границе, и поред тога што истичу да су веома различити „сличне су и културне парадигме и културне контроверзе“.¹⁷ Није ни чудо, граница је увек нешто заједничко, нешто што никад није само наше већ је увек нешто што је још нечије.

Тако спојени, а при том стално устремљени једни на друге, људи са границе подсећају на завађене сијамске близанце који, што се више преплићу то више тврде да се више разликују. Различитост се пренаглашава зато да би граница имала смисла, односно да би се подстакла брига за себе и чежња за туђим.

На граници је крв као монета. Култура границе, крајње антифрејдовски изискује да су њени носиоци увек гласни у изражавању своје спремности да пролију крв, било своју, било крв „оних преко границе“, а при том у њима тече крв која је заправо измешана са крвљу „оних“ са друге стране границе. Циљ граничара је да потпуно познају свој део границе као некакву своју, „личну“ границу, како би могли што успешније да је одбране, сасвим у складу са оном Хегеловом мишљу да „познавати своје границе значи умети жртвовати се“. Ако ико уме да се жртвује и живи са прихваћеном идејом о саможртвовању, то су људи са границе. Њихов циљ није да погину на граници већ да је одбране, а за тако нешто одиста је потребно

16) О литератури и култури границе види нпр: Владислава Гордић Петковић, „Писање уз границу – Трст као мали град великих разлика“, *Култура*, бр. 138, Завод за проучавање културног развитка, Београд, 2013, стр. 93-101, као и Frenk Dž. Lečner, Džon Boli, *Kultura sveta: začeci i ishodi*, CLIO, Beograd, 2006, стр. 30.

17) Владислава Гордић Петковић, „Писање уз границу – Трст као мали град великих разлика“, нав. дело, стр. 95.

умеће, својеврсни *art* борбе и преживљавања. У томе неупадљиву, али важну улогу игра култура границе са својим својством да више него иједна друга култура бива по потреби „главни терен на којем се и даље могу развијати фантазије о чистоти, аутентичности, границама и безбедности“.¹⁸

Граница је место увек могуће опасности и смрти. Оне, попут журних путника, увек прве стижу на границу. Осуђена на трајну напетост и неизвесност, граница увек ствара неку посебну културу и живљења и умирања. На граници није ни необично нити је ретко насилно умирање. Иако је очекиванија, смрт је на граници чешћа и изненаднија него у неграничним подручјима. Отуда је култура границе као култура латентног насиља увелико и култура смрти.

Граница је прожета привидом своје стабилности и трајности као својим кредом у који се не сме сумњати иако нам историографске мапе и цртежи показују да ништа није несталније од границе. Као да су живе, оне се повремено, а за укус обичног човека исувише често, покрећу, и то углавном бочно, попут змије. Њихов значај је видан и у обавезном бележењу сваке, па и најмање њихове промене које се свеукупно означавају у међународном праву као „историјско кретање границе“. *De iure* чврсте и непроменљиве, оне су *de facto* увек само привремене, те отуда, са историјског аспекта гледано увек и провизорне. Свака граница је увек изазов за неког, за његову потребу да увећа свој простор и тиме учини себе моћнијим и сигурнијим.

Извесност присуства другог и страног на граници и иза ње, није само опомињуће, већ је и угрожавајуће. Отуда граница увек има нешто од апокалиптичне атмосфере.

Стално ишчекивање фаталног сукоба изискује потребу сталне ефективне контроле границе, јер неконтролисана граница и није граница, а оно што она омеђава онда није вредно.

На њој је далеко израженији проблем идентитета, тачније, далеко чешћи је расцеп и губитак идентитета него у центру или периферији. И док на граници вера, нација и држава често бивају исувише строго и једнострано наглашени, култура се појављује као оно што спаја људе поред границе. Временом неизбежно одређени сплет језика и културе живљења колико и културе смрти изазива својеврсну фактичку једнозначност, и границу са обе формално раздвојене стране полако претапа у непризнато Једно, а то једно је раздвојено неком крајње артифицијелном цртом ма колико она (та црта) била и услов живљења и смисао свеукупног делања људи са границе.

18) Ardžun Apaduraj, *Strah od malih brojeva*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008, стр. 32.

На свакој граници, уколико је она уједно и верска има далеко више превавања него у неграничним подручјима. Изазов другог и туђег као потенцијално бољег је на граници већи него ма где другде. Издаја је на граници углавном изнуђена радња ради преживљавања или је пак ситан лукративан чин. Велеиздаје се дешавају у центру. Издаја целине је далеко чешћа у центру него на граници заједнице, зато што се издаја увек прво зачиње у уму, а центар је тај који у заједници врши улогу ума. Ако у центру као уму заједнице нема довољно одговорности за целину, већ то је издаја целине. Позиција центра није никад сама по себи довољна гаранција за солидност.

Ипак, иако су јефтине и ситне и издаје на граници могу имати огромне последице по целину. Иако се границе замишљају, граде и рекламирају као чврсте оне су обично фрагилне и увек пуне изненађења кад је реч о њиховој сигурности. Кинески зид, та свакако најчудеснија граница у историји света и вековни синоним за апсолутну сигурност, обесмишљен је једним јединим коруптивним гестом официра кинеске страже који је за шаку злата отворио врата монголској војсци што је за резултат имало вековну владавину Монгола над Кинезима.

Граница је место где су чврсто сплетени Ерос и Танатос у сталној борби и у истовременом, сталном и зачудном, али више него довољном складу.

Како се криза на граници не манифестује тек као латентност већ као њена стална судбина, границе живећи ту своју судбину обликују не само живот људи на њима, већ и њихове карактере и културу.

И љубав према свом роду и држави је често јаче манифестована на граници него у центру друштва и то се итекако рефлектује у стваралаштву. То је можда најбоље исказао Милош Црњански одговарајући 1964. године на питање Анђелка Вулетиха шта је била битна карактеристика његовог стваралаштва: „Национални осећај пре свега, као и код целе моје генерације. Љубав према свом, не баш срећном народу. Љубав према нашој заосталој књижевности. Та љубав није никаква заслуга. Она је просто последица мог рођења на северној граници, крајњој граници нашег народа. То је имало за последицу претерани осећај национализма. Ја тиме тумачим пред самим собом скоро све што сам радио, писао, претрпео, до завршетка године 1934...“.

Наружена кризом, а украшена појачаном емоцијом и особитом културом свака граница је одиста свет за себе. При том је важна колико и центар, ако не и важнија. Без сигурне границе ни

центар ни периферија нису сигурни, шта више, без ње они престају да постоје и да буду центар и периферија. Границе држава нам само помажу да одмеримо границе културних утицаја и никад не чине чврстим разграничења различитих култура.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић Зоран, „Владан Десница – парадигма граничне српске културе“, у: *Огледи из српске културе и књижевности*, Београд, Завод за уџбенике, 2015, стр. 223-333.
- Гордић Петковић Владислава, „Писање уз границу – Трст као мали град великих разлика“, *Култура*, бр. 138, Завод за проучавање културног развојка, Београд, 2013, стр. 93-101.
- „Немачка на помоћи Грчкој зарадила 1,34 милијарде евра“, *Политика*, 14. јул 2017, стр. 3.
- Симеуновић Драган, *Нововековне политичке идеје у Срба*, књ. прва, Институт за политичке студије, Београд, 1991.
- Фројд Сигмунд, *Антрополошки огледи*, Просвета, Београд, 2005.
- Хајдегер Мартин, *Списи о уметности*, ЦИД, Подгорица, 2014.
- Арадурај Ardžun, *Strah od malih brojeva*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008.
- Bauman Zygmunt, “Soil, blood and identity”, *The Sociological Review*, 40 (4)/1992, стр. 675-701.
- Ћавошки Kosta, *Моć и превласт. Тукидидова политичка мисао*, Catena mundi, Београд, 2015.
- Dr Tibor Varadi o blagu iz porodične advokatske arhive*, List Zrenjanin, 29. oktobar 2015, Internet, <http://www.listzrenjanin.com/dr-tibor-varadi-o-blagu-iz-porodicne-advokatske-arhive/>.
- Hegel G. W. Friedrich, *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1987.
- Jovanović Slobodan, *Kulturni obrazac*, Stubovi kulture, Beograd, 2005.
- Lečner Frenk Dž., Boli Džon, *Kultura sveta: začeci i ishodi*, CLIO, Beograd, 2006.
- Reicher Steve, Hopkins Nick, *Self and Nation: Categorization, Contestation and Mobilization*, SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi, 2001.
- Sacks Jonathan, *The Dignity of Difference. How to avoid the Clash of Civilization*, London – New York, Continuum, 2003.
- Stein Rokkan, Urwin Derek W., *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries.*, Sage, 1983.
- Vilijams Rejmond, „Анализа културе“, у зборнику: *Студије културе* (приредила: Јелена Ђорђевић), Службени гласник, Београд, 2008, стр. 124-133.

Dragan Simeunovic

THE BORDER AS PHENOMENON

Resume

This paper is about borders and about the culture of those who live by the border.

Lead by the goal to determine, as precisely as possible, the space of their security and complete freedom, all living beings try to limit their world, and it has multiple consequences. One of them is the creation of various, both visible and invisible, borders.

Every life, as well as existence and life in general, is marked by at least two borders: birth and death. All human borders are relative and transient, except for death as the border of life, and that is why we perceive it not as something human, but as something absolutely anti-human.

Apart from the drive to possess a territory, togetherness also requires borders. A border in the name of the collective, or a community, is always founded on some difference between that and other communities. That difference is always proclaimed to be important, if not the most important, although it can be entirely symbolic in its nature.

As a rule, borders are seen as something dangerous, unpleasant and unsafe, so everyone tries to cross them as quickly as possible. One stays at the border only if he has to, and only while he has to. Space at the border is the space where a crisis is always expected, and that makes it not only the space of bigger or lesser, but also of perpetual virtual crisis. Therefore, there is not much investment in the border and border areas, so the border spaces are frequently poorer than they should be.

The border is not just a narrow imagined line, as jurists and politicians tend to present it. It is also an elastically defined space around a formally permanent, but actually very swiveling line. This movability of the border is its very important and permanent feature, which is usually not recognized by those who established the border, and emphasized by those who want to remake it.

The whole is protected at the border. More precisely, the whole would not exist without the border. The border extends to the point where someone's power of possession is indisputable. No one, on either side of the border, is too small or hopelessly weak, because if they were, there would be no border.

The border is established between the dissimilar. It is not only the end, but also a beginning, more precisely, it is the end of one's

world and the beginning of someone else's. Although we tend to favor everything that is ours, and to, in the name of our own safety and other benefits see the end of our own space as the end of everything safe and good, the border is not the place where something ends, but where something begins, and that something can be good as well. Therefore the border is the point of encounter, as much as of conflict.

Keywords: border, whole, security, crisis, movability of the border, border as a space, border as the point of conflict, border as the point of encounter

* Овај рад је примљен 1. августа 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 13. септембра 2018. године.

*Миломир Степић**
Институт за политичке студије, Београд

КОСОВО И МЕТОХИЈА КАО ИНДИКАТОР НОВОГ БИПОЛАРИЗМА**

Сажетак

После самопроглашења тзв. независног Косова, уследио је процес признавања тог чина. У раду је он подељен на четири фазе, које се доводе у везу са релативним слабљењем САД и јачањем Русије и Кине. После „бума“ 2008. године, број држава које су признале тзв. косовску независност почео је да опада, а у последњој фази појавила су се и прва повлачења признања. У том контексту, аутор констатује да Косово и Метохија постају индикатор *новог биполаризма*: државе које су тзв. независно Косово признале сврставају се у проатланстички „блок“, а оне које нису – у антиатланстички. Стога САД, ради потврде свог кредибилитета, журе да постигну „брзо решење“ које подразумева чланство тзв. независног Косова у УН. С друге стране, Србија би „замрзнутим конфликтом“, уз подршку Русије и Кине, могла да одложи решење до бољих међународних прилика.

Кључне речи: геополитика, сецесионизам, проатланстички и антиатланстички блок, нови биполаризам, Косово и Метохија

1. ПОКУШАЈ НАСИЛНЕ АМПУТАЦИЈЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ ОД СРБИЈЕ: ПОКАЗАТЕЉ ВРХУНЦА АПСОЛУТНОГ УНИПОЛАРИЗМА

Агресија НАТО „због Косова“ не може да се тумачи као један, посебан, изолован рад, већ као једна фаза (завршна?) процеса лик-

* Електронска адреса аутора: milomir.stepic@ips.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ (бр. 179009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

видације Југославије и истовремене територијалне фрагментације српских земаља. Био је то „крешендо“ континуираног антисрпског деловања Запада који је почео убрзо после пада Берлинског зида и уклопио се у „велики таласократски потоп“ атлантизма. Хладноратовска улога Југославије као „копче“ у *Rimland*-у могла је да траје и у постбиполарном раздобљу само под условом да се у њој одржи ауторитарна власт која би наставила са неотитоистичким „обуздавањем“ српског чиниоца и да она као целина задржи чврст прозападни курс. Међутим, у „цунамију“ демократије који се не задрживо ширио према истоку и југоистоку Европе нису могла да штрче никакве „хридине“ једнопартијског монопола. Демократизација Југославије значила је да кохезивну моћ одлазеће комунистичке идеологије мора да замени неки други интегративни фактор.

Логичан је био повратак онемо што је било деценијама сузбијано – верском и националном идентитету. Из тога проистиче да би у мултиетничкој југословенској држави, упркос фрагментацији унутрашњим „несумњиво неадекватним, махом вештачким и на многим секторима сасвим апсурдним“¹ границама установљеним „применом антиетничког принципа“², доминантан требало да постане њен православни српски конституенс као географски најбоље позициониран, најраспрострањенији, најбројнији, историјски доказано државотворан, природним ресурсима најбогатији, развојно најперспективнији, војно најмоћнији... Међутим, он је од победничког Запада перципиран као традиционални руски експонент на Балкану. Стога, у страху од Русије, „једном када поврати своју снагу“³, Запад је приступио „свођењу на праву меру“⁴ српског народа и српског простора. У том контексту нужно је посматрати и на први поглед парадоксалан „бадинтеровски принцип“ распарчавање земље дуж комунистичких републичких граница, и пристрасан прословеначки и прохрватски ангажман Запада приликом њихове сецесије, и противсрпску употребу свих чинилаца „додирљиве“ и „недодирљиве“ моћи, и непосредно учешће у хрватском заузимању Републике Српске Крајине, и ултимативно свођење Републике Српске на мање од 50% територије БиХ, и потоње стимулсање одвајања Црне Горе од Србије... Ампутација Косова и Метохије из

1) Миломир Степић, „Геополитички смисао југословенства и југословенске државе“, у зборнику: *Историја једне утопије: 100 година од стварања Југославије*, књига друга, (приредио: Никола Маринковић), Catena mundi, Београд, 2018, стр. 311.

2) Исто.

3) Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2001, стр. 45.

4) Zoran Ćirjaković, „Svođenje postjugoslovenskih država i njihovog stanovništva na 'pravu меру'“, *Bezbednost zapadnog Balkana*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, бр. 21/2011, стр. 103-114.

састава Србије требало је да буде како логичан след геополитичког и геоекономског хендикепирања Србије и идентитетског десубјективизовања српског народа на Балкану, тако и потврда кредибилитета и надмоћи предводника униполарног поретка.

Са српског становишта, агресија на СРЈ и покушај наметања *реалности* на Косову и Метохији надмоћном војном силом, а потом и политичком изнудом, догодили су се у најнеповољнијем геополитичком тренутку. Уместо два велика идеолошка, економска и геостратегијска блока, субјекти глобалног сучељавања све више су постајале велике цивилизације, а балкански, постјугословенски и српски простор нашао се усред узаврелог додира планетарних целина Запада и Ислама у напону, те Православља у дефанзиви. Трансатлантска експанзија била је незадржива, а лидерску позицију САД нико није могао да доведе у питање. ЕЗ/ЕУ, као економско-политичка организација Запада, у последњој деценији 20. века глатко је укључила компатибилне Аустрију, Финску и Шведску (1995) и припремала „велики прасак“ ширења према истоку (2004). НАТО, као војно-безбедносна организација Запада, такође се ширио, трансформисао се у „светског жандарма“, пристрасно и под различитим еуфемистичким називима се укључио у деконструкцију Југославије, те полувековни јубилеј свог постојања обележио морбидним „ватрометом“ – нападом на СРЈ 1999. године. *Апсолутни униполаризам* као прелазни, али у том моменту ипак неупитни поредак света, у свакој прилици је показивао да је достигао врхунац.

Истовремено, Русија, од које се сходно цивилизацијском и геополитичком шематизму могла очекивати просрпска позиција у прекомпоновању Балкана, била је на коленима. Њена унутрашња политичка нестабилност постала је хронична, економски се фактички приближила ивици банкротства, демографска регресија водила је у катастрофу, центрифугални процеси претили су да поцепају огромну државну територију, а друштвена патологија достизала је масовне размере. Најбољи показатељ руске немоћи била је неспособност да се угуши исламистичка побуна у тзв. Првом чеченском рату 1994–1996. године, иако је Чеченија 1.100 пута територијално и 110 пута популационо мања од Русије. Тај понижавајући руски пораз временски се, не случајно, подударно са потпуном доминацијом и непосредним учешћем Запада у *промени реалности* у постјугословенском простору – у пропагандном сатанизовању Срба, у санкцијама према Србији, у пропасти РСК, у војно-политичком слабљењу и дејтонско-париском сажимању РС... Такође, руска заузетост припремама, а потом и

учешћем у како-тако добијеном тзв. Другом чеченском рату (почео 26.08.1999) одвијали су се у кратком периоду када је Запад приморао Србију да прими очекивано пристрасну Косовску верификациону мисију под вођством америчког обавештајца В. Вокера (*William Walker*), да учествује у уцењивачким преговорима у Рамбујеу, да води неравноправан одбрамбени рат против НАТО, да пристане на неповољан Војно-технички споразум из Куманова, да у петооктобарској „обојеној револуцији“ добије власт којој је „безалтернативни“ прозападни курс био важнији од Косова и Метохије и територијалне целовитости земље.

2. НОВИ БИПОЛАРИЗАМ И ДВЕ КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКЕ РЕАЛНОСТИ

Непосредно по окончању рата 1999. године Запад је у косовско-метохијском делу Србије индуковао „смутно време“ и „контролисану анархију“. У ствари, инструментима КФОР-а и УНМИК-а постигао је „да на Косову буде што мање Србије“ (Бернар Кушнер), а потом помоћу ЕУЛЕКС-а заузео и ригидно антисрпску *албанократију*. Међутим, промене на глобалном плану нису дугорочно ишле у прилог „Империји“ (САД) нити њеном „најбитнијем геополитичком мостобрану на евроазијском континенту“⁵ (ЕУ). На збигњевистички постављеној „великој шаховској табли“ неколико „геостратегијских играча“ убрзано је толико оснажило да су постали респектабилни амерички изазивачи.⁶ Свет се убрзано мењао и улазио у *процес мултиполаризације*. Штавише, антиамериканизам је постао најмањи заједнички садржалац удруживања „варвара“. И актуелној водећој сили то је постало „ноћна мора“ у њеној намери да вечно влада светом. Упркос бројним (пристрасним) проценама да је недвосмислено дошло до шпенглеровске „пропасти Запада“, да је већ на делу полицентрични поредак неколико сила сличне снаге, да свет живи у постамеричкој стварности и да је главна брига нових-старих гиганата (првенствено евроазијских) како да се обезбеди „меко приземљење“ САД тако да њихова детронизација не повуче у „црну рупу“ читаво човечанство, *нова реалност* је ипак нешто

5) Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, нав. дело, стр. 57.

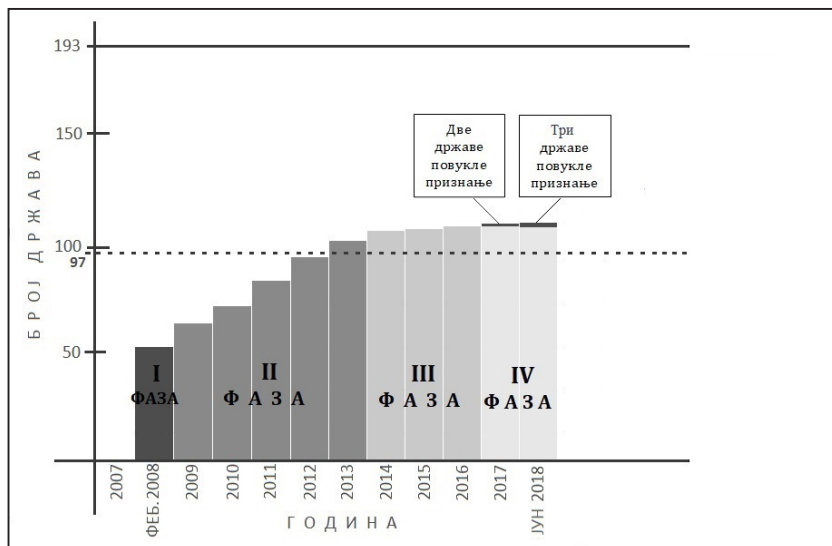
6) О показатељима промена у хијерархији глобалне моћи и релативизовању лидерске улоге САД на размеђу 20. и 21. века детаљније видети у: Миломир Степић, „Позиција на евроазијској великој шаховској табли двадесет година после“, у зборнику: *Геополитички процеси у савременом евроазијском простору* (приредили: А. Г. Дружинин, Р. Ђаџа), Географско друштво Републике Српске, Асоцијација руских друштвених географа, Природно-математички факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2017, стр. 83-102.

другачија – опадање америчке моћи нема одлике суноврата, а још мање добровољне „абдикације“. Најпримереније би било констатовати да са одмицањем 21. века свет све више улази у комплекс нових геополитичких парадигми, тј. у транзициони, *релативни униполаризам*.⁷

Иако је деклинизам главног спонзора арбанашке оружане побуне постајао све очигледнији, а успон његових супарника и, истовремено, противника сепаратизма у косовско-метохијском делу Србије незауостављив, српска дефанзивна и губитнички настројена политика настављала се као да се ништа на међународном плану не догађа. У таквим околностима, Запад под америчким вођством ушао је у трку са временом и настојао да проглашење и озваничење тзв. косовске независности постигне *пре* него што истекне читава деценија од антисрпске агресије 1999. године. И као што се она тада поклопила са слабошћу и немогућношћу Русије да помогне Србији, тако су и самозвани представници арбанашке националне мањине независност натогене *Republika e Kosovës* прогласили 17. фебруара 2008. године – управо у време распламсавања индуковане светске финансијско-економске кризе која је успорила успон Русије и вратила је неколико места ниже на листи најмоћнијих земаља света.⁸ После проглашења независности, уследио је фазни процес признавања самозваног Косова од стране бројних земаља света⁹, који је својим одмицањем све више потврђивао деобу света на проамерички и антиамерички (*графикон 1*):

- 7) Миломир Степић, „Од (нео)класичних ка постмодерним геополитичким постулатима“, у зборнику: *Свет и нове геополитичке парадигме* (приредио: Миломир Степић), Институт за политичке студије, Београд, 2017, стр. 23.
- 8) Када је Русија после кризе опет почела да се опоравља, уследиле су санкције САД и ЕУ „правдане“ стањем у Украјини, што је поново заокочило Русију и временски се подударило са појачавањем притиска Запада на Србију и ултимативним захтевима да потпише „правно обавезујући споразум са Приштином“, тј. да се не супротставља „столици за Косово у УН“.
- 9) Прави број држава и начин на који су признале тзв. независно Косово је споран. Привремене приштинске власти преувеличавају цифру признања, рачунајући не само оне земље где процедура није адекватно и у потпуности спроведена, већ и територије које нису чланице УН, неке државолике, сепаратистичке творевине, земље које су недвосмислено повукле признање итд. Тако се на списку тзв. Министарства спољних послова Републике Косово налази укупно 116 признања (Видети: <http://www.mfa-ks.net/?page=1,259>, приступљено 13/06/2018). Арбанашки представници испословали су признања од стране неколицине малих држава попуњавањем „рупа“ у њиховом буџету „лаким новцем“ (*easy money*) стеченим криминалним радњама (производња и промет наркотика, трговина „белим робљем“ и људским органима, трансфер миграната, препродаја отетих некретнина, проституција...). Неке од тих земаља демантовале су своје признање, а с тим у вези има и откривене корупције њихових високих званичника.

Графикон 1: Фазе признавања тзв. независности Косова



Извор: обрада аутора

• I фаза: *ЕКСПЛОЗИЈА ПРИЗНАЊА* – Од 17. фебруара до краја 2008. године насилну и противправну тзв. косовску независност признало је чак 53 државе (27% чланица УН), тј. готово 1/2 свих држава које су дале признање током прве деценије (до средине 2018). На сам дан самопроглашења прва је то учинила Вашингтону потпуно лојална Костарика, а већ сутрадан још шест „очекиваних земаља“ – три водеће чланице евроатлантских интеграција које непосредно помажу арбанашки сецесионизам (САД, В. Британија и Француска) и три исламске државе („суседна, ‘братска’ Албанија, неоосмански амбициозна Турска и окупирани, марионетски Авганистан“¹⁰). Како би Србију што више изоловао и обесхрабрио, Западу је било посебно стало да признање изнуди од бивших југословенских република. Убрзо је то постигао чином неупитних српских супарника Словеније и Хрватске (5. и 19. марта), и нешто касније, а за Србе нарочито болно, Црне Горе и БЈР Македоније (9. октобра)¹¹. Од укупног броја земаља света које су до краја 2008. године признале „нову, младу демократију“ (53), њих 33 било је из Европе (22 из ЕУ)¹².

10) Миломир Степић, *Косово и Метохија: постмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 188.

11) БиХ није дала признање због супротстављања Републике Српске, док Федерација БиХ (бошњачки/муслимански и хрватски чинилац) не скрива да би то брзо учинила.

12) Све чланице ЕУ које су признале тзв. независно Косово учиниле су то већ 2008. године – у I фази: *ЕКСПЛОЗИЈИ ПРИЗНАЊА* (то важи и за 2013. године примљену Хрватску).

Од окончања рата 1999. године, а нарочито од петооктобарске „обојене револуције“ 2000. године, српска политичка номенклатура недопустиво пасивно се односила према очигледном косовском „клижењу ка независности“. И док се она по сваку цену посветила евроатлантским интеграцијама, Кумановски војно-технички споразум и Резолуција 1244 СБ УН временом су све више тумачени и спровођени селективно на српску штету. Протекторат УНМИК и КФОР (еуфемизам за НАТО) недвосмислено је показивао своју проарбанашку природу, а Србија једва да је реаговала, и то махом вербалним протестима и „уравнотеженим саопштењима“. Символ „чизме“ Запада, али и понижавања Србије, било је формирање војне базе „Бондстил“ у близини Урошевца (сектор Исток, са распоређеним америчким трупима) у лето 2000. године. Користећи таква „леђа“, арбанашка оружана побуна се убрзо, у мају 2001. године, „прелила“ и изван Покрајине – у прешевско-бујановачки крај – а пацификована је тек уз сагласност и артикулацију НАТО. Слична сурова порука и преломни тест Србији и Србима уследио је диригованом ерупцијом арбанашког насиља средином марта 2004. године, када се не само поново показало да тзв. статусна неутралност КФОР и УНМИК не постоји, већ је постало очигледно и да званични Београд ни у случају животне угрожености српског становништва на Косову и Метохији неће учинити ништа конкретно да их заштити.

И одбијање тзв. Ахтисаријевог плана 2006. године, који је предвиђао косовску независност (тобоже надзирану), било је „млако“ и десило се уз сазнање да је Русија спремна да уложи вето у СБ УН. Упркос депласираној и неефикасној медијској кампањи „Косово је Србија“ отпочетој крајем 2007. године, Србија је у свеобухватној пасивности и систематски ширеном дефетизму дочекала арбанашко проглашење тзв. косовске независности. Сходно томе, промптно је реаговано само скупштинским проглашавањем ништавности такве одлуке сепаратиста у Приштини, те концепцијски превазиђеним, предвидиво јаловим и потом искомпромитованим митингом у Београду 21. марта 2008. године.¹³ У истом формалистичком контексту уследиле су протестне ноте земљама које су дале признање, селективна привремена повлачења неколико амбасадора, одмерени дипломатски протести, оштра реторика за

Пет чланица ЕУ које то нису учиниле тада, остале су доследне до данас.

13) О тадашњој политичкој клими, супротној елементарном српском националном интересу, сведочи индикативна чињеница да је са митинга изостао председник Србије јер је баш тога дана био у посети Румунији, а већ почетком марта председник Владе поднео је оставку („вратио мандат народу“) образлажући је нејединством поводом косовско-метохијског питања.

унутрашњу политичку употребу, уз пропагандно „анестезирање“ српске јавности. Само као контрапродуктивно може се тумачити и тенденциозно невешто срочено тражење саветодавног мишљења од Међународног суда правде у Хагу да ли је једнострано проглашење независности Косова у складу са међународним правом.¹⁴ Очигледан доказ систематског деловања супротно српском националном интересу уследио је саучествовањем у одлуци западних ментора арбанашког сецесионизма да се практични аспекти спора изместе из СБ УН у надлежност ЕУ и тако се елиминише улога Русије и Кине које не признају тзв. косовску независност.

• II фаза: *ИНЕРЦИЈА ПРИЗНАЊА* – У петогодишњем раздобљу које је уследило (2009–2013) трајао је замах признавања на који је пресудно утицао политичко-дипломатски притисак арбанашких инспиратора и ратних савезника – САД и водећих земаља ЕУ. Тзв. независно Косово просечно годишње признавало је десет држава: 2009. године – једанаест (укупно 64), 2010. године – осам (72), 2011. године – дванаест (84), 2012. године – једанаест (95) и 2013. године – осам (103).¹⁵ Углавном су то биле муслиманске афричке и азијске, те мале острвске карипске и пацифичке државе. По правилу, радило се о земљама које су у вазалном статусу према САД (на пример: Саудијска Арабија, Кувајт, Пакистан, Панама, Бахреин) и полузависном или неоколонијалном односу са својим некадашњим западноевропским метрополама, те стога подложне њиховом политичком диктату (на пример: Нови Зеланд, Гренада, Фиџи, Чад, Тувалу). Карактеристичан случај представљају земље које су оштро одбијале да признају тзв. косовску независност, али су то учиниле после бурних устоличења нових режима у индукованом „Арапском пролећу“ (Египат, Јемен) или насилног, споља потпомогнутог пуча (Либија).

Упоредо са инерцијом признања текло је пристрасно настојање Запада да самозвана *Republika e Kosovës* добије што више државних овлашћења одузетих од Србије и да јој се легализује међународни статус. Од маргинализованог УНМИК-а део овлашћења преузео је ЕУЛЕКС, о чијој мисији је одлучено само

14) Србија се обратила Генералној скупштини УН ради покретања поступка пред Међународним судом правде (МСП), „иако је годинама МСП грубо кршио право и примењивао различите стандарде према Србији у случајевима БиХ против СРЈ (и СРЈ против десет НАТО држава и Хрватска против СРЈ)“. Дејан Мирковић, „Међународни суд правде и Србија 1924–2015“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2015, стр. 249.

15) Јемен је 11. јуна 2013. године постао 97. земља која је признала тзв. независно Косово, чиме је њихов број надмашио 1/2 чланица УН. У прве две фазе, тј. у првих шест година, тзв. косовска независност добила је признање 94% свих земаља које су то учиниле (до средине 2018. године).

један дан пре унилатералног проглашења тзв. косовске независности! Под маском само декларативне „статусне неутралности“ ЕУЛЕКС је, у ствари, најпре институционалном управљању невичним и анархичним косовско-метохијским Арбанасима „градио државу“, својим ауторитетом амнестирао њихово угрожавање преосталих Срба и спречавање повратка прогнаних, а потом, користећи колонијална искуства и методе, сукцесивно укидао остатке власти Србије и своју управу „разливао“ и у оне делове Покрајине који нису били под арбанашком контролом. Своју перфидно конципирану и спровођену улогу потом је преусмерио на трансфер преузетих овлашћења на арбанашке власти, да би, после тог потпуног обављеног посла, за себе планирао да задржи само консултативно-контролну улогу, а да Србија у косовско-метохијском делу своје територије остане без икаквих државних ингеренција. Истовремено, супарнице САД/Запада и зачетнице необиполарног света, Русија и Кина, и даље су биле паралисане недостатком полуга моћи наслеђеним из времена апсолутног униполаризма, заузете сопственим унутрашњим проблемима и развојним изазовима, опхрване последицама светске финансијско-економске кризе из 2008. године, те онемогућене да делују јер је косовско-метохијски проблем, и то уз сагласност саме Србије, извучен из СБ УН (где оне *јесу* чланице) и пребачен у ЕУ (где оне *нису* чланице). Стога оне нису ништа ефикасно предузимале, али су јасно показивале да тзв. косовска независност *није sui generis, већ преседан*¹⁶ поводом кога ће се свет временом све више опредељивати проамерички и антиамерички (прозападно и антизападно), тј. геополитички поларизовати на проатлантистички и антиатлантистички.

Конкретно (не)чињење званичне Србије током ове фазе ишло је више у прилог практичној изградњи и међународном димензионасању тзв. косовске независности него што је било покушај да се она компромитује и заустави, а процес „преломи“ и преокрене у реверзибилни ток. Парадоксална кочница Србије резултат је шизофрене позиције у којој се сопственом и/или спољашњом вољом нашла: „стратешким партнером“ прогласила је ЕУ и „безалтернативним путем“ прозападну оријентацију, а управо одатле долази „отмица Косова“¹⁷. Формулом „и Косово и ЕУ“ српска политичка номенклатура читаву земљу и народ ставила је у позицију таоца свог суштински погрешног интеграционог опредељења¹⁸, чија је

16) Gordon N. Bardos, "Kosovo: 'unique' cases, unilateral actions and unintended consequences", in: *Kosovo: sui generis or precedent in international relations* (ed. Dušan Proroković), Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2018, стр. 81-85.

17) Милош Кнежевић, *Отмица Косова*, Институт за политичке студије, Београд, 2006.

18) Миломир Стенић, „Три (суштинска) критеријума у српском избору супранационалне

цена не само губитак дела територије, већ и стратешка национална странпутица. Контровезним пропагандним слоганом „никада нећемо признати независност Косова“ покушала је да прикрије двосмислено, али ипак поражавајуће саветодавно мишљење Међународног суда правде 2010. године „да арбанашка декларација о независности није нарушила међународно право нити Резолуцију СБ УН 1244 јер је нису прогласиле привремене институције самоуправе, већ група која је себе дефинисала као демократски изабране лидере народа Косова.“¹⁹ Привидно „купујући време“, а да се „не замери Западу“, учинила је низ конкретних корака који *de facto* доводе у питање српску, а афирмишу косовску државност: прихватила је споразум о трансграничној сарадњи (2009), а потом и о интегрисаном управљању границом, еуфемистички названој „административна линија“ (2012), признала тзв. косовске личне карте, регистарске таблице и царинске документе (2011), размениле дипломатске представнике прозване „официрима за везу“ (2012), обавезала се да неће спречавати (нити друге подстицати да спречavaju) да *Republika e Kosovës* постане члан европских и осталих регионалних интеграција (2013), сложила се (2013) да та сецесионистичка територија добије сопствени позивни телефонски број (од 2015), прихватила споразум о формирању трајних граничних („административних“) прелаза (2013) итд. Врхунац таквог приступа било је потписивање тзв. Бриселског споразума²⁰ 19. априла 2013. године, чија ће потоња надоградња и нарочито реализација произвести за Србију далекосежне негативне ефекте.

• III фаза: **УСПОРАВАЊЕ ПРИЗНАЊА** – „Ентузијазам признавања“ почео је нагло да опада када је број земаља које уважавају тзв. косовску независност превазишао „критични ниво“ половине чланица УН (97), тј. „фамозних 100“. У трогодишњој фази успоравања само њих седам је уважило наводну реалност настанка нове државе – 2014. године две пацифичке (Тонга и Соломонова острва) и две афричке државе (Лесото и Того), 2015. године само једна, карипска (Антигва и Барбуда) и 2016. године две (Суринам и Сингапур). Ради се о територијално и популационо малим земљама, не-

интеграције“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2013, стр. 33-59.

19) Миломир Степић, *Косово и Метохија: постмодерни геополитички експеримент*, нав. дело, стр. 199.

20) Званичан назив тзв. Бриселског споразума је *Први споразум о принципима регулисања нормализације односа (First agreement of principles governing the normalization of relations)*. Најважније документе – од Војно-техничког споразума у Куманову и Резолуције СБ УН 1244 из 1999. године до тзв. Бриселског споразума и пратећих докумената из 2013. године – видети на веб сајту Владе Републике Србије, *Документи*, Internet, <http://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/index.php?id=68657> 08/06/2013.

кадашњим колонијама, без знатније „специфичне тежине“ у међународним односима. Међу њима једино је Сингапур, захваљујући стратешком положају, имао респектабилнију економску моћ. Тако се збир држава које признају илегалну *Republika e Kosovës* попео на 110, али је САД и осталим силама атлантистичког Запада постало готово немогуће да пронађу даље следбенике за свој подухват не само зато што су многе земље суочене са сличним проблемом сепаратизма, већ и јер је „остатак света“ постао свестан да глобални геополитички расед постаје све дубљи, шири и експлозивнији.

Успон Кине, а од 2000-их и опоравак Русије, нагостили су да „Запад више нема монопол над будућношћу“²¹ и да је неминован „силазак униполарног глобализма са историјско-геополитичке сцене“²². Иако је већина трендова указивала да би више требало да се плаше Кине, САД су апострофирале Русију као симбол цивилизацијско-геополитичке „другости“ и непролазног супарништва. Као што је Русију „косовско наравоученије“ 1999. године упозорило да Запад исто спрема и њој, тако су украјинска криза и реинтеграција Крима 2014. године непосредно потврдили да отпочиње „нови Хладни рат“, тј. да је после варљивог примирја на делу „континуитет Хладног рата“.²³ Антагонизам Запада и Русије постајао је све оштрији и вишедимензионалнији. Косовско-метохијском „случају“, који је већ петнаестак година исцртавао разделну линију *прве фазе необиполарности*²⁴, прикључила су се још два „лакмус-догађаја“: 1) санкције, које су 17. марта 2014. године на иницијативу САД, а због „украјинског питања“,²⁵ почеле да се уводе и касније пооштравају Русији²⁶ и 2) сиријски конфликт, у који се легално, на

21) Винко Пандуревић, *Нови хладни рат и Србија*, Представништво Републике Српске; Свет књиге, Београд, 2018, стр. 17.

22) Миломир Степић, „Од (нео)класичних ка постмодерним геополитичким постулатима“, нав. дело, стр. 32.

23) Срђа Трифковић, *Континуитет Хладног рата: међународни односи почетком 21. века*, Геополитика, Београд, 2017.

24) Миломир Степић, „Од (нео)класичних ка постмодерним геополитичким постулатима“, нав. дело, стр. 32.

25) Питање Крима, Луганске и Доњецке Народне Републике наспрам Украјине у упоредним међународно-правним анализама разматра се и из перспективе сецесионистичког покушаја тзв. независног Косова. Видети: Vladislav Sotirovic, „The Ukrainian Question and Kosovo Precedent“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2016, стр. 123–144.

26) САД све чешће користе санкције за слабење противника и „хибридно ратовање“ ради остваривања својих геоекономских, геополитичких и геостратегијских циљева. На примеру дезинтеграције Југославије оне су послужиле за слабење српске моћи и њено вештачко уравниотежавање са хрватским, муслиманским и арбанашким потенцијалима, те као средство принуде на политичке (нарочито територијалне) преговарачке уступке, а потом и као увод у агресију НАТО 1999. године. О чињеници да су санкције постале снажан инструмент америчке спољне политике, нарочито у необиполарном (неохладноратовском) сучељавању са Русијом. Видети: Миша Стојадновић, „Санкције

позив власти у Дамаску, 2015. године укључила Русија, доводећи у питање америчку неприкосновеност на глобално важном Блиском истоку. Сходно томе, признавање тзв. косовске независности готово је заустављено јер би се државе које би признање евентуално дале сврстале у проамерички „блок“, што би од Русије, Кине, Индије, Ирана и регионалних сила било протумачено као супротстављање њима, све снажнијим чиниоцима у новом, подељеном свету.

Иако се „клатно моћи“ очигледно и убрзано померало у корист земаља које не признају тзв. косовску независност и супротстављају се САД и ЕУ, званична политика Србије ту чињеницу незнатно је уграђивала у своје деловање, и даље инсистирајући на прозападном курсу. Низом потеза *de facto* се одрицала од косовско-метохијског дела државне територије, чинећи то једностраним испуњавањем тзв. Бриселског споразума²⁷. И док сецесионистичке арбанашке „привремене власти“ нису реализовале ништа од одредби које се односе на тзв. Заједницу српских општина (ЗСО)²⁸, тј. првих 6 од укупно 15 тачака Споразума, званични Београд је укинуо, распустио и одрекао се полиције, цивилне заштите, судства, изборног процеса... Тако је дозволио да важни докази и симболи државности Србије, који су на Косову и Метохији функционисали петнаестак година после рата, пређу у надлежност институција тзв. независног Косова. Испоставило се да би ЗСО представљала само „смоквин лист“ за саморазвлашћивање Србије током преговарачког процеса²⁹. У тзв. Бриселском споразуму нигде се не помињу нити Србија, нити њени Устав и закони, нити Резолуција СБ УН 1244 која гарантује српски суверенитет, већ се на више места изричито наводи сагласје са „косовским прописима“, „правним системом Косова“, „централним властима Косова“... Стога је, према стручним анализама, тзв. Бриселски споразум оцењен као супротан Уставу Републике Србије.³⁰

као инструмент спољне политике САД: случај Русије“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2017, стр. 69–84.

27) Текст тзв. Бриселског споразума видети на: *Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа*, Канцеларија за Косово и Метохију, Влада Републике Србије, Internet, <http://www.kim.gov.rs/p03.php> 12/06/2018.

28) Званичан назив је: *Асоцијација/Заједница општина у којима Срби чине већинско становништво на Косову*.

29) Кључне документе који су саставни део преговарачког процеса током кога је Србија уступала државне ингеренције на косовско-метохијском делу своје територије (на пример: споразуми о телекомуникацијама, енергетици, правосуђу, технички споразуми о катастру, матичним књигама, универзитетским дипломама, царинском печату...) видети на: *Преговарачки процес са Приштином*, Канцеларија за Косово и Метохију, Влада Републике Србије, Internet, <http://www.kim.gov.rs/pregovaracki-proces.php> 12/06/2018.

30) Коста Чавошки, „Неуставност Бриселског споразума“ (излагање академика, правника, проф. др Косте Чавошког 24. јуна 2014. године на јавној расправи у Уставном суду

• IV фаза: (ПОЧЕТАК) ПОВЛАЧЕЊА ПРИЗНАЊА – Тзв. косовску независност 2017. године признале су само две државе (Бангладеш и Мадагаскар), те се очигледно процес успоравања признања наставио. Међутим, међународни аларм за преиспитивање ставова о арбанашком сецесионизму заглашујуће се огласио приликом припреме, а потом и референдума на коме је Каталонија 1. октобра 2017. године изгласала независност од Шпаније. Управо ЕУ је хитро најоштрије осудила и практично онемогућила каталонску независност, што је у контексту „косовског случаја“ показало њене двоструке аршине и потврдило да се не ради о неком маргиналном *посебном случају*, већ о веома опасном *преседану*. У очигледно промењеној политичкој клими, уследила су прва два повлачења признања 2017. године! То није представљало драматичан обрт, али јесте било неуобичајено у међународним односима, нарочито у условима *реалности* да је самозвана *Republika e Kosovës* резултат геополитичких интереса нарцисоидног „глобалног праведника“ (САД) и његове воље да ампутацијом те територије казни оклеветаног „глобалног неваљалца“ (Србију). Први је признање повукао Суринам³¹ и то је изазвало очекивано негодовање водећих земаља Запада, али је и код неких српских заговорника мирне са губитком Косова и Метохије наишло на коментаре да се, ето, ради о неважној, малој земљи³². Потезу Суринама убрзо се крајем 2017. године придружила Гвинеја Бисао, а за њом у фебруару 2018. Бурунди и у јуну 2018. Либериа и Папуа Нова Гвинеја.³³ Иако се ови потези (још) не могу оквалификовати као почетак реверзибилног процеса, важно је констатовати да је повлачење признања тзв. косовске независности *практично могуће*. И да је то, такође, *реалност!*

Почетак повлачења признања протумачен је у водећим члицама НАТО и ЕУ као нарушавање њиховог кредибилитета, што их је мотивисало на појачано дипломатско деловање. Уследили су притисци усмерени према оним државама које нису признале тзв. косовску независност, које су повукле признање или се претпоставља да би могле то да учине. Неке земље Запада упутиле су протестне ноте Суринаму, додатно се ангажовале (мада неуспешно) да њихов штићеник *Republika e Kosovës* уђе у међународне институције (Интерпол, УНЕСКО...) и директно сумњичиле Русију

Републике Србије). Видети на: <https://stanjestvari.com/2014/07/08/12/06/2018>.

31) Некада се помиње да је прво повлачење признања учинио Сао Томе и Принципе почетком јануара 2013. године. Међутим, тада је та земља само демантовала да је признање било дато, будући да никада није спроведена прописана процедура.

32) Проатлантска јужноамеричка држава Суринам, некадашња холандска колонија, има 0,6 милиона становника (2017), а по површини је два пута већа од Србије.

33) Почетком 2018. године тзв. независно Косово добило је још једно признање – од карибске острвске државе Барбадос.

да се супротставља њеном чланству у УН не због поштовања међународног права и подршке Србији, већ да би наводно дестабилизувала Балкан. Својим утицајем у КФОР-у, УНМИК-у и ЕУЛЕКС-у улепшавале су извештаје о ситуацији на Косову и Метохији и захтевале да се „косовско питање“ међународно маргинализује (на пример: да се квартални извештаји и расправе пред СБ УН о стању у Покрајини сведу на једном до два пута годишње или потпуно укину). Упоредо се појачавао притисак Запада на Србију да не пружа отпор „заокруживању државности Косова“, те да одустане од дипломатске акције за заустављање признања и постизање нових повлачења. Од ње се *сугестивним ултиматумима* тражи да „нормализује односе“ и потпише „правно обавезујући споразум са Косовом“. То подразумева да и/или директно призна независност косовске државолике творевине и/или да се сложи са њеним пријемом у УН, што би обесмислило отпор признању осталих држава света (и пет чланица ЕУ), те супротстављање Русије и Кине томе у СБ УН.

И док је у новој поларизацији света постајало све очигледније да јача и хомогенизује се антиамерички, антизападни, антиатлангистички, антиуниполарни, антиглобалистички, антинеолиберални, па тако и „антикосовски“ блок, српска власт и даље је истрајавала на анахроном, депласираном, губитничком и за грађане углавном неприхватљивом политичком деловању.³⁴ Условљавањима приликом „отварање поглавља“ на „европском путу“ оправдавали су се дефанзивност, национално самопонижавање и несхватљиви уступци како у вези косовско-метохијског проблема, тако и у вези укупне позиције Србије, иако је постало сасвим јасно да од пријема у ЕУ у разумном року нема ништа. Водећи званичници пласирали су дијаметрално различите, контрадикторне и конфузне предлоге – од поделе и размене територије (пренебрегавајући да се ради о моделу „своје за своје“³⁵), потом одрицања од читавог косовско-метохијског дела Србије у име посвећености „миру, стабилности и будућности наше деце“ и под условом да „ми добијемо нешто чиме бисмо били задовољни“, до повратка на привидно тврдолинијаштво под паролом „нећемо никада пристати на

34) Према истраживању јавног мњења, које је на национално репрезентативном, стратификованом узорку од 1.480 пунолетних грађана од 28. маја до 8. јуна 2018. године спровео Институт за политичке студије из Београда, политику Владе према Косову и Метохији као *веома лошу* и *углавном лошу* оценило је 42% испитаника, а као *веома добру* и *углавном добру* 21% (као *ни добру ни лошу* оценило је 24%, а без одговора било је 13%). Видети: *Istraživanje javnog mnjenja Srbije o aktuelnim političkim pitanjima* (interna dokumentacija), Institut za političke studije, Beograd, jun 2018.

35) Миломир Степић, „Косово за нешто – своје за своје“, *Печат*, бр. 508/2018, Београд, стр. 14.

независност Косова⁴⁶. При томе, избегавали су не само да инсистирају на примени, него и да се вербално позивају на две кључне, *обавезујуће реалности* – Устав Републике Србије (на унутрашњем плану) и Резолуцију СБ УН 1244 (на спољашњем плану).

После три завршене и једне започете фазе током протекле деценије тзв. косовске независности (2008–2018), Косово и Метохија постају показатељ необиполарне поларизације као нове *глобалне реалности* (карта 1):

Карта 1: (Не)признавање тзв. косовске независности као индикатор необиполарног сврставања (стање средином 2018)



Извор: обрада аутора

1) *Један део реалности* је да арбанашка државоида *јесте* добила признање од земаља које укупно чине (само!) 29,4% становништва³⁶ и 35,7% територије света³⁷, и то од: већине чланица УН (56%); САД као лидера Западне цивилизације и по најзначајнијим параметрима моћи (још увек) водеће светске силе; изразите већине припадница НАТО (86%), глобално надмоћног војног савеза који је извршио агресију и војно запосео косовско-мето-

36) Процентуално учешће становништва држава које признају тзв. косовску независност у укупном становништву света израчунато је на основу података (процена за 2018. годину) *2018 World Population by Country (Live)*, Internet, <http://www.worldpopulationreview.com/16/06/2018>.

37) Процентуално учешће површине територија држава које признају тзв. косовску независност у укупној површини територије светског копна израчунато је на основу података *Largest Countries in the World (ranked by land area)*, Internet, <http://www.worldometers.info/geography/largest-countries-in-the-world/> 16/06/2018.

хијски део Србије 1999. године, те њиме већ готово две деценије практично окупационо управља; 82% држава које су у саставу ЕУ (23 од 28), међу којима су оне најмоћније – Немачка, Француска, Велика Британија, Италија; 63% чланица Исламске конференције, и то неких демографски, религијски, геостратегијски и економски веома важних – Турске, Саудијске Арабије, Египта, Пакистана...; бројних сателита САД и земаља у неоколонијалном и (полу)зависном статусу од некадашњих европских метропола, а дисперзно распоређених у Латинској Америци, Африци, дуж азијског обода и аустралијско-пацифичког пространства... Сходно томе, *признање тзв. косовске независности представља повод (фактор) неформалног окупљања проатлантистичке групе земаља под вођством САД.*

2) Такође је *један део реалности*, што се на унутарсрпском и међународном плану често пренебрегава, да сецесионистичка творевина *Republika e Kosovës* није добила признање од (чак!) 2/3 света у демографско-територијалном смислу. Ту се истичу: најпространија и ресурсима најбогатија земља света, прворазредна нуклеарна војна сила и традиционални геополитички антипод таласократског Запада – Русија; две најмногљудније земље – источноазијска Кина и јужноазијска Индија – од којих прва граби ка позицији економског, а друга популационог лидера света; економски најпросперитетније земље света, које настоје да релативизују привилегован политичко-економски положај САД, а окупљене су у организацију БРИКС (Бразил, Русија, Индија, Кина, Јужноафричка Република); најмногљуднија исламска земља света (Индонезија), али и друге велике и важне исламске земље (Иран, Ирак, Мароко, Казахстан...); не само изразита нумеричка већина земаља, већ и оне просторно-демографски највеће и политичко-економски најзначајније у Латинској Америци (Бразил, Аргентина, Мексико) и Африци (Алжир, Нигерија, Конго); пет чланица ЕУ (Словачка, Румунија, Шпанија, Грчка и Кипар), што онемогућава њен јединствен и конзистентан наступ у прилог тзв. косовске независности, а против Србије; Ватикан, чија се огромна и свеобухватна моћ темељи на утицају широм света, а нарочито међу римокатоличким земљама, заједницама, институцијама, организацијама и важним личностима. Сходно томе, *непризнавање тзв. косовске независности представља повод (фактор) неформалног окупљања антиатлантистичке групе земаља коју предводе Русија и Кина.*

3. ПЕРСПЕКТИВА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ: ИЗМЕЂУ „БРЗОГ РЕШЕЊА“ И „ЗАМРЗНУТОГ КОНФЛИКТА“

Косово и Метохија, иако на први поглед глобално безначајни, у времену када су свет захватиле промене епохалног карактера, несумњиво су постали улог у (само)потврђивању глобалне надмоћи САД (и ЕУ) као челника проатлантистичког блока. Стога, планетарни хегемон жури да благовремено, док је још надмоћнији од ривалског руско-кinesког језгра антиатлантизма, оконча косовско-метохијски проблем својом неупитном победом, тј. довршавањем циклуса признавања тзв. косовске независности, престанком Србије на губитак насилно ампутиране територије, те уласком свог штићеника у УН тако што би чланице СБ УН Русија и Кина остале без аргумената да се томе опиру. Иако се признања практично настављају само спорадично, а започела су и њихова поништавања, „косовско питање“ остаће у све оштријој форми ствар глобалног надметања збигњевистичких „геостратегијских играча“.³⁸ На једној страни, проактивним деловањем српске дипломатије, уз руско-кinesку подршку, остварива су и будућа повлачења признања, првенствено од стране афричких и латиноамеричких земаља. На другој страни, није искључен неки нови талас признавања, за који се може издвојити више узрока:

- Промена става Ватикана и његово признање могло би да мотивише неке углавном латиноамеричке земље да учине исто, мада је све мање вероватно да ће римокатоличка лојалност надјачати њихов све израженији антиамериканизам који се манифестује (и) непризнавањем тзв. независног Косова.

- Нови удар пучистичких „обојених револуција“ и „арапских пролећа“, који би се наставили на Блиском Истоку, у Централној Азији, Африци, Латинској Америци и „пропуштеним“ источноевропским земљама, као и до сада би резултирали устоличењем прозападних режима, чији би један у „пакету нових потеза“ и „доказа дисконтинуитета“ био признање тзв. косовске независности.

- Евентуални талас признавања од стране муслиманских земаља могао би да се покрене на основама „верске/цивилизацијске солидарности“ индуковане глобалним преусмеравањем садашњег антагонизма Исламског света и Запада (САД и ЕУ) на сучељавање Исламске и Православне цивилизације (Русије).

38) Посебно су деликатне „округле годишњице“ – десетогодишњица самопроглашења тзв. косовске независности почетком 2018. године прошла је са само једним признањем (Барбадос), али питање је да ли ће се на сличан начин амортизовати двадесетогодишњица агресије, која коинцидира са седамдесетогодишњицом формирања НАТО и изборима у ЕУ 2019. године.

• Најмасовнији и вероватно завршни удар признавања уследио би коначном капитулацијом званичног Београда у одбрани територијалног интегритета Србије; то подразумева потписивање акта о „свеобухватној нормализацији односа“ и „правно обавезујућег споразума са Приштином“, што су терминолошко-мимикријске акробације ради заташкавања *de iure* признавања независности сецесионистичке *Republika e Kosovës* и пристајања да она постане чланица УН.

Да таква могућност није искључена показује не само политичка реторичко-пропагандна припрема јавности, већ и низ конкретних потеза званичника Србије којима се наставља релативизовање припадности Косова и Метохије Србији. Уместо да резолутно одбију било какву могућност да се Србија одрекне свог косовско-метохијског дела, да упорно и у свакој прилици траже поштовање Резолуције СБ УН 1244 и да све учине како би се насилно наметнуто стање поништило и вратило у оквире Устава Србије, инсистира се на брзоплетом *коначном решењу* проблема у условима који се мењају, али очигледно још увек нису адекватни, на истицању само оне стране *реалности* која је против српских интереса, на постизању *компромиса* који у тумачењу Запада и арбанашких сецесиониста значе само српски пораз, на жртвовању живог косовског мита у корист *лажног мита* ЕУ-интеграција које одавно нису ништа више од „угаслог светионика“³⁹, на одустајању од наводног слављења прошлости и пораза предака, у име обећаване *будућности наших потомака*... Такви ставови наилазе на синхронизовану подршку малобројних, али медијски подржаних интелектуалаца, чији домен промишљања и истраживања, да апсурд буде већи, обично није косовско-метохијски проблем – тзв. политичких аналитичара, прозападно оријентисаних НВО-активиста, пензионисаних високих официра, уметника, књижевника, универзитетских професора, институтских научника и, са наглашеним утицајним дометом, појединих академика САНУ⁴⁰.

Међутим, изразита већина српске интелектуалне елите, нарочито онај део који је својим радом доказао стручну компетентност за давање суда о косовско-метохијском питању, резолутно се супротставља брзом решењу, инсистирајући на одлагању до

39) Слободан Самарџић, *Градња и разградња државе*, „Филип Вишњић“, Београд, 2008, стр. 423.

40) Нихилистичке ставове Председника САНУ и још неких њених чланова поводом очувања Косова и Метохије у саставу Србије, те реакције на њих, сакупио је академик Ч. Оцић и објавио у зборнику чланака: Часлав Оцић (приредио), *Спорови о будућности Србије и САНУ – шта и како даље? Део 1, Опстанак и развој*, Институт за стратешка техно-економска расуђивања, Београд, Српски културни простор, Нови Сад, 2017, стр. 221–341.

повољнијих међународних прилика. То је потврдио чак и тзв. унутрашњи дијалог о Косову и Метохији који је иницирао Председник Србије, али не одмах по преузимању фактичке власти као први потпредседник Владе 2012. године или председник Владе 2014. и поново 2016. године, већ тек средином 2017. године, након далеко одмакле примене Бриселског споразума. Готово сви учесници расправа у тзв. унутрашњем дијалогу, укључујући и оне у водећим институцијама српске културе и науке, Матици српској и САНУ⁴¹, изричито су се залагали за решење у оквиру Устава Републике Србије и Резолуције СБ УН 1244, те за *status quo* који је најопштије дефинисан као „замрзнути конфликт“. Уз то, сва истраживања јавног мњења потврђивала су да се огромна већина становништва залаже за останак Косова и Метохије у саставу Србије, одбијајући да пристане на признавање тзв. косовске независности и ако би то био услов уласка Србије у ЕУ.⁴²

Суочена са тенденциозно дефетистичким изјавама челних политичких личности Србије и њиховим учесталим јавним најавама да би пристали на поделу територије Косова и Метохије или је се потпуно одрекли у замену за „нешто чиме бисмо били задовољни“, огласила се и Српска православна црква. *Поруком* Светог архијерејског сабора, одржаног од 29. априла до 10. маја 2018. године у Пећкој патријаршији и Београду, опоменула је српске државнике да „не смеју никада да дају своју сагласност на отуђење Косова и Метохије“ нити да се залажу за поделу која „не би била ништа друго до признавање ‘независне државе Косово’ и поклањање највећег дела територије Покрајине“. Архијереји су тренутно стање окарактерисали као „окупацију Покрајине“, подсећајући да Косово и Метохија представљају „неотуђиви средишњи део Србије“ и „саму срж нашег црквено-народног бића и постојања“, те да се „просперитет Србије не може градити на дезинтеграцији онога што представља камен темељац њеног идентитета и њене историје и државности“.⁴³

41) Ауторизоване дискусије академика у одељењима САНУ објављене су у: Марко Анђелковић (приредио), *Учешиће Српске академије наука и уметности у унутрашњем дијалогу о Косову и Метохији – прилози чланова и одељења САНУ*, САНУ, Београд, 2018, стр. 13–94.

42) Према истраживању јавног мњења, које је београдски Институт за европске послове (у сарадњи са Нинамедиа истраживачком кућом) на репрезентативном узорку од 1.203 испитаника спровео 16-20. марта 2018. године, косовску независност чак ни као услов за чланство Србије у ЕУ не би подржало 81% грађана (11% би подржало, 8% не зна). Видети: *Stavovi građana Srbije prema Kosovu* (research № 9), Institut za evropske poslove, Beograd, mart 2018, стр. 9; доступно и на: <http://iea.rs/wp-content/uploads/2018/03/9-Stav-gradjana-Srbije-prema-Kosovu-2018-web-1.pdf>, 12/07/2018.

43) *Порука Светог Архијерејског Сабора о Косову и Метохији*, Српска православна црква, Internet, http://www.spc.rs/sr/poruka_svetog_arhijerejskog_sabora_o_kosovu_metohiji 14/06/2018.

* * *

Журба у решавању косовско-метохијског питања у услови-ма опадајуће, али још веома изражене униполаристичке глобалне надмоћи Запада као експлицитног ментора арбанашког сецесионизма, несумњиво би била супротна српском националном интересу. Косовска псеудо-држава, настала војним ангажманом НАТО и изграђивана уз помоћ САД и ЕУ, неодржива је као самостални ентитет. Упркос странај војној подршци, пристрасном политичком протекторату и екстерној инструктажи у изградњи управног апарата, нема изгледа да ће у њему ефикасно профункционисати институције. Власт спроводе побуњенички арбанашки команданти и криминалне структуре на карикатурално-демократски начин, онемогућен је повратак 1/4 милиона протераног српског и другог не-арбанашког становништва, стално се угрожава елементарно право на слободан и безбедан живот преосталих Срба, не престаје отимање српске приватне, државне и црквене имовине. Све веће су размере развојне неперспективности, незапослености, сиромаштва, поларизације друштва и социјалне патологије. Број арбанашког становништва рапидно опада услед вестернизацијом изазваног смањеног наталитета, наглог пораста морталитета као последице деловања муниције са осиромашеним уранијумом коју је користио НАТО и масовне емиграције махом младе, репродуктивне и радно способне популације...

Свеобухватна *реалност* како на Косову и Метохији, тако и на глобалном плану, трансформише се убрзаним темпом и не више на штету Срба и Србије. Светски систем креће се ка различитим и брже променљивим варијантама мултиполаризма/необиполаризма, што значи да њиме свакако неће још дуго доминирати „међународна заједница“ Запада која је креатор тзв. косовске независности. Смањивање подређености атлантизму и америчкој хегемонији најочигледније је у Евроазији и следствено ће се пројектовати и на њено балканско „шаховско поље“. Неминовна деатлантизација Балкана води промени његове геополитичке архитектуре и пружа прилику за ревизију већине тековина столетне доминације таласократских сила – у првом реду за окончање латентне нестабилности коју је генерисао Запад. Успостављањем једног облика „неоевроазијског балканског субпоретка“⁴⁴, у коме српски чинилац више неће бити у подређеном положају већ у пози-

44) Миломир Степић, „Деатлантизацијом до стабилизације Балкана: српски национални интерес“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2017, стр. 25.

цији регионалног геополитичког субјекта, пружиће се прилика за деконструкцију садашње сецесионистичке арбанашке државолике творевине на Косову и Метохији и за реинтеграцију те „основне српске земље“⁴⁵ у уставно-правни поредак Србије. Стога су идеје и чињења оријентисана на *тренутну реалност* „брзог решења“ путем територијалне поделе, размене или предаје косовско-метохијског дела Србије у колизији са *перспективном реалношћу* „замрзнутог конфликта“ који не подразумева пасивно ишчекивање, већ активно и вишедимензионално деловање.

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић Марко (приредио), *Учешће Српске академије наука и уметности у унутрашњем дијалогу о Косову и Метохији – прилози чланова и одељења САНУ*, САНУ, Београд, 2018.
- Влада Републике Србије, *Документи*, Internet, <http://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/index.php?id=68657>, 08/06/2013.
- Кнежевић Милош, *Отмица Косова*, Институт за политичке студије, Београд, 2006.
- Мировић Дејан, „Међународни суд правде и Србија 1924–2015.“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2015, стр. 235-255.
- Оцић Часлав (приредио), *Спорови о будућности Србије и САНУ – шта и како даље? Део I, Опстанак и развој*, Институт за стратешка техно-економска расуђивања, Београд, Српски културни простор, Нови Сад, 2017.
- Пандуревић Винко, *Нови хладни рат и Србија*, Представништво Републике Српске; Свет књиге, Београд, 2018.
- Порука Светог Архијерејског Сабора о Косову и Метохији*, Српска православна црква, Internet, http://www.spc.rs/sr/poruka_svetog_arhijerejskog_sabora_o_kosovu_metohiji 14/06/2018.
- Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа*, Канцеларија за Косово и Метохију, Влада Републике Србије, Internet, <http://www.kim.gov.rs/p03.php> 12/06/2018.
- Преговарачки процес са Приштином*, Канцеларија за Косово и Метохију, Влада Републике Србије, Internet, <http://www.kim.gov.rs/pregovaracki-proces.php> 12/06/2018.
- Самарџић Слободан, *Градња и разградња државе*, „Филип Вишњић“, Београд, 2008.
- Степић Миломир, „Геополитички смисао југословенства и југословенске државе“, у зборнику: *Историја једне утопије: 100 година од стварања Југославије*, књига друга, (приредио: Никола Маринковић), Catena mundi, Београд, 2018, стр. 297-319.
- Степић Миломир, „Деатлантацијом до стабилизације Балкана: српски национални интерес“, *Национални интерес*, Институт за политичке

45) Термин је употребио композитор Светислав Божић, академик САНУ.

- студије, Београд, бр. 1/2017, стр. 9-37.
- Степић Миломир, „Косово за нешто – своје за своје“, *Печат*, бр. 508/2018, Београд, стр. 14-17
- Степић Миломир, „Од (нео)класичних ка постмодерним геополитичким постулатима“, у зборнику: *Свет и нове геополитичке парадигме* (приредио: Миломир Степић), Институт за политичке студије, Београд, 2017, стр. 13-36.
- Степић Миломир, „Позиција на евроазијској великој шаховској табли двадесет година после“, у зборнику: *Геополитички процеси у савременом евроазијском простору* (приредили: А. Г. Дружинин, Р. Ђњато), Географско друштво Републике Српске, Асоцијација руских друштвених географа, Природно-математички факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2017. стр. 83-102.
- Степић Миломир, „Три (суштинска) критеријума у српском избору супранационалне интеграције“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2013, стр. 33-59.
- Степић Миломир, *Косово и Метохија: постмодерни геополитички експеримент*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Стојадиновић Миша, „Санкције као инструмент спољне политике САД: случај Русије“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2017, стр. 69-84.
- Трифковић Срђа, *Континуитет Хладног рата: међународни односи почетком 21. века*, Геополитика, Београд, 2017.
- Чавошки Коста, „Неуставност Бриселског споразума“, Internet, <https://stanjestvari.com/2014/07/08/12/06/2018>.
- Bardos Gordon N, “Kosovo: ‘unique’ cases, unilateral actions and unintended consequences”, in: *Kosovo: sui generis or precedent in international relations* (ed. Dušan Proroković), Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2018, стр. 79-88.
- Bžežinski Zbignjev, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2001.
- Ćirjaković Zoran, „Svođenje postjugoslovenskih država i njihovog stanovništva na ‘pravu meru’“, *Bezbednost zapadnog Balkana*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, бр. 21/2011, стр. 103-114.
- Istraživanje javnog mnjenja Srbije o aktuelnim političkim pitanjima* (interna dokumentacija), Institut za političke studije, Beograd, jun 2018.
- Largest Countries in the World (ranked by land area)*, <http://www.worldometers.info/geography/largest-countries-in-the-world/>, Internet, 16/06/2018.
- Sotirovic Vladislav, “The Ukrainian Question and Kosovo Precedent”, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2016, стр. 123-144.
- Stavovi građana Srbije prema Kosovu* (research № 9), Institut za evropske poslove, Beograd, mart 2018, стр. 9; доступно и на: <http://iea.rs/wp-content/uploads/2018/03/9-Stav-gradjana-Srbije-prema-Kosovu-2018-web-1.pdf>, 12/07/2018.
- 2018 World Population by Country (Live)*, Internet, <http://www.worldpopulationreview.com/> 16/06/2018.
- <http://www.mfa-ks.net/?page=1,259>, 13/06/2018.

Milomir Stepic

**KOSOVO AND METOHIJA AS AN INDICATOR OF
THE NEW BIPOLARISM****Resume**

The United States demonstrated its global hegemony and proved the existence of the unipolar order by military and political engagement and by supporting the secessionism of Albanians in Kosovo and Metohija in 1999. After the self-proclaiming of the so-called independent Kosovo in 2008 and with the leadership of the West, more than half of the states in the world recognized this act. The process of recognition can be divided into four phases. The first phase (during 2008) is characterized by the “explosion” of recognition. During the second cycle (2009–2013) driven by inertia, relatively numerous acts of recognition continued. There was a slowdown in the third phase (2014–2016) and even several withdrawals of recognition occurred in the fourth phase (from 2017 onwards). The alternation of the process of recognition has had a causal effect on the termination of the absolute unipolarism, i.e. on the relative weakening of the US and the EU, and the strengthening of Russia, China and other global and regional powers. In this context, a specific form of geopolitical alignment has emerged: states that recognized the so-called independent Kosovo form the pro-atlantistic group, and those who did not – the anti-atlantistic group. Thus, Kosovo and Metohija has become an indicator of *the new bipolarism*, within which two antagonistic blocs determine the future of that part of Serbia. In order to confirm its credibility as a world leader, the United States promotes a “quick solution” that implies Serbia’s compliance with the so-called independent Kosovo’s membership in the UN. On the other side, Serbia, with the support of Russia and China, could postpone the final solution, advocating the concept of “frozen conflict” waiting for the moment when it will be in a better international position.

Keywords: geopolitics, secessionism, pro-atlantistic and anti-atlantistic bloc, new bipolarism, Kosovo and Metohija

* Овај рад је примљен 15. јула 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 13. септембра 2018. године.

Ђорђе Стојановић*

Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИКЕ НАРАТИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ БАЛКАНА И БАЛКАНИЗМА**

Сажетак

Централност питања Балкана се у последњих тридесет година, а и раније, неретко поистовећује са екстремним политичким контекстима – ратним сукобима. Најчешћа експликација таквог стања ствари, поред глобалних међународних политичких трендова/интервенција, се, једнострано и плитко види у наводно инхерентном агресивном национализму, историјски укореваном у и/или трансферованом преко радикализовања дистинкције трибалних/националних прошлости, те у лиминалном положају, маргинализованог и миноризованог, Балкана између Запада и Истока. Изгледа као да се Балкан налази у неком стању „замрзнутог”, никада окончаног или перпетуирајућег идентитетски профилисаног дезинтегрисања, насиља и антагонизама. Међутим, лиминалности у разумевању Балкана не мора да упућује на маргиналност и небитност, „балканске политичке глосе/схолије”, заправо, понајбоље и најјаче исказују преклапајуће дискурсе који га креирају и у којима се огледају. Да би се детектовани статус дискурзивне „лиминалне централности” што шире апсолвирао, овај рад ће бити подељен у два дела. У првом делу ће бити детаљније изложена позиција пост-колонијализма као парадигматске оптике за његову компрехензију/перципирање, али и за про-активно „превазилажење”/резистенцију. Други део ће деконструктивно супротставити разумевање Балкана као „објективизованог” ентитета Балканизма и Балкана као „текстуализоване” репрезентације Оријентализма и пост-колонијализма.

Кључне речи: Балкан, балканизација, Балканизам, Оријентализам, оријентализација, пост-колонијализам

* Електронска адреса аутора: djordje.stojanovic@ips.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ (бр. 179009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

УВОД

Без обзира на интензитет реформулисања/реконфигурирања смерова политике проширења Европске уније (ЕУ) после њеног напуштања од стране Уједињеног Краљевства, то јест на инсистирање на рапидним системским трансформацијама, доследном и стриктном поштовању сета предуслова за приступање ЕУ по питању механизма/инструмената маркетизације, демократизације и стабилизације, интегрисање и/или асимиловање оног дела Балкана који није део ЕУ је политички акт/потез/гест који се некако по себи намеће и чини политички „природним”, поготово када се узме у обзир да је тај сегмент Балкана „архипелаг” у ЕУ политичком „мору” и да у свим земљама постоји, мање или више, јасно артикулисана политичка воља за уједињењем. Међутим, оно што се на први поглед чини политички „природним”, „објективним” или „рационалним” је често значајно компликованије, неизвесније и подложно широким и разноврсним дебатама овог или оног ранга. На тој линији, читав је арсенал балканизујућих и/или балканских темата, стратегија, платформи или перспектива, то јест предрасуда, клишеа и стереотипа, опет у фази „галопирајуће”, на моменте сензационалистичке, политичке актуелизације/реактуелизације у односу на просветитељско-прогресивистичке диктате октроисаних матрица/процеса европеизације, испостављених/манифестованих не само као збир системских, већ и цивилизацијских, захтева.

Тако, када су границе у питању, Хрватска, која је чланица ЕУ, одбацује пресуду Арбитражног суда, и улази у отворени, може се слободно рећи, дипломатски рат са суседном Словенијом, још једном чланицом ЕУ, због наизглед рутинског одређивања граница унутар Пиранског/Савудријског залива које је подигнуто на ниво „бити или не бити” питања националног идентитета и суверенитета, док словеначки министар иностраних послова Карл Ерјавец (*Karl Erjavec*), признајући налазе истог суда, изјављује како се са Хрватском мора водити политика „чврсте руке” јер је то једини „језик” који разуме. Истовремено, Босна и Херцеговина, као и Црна Гора, тек треба да коначно утврде границе са Хрватском, док католици Хрвати у Босни и Херцеговини захтевају да се Дејтонски мировни споразум коригује, а потенцијална опција је, по угледу на православне Србе и њихову Републику Српску, додавање још једне, хрватске федералне јединице. Бакир Изетбеговић, члан колективног „председничког тела” Босне и Херцеговине и лидер муслиманских Бошњака, констатује како то није могуће без новог грађанског рата. Србија већ одавно не признаје самосталност Ко-

сова, те има не мали број нерешених граничних питања са Босном и Херцеговином и Хрватском, Грчка, поред граничних несугласица са Албанијом, не дозвољава улазак Македоније у НАТО и ЕУ под тим именом, док је Велика Албанија лајтмотив албанске, видљиве или невидљиве, про-националистичке политике.

Ово су само неки, можда и не најзначајнији, проблеми који карактеришу тренутну политичку ситуацију на Балкану, али су свакако више него илустративни за оно стање/контекст/ситуацију које је термину „балканизација”, то јест „балканизовање”, обезбедило место у неким од важнијих светских речника. Заиста, да ли је то нека „трансцендентна”, универзална и ахисторијска, значењска формула дата једном за свагда или је исфорсирана, манипулативна и темпорална; да ли је дестабилизујући Балкан нека непроменљива политичко-историјска констелација/„дијагноза” екстремно насилних антагонистичких конфронтација и фрагментација; нека специфична врста/класа спацијално детерминисане политике, попут оне која се одређује појмом „финландизације”; можда, резултат/исход латентне унутрашње логике касног капитализма/либералних демократија; консеквенца имобилне структуре менталитета; стратегијско имплодирање „мантре хетеропијске/атопијске стигматизације”, то јест министрелизације/само-егзотизовања и ауто-шовинизма/ауто-расизма; или је, пак, пре свега, колонијално-оријентални конструкт, текст, перформативни језички код или репрезентација *par excellence*?

Генеалогски посматрано лиминални/калеидоскопски Балкан, који је као нека кохерентна/прецизна гео-политичка/гео-геометријска целина врло тешко утврдљив, манифестује простор оптерећен читавим спектром опозитних идентитетских бинома/кодова: Запад/Исток, муслимани/хришћани, католици/православци, Хабзбуршка (Аустроугарска монархија)/Отоманско царство или капитализам/социјализам. То је лиминални простор интерсекције светова, континената и изузетно комплексних и трагичних историјских наслеђа, традиција и политика, где једно географско место/простор има више различитих симбола и назива, па је „више означитељ/име него прецизно фиксирано означено/територија”, где је све наизглед слично и испреплетано, а заправо различито и раздвојено парадоксално непремостивим, „симболички хипертрафикованим” нијансама и ситним културним напрелинама. У том смислу, намеће се питање: да ли је Балкан двосмислена политичко-културна, оријентализована стварност/ентитет или је опозитни политичко-културни троп/репрезентација, хипер-реални, језичко-фигуративни, симулакрумски и субординирани колонијални

репозиторијум/имагинаријум свега онога што просветитељска/модерна Европа јесте, а што би хтела да заборави, свега онога што просветитељска/модерна Европа јесте и што би хтела да потврди? Постоји ли „идеал-типски” балкански „барбаро-геније”, *homo balkanicus*, који ће политичко-културно ревитализовати/регенерисати Европу или ће акцелерирати њену политичко-културно декаденцију/дегенерацију? Једном речи: постоји ли политичко-културни не-балканизовани Балкан и да ли је могућа политичко-културна де-балканизација или ре-балканизација Балкана?

1. ПОСТ-МОДЕРНИЗАМ, ПОСТ-КОЛОНИЈАЛИЗАМ И СУБАЛТЕРНЕ СТУДИЈЕ

Колонијализам, са својом пре-капиталистичком и капиталистичком фазом, можемо одредити као, просторно и садржински, диференциране, социјално трауматизујуће, субмисивне праксе, бруталне силе и/или хегемоније, егзогеног успостављања/формирања колонија на империјалним територијама зарад трговине, производње или контроле природних ресурса; као праксе које подразумевају одређени експропријаторски политички поредак и административни апарат/механизам и које су повезане са експлоатацијом, анексијом или освајањем, те расном дискриминацијом индигене већине проистеклом на хегемонизујућим бинарним антиподима типа: сопство/другост, центар/периферија, супериорно/инфериорно, метропола/колонија, развијено/заостало или примитивно/цивилизовано.¹ Било би погрешно помислити да се модерни (нео-)колонијализам своди на пуко физичко контролисање туђих земаља и њима припадајућих добара овог или оног ранга, он, заправо, обухвата и радикално реструктурирање потчињених економија, у смислу индиректне зависности од економске композиције/приоритета „матичне” државе освајача, и конституисање компликованих двосмерних односа, протока људи и профита, између колонијалних сила и колонизованих земаља.²

Пост-колонијализам се, по Дереку Грегорију (*Derek Gregory*), „апокатастатично”, „увек изнова” позива на или разматра колонијалну прошлост, као што представља и критичку конфронтацију/опозицију истој, и тиме је неминовно повезан са амнезијском или носталгијском формом/варијететом успомена.³ Са једне

1) Shelley Walla, *Edward Said and the Writing of History*, Icon Books, Duxford, 2001, стр. 77.

2) Ania Loomba, *Colonialism/postcolonialism*, Routledge, New York, 2005, стр. 9.

3) Derek Gregory, *The Colonial Present: Afghanistan, Palestine, Iraq*, Blackwell Publishers Ltd, Oxford, 2004, стр. 9-11.

стране, често се заборављају технике и технологије путем којих су супресивне и, као по правилу, екстремно физички насилне метрополске културе фабриковале/фалсификовале/кодирале/репрезентовале колонијалне „тератогене-културе” и означавале их као бизарне, екстремне, „грангињолски” другачије или апсолутно страно „Друго”. Мада, ваљало би напоменути, да историјски посматрано постоји тенденција да се апсолутно Друго трансформише у доместификовано Друго зарад консолидације империјалног Ја.⁴ Са друге стране, евидентна је романтизована реминисценција, егзотизујућа пост-колонијална носталгија за модерношћу девастираним колонијалним културама, која у себи носи како тенденцију својеврсне петрификације/фетишизације намењене метрополској културној конзумацији, тако и далеко опаснију ревитализацију колонијалног духа, захтев за реконституисањем колонијалних прерогатива и моћи. Уколико се колонијална амнезија и носталгија укрсте са културом и моћи, како то предлаже Грегори,⁵ могуће је доћи до шаблона за детектовање модалитета сећања као релевантног/незаобилазног фактора у генерисању колонијалне садашњости (види Табелу 1).

Табела 1. Однос између сећања и колонијалне садашњости

	Колонијална амнезија	Колонијална носталгија
Култура	Деградација других култура као „Другог”	Идеализација других култура као „Другог”
Моћ	Насиље и потчињавање	Доминација и уважавање

Извор: Derek Gregory, *The Colonial Present: Afghanistan, Palestine, Iraq*, нав. дело.

За разлику од Хоми Бабе (*Homi Bhabha*), који своју критику империјалистичке заоставштине утемељује на инхерентној хибридној амбивалентности концепта пост-колонијалног „трећег-простора”,⁶ Едвард Саид (*Edward Said*), који је критички фокусиран на дискурзивне премисе артикулације, дезартикулације и реартикулације релације Окцидент-Оријент,⁷ и Гајатри Чакраворти Спивак (*Gayatri Chakravorty Spivak*), која своју критичку оптику базира на

4) Gayatri Chakravorty Spivak, “Three Women’s Texts and a Critique of Imperialism”, *Critical Inquiry*, 12(1), 1985, стр. 253.

5) Derek Gregory, *The Colonial Present: Afghanistan, Palestine, Iraq*, нав. дело, стр. 9.

6) Homi Bhabha, *The Location of Culture*, Routledge, New York, 1994.

7) Edward Said, *Orientalism*, Penguin Books, London, 2003 [1978].

комбиновању деридијанске деконструкцијске аналитике/методологије и текстуализованог/стратегизованог марксизма,⁸ су показали одређену резервисаност према појму пост-колонијалног. Саид због принципијелних системских/телеолошких/есхатолошких атрибута термина, а Спивак због већег степена инклузивности појма „субалтерни“.⁹ Појам „субалтерни“, наизменично са појмовима „субординирани“ и „инструментални“, је, попут „хегемоније“, од идеологије различитог културног транспоновања буржујских вредности у подразумеване градивне/генетске вредности друштва, први користио италијански марксиста Антонијо Грамши (*Antonio Gramsci*, 1891–1937) за детектовање нејединствених и неуједињених нехегемонијских група или класа, обележених фрагментираним и епизодичном историјом, које фунгирају само као савезници група које теже доминацији/хегемонији, са официјелном, једино валидном, историјом.¹⁰

У оквиру субалтерних студија појам се проширује на генерални квалитет субординације/обедијенције у друштвима Јужне Азије, додали бисмо Трећег Света, Јужне/Средње Америке, Африке или Оријента, али и Балкана,¹¹ без обзира да ли је манифестована преко класних, полних, старосних, религиозних или неких других елемената/квалитета.¹² Субалтерни/субмисивни се, дакле, могу одредити као хетерогени појам који покрива све оне пренебрегнуте, занемарене, инфериорне, минорне или маргинализоване, све оне нерепрезентоване и нерепрезентабилне, широко диверзификоване групе изложене опресији незаинтересованих, апатичних, „ноншалантних“ и равнодушних доминатора, њихових дискурса/наратива и концептуалних категорија. Субалтерни не представљају суверени/аутономни политички субјект који располаже способ-

8) Gayatri Chakravorty Spivak, *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*, Harvard University Press, Cambridge, 1999.

9) Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-colonial Literatures*, Routledge, London, 2002 [1989], стр. 198.

10) Quentin Hoare, Geoffrey Nowell Smith, „Preface”, in: *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci* (eds. Quentin Hoare, Geoffrey Nowell Smith), International Publishers, New York, (1991 [1971]), стр. ix-xvii/

11) Наравно, пост-колонијализам означава перманентни и ендогени и егзогени империјални процес директне репресије или индиректне супресије, најфреквентније и једног и другог, који захвата широк спектар различитих друштава, њихових институција и дискурзивних пракси, и који делујући на групе или друштва не може правилно бити изражен преко класификације на „Први”, „Други” или „Трећи”, чак и „Четврти” свет (George Manuel, *The Fourth World: An Indian Reality*, Free Press, New York, 1974), нити преко, једнако неадекватног/погрешног/манипулативног квалитатива економске „неразвијености”.

12) Ranajit Guha, „On Some Aspects of the Historiography of Colonial India” in: *Selected Subaltern Studies* (eds. Ranajit Guha, Gayatri Chakravorty Spivak), Oxford University Press, Oxford, 1988, стр. 35.

ношћу контролисања властите судбине, њихова хетерономна политичка воља је фалсификована супериорним дискурсом национализма елита, то јест мета-наративом буржујског националног ослобођења/независности, она, заправо, представља његов ефект. Примарни фокус је игнорисање социјално-симболичке праксе субалтерних у доминирајућем колонијалном дискурсу, на начин да детектовање/дешифровање алгорита инструментализованог субалтерног субјекта повлачи за собом и детектовање/дешифровање партикуларних облика отпора. Ради се о флуидној и поливалентној „ортодоксији” субалтерног идентитета чије се отпор, ипак, налази у само-конструисању ван граница прописаног/дозвољеног организованог отпора и осећаја претпостављених организационих капацитета или организибилитета. Додајмо овоме, теорија промене као место функционалне инверзије знакових система је најзаоштренији могући теоретски модалитет читања, схваћеног попут активне трансакције између прошлости и будућности, што, заправо, отвара могућност ангажмана/делања. Стога, трансакционо читање није редукција/деградирање стварног живота, перципираног као мреже концепта/тропа социјалних текстова, на пуне странице у књигама.¹³

Ergo, питање свих питања је „да ли субалтерни могу говорити”, то јест „да ли субалтерни могу пружити отпор”. Понуђени теоретски одговор Гајатри Чакраворти Спивак је да у колонијалној ситуацији/контексту, где су њихови политички/дискурзивни/наративни идентитети детерминисани системом политичке и економске репрезентације, немају историју и да је то једноставно немогуће, па је сва одговорност пребачена на ангажман пост-колонијалних интелектуалца.¹⁴ Међутим, овде се ради о специфичној варијанти стратегијског, нетеоретског или неуниверзалистичког про-марксистичког есенцијализма амалгамираног са деконструктивистичким ишчитавањем проблема.¹⁵ Иако генеричко/есенцијалистичко/ супстанцијалистичко означавање субалтерне позиције представља недостатак, због редукционизма и ригидности (чак и онда када

13) Gayatri Chakravorty Spivak, *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*, Methuen, New York, 1987, стр. 198.

14) Gayatri Chakravorty Spivak, “Can the Subaltern Speak?” in: *Marxism and the Interpretation of Culture* (eds. Cary Nelson, Lawrence Grossberg), University of Illinois Press, Chicago, 1988, стр. 283, 287, 308; Stephen Morton, *Gayatri Chakravorty Spivak*, Routledge, London, 2003, стр. 67; Ania Loomba, *Colonialism/postcolonialism*, нав. дело, стр: 192-204; и Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *Postcolonial Studies: The Key Concepts*, 3rd edition. Routledge, London, 2013, стр. 246.

15) Gayatri Chakravorty Spivak, *The post-colonial critic: Interviews, Strategies, Dialogues*, Routledge, New York, 1990, стр. 1-17; и Gayatri Chakravorty Spivak, *Outside in the Teaching Machine*, Routledge, London, (2009 [1993]), стр. 1-27.

је у питању марксистичка парадигма, која колонијалну експлоатацију критикује из позиције универзализовања европског искуства), његова стратегијска употреба га чини погодним средством/механизмом за заузимање одређених прогресивних и оснажујућих позиција у политичко-интелектуалном пољу колизија и аргуменација са опресивном империјалном моћи и хомогенизујућим глобалистичким снагама. Инсистирање на тексту аутентичности може бити круцијални призив за многобројна инфериоризована и субординирана друштва/културе у смислу ваљанијег постојања и само-препознавања, али есенцијализовање расе/етничитета/групе, опет, води ка социјалној конзервацији/препарацији, ка рестриктивно-реакционарној опструкцији покушаја да се промени друштвено-политички хибриднизовани *status quo*.

Не заборавимо, притом, да пре-колонијална историја не досеже своју идеализовану/идиличну „аутентичност”, јер је као по правилу произведена менталитетско-когнитивна инсталација дисциплинујућег колонијалног паноптикума. Мапирање аутентичности повратком на псеудо-нетакнуто примордијално/архетипско, нативистички романтизовано, оригинално стање је неизбежно пропуштено кроз читав низ колонијалних културних филтера, софтвера и захтева. То никако не значи да пост-колонијалност апстрахује/поништава колонијалну историју, она са њом гаји специфичан тангентни однос по коме се историјски валидне тврдње, у вези политичке, идеолошке, војне или економске еманципације или опресије, не могу реализовати у било ком простору. Наиме, не ради се о открићу историјских постамената, већ о лиминалној зони „катахрестичне реинскрипције”, зони инверзије, измештања и присвајања/„реокупирања” колонијалног апаратуса вредносног кодирања.¹⁶

Колонијална хибридноост/хибридизација, за разлику од пост-просветитељске социјалне ситуације колонијалног центра, који је једнак преваленцији европске центрипеталности у конституисању мета-наратива Историје, где моћ мора бити аутоматски видљива и докучива, па „део” репрезентујући „целину” јесте „целина”, почива на претпоставци дискриминаторне праксе колонијалне власти, рејекцији компактности колективитета, где колонизаторски део парадоксално репрезентује колонизовану целину преко вертикалне/корените разлике.¹⁷ Колонијална моћ се не генерише мултипликовањем/клонирањем него мутирањем/варирањем, ревалориза-

16) Gyan Prakash, “Postcolonial Criticism and Indian Historiography”, *Social Text*, 31/32, 1992, стр. 8; и Gayatri Chakravorty Spivak, *Outside in the Teaching Machine*, нав. дело, стр. 206.

17) Homi Bhabha, “Signs Taken for Wonders: Questions of Ambivalence and Authority under a Tree outside Delhi, May 1817”, *Critical Inquiry*, 12(1), 1985, стр. 154-155.

ција колонијалног идентитета се реализује преко итерације његових диференцирајућих ефеката и потенцијала, он није само миметички/репетитивни већ и дискриминаторни процес. Насупрот покушаја артифицијалног, фалсификованог или симулираног еквилибријума колонијалне хибридности/синкретизма иницираног од стране доминатора, јер репертоар есенцијализма колонизатора никада није до краја „есенцијализован”, амбивалентност хибридности/синкретизма може послужити не само за интелектуално „провоцирање” стабилности Западних/алохтоних идеја, поставки и ставова преко декодирања/реинтерпретирања, чији је кључ за дешифровање у индигеним/алохтоним/вернакуларним идејама, поставкама и ставовима, већ и за потенцирање разлика или за потпуну негацију/одбацивање могућности њиховог превазилажења. Хибридизација, на страни колонизаторског дискурса, перпетуира различитост зарад неостваривог идеала „репрезентационе идентичности”, она није само неостварива/трауматична/„шизофрена” позиција ускраћеног колонијалног субјекта, оног који има „црну кожу” и „белу маску”,¹⁸ већ и модус функционисања/испољавања дезавуисане перфекције колонијалне власти и, као таква, „наративна фрактура/непоследност” која профилише тип, форму и ритам отпора.

За неке ауторе,¹⁹ пост-колонијализам представља продукт/„меандар“/изданак пост-модернизма у контексту Трећег света, јер је, као и пост-модернизам, супсумиран „културном логиком” касног капитализма.²⁰ *Ergo*, пост-колонијализам је интегрисан са пост-структуралистичком/пост-модернистичком реториком (квази?) децентрираног субјекта Првог света и, декларативно, фрагментираним вернакуларним/локалним, али у крајњем исходу, сличним универзалистичким аспирацијама и епистемолошким сумпцијама. За Квамеа Ентонија Апију (*Kwame Anthony Appiah*), префикс „пост” у појму „пост-колонијализам” се не поклапа са оним у појму „пост-модернизам”, јер он заправо указује на својеврсни ангажман чишћења, детоксикације колонијализмом контаминираног просто-

18) Frantz Fanon, *Black Skin, White Masks*, Pluto Press, London, (2008 [1952]).

19) Aijaz Ahmad, “Jameson’s Rhetoric of Otherness and the National Allegory”, *Social Text*, 17, 1987, стр. 3-25.; Aijaz Ahmad, “The Politics of Literary Postcoloniality”, *Race & Class*, 36(3), 1995, стр 1; Arif Dirlik, “The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism”, *Critical Inquiry*, 20(2), 1994, стр. 341, 342, 348; и Arif Dirlik, *The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism*, Westview Press, 1998, стр. viii. О постмодернизму у друштвеним наукама више види у: Ђорђе Стојановић, „Трактат о постмодернизму, друштву и политици: Quaecumque ab X dicta essent, commentitia esse.“ *Српска политичка мисао*, вол. 41, бр. 3, 2013, стр. 11-56, и Ђорђе Стојановић, „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.“ *Српска политичка мисао* (посебно издање), бр. 3, 2016, стр. 5-37.

20) Fredric Jameson, *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*, London, Verso, 1991.

ра, на активност која пре може бити окарактерисана као пост-реалистичка, пост/анти-нативистичка (пост/анти-нативист) и/или транснационална/пост-националистичка, него као стратегија националне пост-модернизације, као политика пост-модернизације пост-колонијалног језика/текста.²¹ Пост-колонијалност је скрипт вестернализоване, компрадорске интелигенције (писаца и мислилаца) који, попут механизма за перпетуирање другости, посредују у трговини културним добрима између западног капиталистичког центра и периферије. Такав став, због нестанка контекста у коме квалификатив компрадор има значаја, коригује Ариф Дирлик (*Arif Dirlik*) тврдњом да је пост-колонијалност скрипт интелигенције глобалног капитализма.²² У игри више није носталгична рекламација националног уникума, повратак националној лојалности, већ класно само-освешћавање преко формулисања отпора и критиковања идеологије и система који су је и генерисали/продуковали.

Генерално посматрано, требало би бити скептичан/резервисан према неизбежној, задатој или ригидној парадигматској сепарацији на марксистичку визуру Трећег света и пост-модернистичку визуру Првог света, као и према схватању да пост-модернизам нужно подразумева потпуну историографску дискрепанцу/раскид са модернистичком епохом. Уколико није ексклузивна филозофска матрица/код, пост-модернизам сугерише узајамно репозиционирање, реформулисање, реорганизовање и реконфигурисање локалног и глобалног плана, потребу за новом интелектуалном диоптријом и/или оруђем за разумевања света.²³ Пренагљено/ауторитарно, априорно приписивање анти-марксизма пост-колонијализму, само због повезаности са пост-модернизмом, значи пренебрегнути чињеницу да и сам марксизам није неки чврсти концептуални калуп, тотализујуће знање, којим се форматизују и исказују друштвене стварности, већ да су питања повезана са идеологијом, структуром, конфликтима и историјским променама (ре)дискутована, (ре)реконфигурисана и (ре)дефинисана као контингентна/акцидентална, то јест да на нивоу фундаменталне политичке усмерености постоји, ако не директни, а оно свакако индиректни, континуитет између марксистичке и постмодернистичке позиције.²⁴ Без обзира на сву негативну фокусираност на просветитељски модер-

21) Kwame Anthony Appiah, "Is the Post- in Postmodernism the Post- in Postcolonial?" *Critical Inquiry*, 17(2), 1991, стр. 348-352.

22) Arif Dirlik, "The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism", нав. дело, стр. 356.

23) Ania Loomba, *Colonialism/postcolonialis*, нав. дело, стр. 209.

24) Kalpana Seshadori-Crooks, "At the Margins of Postcolonial Studies", *A Review of International English Literature*, 26(3), 1995, стр. 65.

низам, за Спивак, пост-модернизам, ипак, репродукује модерност у другом контексту, он је нео-колонијалан *per se*, то јест нека врста стабилизације нео-колонијалних интерпретација преко инверзног понављања модерности.²⁵

С обзиром на чињеницу да широко прихватање концепта „пост-колонијално” коинцидира са облитерацијом парадигме „Трећег света”, не можемо сматрати да је његова примарна функција била покривање термилошког вакуума, „концептуалне” табуле разе, у односној сфери друштвених студија/анализа. Селективно апсорбујући импулсе пост-модернизма/пост-модерности, пост-колонијализам/пост-колонијалност у себи спаја два међусобно компетитивна жанра „пост” размишљања, што ће увелико допринети унутрашњим тензијама, недореченостима, евазивности и апструзности самог концепта. Са једне стране, пост-колонијализам представља интелектуалну супституцију анахроних филозофских, социјалних, политичких или културних дискурса, трансгресију анти-колонијалних националистичких наратива, обрнутог Оријентализма, који, као по правилу, апсурдно завршавају у призивању Разума и Прогреса институционализованих од стране колонијализма, док са друге стране пост-колонијално има симплификовану хронолошку димензију периода који долази после колонијализма, то јест анти-колонијалног буђења, де-колонизујуће националистичке борбе, Трећег света.²⁶ По Грејему Хагену (*Graham Huggan*), пост-колонијализам представља политику/режим вредности заснован на кластеру инкохерентних, лабавих опозиционих пракси утемељених на екстремно еклектичној методологији културног „револта” и естетици углавном текстуализованог, делимично локализованог/децентрираног отпора, који је антитетичан глобалним процесима комодификације, док се постколонијалност односи на тржишно оријентисани систем симболичке и материјалне размене, где и језик отпора може бити изманипулисан, трошен и, наново, конзумиран, то је механизам за регулисање вредности у оквиру система робне размене високог капитализма.²⁷ Делимична сличност са неким значењима појмова пост-модернизам и пост-модерност је очигледна.

Инсистирати на томе да је „пост” несуспектибилно „после”, секвенцијално надовезивање на прошлост, али и претхођење бу-

25) Gayatri Chakravorty Spivak, *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*, нав. дело, стр. 169; и Gayatri Chakravorty Spivak, *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*, нав. дело, стр. 320.

26) Ella Shohat, “Notes on the Post-Colonial”, *Social Text*, 31/32, 1992, стр. 101-102.

27) Graham Huggan, *The Postcolonial Exotic: Marketing the Margins*, Routledge, London, 2001, стр. 6.

дућности, значило би одузети свим „постовима” лиминални контекстациони и метаморфозирајући „између” простор на границама само наизглед нечега потпуно ампутираног као сингуларног, монолитног и хомогенизованог, јер наша садашњица се пре показује као дисконтинуитет него као потпуни раскид са прошлошћу и будућношћу. Ради се о негацији/репулзији идеје темпоралне линеарности, то јест фундационализма и есенцијализма телеолошки постављених историјских наратива, у корист многостраних и конфликтних, те паралелних наративних пандана. У том смислу, пост-колонијалност мање означава субјективитет који је временски сукцесор колонијалног искуства, који долази после колонијалне ере, колико означава револтирани/биполаризовани субјективитет који је дијаметрално супротан опресивним/драстичним, то јест империјализујућим/колонизујућим, дискурсима и праксама.²⁸

По Гијану Пракашу (*Gyan Prakash*), инсистирање на хетерогености колонијалних историја се погрешно меша са постмодерним пастишом. Наиме, постколонијални критицизам хетерогеност не лоцира у глорификовању плуривокалности/полифоничности и мултиплицитета децентрираног субјекта, већ на ниво хетерогености колонијалне моћи у односу према властитим фундационим опозицијама.²⁹ Он констатује да Субалтерне студије/постколонијални критицизам своју снагу црпе из катахрестичне дискурзивне микстуре модерног Запада и Индије, марксизма, пост-структурализма, Грамшија и Фукоа, архивских истраживања и текстуалног критицизма, где се у процесу комбиновања сваки побројани наративни ракурс/компонента донекле мења и где се конституишући акт превођења, што је најважнији моменат у дефинисању Субалтерних студија, одвија како на линији/релацији споља-изнутра и изнутра-споља, тако и на унутра „између” редова.³⁰ Дакле, било би крајње погрешно издвојити неку партикуларну перспективу/приступ/парадигму као ексклузивну и онипотентну аналитичку, епистемолошку, етичку или политичку тачку ослонца репрезентације пост-колонијалности, као што би било погрешно помислити како је сваки ракурс по аутоматизму сукобљен са свим осталима. Оваква некомпактност или нехомогеност може да се схвати као

28) Jorge Klor de Alva, “The Postcolonization of the (Latin) American Experience: A Reconsideration of Colonialism”, in: *After Colonialism: Imperial Histories and Postcolonial Displacements* (ed. Gyan Prakash), Princeton University Press, Princeton, 1995, стр. 245.

29) Gyan Prakash, “Postcolonial Criticism and Indian Historiography”, нав. дело, стр. 15-16.

30) Gyan Prakash, “Subaltern Studies as Postcolonial Criticism”, *The American Historical Review*, 99(5), 1994, стр. 1490; упореди са Stephen Slemon, “The Scramble for Postcolonialism”, in: *De-scribing Empire: Post-colonialism and Textuality* (eds. Chris Tiffin, Alan Lawso), Routledge, London, 1994, стр. 16-17 и са Couze Venn, *Occidentalism: Modernity and Subjectivity*. Sage Publications, London, 2000, стр. 45-47.

тенденциозни израз потребе за профилаксом пост-колонијалног идејног простора од колонијализма као дискурзивног апаратуса/ протокола за инжењеринг статуса субјекта „осуђеног” на одређене фиксирани типове субмисивне презентације. Међутим, без обзира колико комплексност, мулти-димензијалност/мулти-дисциплинарност и изнијансираност биле успешне пост-колонијалне дискурзивне стратегије, оне свакако повлаче за собом и проблеме/конфузације који се тичу одређења садржаја, обима и степена важности пост-колонијалних студија.

Summa summarum, право питање је, дакле, културно-транслаторне природе: да ли су субалтерни уопште чути и ако су чути да ли су саслушани/схваћени, да ли су, заправо, преведени на прави начин, да ли ограничавајући дискурс Запада има довољно пропустљиве комуникационо-интерпретативне мембране за интеракцију са другачије кодираним културама?³¹ Да ли је у оптицају хомолингвална или хетеролингвална транслаторна стратегија/ ситуација/политика?³² Заиста, на трагу овога рада, да ли је икада академска сцена покушала/дозволила могућност да се културна/ друштвена/политичка фузионо-фисиона енергија Балканских дискурса/наратива апсолвира из позиције њихових ауто-артикулисаних и плуралних културних/друштвених/политичких граматика, из генуинитетне балканске мреже перспектива, објашњења, симбола, текстова, аргумената, идентитета и констатација (трансформабилних и трансферабилних) свакидашњих пракса и рутина, нелимитираних неким спољним категоријама предефинисаног и монолошког евроцентричног начина, простора и времена евалуације? Заправо, да ли је могуће замислити текстуално-културну ситуацију у којој је метафоричко-алегоријски однос између тропа Европе и тропа Балкана тангенцијална трансмисија, на начин да је додирна тачка, то јест сам додир, благо, веома мало или квантно одређење смисла оригиналом, а већи део превођење тога суптилног контакта његово слободно/бесконечно „балканско-језичко” распакивање, уписивање, ишчитавање и (ре)конституисање?³³ Да ли је могуће замислити ситуацију у којој је лиминални/хибридни Балкан конститутивни текст „рашчаране” Европе, оне без нео/пост-колонијалних културних императива, диктата и уцена?

31) Види Jay Maggio, “Can the Subaltern Be Heard?: Political Theory, Translation, Representation, and Gayatri Chakravorty Spivak”, *Alternatives: Global, Local, Political*, 32(4), 2007, стр. 419-433.

32) Види Naoki Sakai, *Translation and Subjectivity: On Japan and Cultural Nationalism*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997.

33) Walter Benjamin, *Selected Writings*, volume 1, 1913-1926, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2002, стр 261.

2. БАЛКАНСКЕ ДИСКУРЗИВНО-НАРАТИВНЕ КОНСТЕЛАЦИЈЕ: ОД ОРИЈЕНТАЛИЗМА ДО ПОСТ-КОЛОНИЈАЛИЗМА

Пре свега, требало би напоменути нека изузетно релевантна разматрања Накија Сакаија (*Naki Sakai*) које се тичу самог разумевања универзалности и партикуларности концепта Запада. Дакле, стање модерности се априорно контрастира своје историјском антецеденсу – стању немодерности/премодерности, и тај упарени/дуални модалитет „онтичке” дискрепанције чини дискурзивну формулу за превођење историјских квалификатива у геополитичку варијанту и *vice versa*: модерни Запад је контрапозициониран премодерном не-Западу.³⁴ Оваква поставка не сигнализира да се Запад никад није налазио у фази премодерности, то јест да не-Запад никада неће бити модернизован, она једноставно искључује могућност симултане бинарне егзистенције опозиције премодерног Запада и модерног не-Запада. Просторна перцепција модерности на линији географске дивергенције Запад/не-Запад ничим није оправдана до фабрикацијом путативног, унапред узетог, непропитијућег и очигледног, јединства Запада, које маскира историографску фактографију његовог мењања и ширења у последњих двеста година. Он је, са једне стране, постао субјект који је конструисан/унификован/униформисан као дискурс, али, са друге стране, и објект који је дискурзивно конституисан, синоним за регионе, заједнице и људе који су културно, политички или економски супериорнији у односу на друге регионе, заједнице и људе.³⁵ Запад не само да је кластер одређених специфичних квалитета типа географског подручја, идентитета, стила, етноса или тржишта, он се ауто-декларише и као одбацивање било каквог ограничавања, то јест преко трансцедирања свих потенцијалних партикуларизација. Одбијајући идентификовање или признавање од стране других, Запад се налази у перпетуираном процесу контролисаних метаморфоза, самогенерисаних (ре)кодификација значењских матрица онога што јесте или хоће да буде, обезбеђујући тако себи универзалну позицију/улогу онога који пре идентификује или признаје, него што је идентификован или признат.

Уважавајући претходно, рецимо да Едвард Саид своје антологијско дело Оријентализам (*Orientalism*) започиње начелном констатацијом да Оријент није унапред дати/затечени природни

34) Naoki Sakai, *Translation and Subjectivity: On Japan and Cultural Nationalism*, нав. дело, стр 153-177.

35) Исто, стр. 154.

феномен, већ да је дискурзивно дизајниран/конструисан, то јест „оријентализован”, да је генуинитетни имагинаријум, скуп или мрежа као по правилу ригидно догматизованих идеја, то јест доктрина са ауторитативним језиком, граматиком и историјом.³⁶ Ради се мање о неком просторном оквиру, већ је у оптицају једна хеуристичка/логичка/когнитивна формула, то јест начин сазнавања, једна *episteme* (ἐπιστήμη), којој је инхерентно да властите норме, протоколе и правила намеће као ексклузивне/ортодоксне/неприкосновене критеријуме истине и објективности, знање је тако постало идеолошки комплемент колонијалној моћи. Ово никако не значи да се дискурзивна схема Оријентализма аутоматски може транспоновати у дискурзивну схему Балканизма, као што је потпуно немогуће конституисати Балканизам априорном ампутацијом Оријентализма. Било како било, Балкан као „буре барута”, троп са почетка двадесетог века, као стање/процес радикалне политичке фрагментације/парцијализације/стратификације и следствене антагонизације и конфронтације, али и опскурнији пежоративни термин „балканизације”, значењски инаугурисан после Првог и Другог балканског рата (1912–1913) као синоним за примитивно/нецивилизовано/деволуцијско, су два најфреквентнија дискурса, мета-наратива, метафоре, алегорије, стереотипа/клишеа, кода или алгоритма империјалне Окциденталне геополитичке стратегије/парадигме монохроматског представљања или „система представљања” путем којих се једно подручје, један спацијални/територијални/географски појам културно-политичко-семиотички креирао, есенцијализовао, хомогенизовао, објективизовао, клишеизирао, текстуализовао и, доста дуго, (само)разумевао и којим се на тај начин хегемону доминирало и дириговало као једним хетерономним/хијерархизованим духовним профилом, „погледом на свет”, стандардом, мустром или начином „здраворазумског/свакидашњег” сазнавања, мишљења и расуђивања.³⁷

Милица Бакић-Хејден (*Milica Bakic-Hayden*) и Роберт Хејден (*Robert Hayden*) сматрају да лингвистичке структуре колонијалне политичке и економске субординације не ишчезавају са

36) Edward Said, *Orientalism*, нав. дело.

37) Frederic Kovacs, *The Untamed Balkans*, Modern Age Books, New York, 1941, стр. 39; Hans Gunter Brauch, “Confidence-Building Measures in the Balkans and the Eastern Mediterranean”, in: *South-Eastern Europe After Tito: A Powder-Keg for the 1980s?* (eds. David Carlton, Carlo Schaerf), Macmillan Press, London, 1983, стр. 75; Milica Bakic-Hayden, “Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia”, *Slavic Review*, 54(4), 1995, стр. 920-921; Tom Gallagher, *Outcast Europe: The Balkans, 1789-1989 – From the Ottomans to Milomevis*, Routledge, London, 2001, стр. 2; Adrian Cioroianu, “The Impossible Escape: Romanians and the Balkans”, in: *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation* (eds. Dusan Bjelic, Obrad Savic), The MIT Press, Cambridge, 2002, стр. 212.; Vesna Goldsworthy, *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination*, Yale University

њеним институционалним претпоставкама, већ да, у пост-колонијалној констелацији, постају „акцептирани” дискурси моћи. Не само да је оријенталистички вокабулар колонијални реторски вектор супресије Истока од стране Запада, већ је и хегемонистички пројект симбиотички инсталиран и интернализован од стране оних за чију је контролу и намењен.³⁸ Када је у фокусу Балкан, у игри су оријенталистичке варијације,³⁹ феномен „гнездећег оријентализма”,⁴⁰ репродуковања, перпетуирања или мултипликовања, то јест рекурзије или фрактализације, алегорије/корелације „манихејског дуализма” бинома Европа-Балкан као аутентичног кода пост-колонијалности.⁴¹ Дакле, оваква интерпретација не само да пресупонира оријенталистички мета-наратив у контекстима који нису обележени класичним колонијалним искуством/структуром, већ подразумева и интра-спацијално, градирајуће кодирање оријенталистичке бифуркације. Тако је за Запад Азија више Исток или Друго од Источне Европе, за Источну Европу је Балкан „најисточнији”/„суперлативни” Исток, док свака Балканска држава, опет, има властити градијент „оријентализације”/“истернизације”. Не само да су балканске земље једна другој екстремни/ултра „Балкан/Оријент/Други”, поље декларативне, јавно промовисане, оријентализације и дискриминације, већ се стигматизација/етикетирање одвија и на нивоу унутрашње ауто-расистичке/ауто-шовинистич-

Press, New Haven, 1998, стр. 4; Edward Said, *Orientalism*, нав. дело, стр. 202-203; Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, Oxford, (2009 [1997]), стр. 3; Ion Grumeza, *The Roots of Balkanization: Eastern Europe C. E. 500-1500*, University Press of America, Lanham, 2010, стр. v; Ljiljana Saric, Andreas Musloff, Stefan Manz, Ingird Hudabiunigg, “Introduction”, in: *Contesting Europe's Eastern Rim: Cultural Identities in Public Discourse* (eds. Ljiljana Saric, Andreas Musloff, Stefan Manz, Ingird Hudabiunigg), Multilingual Matters, Bristol, 2010, стр. xvi; и Sanja Lazarevic Radak, *Otkrivanje Balkana*, Mali Nemo, Pančevo, 2013, стр. 12-13.

- 38) Milica Bakic-Hayden, Robert Hayden, “Orientalist Variations on the Theme ‘Balkans’: Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics”, *Slavic Review*, 51(1), 1992, стр. 2.
- 39) Види Milica Bakic-Hayden, *Varijacije na temu Balkan*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Filip Višnjić, Beograd, 2006.
- 40) Milica Bakic-Hayden, “Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia”, нав. дело, стр. 917-931.
- 41) Фразеолошки/колоквијално посматрано, манихеизам, назив учења древне хришћанско-паганске секте, упућује на симплификовану ситуацију супротстављања двеју дијаметрално супротних агенди/опција (Nicholas Baker-Brian, *Manichaeism: An Ancient Faith Rediscovered*, T&T Clark International, London, 2011, стр. 1). Алегорија „манихејски дуализам” изражава империјалистички/колонијалистички како образац моћи тако и когнитивну мапу базиране на међусобно заменивим бинарним супротностима типа: белци/црнци, добро/лоше, супериорност/инфериорност, цивилизација/варварство, интелигенција/емоције, рационалност/сензуалност, сопство/другост или субјект/објект; феноменолошке, физичке, потенцијално „неутралне”, разлике се подижу на ниво метафизичких разлика и прожимају све аспекте империјалистичког менталитета/карактера (Abdul JanMohamed, “The Economy of Manichean Allegory: The Function of Racial Difference in Colonialist Literature”, *Critical Inquiry*, 12(1), 1985, стр. 61, 63).

ке⁴² културе сваке од њих, наративни „Балкански вирус” је пандемијске природе.

Мање или више, претходно имплицира, потребу за неким трансцеденталним/метатекстом Балкана, за стратешком инвенцијом неког субалтеризованог, фалсификованог балканског етничко-расно-културног типа, менталитета, карактера, топоса или идентитета, неког „холограмског” *homo balkanicus-a*: без обзира да ли Балкан заиста постоји и како је дискурзивно елабориран, нужно је да буде „(ре)измишљен и наративно (ре)балканизован”, репрезентација његовог историјског наслеђа је, у најмању руку, важна колико и само, какво год, историјско наслеђе. На тој равни, Балкан је бивалентан/бифокалан, јер располаже са две подједнако проблематичне и контрадикторне перспективе. Екстерно, он је културна „Прокрустова постеља”: наметнути/фабриковани/фалсификовани комплекс или блок унифицираних/изоморфних конфликтних балканских држава и цивилизацијски „рудиментарних” балканских друштава и етницитета, произвољно импутираних или ампутираних маргинализујућих квалитета потпуно „хомомеричних” за евроцентричну (пост-)империјалну пројекцију/креацију. Интерно, он је дискурзивна формација, кластер ригорозно перпетуираних, дисјунктивних, антитетичних и антагонистичких идентитетских наратива потпуно невидљивих за (пост-)колонијални вектор/перспективу/вортекс апсорбовања или асимиловања. Балкан је тако дискурзивно и видљив и невидљив, и присутан и одсутан, и прихваћен и одбачен, и активан и деактиван, и „фасада” и „арматура”. Он је про-онтолошки дискурс симултане истости и диференцираности.⁴³

Одбацивање пост-колонијалне синтагме „провинцијализације/децентрирања Европе”, због „фактички” спацијализованог Балкана-у-Европи, Балкана као интегралног дела Европе, дискутабилно пренебрегавање интерпретације Европе попут дубински интернализоване, инсталиране или угравиране имагинарне формуле која стереотипизује/есенцијализује/објективизује/клишеизује европско промишљање политичке модернизације, ипак, оставља могућност и за Балкан-ван-Европе.⁴⁴ Тај Балкан-ван-Европе, наравно, псеудо-хеуристичког статуса „полу-колоније”, није продукт

42) Ana Russell-Omaljev, *Divided we Stand: Discourses on Identity in 'First' and 'Other' Serbia*, Ibidem-Verlag, Stuttgart, 2016, стр. 209-221.

43) Упореди са Katherine Elizabeth Fleming, “Orientalism, the Balkans and Balkan Historiography”, *American Historical Review*, 105(4), 2000, стр. 1219.

44) Dipesh Chakrabarty, *Provincialising Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton University Press, Princeton, 2000, стр. 3-4.; и Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, нав. дело, стр. 17.

просторног спецификавања, он је заправо само-прокламована и само-форсирана сфера аутономије, само-освешћеност и само-афирмација лиминалне/транзиторне/конвертујуће посебности са значајним херменеутичким импликацијама. У том смислу, дискурсу истости и различитости је додат и дискурс двосмислености. Мета-наратив балканизма није само о екстерној истости у форсираној идентитетској различитости (сви на Балкану су исти, макар у жељи да буду различити) и интерној различитости у стратегијској идентитетској истости (сви на Балкану су различити, макар у жељи да не буду исти), он је и интринзично нестабилан, идентитетски флуидан/мутабилан, више о (европско-метрополском) идентитетском/културном амбигвитету него о (европско-метрополској) идентитетској/културној контрапозицији. У том смислу, остављајући по страни екстерни ракурс Европе као универзума заснованог на оријенталистичком/пост-колонијалном вокабулару, као што је то већ напоменуто, балканизација се може перципирати и преко интерног ракурса „чврсто” дистанцираних плуриверзума паралелних самодовољних пројеката/програма/платформи/имагинаријума о томе како сваки Балкан има свој гетоизирани Балкан/периферију, али и своју засебно интерпретирану Европу/метрополу, као и преко комплексног холистичког мултиверзума, једне интерпретативно генерисане европске стварности сачињене од конвергентних или дивергентних пројеката/програма/платформи/имагинаријума о „мекој” логици путем које различити Балкани коегзистирају у једној Европи/метрополи.

Марија Тодорова (*Maria Todorova*) проучавање Балкана *per se*, именујући га као Балканизам, класификује као засебну дисциплину, као аутентичну историјску ситуацију/контекст која инкорпорира изучавање дискурзивних пресупозиција/премиса на којима почива било које знање о Балкану као ентитету, то јест о разумевању Балкана саобразно специфичном концептуалном/генеалошком „амалгаму” истовремених/преклапајућих или сепаратисаних/секвенцијалних историјских периода, традиција и наслеђа.⁴⁵ Насупрот Саидове евалуације властитог текста Оријентализма као универзалне критичке перспективе усмерене на интелектуалну квинтесенцију Запада преко драматуршке подлоге која у крајњем исходу/инстанци води ка дилуцији идентитетских разлика, ка култивисању не/анти-тотализујуће и не/анти-системске, то јест де-

45) Maria Todorova, “The Balkans: From Discovery to Invention”, *Slavic Review*, 53(2), 1994, стр. 454; и Maria Todorova, “Balkanism and Postcolonialism, or On the Beauty of the Airplane View”, in: *In Marx's Shadow: Knowledge, Power, and Intellectuals in Eastern Europe and Russia* (eds. Costica Bradatan, Serguei Oushakine), Lexington Books, Plymouth, 2010, стр. 184-185.

центриране/деметрополизоване, освешћености, која може бити интегрисана у капиталистичку модерност,⁴⁶ полазишна тачка Тодорове сугерише афирмацију конститутивних разлика и парадокса као пресудних фактора за репрезентацију Балкана као импутиране лиминалне/транзиторне двосмислености (варијације унутар Западног типа), насупротив импутиране, аналитички заострене, али, у крајњој „мета-инстанци“ превладиве, саидовски идентификоване типске биполарне диспаратности Запада и Оријента.

Когнитивна/спекулативна архитектура Балкана је, дакле, уникатни мета-нарратив/дискурс, која се на нивоу изучавања не може модерирати/редуковати ни на подврсту, модус или субкатоорију Оријентализма, ни на текстуалну „мутацију“ оријенталистичких/пост-колонијалистичких реторских формула. Балканизам може интерферирати са Оријентализмом само преко „начелне“ конвергенције између било ког мета-нарратива/мета-дискурса моћи, нпр. језика модернизације, прогреса, цивилизације, расе, етницитета, или религије.⁴⁷ Ипак, насупротив стриктном и непомирљивом одвајању од Оријентализма, Тодорова, заправо, пледира за афирмацију/апологију Балканизма на основу његове концептуално-аналитичке дистингвираности довољне за аутономно конституисање оригиналне дисциплине са диференцираним истраживачким оквиром и агендом.⁴⁸ Међутим, због онтологизирајућег апострофирања западне аверзије/ресантимана према некомплетном сопству Балкана, то јест према балканској хибридности и монгрелизацији, Мери Нојбургер (*Mary Neuberger*), ипак, држи да је гледиште Марије Тодорове обележено како пуном сегрегацијом Балканизма тако и ставом о његовој већој штетности од Оријентализма.⁴⁹ Сагласно њеном пост-колонијалном приступу, хибридность и монгрелизација, као битна обележја екстерне и интерне перцепције онтолошког и метафоричког Балкана, нису узајамно искључујући већ, напротив узајамно оснажујући.

Истраживачка партикуларност Балканизма, то јест Балкана као засебног спацијалног, културног и политичког ентитета, претпоставља обједињавање различитих елемената, попут: (1) недостатка недвосмисленог колонијалног наслеђа, колонизатора и колонизованих, то јест неспорних хегемонијских културних елемената

46) Edward Said, "Orientalism Reconsidered", *Cultural Critique*, 1, 1985, стр. 105-106; и Edward Said, *Orientalism*, нав. дело, стр. 339.

47) Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, нав. дело, стр. 11.

48) Maria Todorova, "Balkanism and Postcolonialism, or On the Beauty of the Airplane View", нав. дело, стр. 191-192, fn. 4.

49) Mary Neuberger, *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, Cornell University Press, Ithaca, 2004, стр. 5.

колонизатора (отклон према Отоманској и Хабзбуршкој империји као касним колонијалним империјама), али и академског интересовања, литературе и знања пропорционалних онима која се баве и тичу Оријентализма (интелектуална фокусираност/откриће Балкана датира тек од краја осамнаестог века и донедавно, двадесетих година прошлог века је била материјализована углавном путописном литературом/жанром авантуристичке или класично-путописне провенијенције); (2) трипартитне конфесионалне поставке која, дакле, не обухвата само дискрепанце на релацији хришћани-муслимани, већ и диференцирање/фрактуре на релацији православље-католичанство; (3) конкретности, бруталности и сиромаштва Балкана наспрам етеричности, раскошности и егзотичности апстрактног Оријента (за разлику од екстатично-корибантске природе Оријента, Балкан је у својим најпозитивнијим интерпретацијама својеврстан повратак једноставности и базичним инстинктима/импулсима Природе или далеки наговештај суптилности Оријента, отуда *Lux Balcanica est umbra Orientis*, то јест Балканско светло је оријентална сенка); (4) различите ендogene/егзogene евалуације геополитичког/геостратешког значаја Балкана сепаратне у односу на Оријент; или (5) постојања више различитих балканских само-идентитета утемељих на бескопромисној/„инкапсулираној” балканској перцепцији Оријента као дефинитивног Другог.⁵⁰

У балканском случају, политичко није нужно садржај већ и сам метод репрезентације, политичка диференцијација се не поклапа са методолошком диференцијацијом.⁵¹ Претходно имплицира да и дискурзивно уједначена, децентрирана/деметрополизована уједињујућа освешћеност не искључује нужно оријентализам, да може резултовати реификацијом етничитета и заједничке културе на рачун занемаривања, рецимо, класних или полних елемената у односу на репрезентативни комплекс, али и генерисањем нових маргина и периферија у смеру како проевропског диктата, тако и форсирања националне моћи, те да се, консеквентно, фундаментализам, петрификација и хомогенизација тога ранга морају одбацити у корист потпуне и до краја изведене епистемолошки димензиониране историчности у смислу контингенције/ситуације/контекста.⁵² Другим речима, без обзира на то што је постмодерно доживљавање

50) Maria Todorova, “The Balkans: From Discovery to Invention”, нав. дело, стр. 455; и Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, нав. дело, стр. 11-20, 62.

51) Dusan Bjelic, “Introduction: Blowing Up the Bridge”, in: *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation* (eds. Dusan Bjelic, Obrad Savic), The MIT Press, Cambridge, 2002, стр. 5.

52) Упореди са Arif Dirlik, *The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism*, нав. дело, стр. 12; и Aijaz Ahmad, *In Theory: Classes, Nations, Literatures*, Verso, London, 1992, стр. 172, 184.

света инхерентно хибридно, преклапајуће и интерпенетрирајуће, треба избећи могућност да деколонизована култура постане унивокални/моносемични реторски програм, да преузме хегемонијске функције напушеног империјалног културног кодирања.

Весна Голдсворти (*Vesna Goldsworthy*), анализирајући случај Велике Британије преко обухватања широке жанровске палетене-енглеске литературе од дела романтизма, па све до хорор-романа и путописа, полази од премисе да се, без обзира на одсуство стварне, то јест традиционално-економске, колонијалне балканске „конквисте”, карактеристичне за отоманску владавину, Окцидентално империјално освајање региона реализовало преко културно-текстуалног експлоатисања Балкана као алтеритетног ресурса литерарно-забавних индустрија. Балканска перспектива овог ранга постаје специфична идентитетска парадигма, граматика или „семантема”.⁵³ У том смислу, употребљено је субмисивно наративно кодификовање, то јест текстуални инструментаријуми или репертоари, зарад успостављања „анастатичког” (ауто-)дијалога суперпозициониране/превалентне империјалне културе, пре свега, са самом собом. Ради се о имагинативном, метафоричко-фигуралном и/или стилском колонизовању и следственој текстуалној пракси који, формулисањем нових идејних алгоритама/кодова/сценографија, реконфигуришу затечене обрасце мишљења и, тако, перформативно отварају простор за „најдиректније” утицање на стварност, о методолошко-епистемолошком обрасцу/поступку који је универзално применљив, али који је на Балкану екстремно/фронтално уочљив због дефицита конвенцијалног/класичног/конкретног империјализма.⁵⁴ Притом, Истина о Балкану осцилира у зависности од броја оних који желе да своје перспективе пласирају као унисоно/униформно истините, те је „алеаторна” и „апостолска”, па једино што се у таквој интерпретативној коњункцији чини делотворним је усредсређеност на имаголошку флексибилност/динамику метаморфозирајућих, али и клишеизираних, перспектива и визија у разумевању/презентацији истинитости.

Указујући на то да Саид никада колонијализам не представља као чисту ноуменолошку позицију, већ као „конкременталну” интеракцију између интелектуално-духовне мустре и политичког и економског, то јест империјалног, система/структуре доминације, владавине или експлоатације, као формативну материјалну компоненту европске културе, Катарина Флеминг (*Katherine Fleming*)

53) Vesna Goldsworthy, *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination*, нав. дело, стр. х, 2.

54) Исто, стр. 211.

иманентно критикује Голдсвортијеву због претеране/субверзивне аргументационе упућености на Саида.⁵⁵ Наиме, док код Саида матрица репрезентације подразумева перманентну конверзациону интерпенетрацију са империјалном структуром/апаратусом, код Голдсвортијеве матрица репрезентације је *per se* империјална структура/апаратус/диспозитив. То, наравно, никако не значи да је империјална имагинација пука империјална делузија или провинцијална конфабулација. Поновимо још једном, перцепција Балкана као Балкана је директна последица двеста година дуге историје колонијалног/империјалног ангажмана Запада на његовој како имагинацији тако и инвенцији, на сталном продуковању његове контролисане типолошке духовне субалтернације, те политичке, културне и економске минорности.

Чак и данас када је у оптицају покушај вредносног рекодификација, конотативно „неутралнијег”, то јест „политички индиферентнијег, коректнијег или изнијансиранијег”, форсирања наративне стратегије Југоисточне Европе, компромитујућа/деградиранија, условно речено, пост-колонијална семантичка зона није потпуно избегнута, то јест анихилирана. У оптицају је својеврсни процес ребалканизације, никада у потпуности до краја окончане дебалканизације, појма Југоисточне Европе. Укратко, не само да је Балкан балканизован, већ се то десило и са академском, али и колоквијалном, екскулпацијом појма Југоисточне Европе, можда највише видљивом преко увођења крајње проблематичног концепта „Западног Балкана”. Било би, дакле, погрешно помислити да је ребалканизација само неки неадекватно спроведени симболички протокол/поступак/платформа просветитељске дебалканизације, то јест европеизације. Заправо, наратив саме дебалканизације/европеизације је, симултано, продуковао и ребалканизацију, јер је наново пласирала биномску/бифокалну поларизацију као услов и последицу своје дискурзивне униполарне/монофокалне „мисије”. По Ендрјуу Хемонду (*Andrew Hammond*), можемо говорити о два начина анализирања односа Балкана и Запада, водећи рачуна о томе да је у оптицају англо-амерички имагинаријум/перспектива/контекст онога што чини Западну цивилизацију: (1) преко употребе знања и моћи, те система/апаратуса контроле и дисциплиновања базираних на и омогућених преко оптике Западног цивилизацијског блока; и (2) преко опсервације узајамно оснажујућих/испреплетаних/интерактивних дискурса, дискурзивног мозаика/кластера сачињеног како од про-Западне перцепције и аутохтоних, балканских концеп-

55) Katherine Elizabeth Fleming, “Orientalism, the Balkans and Balkan Historiography”, нав. дело, стр. 1223.

туализација самопредстављања, тако и од балканске репрезентације Запада и западне композиције самоперцепције.⁵⁶ Не само да је Балкан представљао „окцидентални” алгоритам/протокол, већ је и про-активно интензификовао/афирмисао идентитет Запада.

Summa summarum, Балкану се, дакле, може прићи из две теоријско-методолошке перспективе: „ортодоксно” онтолошке, коју можемо да означимо и као генеалошку, перспективу историјских наслеђа, и „хетеродоксно” фигуративне (преко метафоричке, алегоричке, персонификујуће, металептичке, параболничне, синегдохичне, метонимијске или неке друге фигуративне компоненте/функције зависне од интерпретаторовог ракурса), коју можемо да означимо и као перспективу пост-колонијалне културне хегемоније. Прву перспективу најбоље изражава поставка Марије Тодорове,⁵⁷ која претпоставља да ако Балкан елаборирамо из ракурса дистинктивних, нехомогенизованих и неесенцијализованих, преклапајућих историјских наслеђа (византијског, хабзбуршког, отоманског или социјалистичко-комунистичког), то имплицира да са њиховом ишчезавањем, постепеном процесуалном трансмутацијом (без обзира на трајање), долази до интегрисања са европским институционалним устројством/предлошком, који се показује као вишеслојни дискурзивни „палимпсест” сачињен од различито формулисаних ентитета. У том случају, „балканизација Балкана” нужно губи свој садржај, долази до његове трајне еклипсе, демонтаже или екстинкције. Притом, Тодорова тврди да се Отоманска и Хабзбуршка империје не могу сматрати колонијалним силама због непостојања (1) институционално-правне дискрепанце између метрополе и периферије; (2) стабилних/изолованих ентитета који су колонизовани; (3) цивилизацијско-просветитељске мисије; и (4) хегемонијског културног седимента у колонизованим друштвима.⁵⁸

Када расправљамо другу перспективу, онда се прво мора узети у обзир да она настаје као израз незадовољства мета-наративним матрицама и теоријским моделима парадигми модернизације, развоја и светско-системског приступа, као заокрет од социолошки/економски поентираних анализа ка културним/семиотичким/дискурзивним/наративним, може се рећи, пост-структуралним/пост-модерним аналитичким фокусима инсталирања, реинстали-

56) Andrew Hammond, “Introduction”, in: *The Balkans and the West: Constructing the European Other, 1945–2003* (ed. Andrew Hammond), Routledge, London, 2004, стр. xi–xxiii.

57) Види Maria Todorova, “The Balkans: From Discovery to Invention”, нав. дело, стр. 453–482; Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, нав. дело; и Maria Todorova, “Balkanism and Postcolonialism, or On the Beauty of the Airplane View”, нав. дело, стр. 175–197.

58) Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, нав. дело, стр. 195; и Maria Todorova, “Balkanism and Postcolonialism, or On the Beauty of the Airplane View”, нав. дело, стр. 179.

рања и деинсталирања моћи.⁵⁹ Остављајући по страни, али не занемарујући, дискутабилну веродостојност сталног корпуса примедби које се тичу односа између емпиризма/позитивизма/фактографије/материјализма, са једне стране, и дискурса/наратива/културе/симболичког поретка, са друге стране, јер у најмању руку пост-колонијална парадигма реформулише начине академске интерпенетрације социјалних и економских параметара и нових естетских/уметничких форми, дискурзивних историја, имагинаријума простора, наративних про-онтолошких идентитета и/или епистемолошких проблема, за пост-колонијализам се може рећи да је мета-наративна перцептивна формација. Али, његова мета-наративност је стратегијске аргументационе провенијенције, она постоји да би се обезбедио критички ракурс, да би се отворио простор за плуралност/полисемичност, за дијалог чији исход треба да рефлектује „детронизацију” ексклузивности агенције субалтерних од стране супериорних група, то јест прибављање моћи за њихову само-репрезентацију.

У том смислу, за пропитивање Балкана је важан концепт атопије. Атопија може да се разуме као аномалично место које не може да се лоцира али које постоји, субјективно кодификовано/егзистирајуће „нигде место” без суверених граница и простора, као варијацију на тему фукоовски схваћене хетеротопије.⁶⁰ Ради се о виртуелном месту које је замисливо као територија, али није утопијске, дистопијске или чисто дискурзивне природе. Иако историјски генерисано, стање пост-колонијалне периферијалности/маргиналности продукује атопију као означитеља у метафорама и наративима, нигде постаје естетизована/поетизована политичка територија.⁶¹ Тако, неодредљиви/неухватљиви Балкан може бити свугде и нигде, на западу, истоку, па и у самој метафоричкој престоници Европе које, заправо, и нема – Бриселу.⁶² Атопијски Балкан је тополошки простор који се по потреби може „ендогено/егзогено” активирати или деактивирати, сужавати или проширивати, али се никако не може „избрисати” или редуковати на један сет значења и на једном за свагда дату, фиксирану територијалност. У том

59) Ania Loomba, Suvir Kaul, Matti Bunzl, Antoinette Burton, Jed Esty “Beyond What? An Introduction”, in: *Postcolonial Studies and Beyond* (eds. Ania Loomba, Suvir Kaul, Matti Bunzl, Antoinette Burton, Jed Esty), Duke University Press, Durham, 2005, стр. 34.

60) О утопији, дистопији, хетеротопији, и границама више види у: Djordje Stojanovic, “Space, Territory and Sovereignty: Critical Analysis of Concepts”, *Nagoya University Journal of Law and Politics*, 275, 2017, стр. 111-185; и Djordje Stojanovic, “Post-modern Metamorphosis of Limological Discourses: From “Natural” Borders to Borderscapes”, *Nagoya University Journal of Law and Politics*, 276, 2018, стр. 97-161.

61) Richard Robinson, *Narratives of the European Border: A History of Nowhere*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, стр. 7, 162.

62) Vesna Goldsworthy, “Black Lamb and Grey Falcon: Rebecca West’s Journey through the Balkans”, *Women: A Cultural Review*, 18(1), 1997, стр. 1-11.

смислу, метафора Балкана као „моста између Истока и Запада” је крајње дискутабилна, јер је његова позиција неутврдљива: не само да се често не зна где су „обале”, него са једне стране може бити „мост”, а са друге „зид” и *vice versa*.

ЗАКЉУЧАК

Наизглед сасвим легитимно, академски темат Балкана може бити детектован/декодиран/истражен у метрополизованом прагматично-просветитељском интелектуалном кључу позитивистичко-емпиристичке методолошке провенијенције, преко настојања да се каузално истраже, избегну или превенирају социјално-политичко-економске хаотичности, турбуленције и аберације, које га, мање или више, стално обележавају, а циклично ескалирају у „панично-драматичном” маниру. Међутим, утилитарност естаблиране западно-научне рационалности тога ранга, изгледа као инсуфицијентна и некомплетна за његову потпуну опсервацију/елаборацију. Са једне стране, идеја да се Балкан може ректифицивати/редиговати попут неког фелеричног „социјалног механизма”/текста, наводно, вредносно неутралним, универзалним и ахисторичним просветитељским идеалима, то јест научно-методолошки верификованим процедурама, инструментима или, чак, „инжењерингом”, пренебрегава чињеницу да се у самом генотипу тако схваћених мера/знања/рационалности налази коруптивни мета-наративни „хромозом”. Ради се о фукоовској дискурзивној инстанци која, парадоксално, увек изнова генерише балканску неразвијеност, заосталост, апструзност, лиминалност или Другост да би је научно кориговала/реформисала или је, пак, научно коригује/реформише да би идентификовала узалудност таквих покушаја. Другим речима, да би научне интервенције биле делотворне балканске социјално-политичко-економско-културне „механизме”/текстове не би требало кориговати, они морају бити диктирани: прво, анатомизовани/декомпоновани/дезинтегрисани, а онда, са тим истим распакованим/демонтраним културним фрагментима, замењени/ремонтирани потпуно новим склоповима/односима проистеклим на супрематiji евроцентричних/просветитељских резона, метода и принципа. Тако позиционирано питање доминације и моћи се, на пример, манифестује транслацијом језичке логике/геополитике/скрипта/алгоритма/граматике Балкана са „сублимиранијом” језичком логиком/геополитиком/алгоритмом/граматиком Југоисточне Европе и „бруталнијом” логиком/геополитиком/алгоритмом/граматиком Западног Балкана.

Балкан, дакле, није искључиво лиминални геополитички ентитет већ и хибридни троп/култура: пре балканске политике „топографске” граничне геометрије, ми морамо размотрити политику његовог контролисанога сазнавања путем перманентног лоцирања, дислоцирања и релоцирања „тополошких” маркера хетеротопијских и/или атопијских реторских „произвољности” и стилова. Ради се о релационом простору-времену Балкана, отвореном за различито нелинеарно, као и симулакрумско, (ре)комбиновање картографско-спацијалних координата и историјско-временских интервала/секвенци. Шта Балкан као знак/симбол/икона/индекс јесте зависиће од актера/наратора дискурса који га ишчитавају/учитавају преко партикуларних и неконсекутивних историјских констелација и значења. Било би погрешно помислити да компликована деридијански постављена деконструктивистичка агенда, која одбацује једнодимензионални/моносемични однос између означитеља и означеног, има једно камуфлирано про-онтолошко псеудологијско ограничење. Наиме, Балкан јесте значењски сведен/диригован европски заданим маневарским простором кодификовања: евроцентричним мета-наративним/дискурзивним инскрипцијама, адскрипцијама, проскрипцијама и прескрипцијама; али, симултано, преко процеса пост-колонијалне фрактализације, те процеса ауто-шовинизма и ауто-расизма, он не само да репродукује субалтерни положај, већ га по потреби и проширује и сужава, то јест реанимира и амплификује импутирану империјалну супрематију потврђујући и надограђујући (ауто-)репрезентацију Европе као мета-командног културног центра, то јест централне културне осе. Сагласно томе, није проблем у томе да било ко, било када, било шта и било како може изразити/конструисати/естетизовати/рециклирати/рекуперирати Балкан, већ што се за ту сврху инструментализује сам Балкан и што такав пројекат/платформа изражава и резистенцију и реafirмацију пост-колонијалне субординације Балкана. Ствар је у томе да текст/троп/култура пост-колонијалног Балкана буде више оно што би требало објаснити/дефинисати него оно чиме се објашњава/дефинише: више експланандум/дефиниендум него експлананс/дефиниенс.

Конструисани, интелигибилни Балкан као нешто што је увек Друго од онога како га перципирају или како се ауто-перципира, као нечег неухватљивог и различитог од апсолутно спољне и апсолутно унутрашње Европе, се квалификује за лиминални простор који екстерну разлику помера ка интринзичној, интерној логици субмисивне „енкултурације/акултурације”: спољно балканизовање постаје унутрашњи балканизам, спољна идентитетска наметања/

кодификовања постају унутрашњи идентитетски предуслови/кодови. Апсурдно, стратегија резистенције балканизацији постаје стратегија његове афирмације. Чак је и деветнаестовековна прокреација/промоција/иницијација мета-наративног клишеизирања или стереотипизовања текста потиснутог и гетоизованог Балкана била мање ствар географским/политичким границама детерминисаног/фиксираниог региона (све до Берлинског конгреса из 1878. године Балкан се значењски реферирао на Отоманску империју као Европска Турска или Турска у Европи), а више ствар трећег, хетеротопијског, атопијског или простора репрезентације еластичних/варијабилних/флукутирајућих облика и несводивих значења. Да ли је могуће говорити о брисању балканизујућих граница Балкана *in toto*, у ситуацији када се „старо” генеричко наслеђе/кодна шема/репрезентација Балкана као формативног „дивљег/злог/опскурног варваризма” сада мења/рециклира са новим језичким квалификативима/вокабуларом/патологијом нео-расистичке симболичке инстанце Балкана као западно-европског „сиромашног, мусавог и примитивног” Другог (случај ЕУ чланица Бугарске, Хрватске и Румуније)? За очекивати је, дакле, да политике значења Балканизма неће нестати инкорпорирањем Балкана у ЕУ, пре ће изгубити на својој наводној ортодоксности, а добити на културно-симболичкој хибридности. Уважавајући да је Запад само једна од могућих културних мрежа/матрица значења а не мета-мрежа/мета-матрица значења цивилизације *per se*, онолико колико је културна реартикулација пост-колонијалности, са једне стране, исход глобализујућих процеса и отворене конфронтације са евроцентричним вектором (нео)колонијалних прескрипција и проскрипција, толико, са друге, стране нараста потреба за постојаном резистенцијом/колизијом и са (нео)колонијалним ангажманом/текстом/вектором инвазивне америчке моћи.

ЛИТЕРАТУРА

- Стојановић Борђе, „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.“ *Српска политичка мисао* (посебно издање), бр. 3, 2016, стр. 5-37.
- Стојановић Борђе, „Трактат о постмодернизму, друштву и политици: *Quaecumque ab X dicta essent, commentitia esse.*“ *Српска политичка мисао*, волумен 41(3), 2013, стр. 11-56.
- Ahmad Aijaz, “Jameson’s Rhetoric of Otherness and the National Allegory”, *Social Text*, 17, 1987, стр. 3-25.
- Ahmad Aijaz, *In Theory: Classes, Nations, Literatures*. Verso, London, 1992.

- Ahmad Aijaz, "The Politics of Literary Postcoloniality", *Race & Class*, 36(3), 1995, стр 1-21.
- Alva Jorge Klor de, "The Postcolonization of the (Latin) American Experience: A Reconsideration of Colonialism", in: *After Colonialism: Imperial Histories and Postcolonial Displacements* (ed. Gyan Prakash), Princeton University Press, Princeton, 1995, стр. 241-279.
- Appiah Kwame Anthony, "Is the Post- in Postmodernism the Post- in Postcolonial?" *Critical Inquiry*, 17(2), 1991, стр. 336-357.
- Ashcroft Bill, Griffiths Gareth, Tiffin Helen, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-colonial Literatures*, Routledge, London, 2002 [1989].
- Ashcroft Bill, Griffiths Gareth, Tiffin Helen, *Postcolonial Studies: The Key Concepts*, 3rd edition. Routledge, London, 2013.
- Baker-Brian Nicholas *Manichaeism: An Ancient Faith Rediscovered*, T&T Clark International, London, 2011.
- Bakic-Hayden Milica, Hayden Robert, "Orientalist Variations on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics", *Slavic Review*, 51(1), 1992, стр. 1-15.
- Bakic-Hayden Milica, "Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia", *Slavic Review*, 54(4), 1995, стр. 917-931.
- Bakic-Hayden Milica, *Varijacije na temu Balkan*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Filip Višnjić, Beograd, 2006.
- Benjamin Walter, *Selected Writings*, volume 1, 1913-1926, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2002.
- Bhabha Homi, "Signs Taken for Wonders: Questions of Ambivalence and Authority under a Tree outside Delhi, May 1817", *Critical Inquiry*, 12(1), 1985, стр. 144-165.
- Bhabha Homi, *The Location of Culture*, Routledge, New York, 1994.
- Bjelic Dusan, "Introduction: Blowing Up the Bridge", in: *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation* (eds. Dusan Bjelic, Obrad Savic), The MIT Press, Cambridge, 2002, стр. 1-23.
- Brauch Hans Gunter, "Confidence-Building Measures in the Balkans and the Eastern Mediterranean", in: *South-Eastern Europe After Tito: A Powder-Keg for the 1980s?* (eds. David Carlton, Carlo Schaerf), Macmillan Press, London, 1983, стр. 75-105.
- Chakrabarty Dipesh, *Provincialising Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton University Press, Princeton, 2000.
- Cioroianu Adrian, "The Impossible Escape: Romanians and the Balkans", in: *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation* (eds. Dusan Bjelic, Obrad Savic), The MIT Press, Cambridge, 2002, стр. 209-235.
- Dirlik Arif, "The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism", *Critical Inquiry*, 20(2), 1994, стр. 328-356.
- Dirlik Arif, *The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism*, Westview Press, 1998.

- Fanon Frantz, *Black Skin, White Masks*, Pluto Press, London, (2008 [1952]).
- Fleming Katherine Elizabeth, "Orientalism, the Balkans and Balkan Historiography", *American Historical Review*, 105(4), 2000, стр. 1218-1233.
- Gallagher, Tom *Outcast Europe: The Balkans, 1789-1989 - From the Ottomans to Milomevis*, Routledge, London, 2001.
- Goldsworthy Vesna, "Black Lamb and Grey Falcon: Rebecca West's Journey through the Balkans", *Women: A Cultural Review*, 18(1), 1997, стр. 1-11.
- Goldsworthy Vesna, *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination*, Yale University Press, New Haven, 1998.
- Gregory Derek, *The Colonial Present: Afghanistan, Palestine, Iraq*, Blackwell Publishers Ltd, Oxford, 2004.
- Grumeza Ion, *The Roots of Balkanization: Eastern Europe C. E. 500-1500*, University Press of America, Lanham, 2010.
- Guha Ranajit, "On Some Aspects of the Historiography of Colonial India", in: *Selected Subaltern Studies* (eds. Ranajit Guha, Gayatri Chakravorty Spivak), Oxford University Press, Oxford, 1988, стр. 35-44.
- Hammond Andrew, "Introduction", in: *The Balkans and the West: Constructing the European Other, 1945-2003* (ed. Andrew Hammond), Routledge, London, 2004, стр. xi-xxiii.
- Hoare Quentin, Smith Geoffrey Nowell, "Preface", in: *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci* (eds. Quentin Hoare, Geoffrey Nowell Smith), International Publishers, New York, (1991 [1971]), стр. ix-xvii.
- Huggan Graham, *The Postcolonial Exotic: Marketing the Margins*, Routledge, London, 2001.
- Jameson Fredric, *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*, London, Verso, 1991.
- JanMohamed Abdul, "The Economy of Manichean Allegory: The Function of Racial Difference in Colonialist Literature", *Critical Inquiry*, 12(1), 1985, стр. 59-87.
- Kovacs Frederic, *The Untamed Balkans*, Modern Age Books, New York, 1941.
- Lazarevic Radak Sanja, *Otkrivanje Balkana*, Mali Nemo, Pančevo, 2013.
- Loomba Ania, *Colonialism/postcolonialis*, Routledge, New York, 2005.
- Loomba Ania, Kaul Suvir, Bunzl Matti, Burton Antoinette, Esty Jed, "Beyond What? An Introduction", in: *Postcolonial Studies and Beyond* (eds. Ania Loomba, Suvir Kaul, Matti Bunzl, Antoinette Burton, Jed Esty), Duke University Press, Durham, 2005, стр. 1-39.
- Maggio Jay, "Can the Subaltern Be Heard?: Political Theory, Translation, Representation, and Gayatri Chakravorty Spivak", *Alternatives: Global, Local, Political*, 32(4), 2007, стр. 419-433.
- Manuel George, *The Fourth World: An Indian Reality*, Free Press, New York, 1974.
- Morton Stephen, *Gayatri Chakravorty Spivak*, Routledge, London, 2003.

- Neuburger Mary, *The Orient Within: Muslim Minorities and the Negotiation of Nationhood in Modern Bulgaria*, Cornell University Press, Ithaca, 2004.
- Prakash Gyan, "Postcolonial Criticism and Indian Historiography", *Social Text*, 31/32, 1992, стр. 8-19.
- Prakash Gyan, "Subaltern Studies as Postcolonial Criticism", *The American Historical Review*, 99(5), 1994, стр. 1475-1490.
- Robinson Richard, *Narratives of the European Border: A History of Nowhere*, Palgrave Macmillan, New York, 2007.
- Russell-Omaljev Ana, *Divided we Stand: Discourses on Identity in 'First' and 'Other' Serbia*, Ibidem-Verlag, Stuttgart, 2016.
- Said Edward, "Orientalism Reconsidered", *Cultural Critique*, 1, 1985, стр. 89-107.
- Said Edward, *Orientalism*, Penguin Books, London, 2003 [1978].
- Sakai Naoki, *Translation and Subjectivity: On Japan and Cultural Nationalism*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997.
- Saric Ljiljana, Manz Stefan, Musloff Andreas, Hudabiunigg Ingird, "Introduction", in: *Contesting Europe's Eastern Rim: Cultural Identities in Public Discourse* (eds. Ljiljana Saric, Andreas Musloff, Stefan Manz, Ingird Hudabiunigg), Multilingual Matters, Bristol, 2010, стр. xi-xxiii.
- Seshadori-Crooks Kalpana, "At the Margins of Postcolonial Studies", *A Review of International English Literature*, 26(3), 1995, стр. 47-72.
- Shohat Ella, "Notes on the Post-Colonial", *Social Text*, 31/32, стр. 99-113.
- Slemon Stephen, "The Scramble for Post-colonialism", in: *De-scribing Empire: Post-colonialism and Textuality* (eds. Chris Tiffin, Alan Lawso), Routledge, London, 1994, стр. 15-33.
- Spivak Gayatri Chakravorty, "Three Women's Texts and a Critique of Imperialism", *Critical Inquiry*, 12(1), 1985, стр. 243-261.
- Spivak Gayatri Chakravorty, *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*, Methuen, New York, 1987.
- Spivak Gayatri Chakravorty, "Can the Subaltern Speak?" in: *Marxism and the Interpretation of Culture* (eds. Cary Nelson, Lawrence Grossberg), University of Illinois Press, Chicago, 1988, стр. 271-314.
- Spivak Gayatri Chakravorty, *The post-colonial critic: Interviews, Strategies, Dialogues*, Routledge, New York, 1990.
- Spivak Gayatri Chakravorty, *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*, Harvard University Press, Cambridge, 1999.
- Spivak, Gayatri Chakravorty *Outside in the Teaching Machine*, Routledge, London, 2009 [1993].
- Stojanovic Djordje, "Space, Territory and Sovereignty: Critical Analysis of Concepts", *Nagoya University Journal of Law and Politics*, 275, 2017, стр. 111-185.

- Stojanovic Djordje, „Post-modern Metamorphosis of Limological Discourses: From “Natural” Borders to Borderscapes“, *Nagoya University Journal of Law and Politics*, 276, 2018, стр. 97-161.
- Todorova Maria, “The Balkans: From Discovery to Invention”, *Slavic Review*, 53(2), 1994, стр. 453-482.
- Todorova Maria, *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, Oxford, 2009 [1997].
- Todorova Maria, “Balkanism and Postcolonialism, or On the Beauty of the Airplane View”, in: *In Marx’s Shadow: Knowledge, Power, and Intellectuals in Eastern Europe and Russia* (eds. Costica Bradatan, Serguei Oushakine), Lexington Books, Plymouth, 2010, стр. 175-197.
- Venn, Couze *Occidentalism: Modernity and Subjectivity*, Sage Publications, London, 2000.
- Walia, Shelley *Edward Said and the Writing of History*, Icon Books, Duxford, 2001.

Djordje Stojanovic

POLITICS OF NARRATIVE CONSTRUCTION OF BALKAN AND BALKANISM

Resume

The centrality of the Balkan issue has, during the last thirty years and even before, often been equated with extreme political contexts – armed conflicts. The most common explication of this state of affairs, aside from global international political trends/intereventions is, one-sidedly and shallowly, seen in the alleged inherent aggressive nationalism, historically rooted and/or transferred by the radicalization of the distinction of tribal/national pasts and in the liminal position of the marginalized and minorized Balkans in between the West and the East. It seems as if the Balkans is in some state of “frozen”, never ended or perpetuated identity-profiled disintegration, violence and antagonisms. However, the liminality in understanding the Balkans need not point to marginality and irrelevance of the “Balkan political gloss/scholia”, which indeed, best and most poignantly articulate the overlapping discourses that create and reflect it.

The constructed, intelligible Balkans as something that is always Other than how it is perceived or self-perceived, as something elusive and different from the absolutely external and absolutely internal Europe, qualifies as a liminal space that shifts the internal difference towards the intrinsic, internal logic of submissive “enculturation/ac-culturation”: external Balkanization becomes internal Balkanism, ex-

ternally induced/coded identity becomes internal identity prerequisites/codes. Absurdly enough, the strategy of resistance against Balkanization becomes the strategy of its affirmation. Even the nineteenth century procreation/promotion/ initiation of the meta-narrative clichéing or stereotyping of the text of sidelined and ghettoized Balkans was less the matter of region defined/fixed by geographic/ political borders (until the 1878 Berlin Congress, the Balkans semantically referred to the Ottoman Empire as European Turkey or Turkey in Europe), and more a matter of third, heterotopian, atopian or representational space of elastic/variable/fluctuating forms and irreducible meanings. Is it possible to talk about erasing the Balkanizing borders of the Balkans *in toto*, in a situation when the “old” generic legacy/code scheme/representation of the Balkans as “wild barbarianism” is now replaced/recycled by new linguistic qualifiers/vocabulary/pathology of neo-racist ranking of the Balkans as a West European “poor and primitive” Other (as in the case of EU members Bulgaria, Croatia and Romania)? It is therefore evident that Balkanism will not disappear with the incorporation of the Balkans in the EU, but rather lose in its orthodoxy and gain in cultural hybridity. Respecting the fact that the West is only one of the possible cultural semantic networks/matrices of meaning and not the semantic meta network/meta-matrix of civilization *per se*, as much as the cultural remission of post-coloniality is, on the one hand, an outcome of globalizing processes and open confrontation with the Euro-centric vector of (neo)colonial prescriptions and proscriptions, there is also a growing need on the other for a steady resistance/collision with the (neo)colonial engagement/text of invasive American power.

Keywords: Balkans, Balkanisation, Balkanism, Orientalism, Orientalisation, Post-colonialism

* Овај рад је примљен 1. августа 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 13. септембра 2018. године.

*Jelena Djordjevic**

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

CULTURAL STUDIES – FROM DISCOURSE TO REALITY: CASE OF SERBIA**

Summary

The paper analyses some particularly important ideas and concepts that have made the Studies of Culture or Cultural Studies part of a specific area of exploring culture. The emphasis is put on the relation which is established between the theory–ideology and reality, and in this respect it is proven that the decades-long linking of this area with the postmodern theoretical paradigms becomes redundant and inadequate for the interpretation of culture today. The motive for such analysis is related to the development of these studies in the post-Yugoslav region with emphasis on the changes brought about by the development of populism and authoritarianism in Serbia, for which the Cultural Studies are not theoretically equipped.

Keywords: Cultural Studies, globalization, identities, populism, culturalism

1. CULTURAL STUDIES

Cultural studies made a profound change some fifty years ago, and they still exist as a vast field that deals, almost exclusively, with the contemporary world. This means that they followed the systematic change in Western capitalist culture and consumerism in the postmod-

* E-mail: krplja@eunet.rs.

** The paper was written within the scientific research project of the University of Belgrade – Faculty of Political Sciences, “Political identity of Serbia in the regional and global context” (registration number: 179076), financed by the Ministry of education, science and technological development of the Republic of Serbia. The paper was presented at the international workshop “Cultural Studies in Balkans” in cooperation with the Goldsmith University of London, Faculty of Political Sciences from Zagreb and Faculty of Political Sciences from Belgrade.

ern era, named “the cultural turn”.¹ That, in short, meant that the divided fields of society, politics and economy started to be seen through the lenses of culture. Focusing on contemporaneity also meant adjusting to quick and fundamental changes that occurred in the last decades and involved a fervent search for new theoretical paradigms that could offer an adequate conceptual apparatus for understanding and interpreting these changes. That is why over time the initial interests and methodologies of Cultural Studies, as proclaimed by the Birmingham Centre, adjusted to postmodern and post-postmodern theoretical ideas, incorporating themes and topics that presented themselves as “burning issues” of the day.

In the first place, it is important to stress that Cultural Studies are deeply associated with feminism, media studies, postcolonial, gender and *queer* studies, literary criticism, art theory etc., which all share radical *antiessentialism* and *constructivism* as their epistemological background. They, however, also “sneaked” into classical disciplines, such as literary theory, anthropology, politicology, psychology, and esthetics. Nevertheless, Cultural Studies never claimed to be an objective, “disinterested science, but rather a hermeneutic process of interpreting signs, symbols, and/or discourses that constitute culture seen as a multiplicity of *signifying practices*”.² Stuart Hall has defined them as a *specific discourse*.

Cultural Studies evolved through criticism of the modernist elitist view on culture, and the consequent devaluation and contempt for mass culture. This led to an important shift, which resulted in the lower strata of society being recognized as legitimate creators and active consumers of culture, which was, in effect, an act of legitimizing mass culture. The object of the theoretical revisionism of Cultural Studies encompassed all theories that derogated masses (the majority of “ordinary” people), which either came from the conservative block of *Kulturkritique* (M. Arnold, J. Benda, Ortega y Gasset, and R. Lewis), or from the Neo-Marxist criticism of cultural industries (The Frankfurt School).³

1) “The very sphere of culture itself has expanded, becoming coterminous with market society in such a way that the cultural is no longer limited to its earlier, traditional or experimental forms, but it is consumed throughout daily life itself, in shopping, in professional activities, in the various often televisual forms of leisure, in production for the market and in the consumption of those market products, indeed in the most secret folds and corners of the quotidian. Social space is now completely saturated with the image of culture.” Frederic Jameson, *The Cultural Turn: Selected Writings on the Postmodern, 1983–1998*, Verso, Brooklyn, 1998, p. 111.

2) Jelena Đorđević, *Postkultura*, Clío, Beograd, 2009.

3) In practice, different political and social groups led a war against popular mass culture, especially in the interwar period, which also continued for some time after World War II. Liberals were against that culture because, in their view, it corrupted individual artistic endeavours; nationalists opposed it because it departed from the authentic national culture;

Mass culture was thought to be either the consequence of the rising social importance of the masses or a manipulative strategy of political and economic elites. Cultural Studies undertook the task of showing that masses do not really exist – that they are heterogeneous, and that people who constitute a mass are in fact *active* consumers of cultural industry products. They also insisted on the fact that the notion of culture that had prevailed for more than two centuries in the western culture was the workings of hegemonic discourses produced by elites and naturalized by society as a whole. This kind of “epistemic violence” could be perceived not only in relation to the definition of (high) culture, but also in many other ways that served for the fortification and maintenance of the bourgeois world and social exclusion of different groups – predominantly by means of culture. *Agency* of culture sees it as a productive force for maintaining the inequalities in the capitalist world. Culture is thus conceived as a battlefield of hegemonic and contra-hegemonic discourses – different affiliations and ideas that are impregnated with political meaning. Marginal groups, marked by different identity markers, each in its own right, produce and consume, interpret, accept or deny different forms of culture as constitutive elements of social reality. Every social act is understood as a signifying practice, so the complexity of the social, societal, economic, artistic and political “interpellate” the notion of culture. Culture, at some point became a totalizing concept.

As the views on culture were changing, Cultural Studies practitioners hoped that they would be able to play the role of “organic intellectuals”, who would act by opening the eyes of the people to the fact that culture is not restricted to the upper levels of existence, but that it intersperses the very tissue of society itself. Cultural Studies took an active, political role by working on the development of theoretical tools for the critique of western societies.⁴ In the late sixties and the seventies Cultural Studies showed the capacity to find new theoretical and interpretative methods to adjust to the thorough changes stemming from the countercultural revolution, sexual revolution, second-wave feminism, human rights movement, Europe’s student uprisings of 1968, decolonization, huge relocations of the population, growing media influence,

communists were against it because it stood in the way of the necessary good education of the working class, which was supposed to be well prepared for the fight against bourgeoisie by high culture. For many different social groups, such as priests, school teachers, administrators, and even artists, mass culture was a sign of decadence: a “Judeo-Bolshevik-black” threat, the deadly influence of American new culture, etc. See: Kaspar Maze, *Bezgranična zabava, uspon masovne kulture 1850–1970*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

4) Stuart Hall, “Cultural Studies and its Theoretical Legacies”, in: *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies* (eds. David Morley, Kuan-Hsing Chen), Routledge, London – New York, 1996.

and aggressive consumerism. Facing all these changes, Cultural Studies worked on expanding horizons on the contemporary and on the meaning of culture in the changing political circumstances. Mouffe's concept of *agon* as a marker of contemporary "plural" democracies was welcome as it, in its way, strengthened the idea that no culture is innocent, autonomous, and/or independent of power relations. The central role of class struggle as the basic social, economic and historical concept, fundamental for capitalism, was transposed to the level of culture with the multiplication of social groups involved in dynamism of the "agonistic" battlefield and everlasting dialogues between hegemonic and counter-hegemonic discourses. Mouffe proposed: "to distinguish between 'the political' and 'politics'; 'the political' refers to this dimension of antagonism which can take many forms and can emerge in diverse social relations, a dimension that can never be eradicated; 'politics' refers to the ensemble of practices, discourses and institutions which seek to establish a certain order and to organize human coexistence in conditions which are always potentially conflicting because they are affected by the dimension of 'the political... To put it in another way, what is important is that conflict does not take the form of an 'antagonism' (struggle between enemies), but the form of an 'agonism' (struggle between adversaries). We could say that the aim of democratic politics is to transform potential antagonism into an agonism."⁵

Throughout the 1980s and onwards, in their "thrust" for new theories, CS wholeheartedly adopted postmodern and post-structural French theory, embracing, it would seem, the ideology of globalism. Constructivism and radical essentialism became a kind of sacred epistemology based on the "linguistic turn", pointing to the discursive production of reality and its connection to power. Culture became a text to be read and deciphered, interpreted in multitudes of ways dismissing the existence of reality itself independently of discourses and narratives that produce it.

Fragmented into a million pieces, the battlefield of culture became overpopulated with innumerable discourses. Identity analysis became one of the focal points of Cultural Studies, which increasingly turned to the impossibility of identifying identities. These are, in turn, perceived in post-structural and postmodern theories as fragmented, de-centered, nomadic, fluctuating, plural, polysemic, or hybrid. *Difference* became the "golden concept" that ruled Cultural Studies and bordering disciplines, such as postcolonial theory of discourse, gender and queer studies, art theory and other "post" approaches, and played a crucial

5) Chantal Mouffe, "Democratic Politics and Conflict: An Agonistic Approach", *Politica común*, Vol. 9, 2016, p. 113.

role in the deconstruction and dismissal of all universalistic and essentialist narratives. *Difference* proved the non-fixity of any identity which is an object of cultural sculpting and linguistic carving, which means that that an identity is detached from place, social group, religion, culture, sex, nation, subculture, and any other form of real belonging. The concept of fluctuating identity carries a twofold ideological message: on the one hand, it enables the deconstruction of any stereotypical and hegemonic view on being male, female, black, white, Serbian, French etc., discrediting thus any binary divisions that have been proved to be exclusivist and that have often induced grave injustices. On the other, insisting on fluctuating identities implies that they can adapt to globalized hybridity, as well as to a neoliberal reality of replacement, in accord with the needs of the free market.

“Identification is, then, a process of articulation, a suturing, an over-determination not a subsumption. There is always ‘too much’ or ‘too little’ – an over-determination or a lack, but never a proper fit, a totality. Like all signifying practices, it is subject to the ‘play’, of difference. It obeys the logic of more-than-one. And since as a process it operates across difference, it entails discursive work, the binding and marking of symbolic boundaries, the production of ‘frontier-effects’. It requires what is left outside, its constitutive outside, to consolidate the process.”⁶

Neoliberal economic unification and cultural globalization implied the need for demystifying the concept of nation state, and national culture which was broken into pieces by a multitude of different identities. As Wolf notices “the inclusiveness of Cultural Studies and their persistent work on ‘deconstructing’ identities, masks the fact that it has also... carried the work of what was used to be called ‘identity politics’”.⁷

Another important theoretical point much cherished by Cultural Studies is Foucault’s idea of power-knowledge relationship and its consequences on the idea of resistance and rebellion. Diffuse and capillary spreading of power throughout society redirects the research from recognizing the real source of power. “Political is personal” contributed to the prevailing idea of the culturalization of politics, shifting it from the reality of social struggles, public activity, political acts and decisions, and legislative order – all with practical consequences – to elusive power relations. When political conflicts are omnipresent, no one inside this agon can be named; when a conflict exists on the micro-levels of society, the real source of political power is often disregarded, while in effect it lies with the institutions, individuals, leaders, legislations, etc. This is

6) Stuart Hall, “Introduction, Who Needs ‘Identity’?”, in: *Questions of Cultural Identity* (eds. Stuart Hall, Paul Du Gay), Sage, London, 1988, p. 14.

7) Carry Wolf, “Theory as research program – the very idea”, in: *Theory after Theory* (eds. Jane Elliott, Derek Attridge), Routledge, London – New York, 2011, p. 34.

exactly what followed from the concept of *agon* which although being a political concept very well adjusted to the main aim of Cultural Studies, that is to show that “culture is an arena of consent and resistance”, as Stuart Hall defined it in many of his writings.

Such a view also influenced the idea that counter-power acts could be found in almost any symbolic form of everyday practices – in the way one dresses, in the tabloid press, in football matches, in shoplifting, or in any other way that supposedly stands against the mainstream.⁸ As I concluded earlier: “Symbolic rebellion seems to be everywhere. When everything is rebellion, nothing is rebellion. Used in numerous ways throughout a great deal of research within Cultural Studies, resistance and rebellion were emptied of meaning. This contributed to the weakening the critical potential of the discipline”.⁹

With this in mind, it could be said that theory (as used in Cultural Studies) – whose initial aim was to deconstruct the arrogance of the West, the dominance of the “white, male heterosexual”, and the binary logic that excludes minorities – became a hidden apology for the *status quo* of postmodernity and globalization. Cultural Studies “evolved over several decades from decentering innovation into a symbiosis with globalization and the new world order”.¹⁰ Alternatively, theory could also be seen as a theoretical support for the rhetoric of political correctness, which often conceals the hypocrisy of both local and global politics and, above all, of social and economic injustices.

The politics of neoliberal postmodern societies with the dominance of globalism have become techno-managerial practices detached from basic social problems, led almost exclusively by the economic interests, alienated from the ideas of “common good”. Culture as a battlefield of numerous discourses broke the political up into many pieces. Hence, the paradox is that in the post-political era “everything is politicized except politics, which has been culturalized”.¹¹ The hegemonic field that capitalism secures and intensifies is the one in which politics has ‘disappeared’: “What capitalist realism consolidates is the idea that we are in the era of the post-political, that the big ideological conflicts are over, and the issues that remain largely concern who is to administer the new *consensus*”.¹²

8) John Fiske, *Understanding Popular Culture*, Unwin Hyman, Boston, 1989.

9) Jelena Đorđević, „Kultura/politika i otpor”, u zborniku: *Kultura, rod, građanski status* (priredile: Daša Duhaček, Katarina Lončarević), Fakultet političkih nauka, Centar za studije roda i politike, Beograd, 2012, p. 18.

10) Carry Wolf, “Theory as research program – the very idea”, op. cit, p. 35.

11) Miško Šuvaković, „Epistemološka pitanja o filozofiji, teoriji i politici u graničnim zonama modernosti, postmoderne i savremenosti”, *Srpska politička misao – posebno izdanje*, br. 3/2016, Institut za političke studije, Beograd, pp. 37-52.

12) Mark Fisher, *Capitalist Realism: Is there no Alternative*, Zero Books, John Hunt Publishing, London, 2009, p. 23.

2. FORMER YUGOSLAVIA: THE CASE OF SERBIA

It is reasonable to assume that Cultural Studies bear a certain responsibility for alienation from social reality, which used to be their initial stronghold. It is exactly in the Balkans, and especially in contemporary Serbia that the necessity of introducing new theoretical paradigms into a bulk of research can easily be identified.

Cultural Studies started to influence the Balkan academia in the 1990s when, on the one hand, former Yugoslavia became an interesting subject for western researchers because of its political and identity decomposition. On the other hand, Cultural Studies offered new and fresh points of view, which proved to be exceptionally useful for battling nationalistic explosions, serving at the same time as a mild ideological introduction to the values and principles of globalization that in fact contributed to the breakup of Yugoslavia. For the minority of new intellectual classes, Cultural Studies represented a kind of theoretical support for necessary demystifications of nationalist discourses that contributed to the war, as well as offering tools for reading and interpreting discourses that political elites used for legitimizing new post-socialist regimes.

Cultural studies introduced new methodologies to demystify ethnic, national and religious belongings taken as false identification principles that brought so much suffering. It also introduced Orientalizing and postcolonial discourses for analyzing the Balkans, as well as feminist and queer studies. It influenced memory studies and the study of applied and public history, media and popular culture studies, as well as studies of practices of everyday life. Cultural Studies also contributed to the deconstruction of the modernist art theory and esthetics which had been successfully promoting a new concept of artistic practices rather than the concept of art. All these new fields of research were supported at that time by the activism of the NGOs. All in all, it cannot be denied that Cultural Studies promoted an underlying ideology in line with globalizing processes.

This list of different fields of research does have several focal points which have changed over time. One of the main topics was connected to the decomposition of the ex-communist world, often seen through the opposition between the West and the others. Many scholars place the mechanisms of the discursive shaping of the Balkans within the analytical frame of Orientalism. The concept of Balkanism was also an important theoretical basis for many works examining the forms of “imagining” the Balkans. A steady stream of publications and a plethora of articles and book chapters followed. The Balkans have been con-

ceived less as the “alien other”, which would emphasize the absolute difference from the West, but rather as the “outsider within”, a liminal space that brings frustration and identity crisis. Treating the Balkans as a place between two worlds – in time and in space – geographically and culturally, but also politically – between the socialist past and the post-socialist present – many researches have introduced the concept of “semi-periphery” as the marker of such state of affairs.¹³

The Second focal point of the Cultural Studies research of the Balkans is the research on forms of rebellion in the socialist past, especially in popular culture and art, and much less on the existence in the post-socialist present. It is important to note that at this point it is much more interesting for researches how dominant discourses are fashioned and created, and with what purposes in mind, than the micro-popular rebellion resistances to the mainstream culture and politics. A special interest in the cultural deconstruction of the socialist past and revisionism of history as a strong legitimizing discourse of the political elites in the new states of former Yugoslavia follow the same suit. The study of nostalgia, especially in the last decade, has predominantly interpreted it as a consequence of the present discontent. It is worth mentioning that post-socialist studies are included in Cultural Studies research to a great extent, even though academically they belong to other disciplines: in most cases to Anthropology, but they also border on political theory.¹⁴

It is not the aim of this article to give a full list of works and topics that use interpretative methods of Cultural Studies, but rather to highlight some problems that arise from an occasionally rigid use of constructivist methodology and anti-essentialist epistemological basis in political and other circumstances. These circumstances demand a deeper involvement of some new insights into political, economic and social *reality*. The necessity of forming some new cultural theories could enrich the redundant repetition of certain schemes which seem to have been the obligatory *mantras* of any cultural analysis for some time now.

The reality of the monopoly of the most powerful countries, exercised by economic and political pressures, soft (cultural) power, often aggressive imposition of “democracy”, and economic misuse of the underdeveloped countries generates and maintains the growing differences between the rich and the poor, the West and the others. All this, among other things, makes the whole world a *risk society*, which

13) Sanja Lazarević Radak, „Dekonstruisanje Srbije: od postkolonijalizma do poluperiferije”, *Srpska politička misao – posebno izdanje*, br. 3/2016, Institut za političke studije, Beograd, pp. 105-119.

14) For the relationship between Cultural Studies and Anthropology see: Marina Simić, „Studije kulture i antropologija: Sudar titana ili narcizam malih razlika”, *Genero* 18, Beograd, 2014, pp. 89-108.

can be easily overlooked as long as politics is transformed into culture, truths into a linguistic game, vertical hierarchies into horizontal, the local into global, the real into fictional, utopia into dystopia, ideas into advertising, and wholeness into fragments. The question of how these global processes affect countries like Serbia is almost completely dismissed from a cultural analysis that relays ready-made patterns and whose scope of research topics is limited. Jim McGuigan noticed, that it was this kind of one-sided praise of popular culture lacking any value judgement that led Cultural Studies to one kind of reductionism. He then stressed that it is necessary to explore: “the prospects for critical renewal in the field and to the possibility of a critical populism, which can account for both ordinary people’s everyday culture and its material construction by powerful forces beyond the immediate comprehension and control of ordinary people. That can only be achieved if certain artificial barriers between schools of thought are broken down”¹⁵

The theoretical platform that insists on multifocal subjectivity in relation to many different discourses complicates the antagonistic-agonistic space of culture, which becomes almost unrecognizable. However, in the contemporary *Empire*, there exists one invisible “multitude”, although it is racially, sexually, culturally, ethnically, and in many other ways heterogeneous, as Hart and Negri tried to show:

“The fact that under the category of proletariat we understand all those exploited by and subject to capitalist domination should not indicate that the proletariat is a homogeneous or undifferentiated unit. It is indeed cut through in various directions by differences and stratifications. Some labor is waged, some is not; some labor is restricted to within the factory walls, some is dispersed across the unbounded social terrain; some labor is limited to eight hours a day and forty hours a week, some expands to fill the entire time of life; some labor is accorded a minimal value, some is exalted to the pinnacle of the capitalist economy... Our point here is that all of these diverse forms of labor are in some way subject to capitalist discipline and capitalist relations of production. This fact of being within capital and sustaining capital is what defines the proletariat as a class.”¹⁶

In spite of its heterogeneity, the multitude of the poor, underfed, illiterate, socially and economically excluded, (ab)used, forgotten, including the subaltern *transitional losers*, is at the same time homogeneous in relation to the holders of power.¹⁷ Such is the case in populist regimes.

15) Jim McGuigan, *Cultural populism*, first published in 1992 by Routledge, this edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2003, p. 16.

16) Michael Hardt, Antonio Negri, *Empire*, Harvard University Press, 2000, ctp. 53.

17) Vinay Lal, Ashis Nandy (eds.), *The Future of Knowledge and Culture, A Dictionary for the 21st Century*, Penguin, London, 2005.

Cultural Studies failed to perceive the unheard voices, marginality, and social and cultural exclusion as the main features of the majority deprived of many rights, including the right to work and feed. However, it is the majority itself that elects governments, and thus it gets a decisive role in shaping the course of politics and consequently of culture, especially under growing populism. Such is the case not only in Serbia, but elsewhere as well. In populism based on strong authoritarianism, paradoxically, it is the *majority, deprived of rights, that becomes an unrecognizable political and cultural power*. Hart and Negri define the multitude as: “New figures of struggle and new subjectivities are produced in the conjecture of events, in the universal nomadism ... They are not posed merely against the imperial system—they are not simply negative forces. They also express, nourish, and develop positively their own constituent projects... This constituent aspect of the movement of the multitude, in its myriad faces, is really the positive terrain of the historical construction of Empire... an antagonistic and creative positivity. The deterritorializing power of the multitude is the productive force that sustains Empire and at the same time the force that calls for and makes necessary its destruction.”¹⁸

Nevertheless, in populist/authoritarian regimes such as in the one in Serbia, the “antagonistic creative positivity”, as well as popular culture as “one of the sites where this struggle for and against a culture of the powerful is engaged”, as Stuart Hall insisted,¹⁹ the rebellious creativity seems to be brought into question. The assumption that popular culture – in itself a complex of interference between various minority and majority groups and their social, political, cultural (discursive) positions – always carries the seeds of rebellion and full subversive potential, even in the smallest parts of everyday life, seems to be turned upside down in political populism. The fact that those with political power rely on the majority, basically consisting of the poor, uneducated, and “silent”, implies the necessity of adjusting cultural politics to the supposed needs of the majority. By means of propaganda, by media whose purpose is not to inform but to convince, by tabloid logic that produces scandals and maintains a constant state of fear, political holders of power succeed in producing a strong unity between the government and “its people”. The division between the popular and elite cultures is as great as possible. In populism, it is the elite that becomes an outcast minority. The impositions of the dominant, hegemonic discourses are not linguistic, symbolic, and/or narrative structures, but they are the reality of the

18) Michael Hardt, Antonio Negri, *Empire*, op. cit, p. 61.

19) Stuart Hall, “Notes on Deconstructiong ‘The Popular’”, in: *Popular Culture: A Reader* (eds. Raiford Guins, Omayra Zaragoza Cruz), Sage, London, 2005, p. 26.

living circumstances. In that sense, they are not the agonistic space of multitudes of cultural conflicts any more, but they become the reality of politics which is at stake: the reality of actions, decisions and the form of rule, reality of structural social deprivation, reality of punishments and lack of freedom, and reality of impoverishment.

The influence of Foucault's concept of governmentality, which is another "golden concept" of Cultural Studies research, downgrades the importance of "big politics" – a geopolitical arrangement; political strategies for organizing world order according to the ambition of the most powerful states. Also, the dependence of politics on economic determinants, created locally or imposed by globalized neoliberalism, influences real political choices, institutional arrangements and distribution of wealth that cannot be ignored when discussing culture. Serbia is a striking example of international politics being incorporated into everyday lives of the people, provoking an open internal struggle between different, often quite opposite feelings of cultural belonging. The position between the East and West while struggling with propaganda from both sides, with a deep lack of confidence in the good will of the West, and with the prolonged process of joining the European Union deeply affects political and cultural choices and attitudes. The official rhetoric which stresses the decisiveness of Serbia to join the EU is constantly opposed by official government media that build up anti-European and anti-Western feelings. Such paradoxes create a chaotic ambience, where a surrender to the strong authority seems to be the best way out for a disoriented society.

In the case of Serbia, identity issues show that not only class, race, gender, ethnicity and religion make the web of conflictual meanings that influence the production of identity: it is *political affiliations* that influence the shaping of identity. It is clear that pro-European political orientation stresses the importance of minority groups and political correctness, with the adherence to the authentic democratic principles. The opposite orientation insists on traditional, national, and religious values, which are often expressed through defensive aggressiveness. Cultural forms and discourses produced within the limits of these opposed views and politically antagonistic blocs do show unexpected "articulations" which could be read through the lenses of hybridity and non-binary logic as Cultural Studies suggest, but the political circumstances are such that the two blocs are at war, rather than in cultural agonistic coexistence. As a matter of fact, even a poststructuralist interpretation could lead us to such a conclusion, as Woods noticed:

"'The social' is nothing other than the effect of constitutive acts of political power. The corollary of this is that is only able to conceptu-

alize social solidarity in terms of a politically imposed logic of closure and identification. The ontologization of antagonism, allied to a particular interpretation of poststructuralist theories of signification, leads into a conceptual cul-de-sac whereby, having dissolved the social into so many effects of power, one can only derive relations of solidarity from more fundamental relations of hostility.²⁰

At some point, following the avenue of research described here, Cultural Studies, reached the stage of not seeing the wood from the trees. The initial belief and intention of CS to have a mission, an active role in society, has weakened following a certain, strictly traced theoretical path. It seems that by becoming an academic discipline that is in most cases overburdened by theory, it immersed itself in a more or less nonconflictual world, which is in turn gradually succumbing to the techno-managerial *ethos* of the time and to the neoliberal doctrine of new education. This is why Cultural Studies have the best results when they “borrow” stricter methodologies from other disciplines of social sciences. In other words, Cultural Studies need some new explanatory tools, as well as a revised epistemology of radical culturalism.

These problems, among many others, have been singled out, in order to open up some questions: are prevailing methodologies and epistemology of Cultural Studies still sufficient to act as an agent of change? Is discursive construction of reality the only reality? Are discursive, symbolic capillary resistances the topic that deserves specific attention while naked propaganda and manipulation shape cultural politics and public sphere? Is it not necessary to rethink the symbiotic unity of political and cultural? Could we overcome the redundancy of Cultural Studies which, at times seem endlessly to be repeating the same? Could Cultural Studies fully grasp the growing tendency of revitalization of national feelings treating them as an open tendency provoked by the wrong arrangements of neoliberal misuse of the Second- and Third-World countries? What changes does populism bring into popular culture and everyday life? How do Cultural Studies deal with propaganda: do they need to revitalize some older criticisms of mass culture? Could Cultural Studies re-acknowledge economic dependence of many cultural processes?

It can be noticed that all these changes have brought home the awareness that an introduction of a more sociological mode is necessary in order to move away from the monopoly of textual concerns of Theory. The political events and the dangerous social, geopolitical and economic shaping of the contemporary world have helped to create a

20) Brennon A Wood, “Stuart Hall’s Cultural Studies and the Problem of Hegemony”, *British Journal of Sociology*, vol. 49 (3), 1998, p. 78.

sense of “post-theoretical urgency” that should include anti-capitalist ethics, post-humanities, and new readings of Marx. The criticism of the fact that Cultural Studies focus on texts, discourses, and instability of any meaning (which I labelled as “radical culturalism”) is the object of criticism coming from “harder sciences”. Often, when political efficacy gets involved in a myriad of different agonistic conflicts seen as attributes of a radical democracy, which is devoid of a firmer ideological value substance, this state of affairs most frequently results in relativism, making it impossible to make a right judgement as to what is good and what is bad for society and its members. As Sokal noticed long time ago:

“Politically, I’m angered because most (though not all) of this silliness is emanating from the self-proclaimed Left. We’re witnessing here a profound historical *volte-face*. For most of the past two centuries, the Left has been identified with science and against obscurantism; we have believed that rational thought and the fearless analysis of objective reality (both natural and social) are incisive tools for combating the mystifications promoted by the powerful – not to mention being desirable human ends in their own right. The recent turn of many ‘progressive’ or ‘leftist’ academic humanists and social scientists toward one or another form of epistemic relativism betrays this worthy heritage and undermines the already fragile prospects for progressive social critique. Theorizing about ‘the social construction of reality’ won’t help us find an effective treatment for AIDS or devise strategies for preventing global warming. Nor can we combat false ideas in history, sociology, economics and politics if we reject the notions of truth and falsity.”²¹

Finally, it seems that Cultural Studies manifest the current absence of emancipatory theory on the world-historic scale. It has been noticed by those Cultural Studies practitioners aware of the exhaustion of dominant theoretical patterns that it is important to adjust, once again, to the actual world. Cultural Studies did take different “turns”, such as the introduction of biopolitical issues and views, as well as searching for new inspiration in philosophical works of Agamben, Rancière, Badiou, Negri, Deleuze, Levinas, and Žižek, who insist on the “return to politics” from different perspectives.²²

Unfortunately, it seems that the sense of awareness of the redundancy of CS has not reached the Balkans yet, as they are still pre-occupied by political and ideological clashes between two hegemonic discourses and political options: globalization *versus* nationalism. The

21) Alan Sokal, “A Physicist Experiments With Cultural Studies”, *Lingua Franca*, May – June, 1996.

22) *New Cultural Studies* (eds. Gary Hall, Clare Birchel), Edinbourg University Press, 2016.

awareness of the aggressiveness of neoliberal impositions, dramatic differences between the rich and the poor, terrorism, growth of populism, fortification of the borders, historical revisionism, ecological and technological risks, renewal of Cold War adversaries and growth of nuclear weapons seem not to have received a *local* interpretation and understanding so as to be included in the new Cultural Studies.

3. CONCLUSION

This paper underscores that there is a huge disproportion between the theoretical and methodological apparatus of CS which was employed to analyze the “plural democracy” on the one hand, and the current political and social reality in Serbia, which found itself trapped in the populist-authoritarian regime on the other. This paper points to the necessity of taking the political reality into account so as to be able to grasp culture in the given social and political context, but no longer as a discursive product of different centers of power that spreads in a capillary fashion throughout society as a whole, but quite conversely: as a product of the real political situation that affects the creation of cultural responses. A populist and authoritarian regime, like the one in Serbia, presumes a discursive production of knowledge, conflicts, and cultural divides different from those referred to by the dominant theories that reflect the ideas of hybridity, fluctuating identities, absolute heterogeneity of cultural discourses, and non-fixity of any meaning whatsoever. This real political situation calls for new theoretical models which would more heavily rely on the ones that postmodernism disqualified by putting forward the ideas of unstable structures, values, and meanings. Authoritarianism and populism result in firm structures: the “elite” and the “people” are strictly divided; culture is not merrily immersed in a monolithic celebratory culture of consumerism, as CS used to claim. Pointing to the difference between “antagonistic” and “agonistic” politics, C. Mouffe stresses: “When the agonistic dynamics of pluralism is hindered because of a lack of democratic forms of identifications, passions cannot be given a democratic outlet and the ground is laid for various forms of politics articulated around essentialist identities of a nationalist, religious or ethnic type, and for the multiplication of confrontations over non-negotiable moral values, with all the manifestations of violence that such confrontations entail.”²³

Antagonism seems to be reborn in present Serbian politics where political efficacy is not a product of “discursive negotiations”, but it resorts to much more forceful methods of persuasion. In order to remain

23) Chantal Mouffe, “Democratic Politics and Conflict: An Agonistic Approach”, op. cit., p. 113.

political to an extent, which is something that CS have always purported to be, they have to fortify their critical potential, and in the case of Serbia, they will have to enrich and possibly even alter the hegemonic academic patterns that have over time become redundant and repetitive.

LITERATURE

- Dorđević Jelena, „Kultura/politika i otpor”, u zborniku: *Kultura, rod, građanski status* (priredile: Daša Duhaček, Katarina Lončarević), Fakultet političkih nauka, Centar za studije roda i politike, Beograd, 2012, pp. 3-26.
- Dorđević Jelena, *Postkultura*, Clio, Beograd, 2009.
- Fiske John, *Understanding Popular Culture*, Unwin Hyman, Boston, 1989.
- Fisher Mark, *Capitalist Realism: Is there no Alternative*, Zero Books, John Hunt Publishing, London, 2009.
- Hall Stuart, “Cultural Studies and its Theoretical Legacies”, in: *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies* (eds. David Morley, Kuan-Hsing Chen), Routledge, London – New York, 1996, pp. 261-274.
- Hall Stuart, “Notes on Deconstructiong ‘The Popular’”, in: *Popular Culture: A Reader* (eds. Raiford Guins, Omayra Zaragoza Cruz), Sage, London, 2005, pp. 64-71.
- Hall Stuart, “Introduction, Who Needs ‘Identity’?”, in: *Questions of Cultural Identity* (eds. Stuart Hall, Paul Du Gay), Sage, London, 1988.
- Hardt Michael, Negri Antonio, *Empire*, Harvard University Press, 2000.
- Jameson Frederic, *The Cultural Turn: Selected Writings on the Postmodern, 1983-1998*, Verso, Brooklyn, 1998.
- Lal Vinay, Nandy Ashis (eds.), *The Future of Knowledge and Culture, A Dictionary for the 21st Century*, Penguin, London, 2005.
- Lazarević Radak Sanja, „Dekonstruisanje Srbije: od postkolonijalizma do poluperiferije”, *Srpska politička misao – posebno izdanje*, br. 3/2016, Institut za političke studije, Beograd, pp. 105-119.
- Maze Kaspar, *Bezgranična zabava, uspon masovne kulture 1850-1970*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
- McGuigan Jim, *Cultural populism*, first published in 1992 by Routledge, this edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2003.
- Mouffe Chantal, *Democratic Politics and Conflict: An Agonistic Approach*, University of Westminster, Vol. 9, 2016.
- New Cultural Studies* (eds. Gary Hall, Clare Birchel), Edinbourg University Press, 2016.
- Simić Marina, „Studije kulture i antropologija: Sudar titana ili narcizam malih razlika”, *Genero* 18, Beograd, 2014, pp. 89-108.
- Sokal Alan, “A Physicist Experiments With Cultural Studies”, *Lingua Franca*, May – June, 1996.

- Šuvaković Miško, „Epistemološka pitanja o filozofiji, teoriji i politici u graničnim zonama modernosti, postmoderne i savremenosti”, *Srpska politička misao – posebno izdanje*, br. 3/2016, Institut za političke studije, Beograd, pp. 37-52.
- Wolf Carry, “Theory as research program – the very idea”, in: *Theory after Theory* (eds. Jane Elliott, Derek Attridge), Routledge, London – New York, 2011.
- Wood Brennon A., “Stuart Hall’s Cultural Studies and the Problem of Hegemony”, *British Journal of Sociology*, vol. 49 (3), 1998, pp. 399-414.

Јелена Ђорђевић

КУЛТУРНЕ СТУДИЈЕ – ОД ДИСКУРСА ДО РЕАЛНОСТИ: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ

Резиме

У раду се анализирају неке посебно значајне идеје и концепти који су учинили да студије културе или културалне студије постану специфична област истраживања културе. Акцент је на вези која се успоставља између теорије–идеологије и реалности и у том погледу се доказује да вишедеценијско везивање ове области за постмодернистичке теоријске парадигме постаје редундантно и неадекватно за тумачење културе данас. Повод за такву анализу везан је за развој ових студија на постјугословенском простору са акцентом на променама које доноси развој популизма и ауторитаризма у Србији а за шта студије културе нису теоријски опремљене. У раду се полази од радикалног антиелитизма, што, у највећој мери, дефинише првобитне намере студија културе. С тим у вези истиче се политизација културолошког теоријског и аналитичког дискурса што је, касније, у међусобном садејству са пост теоријским ставовима, посебно са феминизмом, студијама рода и постколонијалном теоријом, учинило да се политичко посматра кроз призму културе. Текстуралне анализе културе отупиле су политичку и критичку оштрицу студија културе, које су, како се у раду показује, постале својеврсна апологија глобализма. Даље, наводе се основне теме којима су заокупљене ове студије на Балкану, посебно на постјугословенском и српском простору да би се указало да одустајање од демократских принципа, налет популизма и ауторитаризма захтева неке нове теоријске парадигме које би утицале на дубље разумевање ових друштвених поремећаја. Поставља се низ питања која указују да је због реду-

ндантности ових културолошких анализа нужно укључити неке моделе из чвршћих друштвених дисциплина. Полазна поставка да је друштво поље непрекидног агона, тражи ревизију у условима у којима се јавља гола пропаганда и у којима се однос између културне елите и „мноштва” преокреће у правцу монопола културе већине као основно обележје популизма. Наводе се још неке специфичности српског друштва и културе које указују на нужност проширења визуре ових студија.

Кључне речи: студије културе, глобализација, идентитети, популизам, културализам

* Овај рад је примљен 27. маја 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 13. септембра 2018. године.

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ПРОЦЕСИ У СРБИЈИ

УДК 331.105.44:321.02

DOI: <http://doi.org/10.22182/spm.6132018.5>

Оригинални научни рад

Српска политичка мисао

број 3/2018.

год. 25. vol. 61

стр. 101-122

*Зоран Стојиљковић**

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

СИНДИКАТИ И ЗАПОСЛЕНИ У ЛАВИРИНТИМА ПОЛИТИКЕ**

Сажетак

У овом раду се проблематизује и анализира стање у коме су фрагментирани и ослабљени синдикати, суочени и са ерозијом радних права и даљим декомпоновањем запослених, остали и без јединствене платформе и без поверења и без поузданих политичких партнера. У фокусу анализе су различити механизми и алатке остваривања утицаја на процес политичког одлучивања. Основна идеја која се заговара је да синдикати треба првенствено да увећају своју интегративну моћ, повежу се/умреже са пријатељским организацијама цивилног друштва, формулишу своју политичку понуду и тако ојачају своју преговарачку моћ у односу на политичке актере и институције.

Кључне речи: синдикат, политика, моћ, платформа, партнерство

* Електронска адреса аутора: zoran.stojiljkovic@fpn.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179076, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. АКТУЕЛНИ КОНТЕКСТ: КРАЈ ИЛУЗИЈЕ О ПРИРОДНОМ САВЕЗНИШТВУ СИНДИКАТА И СОЦИЈАЛДЕМОКРАТИЈЕ

Класично место у литератури о партијама и синдикатима је све до пре две-три деценије била теза о савезништву и институционално оснаженој вези између синдиката и (социјалдемократске) левице. У основи је била стара марксистичка теза о пролетаријату који изгнан из домовине и лишен свега сем окова јесте природан револуционарни субјект. Већ су процеси легализације синдиката, ширења бирачког права и, посебно, светски ратови и чињеница да су национално сврстани радници пуцали једни на друге, показали сву сложеност подела унутар класе и артифицијелност ове тезе.

Крајем прошлог и почетком овог века посебно су процеси на неолибералној платформи вођених технолошких промена, „турбоглобализације“ и миграција даље декомпоновали радништво и запослене, истовремено их чинећи мање заводљивим и бројним клијентом за политичке партије.

Ни актуелни, кризом и маргинализацијом радништва изазван повратак класе на политичку сцену не треба мешати са обновљеним радничким покретом. Повратак радничке класе у политику је заправо рудиментарни израз претежно дефанзивног отпора и протеста, док је осећај припадања и синдикатима и левици и даље слабо развијен.

Примера ради, у обликовању ставова британских грађана према имиграцији и Европи десничарски УКИП је имао једнако важну улогу као Лабуристичка партија. Глас револту радничке класе у САД дају и Трамп (*Donald Trump*) и Сандерс (*Bernie Sanders*), у готово једнакој мери. Чланство ДГБ у Немачкој је своју изборну подршку 2017. године поделило на готово једнаке уделе између социјалдемократа, демохришћана, Левице и крајње десних популиста из Алтернативе за Немачку.

Радничка класа очито не припада унапред никоме: њена оријентација је далеко од било какве предодређености да буде лево. Најчешће, лишени критичког економског и политичког образовања радници су плен популистичких демагога и нуђења лаких и једноставних решења. На другој страни, кривица левице – један од разлога зашто она није успела да се наметне као лидер разочаране радничке класе јесте то што је већина социјалдемократских партија прихватила доктрину неолиберализма и хиперглобализације. Најекстремнији пример те појаве били су нови лабуристи у Британији и нове демократе у Америци који су крајем 90-их и почетком новог века постали неолиберална авангарда, оличена у фигурама Тонија Блера (*Tony Blair*) и Била Клинтона (*Bill Clinton*).

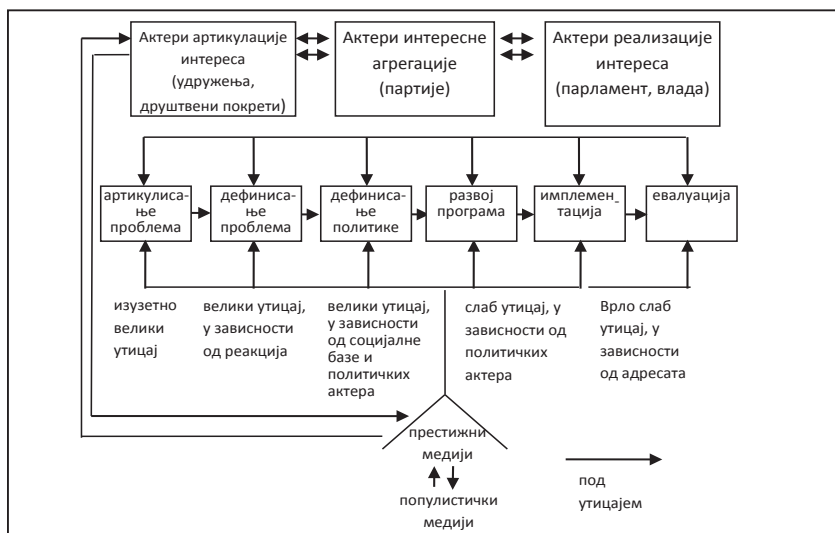
Питање је чему уопште служи (социјалдемократска) партија

која не заступа интересе мање имућних, људи без привилегија? Нови лабуристи су напустили људе којима су били потребни, оне чије интересе је требало да заступају. Да ли је онда необично што многи од њих сада окрећу леђа партији која их је оставила на цедилу? Примера ради, перципиран као похлепни саветник сумњивих председника и диктатора, Блер је живи споменик пропасти нових лабуриста.¹ Претрпљени порази и погубљена савезништва, уз свест да бег из политичких процеса тек води маргинализацији, поново свом силином отварају питање стратегије политичког наступа синдиката.

2. ПОЛАЗНА ДИЛЕМА: ШТА ТРЕБА ЗНАТИ О ПРИРОДИ ПОЛИТИКЕ И СИНДИКАТИМА У ПРОЦЕСУ ОДЛУЧИВАЊА

Сложену природу и карактер политичког одлучивања најбоље изражава *фазни модел политичког процеса* који разликује три групе актера: (1) синдикате, удружења и друге *ad hoc* или трајно организоване интересне и лоби групе из сфере привреде и цивилног друштва; (2) партије као кључне актере интересне агрегације, и (3) парламент, владу и државну управу као кључне актере реализације и евалуације интереса.

Графикон 1: Фазни модел политичког процеса



Извор: Otfried Jarren, Patrick Donges, *Politische Kommunikation in der Mediengesellschaft: Eine Einführung*, Springer-Verlag, Wiesbaden, 2011, стр. 212.

1) Јан-Вернер Милер, *Шта је популизам*, Фабрика књига и Пешчаник, Београд, 2017, стр. 94-97.

Три групе актера учествују, са неједнаком моћи и интензитетом, у шест фаза политичког процеса. Посебно је отворена фаза артикулације проблема, која се налази на почетку политичких процеса. У њој актери артикулације интереса – синдикати, професионална удружења, савези или грађанске иницијативе, износе своје захтеве у јавност, с циљем да за њих добију подршку и пронађу решења у политичком систему. На јавни значај и ширење таквих интереса у простору већ „медијализоване политике“ значајно утичу масовни медији, али у све већој мери и социјалне мреже. Наиме, они одлучују да ли ће те интересе тематизовати у јавности или не (*“agenda setting”*), и тиме делују као појачивачи или филтери захтева. Могло би се закључити да медији нису тек само платформа или алатка за вођење политике већ и њен (су)конституенс, што речито говори о значају развоја ефективне стратегије медијског наступа синдиката, укључив и јасно знање о томе ко је стварни власник, односно одлучујуће утиче на поједине медије и да ли је (не)склон синдикатима.

У наредној, другој фази дефинисања проблема организовани интереси желе да образложе друштвену релевантност свог захтева. Притом, на другој страни, носиоци агрегације интереса (политичке партије) морају бити убеђени да је реч о политички релевантном актеру и теми која је „политички атрактивна и наплатава“ и која се поклапа са интересима бирача. За медијску и политичку релевантност захтева синдиката од кључног значаја је њихово обједињавање, укрупњавање и умрежавање у „коалицију интереса“ са организацијама цивилног друштва (ОЦД).

У трећој фази оперативног дефинисања захтева и праваца политике, проблем прелази из опште јавности у руке политичке, стручне јавности. Политичке странке, државна администрација и удружења интерно се баве прихваћеном темом. У зависности од тога колико тема изазива емоције и пажње, паралелно се може повести и јавна дискусија. У овој фази релевантно је ослањање синдиката на (синдикатима склону) академску заједницу, на експертске тимове и на истраживачке организације, као и међународне организације и институције на чију су аргументацију и утицај осетљиве домаће власти.

У следећој, четвртој фази развијања програма, политичке странке, парламент и влада са надлежним министарствима креирају стратегије за решавање проблема (на пример, законе, уредбе или програме подршке), и на крају их усвајају. Одлуке се доносе углавном кроз правно прописану процедуру, након добијања

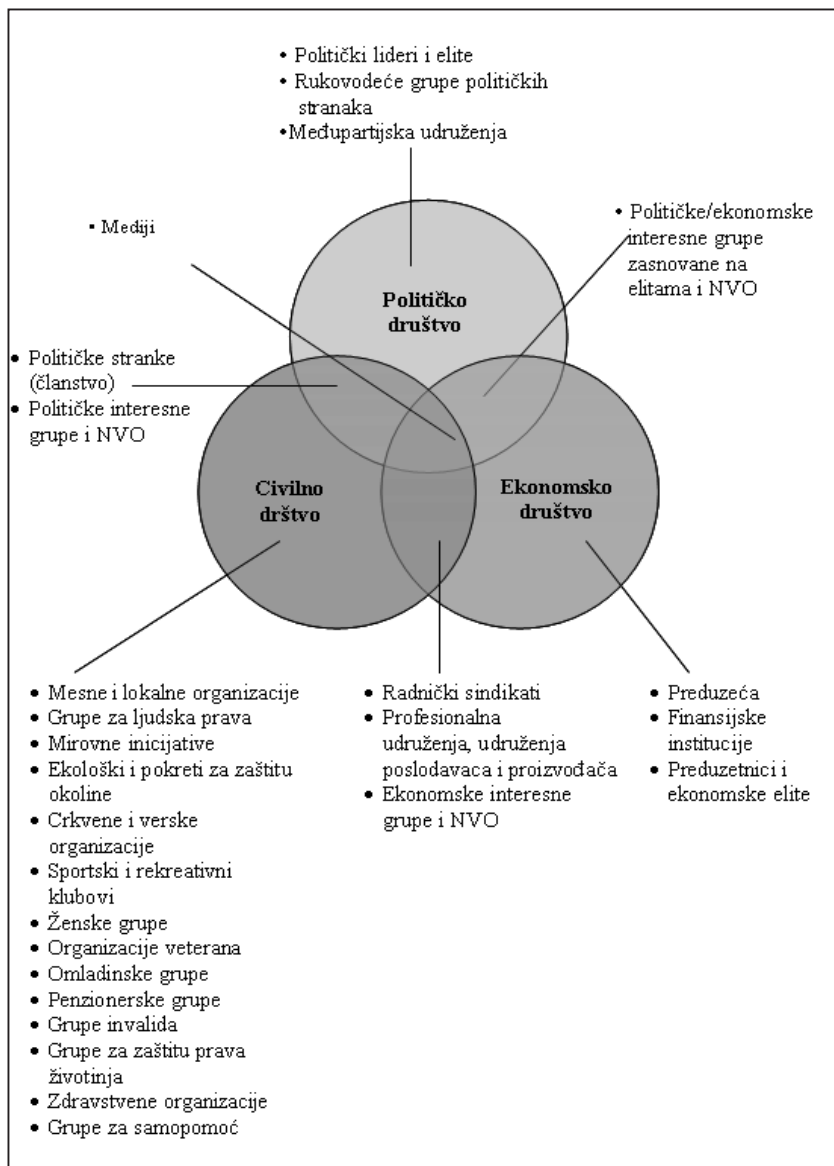
експертиза и консултовања стручњака. На овај процес могу нарочито да утичу они актери артикулисања интереса који имају привилегован приступ доносиоцима политичких одлука (нпр. значајна лобистичка удружења) или, рецимо, попут послодавачких удружења и синдиката могу да користе постојеће, колико-толико отворене институционалне канале сталне комуникације са државним структурама – механизми и институције социјалног дијалога.

Када, у петој фази, актери спровођења интереса (влада, парламент) донесу програм, улази се у фазу политичке имплементације коју административно спроводи државна управа. Ако се током последње шесте фазе – фазе политичке евалуације установе проблеми, по правилу се отвара нова фаза артикулације проблема. Пошто политичке одлуке увек доводе до мање или веће друштвене промене, политички процеси се, у ствари, никада не завршавају већ имају кружни ток, односно стално покрећу нове фазе артикулације проблема.²

Као што описане фазе показују, политиком, схваћеном као креирање и спровођење колективно обавезујућих одлука, хијерархијски не управљају само државни актери или политичке партије. Традиционални државни актери (парламент, влада) и многобројни други актери (синдикати, послодавачка и професионална удружења, грађанске иницијативе, научно-политички саветници, медији или међународне организације), укључени су у ове комплексне регулативне процесе услед повећане друштвене диференцијације, плурализације и глобализације. Простор јавног и политичког комуницирања може се визуелно приказати као систем који чине три уланчана и узајамно преклапајућа круга – сфере политике и политичких институција, економије и цивилног друштва. Оне су у времену зреле и поодмакле глобализације у великој мери и саме транснационализоване – говоримо тако, примера ради, о транснационалним финансијским институцијама, глобализованом цивилном друштву или европском парламенту и европским политичким фамилијама.

2) Ansgar Zerfaß, Мирољуб Радојковић (прир.), *Менаџмент политичке комуникације. Основе и концепт*, Фондација Конрад Аденауер – Медијски програм Југоисточна Европа, Београд, 2011, стр. 13-14.

Графикон 2: Социјални и политички актери

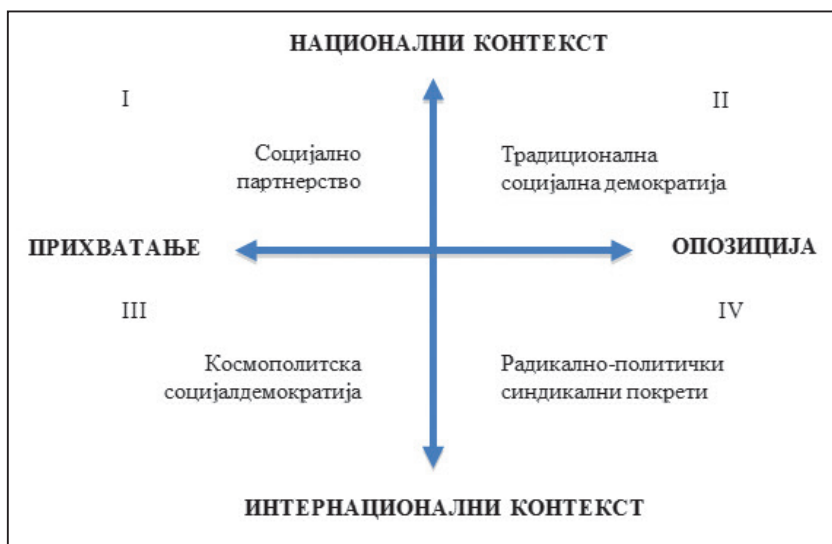


Извор: Марк Хауард, *Цивилно друштво у посткомунистичким друштвима*, Грађанске иницијативе, Београд, 2008, стр. 52.

3. СИНДИКАТИ, ИНДУСТРИЈСКИ ОДНОСИ И ПОЛИТИКА

Позицију синдиката опредељује њихова улога заступника интереса рада смештеног у пољу укрштања економских активности и цивилног и политичког организовања. Структурно, оквир и нормативни дизајн за успостављање односа моћи између државе – владе и синдиката и послодавачких унија као репрезентата рада и капитала чини карактер успостављених индустријских односа. Ако пођемо од, у кругу аналитичара индустријских односа, широко прихваћених критерија поделе на а) доминантну националну/интернационалну арену комуницирања и б) оријентације на конфликт или сарадњу са актерима који репрезентују капитал, долазимо до следеће четворочлане аналитичке шеме:

Графикон 3: Односи моћи између државе, синдиката и послодавачких унија



Прво обележено поље је резервисано за доминантно национални контекст и синдикате који прихватају тржишни либерализам и повећавање националне конкурентности, тако да се ови синдикати доживљавају као „социјални партнери“ како на нивоу предузећа тако и на нивоу гране и националном нивоу. Карактеристике овог начина деловања могу бити социјални пактови са државом

и послодавцима јер су синдикати свесни чињенице да превисоке накнаде за запослене спречавају повећање конкуритивности државе и капитала. Ово поље тежи моделу неокорпоративизма.

Друго обележено поље је предвиђено за оне синдикате који су скептични према хипотези глобализације и конкурентности и крећу се у границама конфликтног модела. Овај модел деловања је ближи традиционалном везивању синдиката за класну политику.

Треће поље или „космополитска социјалдемократија“ би се односило на тезу да је глобализација неминовна али се њом може овладати и понудити „мекша“ социјална верзија. Ово поље сугерише признавање неолиберализма и његово пацификовање. Синдикати у оквиру овог поља су блиски пројекту Европске уније која стреми некој врсти међународног социјалног дијалога са неопходним минималним сетом споразума и радних стандарда.

Четврто поље означено као радикални политички синдикализам се карактерише прекидом институционалних односа између синдиката и социјалдемократских партија. Синдикати се схватају као важан фактор алтерглобалистичког покрета који се може схватити као изазов моћи капитала и државе. Синдикати који делују у овом пољу негују антикапиталистичку културу и вредности глобалних покрета који се боре за социјалну правду.³

На синдикалној сцени Србије и региона широко је прихваћен неокорпоративни модел „социјалног партнерства“ и вредности и идеје социјалног дијалога и „социјално–економских савета“. У погледу организационе моћи, синдикати највише, међутим, сличности имају са англосаксонским моделом индустријских односа, односно децентрализованим и у великој мери додатно фрагментираним синдикатима. У погледу ривалства и слабе међусиндикалне сарадње може се говорити и о сличности са конфликтним, медитеранским моделом индустријских односа.

3.1. Како до реалног утицаја на поље политике: Политичке стратегије и модели утицаја синдиката

Хаман (*Kerstin Hamann*) и Кели (*John Kelly*) на примеру западноевропских синдиката издвајају шест форми политичког деловања синдиката којим се може извршити корективни утицај на политичке партије: (1) константна близина или сродност са политичким партијама, (2) активна подршка у изборној кампањи и

3) Graham Taylor, Andrew Mathers, Martin Upchurch, *Beyond political economism: New identities for trade unions in Western Europe*, Sage publications, London, 2012. Наведено према: Бојан Лађевац, *Индустријски односи и друштвена (не)моћ синдиката*, мастер рад одбрањен на Факултету политичких наука у Београду, 2014, стр. 18-19.

мобилизација гласача, (3) лобирање за одређену легислативу код бирократије и егзекутивне власти, (4) социјални дијалог и пактови са владама који синдикатима омогућавају саодлучивање у владиним политикама, (5) штрајкови усмерени против владе и (6) стратегијско коришћење права код међународних организација и институција и судова.⁴ Прве две стратегије припадају ужим, страначко-политичким, друге две институционалним и цивилно-дијалогским, а последње две протестним стратегијама.

3.1.1. Синдикално-страначке везе и савези

Када је о самим инструментима остваривања политичког утицаја реч, прву, традиционалну – изборно-политичку стратешку опцију утицаја на политику чине три основна и различити прелазни модели успостављања односа синдиката са политичким партијама.

Синдикатима на располагању стоје: (1) различити обрасци успостављања равноправне, кроз постојање посебних органа и облика координације у већој или мањој мери институционализоване, уговорне сарадње са политичком странком-коалицијом; (2) позиција трансмисије, односно деловање синдиката под окриљем и патронажом неке странке или пак (3) могућност формирања сопственог политичког крила или странке, са чувеним историјским примером формирања Лабуристичке странке од стране британских Трејдјуниона или далеко мање успешном праксом борбе различитих фракција, за политичко наслеђе синдиката Солидарност у Пољској.

Изборно-политичком моделу у ширем смислу припадају и „прелазни модели“:

а) постојање, попут праксе синдиката у Аустрији и Грчкој, али у све већој мери и у Немачкој, политичких, страначких фракција унутар јединственог синдиката, преко којих синдикати, сразмерно снази фракција, сарађују са одређеним странкама,

б) као и, у случају крајње нестабилне и размрвљене партијске сцене, модел отворене, једнократне подршке појединим странкама и коалицијама, условљен прихватањем синдикалних захтева.

У бројним транзиционим друштвима, није у пракси још заживело „природно савезништво“ између синдиката и странака, односно за њега још нема довољно аргумената и практичних доказа. Остаје да се на проверљивим споразумима и кроз „учење на грешкама“ поступно граде узајамно поверење и трајни партнерски односи. То, наравно неће бити нимало лако. Циљ политичких партија је

4) Kerstin Hamann, John Kelly, “The Domestic Sources of Differences in Labour Market Policies”, *British Journal of Industrial Relations*, No. 41 (4)/2009, стр. 528.

освајање/одржање на власти, односно задобијање што шире подршке грађана. Партије су зато у ситуацији да обећавају и оно што не намеравају или објективно не могу да остваре. Због тога се готово све странке могу да протумаче као лабаво структурисана изборна удружења са нејасно формулисаним, флексибилним програмима. Једна од кључних одлика ових друштава је и слаба веза између партија и организација цивилног друштва, праћена ниским степеном поверења у њих и резултирајућом ограниченом политичком, али и широм социјалном партиципацијом грађанки и грађана.

Странке су зато доминантно усмерене на изборни резултат. Пред изборе се политички прагматично кују планови о тактичким изборним коалицијама које неретко преживе само једну изборну утакмицу. Да би се омогућиле изборне и, посебно, владавинске, коалиције у различитим, хипотетички могућим правцима, странке готово да зазиру од усвајања конкретних, операционализованих програма. Ради се о својеврсном „неидеолошком прагматизму“.⁵

Логика политичке власти је, притом логика преговарања и нагодби, односно вештине остваривања могућег. Она уважава, пре свега, интересе бројних, добро организованих „стратешких скупина“ (Офе). При томе запослени, посебно они синдикално организовани, представљају чак и за партије склоне синдикатима тек један део потенцијалне изборне клијентеле чије интересе је тешко до краја усагласити и интегрисати.

Примера ради, у Србији запослени чине све мањи изборни агрегат (1,5 милиона без власника и samozапослених), при чему је синдикално организованих њих четвртина. Они су даље фрагментирани и подељени на приближно три петине које организују две репрезентативне централе – СССС и УГС Независност, даљу петину које окупљају алтернативне централе и аутономни грански синдикати (Конфедерација, АСНС, Слога, просветари, синдикати у здравству) и петину која се налази у зони „синдикалне сиве економије“ коју чине „кућни синдикати“ појединих фирми или градова, односно чланови синдиката који су са својом организацијом у таквој енергетској вези да нису сигурни ни ком синдикату припадају.

Када је о самим синдикатима реч, њима најчешће недостају ресурси за дефинисање и праћење реализације својих стратешких захтева и циљева, односно одређење своје јасно дефинисане политичке потражње, али и прецизни критерији за разликовање политичких играча и детектовање карактера „слаткоречиве и обећа-

5) Jerzy Wiatr, "The Organizational Structure of Social Democratic Parties in Eastern and Central Europe", in: *Social Democracy in Europe* (ed. Pascal Delwit), Editions de l'Université de Bruxelles, Brussels, 2005, стр. 244.

вајуће“ политичке понуде. Истовремено, некритичко везивање за поједину политичку опцију носи и често превелик и непотребан ризик од уношења додатних линија политичких подела у редове чланства, што даље води фрагментацији и слабљењу синдиката. Повратно, све слабији, подељенији и малобројнији синдикати губе на подршци и остварују све минорнији политички утицај.⁶

Полазећи од сопствених искустава и компаративне праксе, у овој фази, у одсуству стратешког договора синдиката треба критички размотрити оперативне документе – споразуме о сарадњи странака и синдиката – који одговарају потреби синдиката да граде аутономне тактике. Споразуми би садржали: (1) основне заједнички дељене вредности, принципе (2) циљеве и садржаје и моделе заједничких активности, као и (3) механизме уређења међусобних односа, укључив и уграђене механизме измене, проширења и контроле реализације споразума. Основна идеја је да, полазећи од заједнички дељених вредности и принципа демократије и социјалне правде, странке партнери синдиката формирају институционални оквир Форум за социјални дијалог, који би разматрао сва кључна питања демократске консолидације и економског раста и социјално и еколошки одрживог развоја⁷.

3.1.2. Интересна репрезентација

Други, далеко комотнији и мање ризичан, модел институционалне, интересно-политичке репрезентације чине: (1) различито развијена пракса укључивања представника синдиката у рад одбора и радних тела парламента и владе и владиних агенција, као и (2) стварање посебних тела за вођење трипартитног и мултипартитног социјалног дијалога (на локалној, националној и регионалној

6) Зоран Стојиљковић, *Србија у лавиринтима транзиције*, Службени гласник, Београд, 2011.

7) У саставу Форума за социјални дијалог би у име странака били кључни представници извршне и законодавне власти, представници синдиката (који би именовали своје представнике), НВО које се баве развојним питањима и кључни експерти из академске заједнице. Форум би имао и своје уже оперативно тело – колегиј које би чинили представници странке и синдиката, а које би се бавило координацијом деловања, регулисањем спорних питања и усвајањем и мониторингом над реализацијом развојних и истраживачких пројеката. У Румунији ЦНСЛР Фратиа и ПДС су пред изборе 2008. године обновили споразум о сарадњи. Унутар странке је формирано тело – Форум за социјални дијалог, које треба да координира сарадњу, која укључује и предлоге законодавних решења. Постојање споразума и формирање посебног органа није, међутим, довело и до функционишуће институционалне комуникације. И у Словачкој је 2006. године између КОЗ СР И СМЕР-а потписан споразум о сарадњи. Синдикат се обавезује да подржи суштинске захтеве и изборну кампању социјалдемократа. Заузврат, странка је интегрисала захтеве синдиката у свој политички програм (Волфганг Шредер, Викторија Калас, *Социјалдемократија и синдикати у Средњој и Источној Европи*, Форум социјалне демократије – Визије и опције за ЈИЕ, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2009).

равни) са претежно консултативним и саветодавним функцијама и овлашћењима. Ради се заправо о настојању да се, кроз директну комуникацију са институцијама власти надгради и ојача преговарачка стратегија синдиката. Речју, реалан ефективни социјални дијалог отворени канали комуникације са парламентом и владом и њеним агенцијама су, уз профилирање политичке понуде, неки од нужних предуслова за постојање утицајних синдиката.

3.1.3. Политичко лобирање и утицај

Оријентација на формалне канале и комуникацију синдиката је држала изван праксе коришћења и развијања трећег модела (не)формалног утицаја – праксе лобирања и стварање политичких мрежа – „заједница практичне политике“ које, поред синдикалних лидера и лобиста чине и синдикатима наклоњени посланици, владини функционери и високи администратори, експерти и водећи новинари.⁸

Умрежавањем националне и ЕУ-политике проширују се и лобистичке активности, тако да национални лобисти, укључив и синдикате, али и политичке партије и институције, морају да поседују знања и о законодавном поступку, као и о неформалним праксама и рутинским поступцима у оквиру Европске уније.

3.2. Организационе дилеме: покрет или сервис чланства?

За ревитализацију и јачање друштвене моћи синдиката потребно је размишљати о опцијама и простору за отварање кључних дилема и стратешки заокрет и маневар. Бројни су разлози за темељно промишљање позиције.

1. Прво, синдикат је све више суочен са дилемом да ли своје активности да усмери у правцу заступања интереса искључиво својих чланова (ексклузивна солидарност) или у начелну борбу за боље радне стандарде (инклузивна солидарност). У случају прихватања друге опције (инклузивне солидарности) од стране синдиката могао би да се отвори значајан потенцијал, рецимо, за сарадњу са samozапосленима и незапосленима, тиме и за укупну ревитализацију и постепено мењање сопствене слике у широј јавности.

2. Следећа дилема би била она између круте институционалне интеграције и деловања синдиката као ширег друштвеног покрета. Захтеви синдиката су сагласни са захтевима многих друштвених група било да се ради о људским правима, незапосленим, или друштвима потрошача. Кроз овакво деловање могао би се отворити простор

8) Ендру Хејвуд, *Политика*, Клио, Београд, 2004, стр. 523-530.

за позитивно мишљење о синдикатима од стране других друштвених група и отворити простор за будуће стратегијско партнерство.

При томе, друштвени покрети представљају иновативну синтезу три елемента: (1) кампање као организованог јавног покушаја упућивања захтева надлежнима и јавности у целини; (2) репертоара различитих политичких форми акције, као што су стварање удружења и коалиција, јавна састајања, свечане церемоније, јавне демонстрације, прикупљање петиција, изјаве медијима и (3) сопствене мреже и ресурса.⁹

Значајне варијабле које утичу на успешност друштвене акције/кампање су: политичке шансе које се односе на вероватноћу да ће активизам покрета довести до жељене промене и ресурси који могу бити материјални (новац, простор, публицитет), људски (лидерство, експертиза, приступ доносиоцима одлука, умрежавање, волонтерски рад, преданост) и друштвени (друштвени статус покрета, легитимитет). Све то претпоставља постојање одговарајуће политичке културе која има интерес за питања од јавног значаја. Синдикалној акцији и лобирању мора дакле претходити, или га бар пратити едукација и акциони тренинг.

3.2.1. Три сценарија политичког деловања синдиката

Grosso modo, у актуелном контексту могу се замислити три сценарија политичког деловања синдиката: 1) Оснивање нове политичке партије, или бар политичког крила синдиката, чиме се поверење чланства ставља на вагу; 2) Јавно подржавање неке политичке опције, односно странке у предизборној кампањи; 3) Много активније укључивање у лобирање за синдикалне и радничке интересе у демократским институцијама, а пре свега у парламенту и, кроз, социјални дијалог, у Влади.

Ваља свакако прво нагласити да формирање политичко-синдикалне странке не би било израз специфичних околности, већ пре израз анахроности развоја. Поред тога, мало је вероватно да се ускоро може замислити превазилажење фрагментираности синдикалног покрета, која би помогло убедљивијој заједничкој кампањи и утемељењу бирачке базе.

Оно што се чини реалним јесте тест у виду изласка, у оквиру синдикалне или шире грађанске листе, на локалне изборе. Извесни

9) Примера ради, за масовне демонстрације против Орбанове владе најчешћи повод била је пре свега очајна економска ситуација у земљи, међутим, постоје и јаки опозициони покрети, као што је *Milla (One Million for the Freedom of the Press in Hungary)*, Милион људи за слободу медија) или синдикатима близак *Solidaritas* (Ian Траунор, *Јесен у Будимпешти*, Пешчаник.нет, Internet, <https://pescanik.net/jesen-u-budimpesti/>, 06/11/2014, превела Милица Јовановић).

почетни капитал, јесте већ изграђена регионална мрежа повереника и већа, која се може прекомпоновати у партијску инфраструктуру, као и још увек знатан број синдикално организованих радника. Ако се, на другој страни, нека од синдикалних централа ипак одлучи да се определи за јавну подршку некој политичкој опцији, имаће веома тежак задатак при избору партнерске партије.

4. ПОЛИТИКА И СИНДИКАТИ: СЛУЧАЈ СРБИЈА

4.1. Наша сасвим обична локална прича

Србија је пластичан пример свих негативних тенденција које се могу видети у пост-социјалистичким друштвима. Искрено речено, томе је одлучујуће допринела управо самопрокламована левица – прво нас је националистичка и социјалистичка СПС увела у рат и изолацију, а онда су нас након кратке фазе нормализације, еврокомпатибилне елите кроз политички и „буразерски капитализам“ додатно развластиле и осиромашиле. За три деценије вишепартизма направили смо пун круг – цинична игра политичке фортуне учинила је да нас данас у Европу враћају они који су нас извели из света.

4.2. Фрагментирана и недиференцирана политичка понуда

Једно од могућих објашњења за слаб утицај запослених и синдиката на политику лежи у оцени да је у Србији још увек на сцени својеврсни политички маскенбал у коме страначки лидери тврде једно а раде друго у складу са констатацијом бугарског социолога Ивана Крастева да на Балкану све странке и коалиције у време избора уђу у страсну љубавну везу са бирачима а након њих у брак са међународним финансијским организацијама.¹⁰

На политичком тржишту на страни понуде и тражње нашли су се (преко) бројни актери – партије и синдикати који не уживају кредибилитет и поверење грађана и од којих тек по неколико њих има релевантан утицај и преговарачки потенцијал. Само однос снага у коме и тек неколико десетина хиљада гласова на изборима, односно пар посланичких гласова у парламенту омогућује стицање или губитак власти чини „занимљивим“ и остале мале играче. Нази о ниском степену поверења које грађани исказују према партијама и синдикатима су више него добра илустрација.

Данас, ситуацију на „малом“ међустраничком политичком тржишту понуде карактерише неравнотежа моћи – доминација

10) Иван Крастев, *Замка нефлексибилности*, БФПИ, Београд, 2004.

укрупњене и у рукама СНС централизоване позиционе политичке понуде над, након вишеструких расцепа, крајње фрагментираном и организационо нестабилизovanом опозиционом сценом. Примера ради, уз програматске и бројне наслеђене интерне страначке поделе, опозиција је данас подељена на „стару“, некада владајућу опозицију (која по својим критичарима и не треба да се враћа), и на своје посткризне изданке.

Не чуди зато чињеница да пред изборе свака изборна листа има по неку (патуљасту) социјалдемократску странку и некакав синдикат који за једно или два пролазна места на посланичким листама нуде своју подршку. Партнери се притом мењају по принципу: ко да више. Изборни савез АСНС са тржишно-либералним ЛДП или пак трансфер Слоге од социјалиста ка демократама, које су пак са своје стране до скоро сарађивале са синдикалистима из Конфедерације, само су неки од локалних парадокса.

Парадокса због којих изборна сцена у Србији неодољиво подсећа на вашариште или провинцијски базар. Фрагментираној и пренасељеној партијској понуди одговара иста таква синдикална тражња, при чему сваки политички „способан купац“ може за мандат-два у парламенту покуповати све оне који се не усуђују да сами уђу у изборну арену, или не могу да стекну статус релевантног и репрезентативног синдиката.

Србија тако очито спада у ред држава са плитким, неразвијеним политичким тржиштем. Недиференцираној тражњи коју образује велика већина сиромашних, незапослених и фрустрираних (дугим пропадањем земље) грађана, одговара преобилна понуда импрегнирана демагогијом и наводном бригом за „обичног“ човека, као и високофреквентним нападним помињањем солидарности и социјалне правде.

4.3. Разумевање односа синдикати–политика од стране запослених и грађана

Судећи по налазима истраживања вршених након 2000, грубо речено половина запослених, али и свих грађана, синдикате доследно не види у пољу активне политике. При том је приближно подједнак удео, по четвртина, оних који свесно одбијају активну политичко-изборну стратегију синдиката и оних који не знају да одреде свој однос – који су недоспели до (синдикалне) политике.

Другу половину чине, поред десетине „политички острашћених“, који би да синдикат без икакве задршке уђе директно у политику, релативна већина – приближно две петине запослених, који су за активну, али не и квазистраначку политичку позицију синдиката. Дакле, више од две петине њих прихвата два комплементар-

на става о актерима политике – да синдикати треба да сарађују са странкама које штите интересе запослених, али и да истовремено буду у принципијелно опозиционој позицији према свакој владајућој партији/коалицији.¹¹

Опредељење за успостављање уговорног и партнерског односа синдиката са политичким партијама, који траје само док се испуњавају међусобне обавезе, јесте оквир у коме се смешта релативно већинско мишљење запослених. Кратка историја досадашњих (не)споразума синдиката и политичких странака говори да је однос синдиката према власти попут односа према ватри: велика даљина носи ризик од смрзавања – велика блискост носи ризик од опекотина. У том оквиру је, рецимо, синдикат „Независност“ свим странкама демократске опозиције пред промене 2000. понудио потписивање Уговора о демократској социјално-праведној Србији. И након промена ова синдикална централа наставила је, до 2008. године, с праксом потписивања споразума и уговора са странкама демократског блока, настојећи да тиме, бар посредно, допринесе и смањивању тензија између њих.

Предмет ових уговора (чији је смисао размена „гласови за подршку захтевима“), отворених и за друге актере, су обавеза развоја и институционализације социјалног дијалога и склапање социјалног пакта (уговори с ДСС и Г17 ПЛУС) или развој међусобне сарадње на реализацији заједничких вредности што укључује и сарадњу синдикалних органа с ресорним одборима и посланичким клубовима странака (споразуми са ДС-ом и СДП-ом). (Неуспели) покушаји попут ових „Независности“ да реализује целовиту (ин) директну политичку стратегију имају, међутим, перспективу само у мери у којој постоји: (1) одрживи елементарни консензус унутар и између синдиката, али и укупно демократског политичког блока и, истовремено, (2) дође до профилирања поузданог политичког партнера синдиката. Све док не дође до укрупњавања и профилирања партијске, али и синдикалне сцене, ови споразуми ће имати улогу, карактер и судбину малих, једнократних парцијалних улога са којима се озбиљно не рачуна и на које се, у међувремену, заборавља.

4.4. Политичко поље

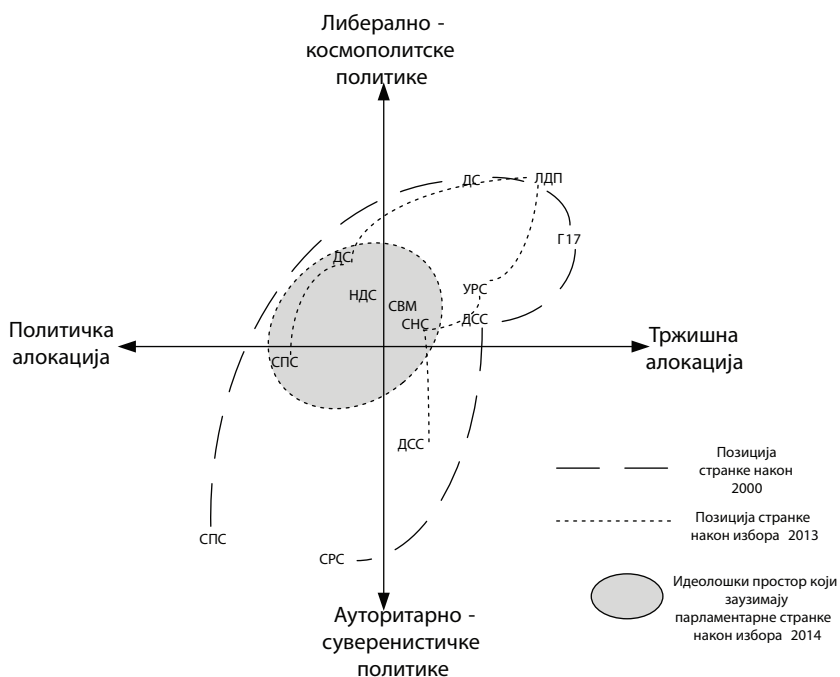
Када је о партијском и политичком пољу реч, на програмској равни анализе још би се и могле детектовати релативно јасне линије поделе на левицу, центар и десницу. Такве програмске разлике постоје у луку од тржишно либералног ЛДП, до „социјално одговорне“ коалиције предвођене Дачићем.

У пракси, када ове партије дођу на власт, крене стампедо у

11) Зоран Стојиљковић, *Србија у лавиринтима транзиције*, нав. дело, стр. 99.

трци за позиције партијских комесара на челу јавних предузећа и установа. Ако би желели да понудимо дугорочнији модел за разумевање логике и динамике промена „политичке понуде“, могли би поћи од Кичелтове (*Herbert Kitschelt*) поделе политичког простора на две осе: глобализам-суверенизам и политичка редистрибуција-тржишна алокација и, посебно, значаја који има обављена трансформација СНС и СПС и њихово померање од ауторитарног пола ка интеграцијском и модернистичком.¹²

Графикон 4: Позиционирање политичких партија у Србији на осама глобализам-суверенизам и политичка редистрибуција-тржишна алокација



Извор: Зоран Стојиљковић, Душан Спасојевић, „Програмске позиције и унутарстраначки односи странака у Србији након избора 2012.“, у зборнику: *(Не)демократско редизајнирање политичких партија у Србији* (приредили Зоран Стојиљковић, Гордана Пилиповић, Душан Спасојевић), Konrad Adenauer Stiftung, Београд, 2013, стр. 455.

Истовремено, долази до благог нагињања партијског система ка горњем десном квадранту (модернизам и евроинтеграције,

12) Herbert Kitschelt, “Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies: Theoretical Propositions”, *Party Politics*, 1(4)/1995.

тржишна решења), ван којег остају СПС (и даље доминантно на страни државног интервенионизма у привреди), ДСС (због евроскептичне политике) и СРС која се након одвајања СНС враћа својим позицијама у доњем десном квадранту (партикуларистичке и ауторитарне политике, умерена економска позиција). Због свега овога партијски систем након 2009. и, посебно, избора из 2012. и 2014. све више изгледа попут грчког слова Ω (омега) које је нагнуто на десно. Избори из 2016. и повратак у парламент евроскептичне (ДСС) и еврофобичне деснице (Двери, СРС) поново је формирао десни крак потковице док је на левом краку Левица Борка Стефановића остала изван парламента.

Дакле, уколико препозиционирање посматрамо у дужем временском периоду очигледно је да је дошло до уочљивог сужавања идеолошког простора у Србији. Ипак, у тренутном институционалном аранжману мале странке још имају значај, па се ни њихове идеолошке позиције не могу потпуно занемарити. Ово се нарочито односи на странке радикалне деснице (СРС, Двери), али и на евроскептични ДСС и радикално евроатлантски ЛДП. Потенцијално је значајно, унутар „нове демократске опозиције“ и будуће (социјал) либерално антипартијско профилирање покрета Доста је било, али и Покрета слободних грађана Саше Јанковића. Пандан на левом (популистичком) полу је потенцијално перспективна позиција капиларног грађанског самоорганизовања попут Не да(ви)мо Београд. На другој страни, место у полу (десног) центра тражиће и Народна странка Вука Јеремића.

Другим речима, у Србији се 2014. догодила убедљива победа тзв. евроцентра, тј. еврореалиста. С друге стране, када говоримо о политичким партијама, „изборни земљотрес“ 2014. је довео до правог бродолома тзв. „продемократских“ политичких организација које су, након деценијске борбе, 2000. срушили власт Слободана Милошевића. Истовремено, реформисане националистичке партије и лидери који су својевремено били стубови Милошевићевог режима, доживљавају тријумфални повратак (овога пута уз пуну подршку међународне заједнице).

Бивши победници су након више од деценије на власти изгубили сваки легитимитет због урушавања српске економије, незајажљиве корупције и неспособности да се суоче с радикално измењеним кризним контекстом. С друге стране, бивши губитници су научили лекцију: обукли су европско рухо у ходу према власти и схватили да се етаблирана политичка елита најлакше руши антикоруптивном реториком. Тако су данас у Србији, али и другим земљама региона на власти стабиллократи – вође и партије који и

поред видљивих демократских дефицита, због гаранција да ће очувати какву-такву стабилност у региону, уживају подршку Запада.

Овај кратки преглед могли бисмо закључити констатацијом да, оваква каква је, традиционална партнерка синдиката – левица у Србији, и не само у њој, нема никакву будућност. Актери на политичкој левици морали би да озбиљно размисле о мери и коначним ефектима своје логике коалиционог преживљавања и боравка у власти (Љајићева СДПС, али и коалиција око СПС). На другој страни, још се радикалније намеће потреба, унутар изборних губитника из редова демократа, радикалног стратешког, идентитетског и кадровског преобликовања. Постојећи сценарији и извођачи су очито прешли своје зените и мала је вероватноћа да ће донети нешто битно другачије и боље.

5. ПОЛАЗНИ КОРАК КА НОВОЈ СТРАТЕГИЈИ СИНДИКАТА: ДЕФИНИСАЊЕ ПРЕГОВАРАЧКЕ ПЛАТФОРМЕ

Истовремено, синдикати су подељени на пет централа и бројне аутономне и гранске синдикате крајње неједнаке снаге и утицаја. При томе и крајње различитих, променљивих и узајамно супротстављених изборних и ширих политичких стратегија.

Последишно, нејединствени синдикати лишени озбиљнијег поверења (поверење у синдикате креће се у последње готово две деценије између 10 и 20% анкетираних грађана) су све мање релевантан актер политичке тражње са све мањим преговарачким потенцијалом. Имајући у виду чињеницу да удео потенцијалне „синдикалне клијентеле“ – стандардно запослених, не прелази 1,3–1,5 милиона, односно приближну четвртину ефективног бирачког тела, као и да од те четвртине тек четвртину чини синдикално чланство испада да, чак и уз пензионере који су остали у вези са својим синдикатима, синдикати не контролишу више од десетине бирачког тела. Под условом да чланство уопште следи поруке својих вођстава.

Први корак чини се мора бити јачање веза са запосленима, уз ширење утицаја синдиката на рањиво запослене – samozапослене, помажуће чланове домаћинства, (не)запослене у неформалној економији. Други корак је тражење програмске и акционе копче са свим непривилегованим и демократским актерима и организацијама цивилног друштва – од удружења, укључив и предузетничка, до грађанских иницијатива и самоокупљања. Коначно, трећи корак мора бити покушај уређења међусобних односа на фер основи

укључив и покушај приближавања сопствених стратегија или бар избегавања неаргументованих напада. Шта год да синдикати одлуче први искорак чини дефинисање преговарачке платформе у којој начелном дефинисању кључних циљева, следе секторска анализа и циљеви. Шта треба прво учинити? Мислим да је најважније ући у процес онога што је Кин назвао подруштвљавање представничке демократије – њене одбране од стоголаве хидре партократије и брака из рачуна партијских олигарха, тајкуна и финансијских магната заснованог на очувању монополске позиције.

Поред монопола над политичким и изборним процесом основна обележја партократије су и последична колонизација јавне администрације, правосуђа, јавних предузећа, медија и осталих јавних и друштвених области из којих треба „избацити“ партијски утицај. На институционалној равни ради се о томе да се ојачају контролно-надзорне функције парламента и да се он отвори за јавне расправе и утицај грађанских асоцијација и синдиката. На другој страни, у свим земљама балканског региона, заправо, на делу је побуна против аутистичних и корумпираних политичких елита које своју позицију одржавају умногome формалним позивом на европске интеграције и вредности. Пред демократским цивилним актерима зато стоји задатак јасног диференцирања сопствене евроскептичне позиције према „Европи банкара и бирократа“, у односу на еврофобију клаустрофобичног национализма или ауторитарни популизам власти. Последично, у зони економских и социјалних права, четири конкретна циља су:

1. Продуктивно запошљавање и са њиме уско повезано квалитетно и употребљиво образовање;

2. Социјална сигурност и осигурање у случају незапослености као кључни елементи борбе за социјалну кохезију и редуковање сиромаштва. Овај циљ посебно добија на значају у контексту актуелног процеса реструктурирања (и приватизације) јавног и јавно-комуналног сектора.

3. Радна права – заговарање, уместо флексибилности која само олакшава дерогирање радних права и отпуштање, концепта флексибилности која флексибилност форми рада комбинује са високим степеном радноправне заштите и

4. Одбрана права на синдикално организовање, штрајк, колективно преговарање и партиципацију у одлучивању.

На другој страни, раста нема без обимнијег акумулирања, као и увећане конкурентности и продуктивности рада. Али ни без престанка помагања и субвенционирања „успешних предузетника“ који су се обогатили уз помоћ и подршку власти, као и коруптивне

праксе у области јавних финансија попут пореске евазије и сиве економије или корупције и нерационалности у јавним набавкама. То је још један аргумент за тезу да синдикати морају стећи вештину читања између редова заводљиве, пригодне изборне понуде политичких актера.

Најбољи тест је (не)спремност политичара да прихвате опорезивање богатих (умерено) прогресивним стопама, смањење пореских оптерећења за радна места, за отварање и покретање малих и средњих предузећа, селективни ПДВ, потпуно ослобађање од пореза одређених категорија становништва. Имајући у виду да се ради о земљама које су кандидати за чланство у ЕУ, или су већ њене чланице, исту улогу и значај има и тестирање спремности да се оперативно реализује Уговор о европским социјалним стубовима из новембра 2017. године.

ЛИТЕРАТУРА

- Крастев Иван, *Замка нефлексибилности*, БФПИ, Београд, 2004.
- Лађевац Бојан, *Индустријски односи и друштвена (не)моћ синдиката*, мастер рад одбрањен на Факултету политичких наука у Београду, 2004.
- Милер Јан-Вернер, *Шта је популизам*, Фабрика књига и Пешчаник, Београд, 2017.
- Стојиљковић Зоран, Спасојевић Душан, „Програмске позиције и унутар-страначки односи странака у Србији након избора 2012.“, у зборнику: *(Не)демократско редизајнирање политичких партија у Србији* (приредили Зоран Стојиљковић, Гордана Пилиповић, Душан Спасојевић), Konrad Adenauer Stiftung, Београд, 2013, стр. 441-463.
- Стојиљковић Зоран, *Србија у лавиринтима транзиције*, Службени гласник, Београд, 2011.
- Хауард Марк, *Цивилно друштво у посткомунистичким друштвима*, Грађанске иницијативе, Београд, 2008.
- Хејвуд Ендру, *Политика*, Клио, Београд, 2004.
- Шредер Волфганг, Калас Викторија, *Социјалдемократија и синдикати у Средњој и Источној Европи*, (Форум социјалне демократије – Визије и опције за ЈИЕ), Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2009.
- Hamann Kerstin, Kelly John, “The Domestic Sources of Differences in Labour Market Policies”, *British Journal of Industrial Relations*, No. 41(4)/2009, стр. 639-663.
- Jarren Otfried, Donges Patrick, *Politische Kommunikation in der Mediengesellschaft: Eine Einführung*, Springer-Verlag, Wiesbaden, 2011, стр. 212.
- Kitschelt Herbert, “Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies: Theoretical Propositions”, *Party Politics*, 1(4)/1995.

Traynor Ian, *Јесен у Будимпешти*, Пешчаник.нет, Internet, <https://pescanik.net/jesen-u-budimpesti/>, 06/11/2014, превела Милица Јовановић.

Wiatr Jerzy, "The Organisational Structure of Social Democratic Parties in Eastern and Central Europe", in: *Social Democracy in Europe* (ed. Pascal Delwit), Editions de l' Université de Bruxelles, Brussels, 2005, стр. 237-247.

Zerfaß Ansgar, Радојковић Миролуб (прир.), *Менаџмент политичке комуникације. Основе и концепт*, Фондација Конрад Аденауер – Медијски програм Југоисточна Европа, Београд, 2011.

Zoran Stojiljkovic

TRADE UNIONS AND EMPLOYEES IN THE POLITICS LABYRINTHS

Resume

Trade unions in Serbia are fragmented, weakened and faced with the erosion of labor rights and further decomposition of the working class. Because of this, this paper aims to problematise and analyse the position of trade unions and the reasons why they lost a single platform, trust and reliable political partners. In the focus of the analysis are the different mechanisms and tools for influencing the process of political decision-making. The basic idea I advocate is that trade unions should primarily increase their own integrative power, connect and network with friendly civil society organisations, formulate their own political offer and thus strengthen their bargaining power in relation to political actors and institutions.

Keywords: trade union, politics, power, platform, partnership

* Овај рад је примљен 24. марта 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 13. септембра 2018. године.

Синиша Атлагић*

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Јелена Сурчулија Милојевић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ УСЛОВИ КОНКУРЕНЦИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА У СРБИЈИ: СЛУЧАЈ РЕГУЛАТОРНОГ ТЕЛА ЗА ЕЛЕКТРОНСКЕ МЕДИЈЕ**

Сажетак

Основно истраживачко питање на које аутори у раду настоје да одговоре је јесу ли институционални услови у српском друштву такви да омогућавају конкуренцију политичких идеја и видљивост различитих политичких опција у јавној сфери. Разматрањем правне утемељености контроверзног (не)чињења Регулаторног тела за електронске медије (РЕМ) поводом кампање за председничке изборе у Србији 2017. године и његове интерпретације сопствене улоге аутори указују на постојање услова производње ексклузивне слике света што су били налази и истраживача политичке и изборне комуникације још после одржаних првих парламентарних избора након обнове вишестраначја у Србији почетком последње деценије прошлога века. Аутори указују на конкретне мере у деловању РЕМ-а којима би се допринело квалитету изборне и политичке комуникације.

Кључне речи: политичка комуникација, изборна комуникација, медији, Регулаторно тело за електронске медије (РЕМ), медији и избори, медијско право, медијски закони, Србија

* Електронска адреса аутора: sinisa.atlagic@fpn.bg.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачког пројекта Универзитета у Београду – Факултета политичких наука, „Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту“, (евиденциони број: 179076), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Да медијско питање није престало да буде подручје политичког сукобљавања у Србији потврдили су бројни избори одржани у земљи после обнављања вишестраначја у њој 1990. године. Политички значај који су захтеву за равноправан приступ медијима приписивали опозициони лидери током првих вишестраначких избора очигледан је и данас. На ово указује и почетак званичне кампање за престоничке изборе у Србији 2018. године када је највећи део опозиционих партија поднео захтев Јавном медијском сервису (Радио-телевизија Србије – РТС) и Регулаторном телу за електронске медије (РЕМ) да ови „почну да поштују закон и медијске стандарде“, односно да омогуће „истинито, објективно, непристрасно и професионално информисање грађана, приступ опозиције јавном сервису и употребе законских овлашћења ради заштите права грађана и јавног интереса у случајевима очигледне и грубе злоупотребе медијског утицаја“¹. Дакле, исти они проблеми – питања професионалних новинарских стандарда и инструмената медијске контроле – које су политички субјекти и стручна јавност идентификовали пре четврт века, актуелни су и данас. Међутим, уколико на ствар гледамо из угла РЕМ-а, јавног органа задуженог да прати како се понашају електронски медији између осталог и у политичкој и изборној комуникацији, захтев би могао да се разуме као претеран, па чак и као притисак на његов рад поготово имајући у виду одлуку овога тела на почетку кампање за председничке изборе у Србији 2017. године када је оно обавестило јавност да неће пратити ток кампање, већ да ће надзор вршити по пријавама грађана о уоченим неправилностима.² Ово обавештење може да се интерпретира као порука политичким субјектима и стручној јавности да је изборна регулатива јасна, да обавезује на непристрасан третман изборних учесника, као и то да она, у основи, нормира релативно мали сегмент медијског функционисања, чему аутори овог рада нису склони. Међутим, овакво разумевање саопштења РЕМ-а може да води и ка закључку да изборна регулатива функционише као алиби кредибилитета електронских медија и квалитета њихових неизборних политичких садржаја. А управо је то оно што су истраживачи изборне и политичке комуникације у Србији идентификовали већ после првих одржаних вишестраначких избора – да је делимично поштовање тадашњих изборних правила ослобађало телевизијске куће од оптужбе за улогу неприкривеног гласноговор-

1) *Део опозиције послао захтеве РТС-у и РЕМ-у*, Агенција Танјуг, 12. јануар 2018, Internet, <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/3000932/deo-opozicije-poslao-zahteve-rtis-u-i-rem-u.html>, 14/01/2018.

2) *РЕМ: Нема одлуке о праћењу ових избора, радићемо по пријавама*, Емисија Инсајдер, 4. март 2017, Internet, <https://insajder.net/sr/sajt/tema/3268/>, 15/01/2018.

ника једне политичке стране а њиховим доминантним одређењима свакодневног политичког живота обезбеђивало веродостојност.³ Но, у то време у земљи није било демократских закона о информисању и медијима, јавног сервиса и јавних регулаторних тела попут РЕМ-а чији је задатак управо у томе да обезбеде да медији испуњавају, у нормативном смислу своју основну улогу – да буду информатори јавности о друштвеним и политичким збивањима и њиховим актерима, да отварају различите теме и покрећу јавну расправу о значајним друштвеним питањима и да чине канале представљања различитих политичких субјеката и арену политичког надметања – и да је не подреде персуазивној функцији постајући гласноговорници и агитатори одређених политичких опција. Размишљање о функционисању оваквих институција данас у Србији се своди на то како да њихово (не)ангажовање у регулисању улоге медија у изборној комуникацији не постане параван иза кога ће се производити само једна, ексклузивна слика света у широј политичкој комуникацији. Јер, изборна комуникација је само „врх леденог брега“ у мору политичке комуникације одређена дугорочним персуазивним активностима политичких субјеката.

1. МЕДИЈИ КАО СРЕДСТВО ПОЛИТИЧКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ: ОСВРТ НА XX ВЕК

Значај регулисања изборне и политичке комуникације у друштву не треба посебно истицати. Оно се тиче суштине политичког живота једног друштва и тиче се политичке моћи и идеје демократског, плуралистичког друштва које почива на претпоставци да је ова (моћ) подељена и да различити политички субјекти нису трајно лишени шанси да учествују у вршењу власти. Управо на ово алудирају горепоменути политички субјекти из политичког живота Србије изражавајући бојазан да неће бити у прилици да мобилишу подршку бирача због тога што јавни медијски сервис не испуњава основну друштвену улогу и што РЕМ не приморава друге најзначајније електронске медије на испуњавање ове улоге. Поред наведеног, истраживање на тему истакнуту у наслову рада тиче се и ужих, али за стручњаке из области политичког комуницирања и социјалне психологије вероватно најважнијих питања којима су се бавили већим делом двадесетог века – медијским ефектима и изборном мотивацијом, иначе међузависнима. На значај првог упућује и садржај апела горепоменутих политичких субјеката. У

3) Сњежана Миливојевић, Јованка Матић, *Екранизација избора: ТВ презентација изборне кампање '92 у Србији*, Време књиге, Београд, 1993, стр. 13

њему (апелу) је недвосмислено изражена представа о изборима као превасходно комуникацијском, медијски посредованом догађају и чита фасцинација телевизијом као медијем коју су и истраживачи раних изборних кампања у савременој Србији уочили код свих ондашњих изборних субјеката и медијске публике.⁴

Питање медијских ефеката је науци нарочито добило на значају захваљујући истраживањима изборне мотивације и то када је крајем 1940-их година прошлога века група истраживача са Колумбија универзитета у САД на челу са П. Лазарсфелдом (*Paul Lazarsfeld*), настојећи да идентификују промене у изборним интенцијама бирача, очекивала да ће утицај ситуационих фактора и ефекти изборне кампање, а превасходно медијски ефекти, бити одлучујући за формирање изборне одлуке. Интерпретације резултата проистеклих из овог првог значајног догађаја у емпиријском истраживању комуникација и избора за последицу ће имати парадигму о селективној перцепцији, односно о минималним медијским ефектима, као супротност претходно развијеној тези о снажним ефектима медија.⁵ Утицај медија је неспоран и то у смислу да су ови изменили природу политичке комуникације. Ово је нарочито дошло до изражаја развојем телевизије чија се улога већ почетком 1960-их показала значајном у изборној комуникацији у САД, а од 1980-их она постаје кључна – партијске кампање прерастају у телевизијске изборне кампање.⁶ Значај телевизије као канала и субјекта изборне и политичке комуникације огледа се превасходно у способности формирања имица политичких субјеката.⁷ Снага имица у политици је, пак, последица визуелизације културе проузроковане управо дејством телевизије.⁸ Имиц је други најзначајнији фактор изборне

4) Исто, стр. 5

5) Неки савремени истраживачи, попут В. Шульца (*Winfried Schulz*), међутим, налазе да то да су истраживања пре поменутог Лазарсфелдовога полазила од огромног утицаја масовних медија више није препознатљиво приликом читања релевантних истраживања и да је више реч о миту који је смишљен како би се контратеза о минималном дејству медија учинила упечатљивијом као промена парадигме – *Winfried Schulz*, „Mediji u predizornoj kampanji“ u: *Menadžment političke komunikacije: osnove i koncepti* (priredili: Ansgar Zerfaß, Miroљub Radoјković), Konrad Adenauer Stiftung, Beograd, 2011, стр. 87.

6) Peter Radunski, “Politisches Kommunikationsmanagement. Die Amerikanisierung der Wahlkämpfe”, in: *Politik überzeugend vermitteln. Wahlkampfstrategien in Deutschland und den USA* (Hrsg. Bertelsmann Stiftung), Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung, 1996, стр. 33-52 према *Winfried Schulz*, „Mediji u predizornoj kampanji“, нав. дело, стр. 92.

7) Ian McAllister, “Leaders” in: *Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective*, (eds. Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi, Pippa Norris), Sage Publications, 1996, стр. 287-288; Margaret Scammell, “Political Marketing: Lessons for Political Science”, *Political Studies*, Vol. 47, No. 4, Blackwell Publishers, London, XLVII, 1999, стр. 729; Siniša Atlagić, *Partijska identifikacija kao faktor izborne motivacije Teorijske kontroverzе i problemi empirijskog istraživanja*, FPN i Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2007, стр. 106-108.

8) Erik Lou, *Mediji i politički proces*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2013.

одлуке у развијеним демократијама⁹ или доминантан, као у Србији.¹⁰ Ово не треба да чуди будући да је телевизија медиј са традиционално највећом публиком и највећим утицајем у Србији. Њен информативни програм велики део медијске публике издваја као свој главни извор информација о актуелним догађајима.¹¹ Према последњим истраживањима, више од половине грађана Србије се информише посредством телевизије (55 одсто). Највеће поверење они имају у јавни телевизијски сервис – готово трећина становништва Србије (31 одсто) се информише посредством Радио-телевизије Србије.¹²

2. ПОЛИТИЧКА И ИЗБОРНА КОМУНИКАЦИЈА У СРБИЈИ 1990–2018.

Управо је делатност државне телевизије „обојила“ политичку и изборну комуникацију у земљи у првој деценији обновљеног вишестраначја. Медији су били један од централних друштвених механизма посредством кога су доминантне политичке снаге настојале да мобилишу већинску јавну подршку за своја виђења друштва, његових кључних проблема и понуђених решења.¹³ Најзначајнију улогу у овоме имала је државна телевизија, то јест њен информативни програм, над којима би владајућа партија интензивирала своју контролу тежећи да хомогенизује јавност око сопственог погледа на свет када год је консензус око њеног програма био угрожен.¹⁴ Фаворизовањем владајуће партије/коалиције и дискриминацијом њених противника на политичкој и изборној сцени, овој првој/првима омогућено је да обезбеди познатост, да код бирача стекне више симпатија и тиме шансу за изборну победу.¹⁵ У основи оваквог приступа медијској презентацији избора очигледна је била намера да се у свести грађана формира позитивна представа о владајућим политичким субјектима и, када је потребно, формира негативан имиџ о опозиционим.

9) Zoran Slavujević, *Političko komuniciranje, politička propaganda, politički marketing*, Grafocard, Beograd, 2009, стр. 169.

10) Zoran Slavujević, Siniša Atlagić, *Vreme neispunjenih obećanja: Teme u izbornim kampanjama u Srbiji 1990-2014*, IP Dobar naslov, Beograd, 2015, стр. 165.

11) Jovanka Matić, *Servis građana ili servis vlasti: Pluralizam mišljenja u informativnom programu javnog TV servisa u Srbiji*, IP Dobar naslov, Beograd, 2014, стр. 5.

12) Нешто мање од трећине грађана Србије (31 одсто) се информише посредством интернет портала и друштвених мрежа, док су штампани медији извор информација за свега 6.6 одсто грађана (Катарина Живановић, „Више од половине грађана информише се путем РТС и Пинка“, *Данас*, 17. децембар 2017).

13) Jovanka Matić, *Televizija protiv birača: televizijska prezentacija kampanja za parlamentarne izbore u Srbiji 1990-2000.*, IP Dobar naslov, Beograd, 2007, стр. 252.

14) Исто.

15) Исто, стр. 235.

Период после 2000. године није донео значајне промене у политичкој комуникацији у Србији. Она је и даље у основи персуазивна. Ова функција политичког комуницирања до изражаја долази у комуницирању власти, а нарочито влада после 2012. године. Она (власт) не само да користи институционални статус *primary definer*-а отварајући одређена питања у јавности и пружајући прву и официјелну интерпретацију и карактеризацију појава и догађаја, него у циљу остваривања улоге субјекта политичког комуницирања изражено користи тзв. проактивну стратегију која се своди на контролу и управљање медијима. То се чини институционалним решењима (посредством остатака државног власништва у националним медијима) али и неформално (успостављањем блиских односа највиших државних функционера са власницима најзначајнијих медија или уредницима и новинарима), достављањем ексклузивних информација одређеном медију, вршењем притисака на медије и новинаре (смењивањем управних одбора а посредством њих и главних уредника; укидањем ТВ емисија; онемогућавањем приступа одређеним веб сајтовима; покретањем тужби против новинара за увреде и клевете), омогућавањем да се највиши државни функционери јавности обраћају у брижљиво припремљеним приликама итд.¹⁶ Горенаведено је, у значајној мери, последица материјалне зависности медија и нерегулисаног, нетранспарентног, нефункционалног и осиромашеног медијског тржишта.¹⁷ Српски медији раде са губицима што их чини подложним утицајима малобројних оглашивача међу којима доминирају држава и јавна предузећа, а поједини (медији) зависе од иностраних донатора.¹⁸

Политичке странке као други најзначајнији колективни субјекат политичке комуникације са грађанима комуницирају готово искључиво посредством лидера и то организацијом тзв. псеудо догађаја.¹⁹ Идеолошки и програмски слабо дефинисане, са slabим социјалним утемељењем и без разуђене и ефикасне инфраструктуре политичке партије настоје да унесу промене у комуникацију

16) Zoran Slavujević, *Političko komuniciranje, politička propaganda, politički marketing*, нав. дело, стр. 33; Miroљub Radojković, „Politička komunikacija u Srbiji“ u *Menadžment političke komunikacije: osnove i koncepti*, (priredili: Ansgar Zerfaß, Miroљub Radojković), Konrad Adenauer Stiftung, Beograd, 2011, стр. 36; Са влашћу Александра Вучића карактеристична је директна комуникација лидера са грађанима у форми вишесатних вечерњих телевизијских програма са циљем демонстрирања отворености и ефектности власти.

17) Jovanka Matić, „Dve decenije medijske prezentacije izbora: Normalizacija, bez suštinske promene“, u zborniku: *Partije i izbori u Srbiji – 20 godina*, (priredio: Slaviša Orlović), Friedrich Ebert Stiftung i Fakultet političkih nauka, Beograd, 2011, стр. 181.

18) Zoran Slavujević, *Pohodi na birače u ime države i naroda: Izborne kampanje u Srbiji od 1990. do 2016. godine*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2017, стр. 20.

19) Miroљub Radojković, „Politička komunikacija u Srbiji“, нав. дело, стр. 34.

са грађанима управо дотеривањем имица лидера. Страначки лидери остају доминантан елемент изборне понуде у честим изборним циклусима од којих се сваки проглашава пресудним. Овакав, „епохални“ карактер избора очекиван је у једној готово перманентној кампањи која се одвија у периоду дубоке кризе и атмосфере несигурности, неизвесности, па и страха у каквим се, иначе, призивају „јаке вође“, „реформатори“ и „спаситељи“. На овај начин формира се емотивно-афективни однос према личностима партијских лидера. Емотивним набојем настоји се да се повећа њихова прихватљивост и да се опредељивањем грађана на линији „МИ“ vs. „ОНИ“ олакша разумевање комплексне стварности.²⁰ Ка остварењу тог циља у кампањи, а нарочито у њеном негативном и прљавом делу, постаје незаобилазна улога таблоидних медија. Безочном криминализацијом и клеветањем дискредитују се опоненти режима, а представници режима оптужују се за неодговорно и бахато понашање и исмевају се.²¹ Када се овоме дода случај из изборне кампање поменуте на почетку текста да на телевизији са националном покривеношћу постоји сегмент програма који се бави негативном кампањом против једног (опозиционог) кандидата, онда закључак с краја прве деценије овога века да се основна промена у односу на изборну комуникацију из 1990-их састоји у томе да „више нема драстичне дискриминације појединих изборних учесника нити њиховог пристрасног и некоректног третмана...“²² више очито не стоји. Онда и значајно мање важним изгледа закључак да медијско покривање активности функционера државних органа у време изборне кампање представља најслабију карику у регулативи понашања медија у кампањама у циљу обезбјеђивања равноправности учесника избора.²³ На основу горенаведеног произилази да је у политичкој и изборној комуникацији у Србији, као и током 1990-их, на делу не забрана слободе изражавања мишљења него истискивање другачијег/опозиционог мишљења изван „језгра“ јавне сфере на њену периферију²⁴ чиме се стичу

20) Zoran Slavujević, Siniša Atlagić, *Vreme neispunjenih obećanja: Teme u izbornim kampanjama u Srbiji 1990-2014*, нав. дело., стр. 165

21) Zoran Slavujević, *Pohodi na birače u ime države i naroda: Izborne kampanje u Srbiji od 1990. do 2016. godine*, нав. дело, стр. 20.

22) Jovanka Matić, „Dve decenije medijske prezentacije izbora: Normalizacija, bez suštinske promene“, нав. дело, стр. 181.

23) Zoran Slavujević, *Pohodi na birače u ime države i naroda: Izborne kampanje u Srbiji od 1990. do 2016. godine*, нав. дело, стр. 20. Детаљније о овоме у зборнику *Ostvarivanje javnog interesa u javnim medijskim servisima u Srbiji* (priredili: Dubravka Valić Nedeljković, Jovanka Matić, Rade Veljanovski), Novosadska novinarska škola, Novi Sad, 2017 и у: Siniša Atlagić, Aleksandra Ugrinić, Marina Kovačev, *Kampanja van kampanje: Analiza programa Radio-televizije Srbije i Radio-televizije Vojvodine (januar-jun)*, Novosadska novinarska škola, 2016.

24) Ольга Малинова, *Конструирование смыслов: Исследование символической политики в*

услови да се једној политичкој опцији обезбеди познатост а тиме и веће шансе за изборну победу. Шта надзорна регулаторна тела могу да учине у оваквим ситуацијама и како могу да допринесу трајном побољшању квалитета политичке и изборне комуникације?

3. РЕГУЛАТОРНО ТЕЛО ЗА ЕЛЕКТРОНСКЕ МЕДИЈЕ И ИЗБОРНЕ КАМПАЊЕ

Деведесетих година двадесетог века, „држава је, кроз министарства надлежна за послове информисања, била задужена да додељује дозволе за емитовање програма, а кроз министарства надлежна за телекомуникације, да расподељује фреквенције. Оба посла су била готово потпуно политизована и представљала су важан инструмент контроле медија од стране владајуће структуре.“²⁵ Након демократских промена, приступа се писању медијских закона, од којих је Закон о радиодифузији²⁶ (ЗОР) коначно усвојен 2002. године, са циљем сређивања хаоса у етру, издвајања доделе дозвола електронским медијима из државе у независно регулаторно тело, у складу са међународним стандардима,²⁷ трансформације државне телевизије у јавни сервис и многим другим.²⁸

„У првобитној верзији Нацрта закона о радиодифузији, Радиодифузни савет Србије требало је да има 15 чланова које предлажу независне, недржавне институције.“²⁹ Међутим, „непосредно пред усвајање Закона о радиодифузији, у Влади [је] измењена структура Савета регулаторног тела РРА, које, по модерним схватањима, треба да буде највиши орган власти у области радиодифузије. Уместо петнаест чланова, одлучено је да их буде девет и тако је постигнута превага утицаја на њихов избор у корист државних органа, а на штету цивилног друштва“.³⁰ „Верзија усвоје-

современной России, Российская академия наук, 2013, стр. 117.

25) Јелена Сурчулија Милојевић, *Дозвољеност ограничења слободе изражавања у складу са европским инструментима и медијским законодавством Републике Србије*, Докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2016, стр. 46.

26) Закон о радиодифузији – ЗР, *Службени гласник РС*, бр. 42/2002, 97/2004, 76/2005, 79/2005, 62/2006, 85/2006, 86/2006 и 41/2009 (Престао да важи ступањем на снагу Закона о електронским медијима – ЗЕМ, *Службени гласник РС*, бр. 83/2014).

27) Најважнији су Препорука бр. Р (2000) 23 Комитета министара државама чланицама о независности и функцијама регулаторних тела у области радио-дифузије од 20. децембра 2000. године и Декларација Комитета министара о независности и функцијама регулаторних тела у области радио-дифузије од 23. марта 2008. године.

28) Видети опширније: Јелена Сурчулија Милојевић, *Дозвољеност ограничења слободе изражавања у складу са европским инструментима и медијским законодавством Републике Србије*, нав. дело, стр. 46.

29) Исто.

30) Раде Вељановски, „Медијска политика Србије као сегмент њене европске политике“,

на у Скупштини је потпуно уназадила тај део текста, остављајући Влади и Скупштини да буду овлашћени предлагачи, чиме се битно нарушио основни принцип постојања регулаторног тела – његова независност од извршне власти.³¹ У извештају Савета за борбу против корупције из 2011. године је детаљно описан пут којим је држава упорно кршила сопствена правила приликом избора чланова Савета Регулаторног тела, где су у првом покушају чак три члана Савета изабрана супротно прописаној процедури, што је довело до блокаде рада Агенције јер су онда два члана Савета поднела оставку.³² Након козметичких измена закона 2004. године, суштински се није смањио утицај државе на избор чланова Савета,³³ а неправилности око избора трају све до данашњег дана.³⁴

„Савет је постао функционалан тек 2005. године, али његов састав, начин предлагања и избора чланова, као и многе одлуке, изазивају бројне контроверзе све до данашњих дана.“³⁵ „Савет РРА је дискредитовао идеју независног регулаторног органа и показао да се политичка контрола над радом Савета чува начином избора и опозива. Када се правна сигурност овако утврђене аутономије једном пољуља, нема ни независног Савета.“³⁶

Иако фактички нефункционално, регулаторно тело за електронске медије је од 2003. до 2014. године редовно извештавало о надзору емитера током предизборне кампање, да би се од 2017. године бавило само изборним огласним порукама у кампањама за председничке изборе (2017) и за изборе за одборнике скупштине града Београда (2018).³⁷

у зборнику: *Устав и демократија у процесу трансформације (Зборник радова са међународне научне конференције „Држава и демократија у процесу европеизације Србије“)*, (приредио: Милан Подунавац), Универзитет у Београду – Факултет политичких наука; Удружење за политичке науке Србије, Београд 2011, стр. 291.

- 31) Јелена Сурчулија Милојевић, *Дозвољеност ограничења слободе изражавања у складу са европским инструментима и медијским законодавством Републике Србије*, нав. дело, стр. 46.
- 32) Види опширније: Савет за борбу против корупције, *Извештај о притисцима и контроли медија у Србији*, Влада Републике Србије, Београд, 19 септембар 2011, стр. 40-41.
- 33) Исто.
- 34) „Савет РЕМ-а још увек функционише са шест од девет чланова [...]. Док је РЕМ правно и финансијски независан, политизација овог тела још увек постоји, а посебно се огледа кроз процес избора чланова Савета“, *Serbia Progress Report 2018*, European Commission, Strasbourg, 17 April 2018.
- 35) Јелена Сурчулија, „Усаглашавање медијског законодавства Србије са европским регулаторним оквиром“, у зборнику: *Веродостојност медија: домети медијске транзиције*, (приредио: Раде Велановски), Факултет политичких наука, Београд, 2011, стр. 15.
- 36) Јовица Тркуља, „Дефицити медијског законодавства у Србији“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу. Тематски број – Медији и људска права*, Правни Факултет у Нишу; Ниш, LXI, 2012, стр. 8.
- 37) Републичка агенција за електронске медије, *Извештаји о надзору емитера током предизборне кампање*, Internet, <http://www.rem.rs/sr/izvestaji-i-analize/izvestaji-i-analize->

Ако се посматра период рада Регулатора од 2003. до 2018. и начин односа Регулатора према обавези праћења предизборне кампање, могу се издвојити две фазе:

Прва фаза, у којој регулаторно тело готово искључиво регулише понашање учесника у изборним кампањама, трајала је од 2003–2014. године. У том периоду „су готово сва општеобавезујућа упутства и препоруке која је РРА усвојила била везана за понашање емитера у току предизборне кампање, било за председничке, парламентарне, покрајинске, локалне или изборе за савете националних мањина.“³⁸ У првој фази – РРА, иако Законом о радиодифузији који је био на снази од 2002–2014 има велики број овлашћења која је потребно разрадити подзаконским актима,³⁹ одлучује се да Препоруке и Обавезујућа упутства у вези понашања емитера у изборним кампањама буду једино што ближе регулише у оквиру својих надлежности.

Друга фаза, може се назвати Фазом постепеног повлачења Регулатора из процеса регулисања и мониторинга изборних кампања и она почиње 2014. године а траје још увек и у 2018. години. Након усвајања пакета медијских закона – Закона о електронским медијима⁴⁰ (ЗЕМ), Закона о јавном информисању и медијима⁴¹ (ЗЈИМ) и Закона о јавним медијским сервисима⁴² (ЗЈМС), Регулатор је одлучио да се одрекне своје улоге коју треба да извршава свих 365 дана у години а које се не може, тј. не сме одрицати током трајања изборне кампање, напротив.

3.1. Случај РЕМ-а и Председничких избора 2017. године

Извештај о напретку Европске комисије за Републику Србију у 2018. години је позвао власти да реше константне недостатке у току изборног процеса, посебно издвојивши „неопходност да регулаторна тела врше мониторинг и врше своју дужност проактивно и ефикасно“. Извештај о напретку се ослања на Коначни извештај

о-nadzoru-emitera/izveshtaji, 17/08/2018.

38) Јелена Сурчулија Милојевић, *Дозвољеност ограничења слободе изражавања у складу са европским инструментима и медијским законодавством Републике Србије*, нав. дело, стр. 251.

39) На пример о заштити малолетника, примени прописа о ауторским и сродним правима и слично (члан 8, ст. 1, тачка 10 Закона о радиодифузији).

40) Закон о електронским медијима – ЗЕМ, *Службени гласник РС*, бр. 83/2014 и 6/2016.

41) Закон о јавном информисању и медијима – ЗЈИМ, *Службени гласник РС*, бр. 83/2014, 58/2015 и 12/2016.

42) Закон о јавним медијским сервисима – ЗЈМС, *Службени гласник РС*, бр. 83/2014, 103/2015 и 108/2016.

Мисије ОЕБС/КДИЉП-а о процени спровођења избора⁴³ у коме се каже да скупштина Републике Србије, иако има експлицитну законску обавезу, „ни ове године [2017] није именовала чланове Надзорног одбора, који је према Закону о избору народних посланика⁴⁴ (ЗИНП) меродавно тело које надзире извештавање медија о изборној кампањи. Када се одбор не именује, РЕМ остаје једино најважније тело које надзире активности електронских медија.“⁴⁵ У извештају се констатује да је РЕМ решио да „неће на свеобухватан начин пратити како електронски медији са националном покривеношћу извештавају о изборној кампањи и само је направио анализу поступају ли медији у складу са правилима о плаћеном оглашавању“.⁴⁶ Коначни извештај препоручује да би „надзорне активности РЕМ-а требало експлицитно проширити на све аспекте извештавања о изборима. РЕМ би могао да делује самоиницијативно, укључујући деловање на основу систематског праћења извештавања медија и процене да ли су медији поступали у складу са постојећим прописима. Требало би размотрити могуће измене и допуне ЗЕМ-а у циљу обезбеђивања ефикаснијих санкција, укључујући и доношење брзих и правовремених решења током изборне кампање.“⁴⁷

Како је дошло до овакве реакције међународне заједнице? Законом о електронским медијима, чланом 47, став 1, тачка 5, дефинише се дужност пружаоца медијске услуге да „поштује забрану политичког оглашавања ван предизборне кампање, а у току предизборне кампање да регистрованим политичким странкама, коалицијама и кандидатима обезбеди заступљеност без дискриминације“⁴⁸ у складу са својом програмском концепцијом и у односу на свој програмски садржај.⁴⁹ Пред председничке изборе 2017. године, РЕМ је објавио да ово тело „није донело посебну одлуку о праћењу председничких избора, већ да ће надзор вршити по пријавама грађана о уоченим неправилностима.“⁵⁰ Након бурне реакције

43) *Председнички избори, 2. Април 2017. године – Коначни извештај Мисије ОЕБС/КДИЉП-а о процени спровођења избора*, ОЕБС Канцеларија за демократске институције и људска права, Варшава, 08. јун 2017. године, стр. 13.

44) Закон о избору народних посланика – ЗОНП, *Службени гласник РС*, бр. 35/2000, 57/2003 – одлука УСРС, 72/2003 – др. закон, 75/2003 – испр. др. закона, 18/2004, 101/2005 – др. закон, 85/2005 – др. закон, 28/2011 – одлука УС, 36/2011 и 104/2009 – др. закон.

45) *Председнички избори, 2. Април 2017. године – Коначни извештај Мисије ОЕБС/КДИЉП-а о процени спровођења избора*, нав. дело, стр. 13.

46) Исто, стр. 13.

47) Исто, 13.

48) Члан 47, став 1, тачка 5. ЗЕМ.

49) Члан 47, став 1. ЗЕМ.

50) *РЕМ: Нема одлуке о праћењу ових избора, радићемо по пријавама*, нав. дело.

стручне јавности,⁵¹ РЕМ је на свом сајту, објавио рубрику „Питања и одговори“ у којој РЕМ не негира постојање опште обавезе пружаоца медијских услуга у односу на програмске садржаје,⁵² али оправданост ове регулативе приписује ЗИНП-у те да је „надзор над средствима јавног обавештавања у току изборних активности, контролу њиховог поступања које се односи на обезбеђивање равноправних услова кандидата као и поступак покретања кривичних и прекршајних поступака врши Надзорни одбор“⁵³ и закључује да „отуда у Закону о електронским медијима нема казnenих одредби за пружаоце медијских услуга које поступе супротно начелу ‘без дискриминације’“.⁵⁴

Овакво тумачење надлежности РЕМ-а, односно самоискључивање Регулатора из једне од најважнијих његових улога – праћење понашања емитера у току изборне кампање – у најмању руку је опасно, из неколико разлога.

Први разлог је да РЕМ, на основу ЗЕМ-а, има овлашћење да пружаоцу медијске услуге изрекне мере из своје надлежности: опомену, упозорење, привремену забрану објављивања програмског садржаја и одузимање дозволе, „због повреда обавеза које се односе на програмски садржај, прописане чланом 47–71 овог закона“.⁵⁵ Из овога произилази да РЕМ може, уколико утврди да је у току изборне кампање дошло до дискриминације одређених политичких странака, коалиција и кандидата, пружаоцима медијских услуга за такво непоштовање члана 47, става 1, тачке 5 изрећи одговарајуће мере.

Други разлог погрешног тумачења ЗЕМ-а у образложењу РЕМ-а је да Регулатор ове мере може изрећи „независно од коришћења других средстава правне заштите која стоје на располагању повређеном или другом лицу, у складу са одредбама посебних закона“,⁵⁶ што значи да Регулатор и у току изборне кампање

51) НУНС, Транспарентност Србија, ЦРТА.

52) *Питања и одговори*, Регулаторно тело за електронске медије (РЕМ), Internet, <http://www.rem.rs/sr/izbori/pitanja-i-odgovori>, 20/08/2018.

53) Исто.

54) Исто.

55) Члан 28, став 2 ЗЕМ.

56) Члан 28, став 2 ЗЕМ. У овом случају, посебан закон би био Закон о избору народних посланика, који у члану 99, став 1 каже да „у поступку спровођења избора општи надзор над поступцима политичких странака, кандидата и средстава јавног обавештавања у току изборних активности спроводи надзорни одбор.“ У наставку, члан 100 прописује надлежности надзорног одбора, које су, између осталог, да: „прати предизборне активности и указује на евентуалне неправилности у поступању политичких странака, кандидата и других учесника у изборном поступку“ (чл. 100, ст. 1, тачка 1), „контролише поступање средстава јавног обавештавања у примени одредаба овог закона које се односе на обезбеђивање равноправних услова за представљање подносилаца изборних листа и кандидата са изборних листа“ (чл. 100, ст. 1, тачка 2), „предлаже мере за

наставља да врши своју редовну делатност, те има право изрицања горенаведених мера и поред тога што повређена и друга лица могу користити заштиту коју имају на располагању у складу са ЗИНП. Значи, то што се на једну радњу примењује посебан закон, не значи да је ЗЕМ у изборној кампањи престао да важи, што се може закључити из објашњења РЕМ-а.⁵⁷

И на крају, последњи одговор РЕМ-а тиче се тога да у ЗЕМ-у нема казних одредби за пружаоце медијских услуга који поступе супротно начелу „без дискриминације“.⁵⁸ Супротно томе, као што је горе показано, члан 28 прописује мере које Регулатор може изрећи, између осталог и „због повреде обавеза које се односе на програмски садржај, прописане чл. 47–71 овог закона“, где апсолутно спада и обезбеђивање заступљености без дискриминације регистрованим политичким партијама, коалицијама и појединачним кандидатима у току предизборне кампање, која је део члана 47, ст. 1, тачка 5.

С обзиром да се изборна кампања пред изборе 2017. године завршила и да РЕМ током те кампање није радио свој законом прописан посао (реаговао на дискриминацију од стране појединих емитера *ex officio*), поставља се питање да ли РЕМ може у будућности нешто да уради како би исправио неправду нанету регистрованим политичким партијама, коалицијама и појединцима који су од стране разних емитера били дискриминисани током предизборне кампање 2017. године, без санкције? Одговор је – да. РЕМ има могућност да на уочена кршења члана 47, става 1, тачке 5 примени следеће две законом прописане санкције:

Прво, РЕМ може одбити захтев за издавање дозволе за пружање медијских услуга, ако утврди да, између осталог, подносилац захтева „не би испуњавао обавезе утврђене члановима 47.-70“⁵⁹ ЗЕМ-а, у шта, као што смо показали, спада и обавеза обезбеђивања заступљености свих актера у предизборној кампањи без дискриминације.

поштовање једнакости кандидата у излагању њихових програма“ (чл. 100, ст. 1, тачка 3) и „упозорава на поступке политичких странака органа управе, кандидата и средстава јавног обавештавања којима се омета изборна кампања и угрожава једнакост права свих кандидата“ (чл. 100, ст. 1, тачка 5). Ове одредбе ни на један начин не искључују надлежност Регулатора да и у току предизборне кампање прати рад пружаоца медијских услуга, како је то предвиђено Законом о електронским медијима. Надзорни одбор има овлашћење и да „да иницијативу за покретање поступка пред надлежним државним органима“, у случају да „било који учесник у изборној кампањи својим понашањем позива на насиље, шири националну, верску или расну мржњу или подстиче на неправду положаја“.

57) *Питања и одговори*, нав. дело.

58) Исто.

59) Члан 83, ст. 3, ЗЕМ.

Друго, РЕМ може одбити захтев за продужење дозволе имаоцу дозволе „имајући у виду испуњавање обавеза подносиоца захтева предвиђених чл. 47-70. ЗЕМ-а, као и поштовање услова садржаних у издатој дозволи, а посебно мере које су му изречене у складу са овим законом“.⁶⁰

И на крају, како члан 47, ст. 2 прописује да су сви пружаоци медијских услуга „обавезни да програмске садржаје чувају у складу са прописима којима се уређује област јавног информисања, односно у складу са прописима којима се уређује заштита културних добара“,⁶¹ то је још један доказ да је законодавац имао на уму да Регулатор, уколико утврди кршење одредби закона које се тичу, између осталог и забране дискриминације у предизборној кампањи, може да том садржају приступи у вршењу своје функције.

ЗАКЉУЧАК

Резултати гореизведене правне анализе понашања Регулаторног тела за електронске медије (РЕМ) током кампање за председничке изборе у Србији 2017. показују да је оно било у супротности са Законом о електронским медијима и међународним стандардима. Тиме се потврђују не само раније изнети налази домаћих стручњака и иностраних организација да је Регулатор од оснивања најслабија карика на медијској сцени Србије него и изнова истиче да је оснаживање институција које се баве праћењем рада медија, нарочито изборним кампањама, један од најважнијих задатака државе и друштва у целини. Деловање Регулаторног тела за електронске медије у конкретном случају, пропуштање обавезе да врши надзор над пружаоцима медијских услуга, показатељ је да у Србији још увек нису испуњени одговарајући институционални услови за конкуренцију политичких идеја и да се друштво суочава са проблемима истоветним онима с почетка обновљеног вишестраначја у земљи током кога није ни било регулаторних механизма сличних РЕМ-у. Како је током последњих двеју деценија држава настојала да уведе ред у медијски сектор само под притиском међународне заједнице, прво Савета Европе, па онда и Европске уније, може ли се очекивати да ће конкретни резултати у вези са деловањем регулаторног тела, видети тек када Србија одмакне у процесу приступања Европској унији када његов независан рад буде један од услова за пуноправно чланство?

60) Члан 88, ст. 3, ЗЕМ.

61) Члан 47, ст. 2, ЗЕМ.

ЛИТЕРАТУРА

- Вељановски Раде, „Медијска политика Србије као сегмент њене европске политике”, у зборнику: *Устав и демократија у процесу трансформације (Зборник радова са међународне научне конференције „Држава и демократија у процесу европеизације Србије“)*, (приредио: Милан Подунавац), Универзитет у Београду – Факултет политичких наука; Удружење за политичке науке Србије, Чигоја штампа, Београд 2011, стр. 285-298.
- Део опозиције послао захтеве РТС-у и РЕМ-у*, Агенција Танјуг, 12. јануар 2018, Internet, <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/3000932/deo-opozicije-poslao-zahteve-rt-s-u-i-rem-u.html>, 14/01/2018.
- Живановић Катарина, „Више од половине грађана информисе се путем РТС и Пинка“, *Данас*, 17. децембар 2017.
- Закон о електронским медијима – ЗЕМ, *Службени гласник РС*, бр. 83/2014 и 6/2016.
- Закон о избору народних посланика – ЗИНП, *Службени гласник РС*, бр. 35/2000, 57/2003 – одлука УСРС, 72/2003, 75/2003, 18/2004, 101/2005, 85/2005, 28/2011 – одлука УС, 36/2011 и 104/2009.
- Закон о јавним медијским сервисима – ЗЈМС, *Службени гласник РС*, бр. 83/2014, 103/2015 и 108/2016.
- Закон о јавном информисању и медијима – ЗЈИМ, *Службени гласник РС*, бр. 83/2014, 58/2015 и 12/2016.
- Закон о радиодифузији – ЗР, *Службени гласник РС*, бр. 42/2002, 97/2004, 76/2005, 79/2005, 62/2006, 85/2006, 86/2006 и 41/2009.
- Малинова Ольга Ю., *Конструирование смыслов: Исследование символической политики в современной России*, Российская академия наук, 2013.
- Миливојевић Сњежана, Матић Јованка, *Екранизација избора: ТВ презентација изборне кампање '92 у Србији*, Време књиге, Београд, 1993.
- Питања и одговори*, Регулаторно тело за електронске медије (РЕМ), Internet, <http://www.rem.rs/sr/izbori/pitanja-i-odgovori>, 20/08/2018.
- Председнички избори, 2. Април 2017. године – Коначни извештај Мисије ОЕБС/КДИЉП-а о процени спровођења избора*, ОЕБС Канцеларија за демократске институције и људска права, Варшава, 08. јун 2017. године.
- РЕМ: Нема одлуке о праћењу ових избора, радићемо по пријавама*, Емисија Инсајдер, 4. март 2017, Internet, <https://insajder.net/sr/sajt/tema/3268/>, 15/01/2018.
- Републичка агенција за електронске медије, *Извештаји о надзору емитера током предизборне кампање*, Internet, <http://www.rem.rs/sr/izvestaji-i-analize/izvestaji-i-analize-o-nadzoru-emitera/izvestaji>, 17/08/2018.
- Савет за борбу против корупције, *Извештај о притисцима и контроли медија у Србији*, Влада Републике Србије, Београд, 19. септембар 2011.

- Сурчулија Јелена, „Усаглашавање медијског законодавства Србије са европским регулаторним оквиром“, у зборнику: *Веродостојност медија: домети медијске транзиције*, (приредио: Раде Вељановски), Факултет политичких наука, Београд, 2011. стр. 13-26.
- Сурчулија Милојевић Јелена, *Дозвољеност ограничења слободе изражавања у складу са европским инструментима и медијским законодавством Републике Србије*, Докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2016.
- Тркуља Јовица, „Дефицити медијског законодавства у Србији“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу. Тематски број – Медији и људска права*, Правни Факултет у Нишу; Ниш, LXI, 2012, стр. 1-32.
- Atlagić Siniša, *Partijska identifikacija kao faktor izborne motivacije: Teorijske kontroverzе i problemi empirijskog истраживања*, Fakultet političkih nauka i Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2007.
- Atlagić Siniša, Ugrinić Aleksandra, Kovačev Marina, *Kampanja van kampanje: Analiza programa Radio-televizije Srbije i Radio-televizije Vojvodine (januar-jun)*, Novosadska novinarska škola, 2016.
- Janjić Stefan, „Izveštavanje javnih servisa o predizbornoj kampanji 2016. godine“ u zborniku: *Ostvarivanje javnog interesa u javnim medijskim servisima u Srbiji*, (ur. Dubravka Valić-Nedeljović, Jovanka Matić, RadeVeљjanovski), Novosadska novinarska škola, Novi Sad, 2016, стр. 287-304.
- Lou Erik, *Mediji i politički proces*, Fakultet političkih nauka, 2013.
- Matić Jovanka, „Dve decenije medijske prezentacije izbora: Normalizacija, bez suštinske promene“ u zborniku: *Partije i izbori u Srbiji – 20 godina* (priredio: Slaviša Orlović), Friedrich Ebert Stiftung i Fakultet političkih nauka, Beograd, 2011, стр. 297-316.
- Matić Jovanka, *Servis građana ili servis vlasti: Pluralizam mišljenja u informativnom programu javnog TV servisa u Srbiji*, IP Dobar naslov, Beograd, 2014.
- Matić Jovanka, *Televizija protiv birača: televizijska prezentacija kampanja za parlamentarne izbore u Srbiji 1990-2000.*, IP Dobar naslov, Beograd, 2007.
- McAllister Ian, “Leaders” in: *Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective*, (eds. Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi, Pippa Norris), Sage Publications, 1996, стр. 280-298.
- Radojković Miroljub, „Politička komunikacija u Srbiji“ u zborniku: *Menadžment političke komunikacije: osnove i koncepti* (priredili Ansgar Zerfaß, Miroljub Radojković), Konrad Adenauer Stiftung, Beograd, 2011, стр. 27-40.
- Scammell, Margaret, “Political Marketing: Lessons for Political Science”, *Political Studies*, Vol. 47, No. 4, XLVII, Blackwell Publishers, London, 1999, стр. 718-739.
- Schulz Winfried, „Mediji u predizbornoj kampanji“ u zborniku: *Menadžment političke komunikacije: osnove i koncepti* (priredili: Ansgar Zerfaß, Miroljub Radojković), Konrad Adenauer Stiftung, Beograd, стр. 85-159.

Serbia Progress Report 2018, European Commission, Strasbourg, 17 April 2018.

Slavujević Zoran, Atlagić Siniša, *Vreme neispunjenih obećanja: Teme u izbornim kampanjama u Srbiji 1990-2014*, IP Dobar naslov, Beograd, 2015.

Slavujević Zoran, *Pohodi na birače u ime države i naroda: Izborne kampanje u Srbiji od 1990. do 2016. godine*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2017.

Slavujević Zoran, *Političko komuniciranje, politička propaganda, politički marketing*, Grafocard, Beograd, 2009.

Sinisa Atlagic, Jelena Surculija Milojevic

INSTITUTIONAL CONDITIONS FOR COMPETITION OF POLITICAL IDEAS IN SERBIA: THE CASE OF THE REGULATORY AUTHORITY FOR ELECTRONIC MEDIA

Resume

This paper examines the institutional conditions of the Serbian society for existing of the competition of political ideas and visibility of different political options in the public sphere.

In the first part, two phases of the Regulatory Agency for Electronic Media (REM) in Serbia are identified. First, period from its establishment in 2003 until the adoption of media laws in 2014, and second, from 2014 onward. In the first phase, REM almost exclusively dealt with election campaigns, despite having many other topics to regulate by adoption of bylaws (such as protection of minors, copyright and other). In its second phase, especially during the Presidential election campaign in 2017, REM suddenly decided not to monitor the work of providers of audiovisual media services, but to react to complaints instead. The official ratio behind it was that there were no sanctions prescribed under the Law on Electronic Media, but also that the Law on Elections of Members of Parliament should deal with the media during electoral campaign.

In the second part, the opposite interpretation of the Law on Electronic Media (LEM) is offered. Article 47, Para 1, Point 5. prescribes that there should be “equal representation without discrimination to registered political parties, coalitions and individual candidates

during the election campaign”. Further on, Article 28 of LEM introduces measures for REM to enforce when providers of audiovisual services breach the rule of equal representation without discrimination. Those are rejection of the application for extension of the licence for offering of audiovisual services and not-issuing of the licence when in doubt that the provider of audiovisual services would not fulfil obligations related, among others, to equal presentation without discrimination of political actors during the election campaign.

The final part of the research concludes that institutionalized conditions in Serbia do not allow competition of political ideas. It also determines that the role of the entire society, together with political elites, should be to strengthen independent institutions that monitor the work of the media, especially during election campaigns.

To conclude, the proper regulation of media scene and implementation of such a regulatory framework has traditionally been completed when under pressure from abroad, only. The first drive was given by Council of Europe (CoE), for media laws passed in 2002 and 2003, as their adoption was one of the requirements for Serbia to become the CoE Member State. After Serbia has become the one, European Union has taken over the *carrot and stick*, so that major media documents, such as Media Strategy in 2011 or new package of media laws in 2014, were adopted as preconditions for Serbia to make a step forward on its European path. Therefore, shall we expect that the regulatory authority becomes a strong and independent Regulator, only when Serbia becomes close enough to its EU membership, so that such a body remains one of the prerequisites for Serbia to become the full member of the European Union?

Keywords: political communication, electoral communication, media, Regulatory authority for electronic media, election, media law, Serbia

* Овај рад је примљен 1. августа 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 13. септембра 2018. године.

*Ивица Лазовић**

Републичка агенција за мирно решавање радних спорова, Београд

ИМА ЛИ СИНДИКАТА МЕЂУ ДРЖАВНИМ СЛУЖБЕНИЦИМА: АНАЛИЗА ПРИСУСТВА СИНДИКАЛНОГ ОРГАНИЗОВАЊА У ДРЖАВНОЈ УПРАВИ У СРБИЈИ

Сажетак

У раду се анализира присуство синдикалног организовања међу државним службеницима у државној управи у Републици Србији. Запослени се у управи организују на различите начине, међутим улога и значај синдикалног организовања је јако важна за сва демократска друштва. Прави се кратак осврт на развој синдикализма и посебно на развој синдикализма на простору Србије. Тај развој је био динамичан и у складу са глобалним трендовима, али уз многе специфичности посебно у периоду након Другог светског рата и изградње реалног социјализма. Полазећи од заједничке политичке и правне прошлости, у раду се анализира улога и значај синдиката у земљама бивше Југославије. Прави се преглед правног оквира којим је одређено синдикално организовање и деловање у Републици Србији, пре свега кроз радно законодавство у погледу дефинисања основних појмова. Посебна целина је посвећена испитивању и анализи присуства синдиката у државној управи Републике Србије у ужем смислу, односно у министарствима и посебним организацијама. Такође се анализира и место и улога репрезентативних синдиката у погледу колективног преговарања и њиховог доприноса у доношењу посебних колективних уговора који се примењују на државне службенике у радном односу у министарствима, посебним организацијама и службама владе. Поред анализе прописа и остваривања присуства и улоге синдиката,

* Електронска адреса аутора: ivica.lazovic@ramrfs.gov.rs

рад се базира и на конкретном истраживању присуства синдиката у државној управи. Научни циљ истраживања је био да се поред утврђивања синдикалног присуства у државној управи утврди и улога, значај синдикалног деловања и нормативни оквир. У истраживању су примењиване методе испитивања, анализе садржаја, метода индукције и дедукције, а као технике испитивања су коришћени интервју и анкета.

Кључне речи: синдикат, државна управа, министарства, колективни уговори, Република Србија

1. УВОД

Улога и значај (само)организовања извршиоца неког посла у процесу рада, насупрот формалном организовању од стране послодавца, одувек је била велика. Извршиоци посла кроз организовање и заузимање заједничког става, постају снажан друштвени фактор. Заправо они тек уједињени и организовани добијају на друштвеној снази и значају. То посебно долази до изражаја када имамо супротстављене ставове и неслагања између оних који извршавају неки посао и оних за које се тај посао обавља. Од штрајка робова у Египту¹ у време Рамзеса III, преко Спартакове побуне робова у Риму, до савремених масовних штрајкова радника, нису супротстављени само ставови између запослених и пословодства, односно власника, већ и економски интереси запослених који су често у конфликту са економским интересима власника и пословодства. Управо је тај конфликт интереса између послодавца и запослених током историје постао основа за развој организовања запослених и стварање првих синдиката које се догодило током деветнаестог века. Супротстављени интереси, са једне стране младе капиталистичке елите, а са друге стране радничке класе у настојању, све на темељима либералне идеологије у деветнаестом веку, довело је до заузимања става од стране већине држава да приступ буде такав да оставља радницима и послодавцима простор да као равноправне стране могу потпуно слободно уређивати и уговорати детаље који се

1) Као најстарији познати штрајк у изворима помиње се штрајк који се догодио у древној Египту у 12. веку п.н.е. за време Новог Краљевства и владавине фараона Рамзеса III, а о штрајку је сачуван тзв. папирус из Торина у којем се све детаљно описује. Штрајк је почео јер су радници који су градили Краљевску гробницу, одбили да раде због кашњења надница. Видети више: Мирослав Јовичин, *Синдикати кроз историју: историја синдиката у капитализму до Другог светског рата*, Синдикална организација радника покрајинских органа и служби АПВ и Управа за заједничке послове покрајинских органа, Нови Сад, 2010, стр. 58.

односе на услове рада и висину зарада и слично. На тим либералним темељима преовладало је становиште да држава треба да има минималну улогу у свему томе и да не ограничава неприкосновеност приватне својине као и слободу деловања како запослених, тако и послодаваца, те у том погледу није смело бити никаквог мешања и уплитања.²

Све наведено је подстакло организовање радника, а најчешћи облик организовања је постало синдикално организовање. Сама реч синдикат води порекло из грчког језика од речи *Syndikatos* која је означавала положај, дружење на професионалној основи радника једне струке, службеника, трговаца, банкара, бродовласника, послодаваца, управни одбор једне професије, односно раднички синдикат као представништва радника, као целине у односу према послодавцима, професионално удружење радника којима је циљ отклањање конкуренције међу радницима исте струке при закључивању уговора о раду и тиме ублажавање тешких економско-социјалних последица која може по раднике да има таква конкуренција.³

Синдикати се најчешће одређују у новије време као организације које у име запослених послодавцу презентују интересе у области зарада, радног времена и услова рада.⁴ Дакле, синдикати традиционално имају мисију да штите радника и побољшају његово имовно стање кроз колективну акцију.⁵

Данас разликујемо четири основне врсте синдиката, а то су: синдикати занатлија, општи синдикати, синдикати у индустрији и синдикати појединих професија, а сви ови синдикати могу да се удружују у савезе и да тако делују на широј основи.⁶

У складу са датом поделом, можемо рећи да је синдикат који делује у државној управи, професионални синдикат државних службеника који их штити и бори се за побољшање њиховог положаја кроз колективну акцију.

Најважнија улога синдиката је у колективном преговарању, када је синдикат потврђен као овлашћен представник запослених,

2) Видети више: Александар Балтић, *Основи радног права Југославије и основи проблема социологије рада*, Савремена администрација, Београд, 1967, стр. 153 и Анкица Чакардић, „Минимална држава и неолибералне стратегије капитализма“, у зборнику: *Криза, одговори, левица*, (приредили: Ана Веселиновић, Милош Јашић, Душан Маљковић), Rosa Luxemburg Stiftung, Београд, 2013, стр. 159-178.

3) Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1985, стр. 845.

4) Упореди: Биљана Богићевић Миликић, *Менаџмент људских ресурса*, Центар за истраживачку делатност Економски факултет, Београд, 2017, стр. 473.

5) Упореди: Ранко Орлић, *Кадровски менаџмент*, Зоран Дамњановић и синови, Београд, 2005, стр. 431.

6) Исто, стр. 432.

има право да започне преговоре око стопа плаћања, радног времена и других услова рада ради закључења колективног уговора.⁷

Синдикати су такође, по својој природи, сложене интересне организације и политички актери и актери цивилног друштва у исто време.⁸

2. КРАТАК ОСВРТ НА РАЗВОЈ СИНДИКАЛИЗМА КОД НАС

Ситуација по питању развоја синдикализма на нашим просторима, пратила је светске трендове, па је тако још у 19. веку у Србији по Закону о јавним зборовима и удруживањима из 1892. године, било признато право на синдикално удруживање, а затим и по Закону о радњама из 1910. године. Такође, у Хрватској и Славонији по Наредби о удружењима из 1852. године, затим и у Словенији и Далмацији по аустријском Закону о удружењима из 1909. године, у Црној Гори по Закону о јавним зборовима и удружењима из 1907. године и у Војводини по наредби из 1873. године је било прописано право на ограничено синдикално организовање.⁹ И у Краљевини Југославији по Закону о заштити радника из 1922. године је такође било признато право на синдикално организовање. У пракси су настајали и развијали су се слободни синдикати који су били под утицајем социјалдемократских идеја, али и бољшевизма.¹⁰

И након 1945. године, после рата, синдикати су такође развијани у специфичним и новим друштвеним околностима. Синдикати су и током рата започели са консолидацијом и организацијом, тако да је Уставом из 1946. године гарантовано право удруживања лицима у радном односу. Касније, током развоја земље синдикално организовање се толико развило да су доношени прописи као што су о радничким одмаралиштима, о посредовању рада и запошљавања радника, о другарским судовима синдикалних подружница за дисциплинске прекршаје радника, о радничким инспекторима и слично.¹¹

7) Исто, стр. 436.

8) Погледати: Александар Милосављевић, Предраг Терзић, „Политичка функција синдиката: Теоријске основе и практична димензија“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2017, стр. 196.

9) Александар Балтић, *Основи радног права Југославије и основи проблема социологије рада*, нав. дело, стр. 154.

10) Погледати текст: Драган Суботић, „Српски социјалиста др Живко Топаловић (1886–1972)“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2009, стр. 281.

11) Александар Балтић, *Основи радног права Југославије и основи проблема социологије рада*, нав. дело, стр. 154.

У овом периоду деловао је један велики државни синдикат,¹² а то је Савез синдиката Југославије. Распадом заједничке државе и овај синдикат се распада по републичким нивоима, тако да је у Републици Србији овај синдикат је преименован у Савез самосталних синдиката Србије и делује од 1991. године. Међутим, нове политичке околности су нужно довеле и до стварања нових синдиката, па тако 1991. године настају Уједињени грански синдикати „Независност“, а 1993. године је настала и Асоцијација слободних и независних синдиката, а касније и Конфедерација слободних синдиката. Претпоставке су да Савез самосталних синдиката Србије има око 450.000 чланова, УГС „Независност“ око 200.000 чланова, Асоцијација слободних и независних синдиката има око 200.000 чланова и претпоставља се да Конфедерација слободних синдиката има око 200.000 чланова.¹³

Наведени синдикати су најбројнији, најмаркантнији на нашој синдикалној сцени, иако је укупан број регистрованих синдиката у Републици Србији по проценама преко 26.000.¹⁴

3. СИНДИКАЛНА СЦЕНА НА ПРОСТОРИМА БИВШЕ ЗАЈЕДНИЧКЕ ДРЖАВЕ

Када је реч о синдикатима на просторима бивше Југославије, више или мање ситуација је слична у свакој од република.

Тако у Словенији, захваљујући Закону о репрезентативности синдиката, начин добијања репрезентативности је доста либералан, па тамо налазимо податак да има 49 репрезентативних синдиката.¹⁵ На том списку се налазе велики синдикати као што су Асоцијација слободних синдиката Словеније која у себи окупља преко 19 синдикалних организација, из различитих грана као што су здравство, ветерина, социјални рад, путарски радници, информатичари, издавачка делатност, графички радници, прерада папира. Овај синдикат окупља и различите струке као што су пилоти,

12) Настојање политичких власти и послодаваца да контролишу синдикате довело је до стварања државних синдиката, али те синдикате иако под директном или индиректном контролом државе чине индустријски радници. Видети: Дарко Маринковић и сарадници, *Енциклопедија индустријских односа*, Службени гласник, Београд, 2015, стр. 355.

13) Нада Новаковић, „Штрајкови, синдикати и приватизација у Србији“, *Социолошки преглед*, Српско социолошко друштво, Београд, 2013, бр. 1, стр. 23-52.

14) Извор: Наташа Латковић, „У Србији око 26.000 синдиката: борба за права радника уносан посао“, *Блиц*, Internet, <https://www.blic.rs/vesti/tema-dana/u-srbiji-oko-26000-sindikata-borba-za-prava-radnika-unosan-posao/fp6w19z>, 14/08/18.

15) Извор: Министарство рада, породице, социјална питања и једнаке могућности Словеније, Internet, http://www.mddsz.gov.si/si/delovna_podrocja/delovna_razmerja_in_pravice_iz_dela/socialno_partnerstvo/seznam_reprezentativnih_sindikатов/, 14/08/18.

фармацеути, радиолошки инжењери, медицински биохемичари, диригенти, ветеринари и слично. Наведени број од 49 синдиката садржи синдикате који су репрезентативни у појединим гранама, међутим у Словенији делује седам репрезентативних синдиката на националном нивоу. У Словенији се синдикални плурализам појавио након 1990. године. Тада, почетком деведесетих је приближно 60% активног становништва Словеније било учлањено у синдикате, а да би другој половини деведесетих година синдикати изгубили трећину чланства, а 1998. године у синдикате је било учлањено око 40% радно активног становништва, да би се до 2009. године наставило са опадањем чланства и према подацима из те године око 29% запослених у Словенији су били чланови синдиката.¹⁶

И за Републику Хрватску је карактеристичан синдикални плурализам који је донео Закон о раду. Наведеним законом је прописано да је за оснивање синдиката потребно да се поднесе захтев од стране десет пунолетних пословно способних особа, па је тако у Хрватској регистровано 254 синдиката и 24 удружења синдиката на националном нивоу, а од тих синдиката пет је репрезентативно за целу државу и то су: Савез самосталних синдиката Хрватске, Независни хрватски синдикат, Матица хрватских синдиката, Хрватско удружење синдиката и Удружења радничких синдиката Хрватске.¹⁷

Ситуација око синдикалног организовања у Босни и Херцеговини је слична, те је на територији Федерације БиХ најугицајнији синдикат Савез самосталних синдиката Босне и Херцеговине,¹⁸ а у Републици Српској делује читав низ синдиката као што су Савез синдиката Републике Српске, Конфедерација синдиката Републике Српске, Синдикат управе, Синдикат медицинских сестара и техничара Републике Српске. Најзначајнији и најбројнији је синдикат Савез синдиката Републике Српске.

Црна Гора у регистар репрезентативних синдиката има уписано чак 471 синдикат.¹⁹ Међутим, на националном нивоу су најзначајнији Савез синдиката Црне Горе и Унија слободних синдиката Црне Горе.

У Републици Македонији постоји велики број синдиката, међутим репрезентативност на националном нивоу има свега четири синдиката: Савез синдиката Македоније, Конфедерација

16) Сташа Пернат Лесјак, *Упознајте синдикате приручник за младе*, Савез слободних синдиката Словеније, Љубљана, 2010, стр. 26.

17) Исто, стр. 36.

18) Извор: Савез самосталних синдиката БиХ, Internet, <http://www.sssbih.com/>, 14/08/18.

19) Извор: Министарство рада и социјалног старања Црне Горе, Internet, www.mrs.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx, 14/08/18.

слободних синдиката, Унија независних и самосталних синдиката и Конфедерација синдикалних организација Македоније. Поред ова четири синдиката, међу гранским синдикатима којима је призната репрезентативност уписано је у регистар 43 синдиката.²⁰

4. ПРАВНИ ОКВИР СИНДИКАЛНОГ ДЕЛАЊА

Синдикално организовање у Републици Србији је уређено Законом о раду који се супсидијарно примењује у државној управи. Закон прописује могућност организовања Савета запослених код послодаваца који имају више од 50 запослених и прописује поред организовања запослених и организовање послодаваца. Овај Закон одређује синдикат као самосталну демократску и независну организацију запослених у коју се они добровољно удружују ради заступања, представљања, унапређења и заштите својих професионалних, радних, економских, социјалних, културних и других појединачних и колективних интереса.²¹

Такође, гарантује се слобода синдикалног организовања и деловања, без одобрења, потребно је само да се изврши упис у регистар синдиката.²² Поштује се принцип добровољности приступања синдикату, па тако неко може постати члан синдиката само потписивањем приступнице.²³

Законом су прописани услови за утврђивање репрезентативности синдиката, те се репрезентативним синдикатом сматра синдикат ако је основан да делује на начелима слободе синдикалног организовања и деловања, затим ако је независан од државних органа и послодавца и ако се финансира претежно из чланарина и других сопствених извора, ако има најмање 15% запослених од укупног броја запослених код послодаваца.²⁴ Исто тако, на републичком нивоу за територију целе Републике Србије, односно јединице територијалне аутономије и локалне самоуправе, односно за грану, подгрупу или делатност, сматра се да синдикат који испуњава наведене услове и у који је учлањено најмање 10% запослених од укупног броја запослених у грани, групи, подгрупи или делат-

20) Извор: Министарство за рад и социјалну политику Републике Македоније, Internet, www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/registar_sindikati.ods, 14/08/18.

21) Закон о раду, *Службени гласник РС*, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 - УС, (чл. 6).

22) Закон о раду, *Службени гласник РС*, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 - УС (чл. 206).

23) Закон о раду, *Службени гласник РС*, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 - УС (чл.207).

24) Закон о раду, *Службени гласник РС*, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 - УС (чл. 218).

ности, односно на територији одређене територијалне јединице, сматра се да је такав синдикат репрезентативан.²⁵

Синдикат коме је утврђена репрезентативност у складу са Законом, има право на колективно преговарање и закључивање колективног уговора на одговарајућем нивоу, као и друга права у складу са Законом.²⁶

Колективним уговором, у смислу Закона, уређују се права обавезе и одговорности из радног односа, поступак измене и допу-не колективног уговора, међусобни односи учесника колективног уговора и друга питања од значаја за запосленог и послодаваца и ови уговори се закључују у писаном облику, а могу се закључити као општи, посебни и колективни уговор код послодавца.²⁷

У Републици Србији, поред улоге у закључивању колективних уговора која је резервисана за репрезентативне синдикате, синдикати имају и битну улогу која је прописана и код годишњег одређивања основице за плате и приликом отказивања радног односа намеште-ницима, као и кроз супсидијарну примену општег радног режима.

5. УЛОГА СИНДИКАТА У КОЛЕКТИВНОМ ПРЕГОВАРАЊУ У ДРЖАВНОЈ УПРАВИ У СРБИЈИ

Синдикално деловање у управи у ширем смислу је у Репуб-лици Србији без сумње присутно, па је тако веома изражено у об-ластима као што је просвета, здравство, јавна предузећа и локална самоуправа. То синдикално деловање је видљиво у широј јавност и није упитно. Међутим, ситуација је потпуно другачија у државној управи, међу државним службеницима. Често се поставља питање да ли има синдиката у државној управи и како они делују.

Државни службеници имају право да буду чланови синди-ката и професионалних удружења и њихових органа управљања и то је поред гаранција из Устава утврђено и Законом о државним службеницима.²⁸ Истим законом је гарантовано право колективног преговарања и закључивања посебног колективног уговора између Владе и репрезентативних синдиката који су основани за терито-рију Републике Србије.²⁹

25) Закон о раду, *Службени гласник РС*, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 - УС (чл. 219 и 220).

26) Закон о раду, *Службени гласник РС*, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 - УС (чл. 239).

27) Закон о раду, *Службени гласник РС*, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 - УС (чл. 243).

28) Видети члан 15. Закона о државним службеницима, *Службени гласник РС*, бр. 79/05, 81/05 – исправка, 83/05 – исправка, 64/07, 67/07 – исправка, 116/08, 104/09, 99/14.

29) Видети члан 4. Закона о државним службеницима, *Службени гласник РС*, бр. 79/05, 81/05 – исправка, 83/05 – исправка, 64/07, 67/07 – исправка, 116/08, 104/09, 99/14.

Међутим, саме законске гаранције и могућност не значе и присуство синдиката, а посебно не и битну улогу остварену кроз репрезентативност синдиката и могућност утицаја на одлучивање. Да би дошли до податка о томе ко су репрезентативни синдикати у државној управи у Републици Србији, потребно је пратити информације о томе ко је потписао посебан колективни уговор за државне органе. Због тога ћемо се осврнути и на колективно преговарање у управи.

На основу првог посебног колективног уговора за државне органе, који је важио од доношења Закона о државним службеницима 2005. године, а то је Посебан колективни уговор за државне органе из 2008. године,³⁰ потписали су га испред Владе Републике Србије ресорни министар за државну управу, а као представници синдиката потпис су ставили представници два синдиката, а то су Синдикат запослених у управи, правосуђу и друштвеним организацијама Србије и Синдикат запослених у правосудним органима Србије. Тренутно важећи Посебни колективни уговор за државне органе из 2015. године потписали су такође министар надлежан за државу управу, а као репрезентативни синдикати за територију Републике Србије, три синдиката и то: Синдикат управе Републике Србије, Синдикат запослених у правосудним органима Републике Србије и Синдикат организација правосудних органа Србије. Полазећи од поделе власти на законодавну, извршну и судску, као и да државна управа и државни службеници припадају извршној грани власти, можемо рећи да синдикати који у називу садрже одређење да су за правосуђе, а и основани су са идејом да делују у правосудним органима, нису одговарајући представници државне управе. Посебно не у смислу органа извршне власти: министарства, управа у саставу министарстава и посебних организација. Такође, Синдикат управе Србије који је потписник последњег колективног уговора, односно Синдикат запослених у управи, правосуђу и друштвеним организацијама, је један исти синдикат. Тај синдикат је у међувремену само променио назив и има истог потписника и на ранијим посебним колективним уговорима, као и на тренутно важећем посебном колективном уговору. Дакле, наведени Синдикат управе Србије као потписник колективног уговора требало би да буде и репрезентативни синдикат у државној управи за територију Републике Србије, међутим на интернет презентацији овог синдиката³¹ као представници Републичког одбора Синдиката уп-

30) Објављен је у *Службеном гласнику РС* 95/08, па затим продужен на још три године и то је објављено у броју 86/11, и поново продужен на три године што је објављено у броју 95/13.

31) Извор: Синдикат управе Србије, Internet, http://www.sind-upr.rs/republicki_odbor.html, 14/08/18.

раве, дакле највиши представници, у мандатном периоду од 2015. до 2020. године се углавном наводе службеници локалних самоуправа, а када је у питању државна управа појављују се само два органа државне управе, са свега три представника од 44 наведених. Наводе се представници Републичког геодетског завода и Управе за заједничке послове републичких органа из чега можемо закључити да је учешће представника државних службеника из органа управе у овом синдикату који је потписник колективног уговора као репрезентативан, занемарљиво мали. Имајући у виду да се у синдикатима одлучује већином гласова, онда можемо закључити да је у овом синдикату, у његовом најзначајнијем телу, државна управа са три гласа државних службеника у позицији да тешко може битно да одлучује.

Поставља се питање зашто у Републичком одбору Синдиката управе Србије већину чине представници органа локалне самоуправе, а има јако мало представника државних службеника? Који је мотив и једних и других да (не) учествују у раду врховних органа Синдиката управе Србије? Одговор на то питање нам најбоље даје Статут Синдиката управе Србије из 2016. године, који прописује у члану 31. да Републички одбор Синдиката чине представници окружних одбора, дакле организован је на територијалном принципу, а како су државни службеници у министарствима и посебним организацијама смештени по правилу у главном граду, овакво организовање им није погодно и тешко могу да дођу до изражаја. Међутим, поред тог формалног разлога, разлог за наведено је свакако и бројчана предност представника органа локалне самоуправе у самом Синдикату управе Србије, а којој територијални принцип организовања погодује.

Чињеница је да се формална могућност за организовање синдиката ретко доводи у питање, посебно у државној управи, али сложени односи унутар синдиката често доводе до парадоксалне ситуације да на крају синдикати више штите интересе послодаваца.³²

6. ПРИСУСТВО И ДЕЛОВАЊЕ СИНДИКАТА У ОРГАНИМА ДРЖАВНЕ УПРАВЕ

У овом раду смо истраживали и анализирали укупно присуство синдикалних организација у органима државне управе, у министарствима и посебним организацијама, а на основу података директно добијених од органа. Као технике прикупљања подата-

32) Погледати: Урош Шуваковић, „Транзиција и модернизација“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2013, стр. 69.

ка коришћени су интервју и анкетирање, а као инструмент је коришћен анкетни лист. Истраживање је извршено са стањем у 2017. години, и обухватило је 16 министарстава и 10 посебних организација, а према Закону о министарствима из 2014. године.

Приликом анализе синдикалне делатности у државној управи Републике Србије, дошли смо до сазнања да синдикати нису присутни у следећим министарствима: Министарству финансија, Министарству привреде, Министарству пољопривреде и заштите животне средине, Министарству грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, Министарству рударства и енергетике, Министарству трговине, туризма и телекомуникација, Министарству правде, Министарству државне управе и локалне самоуправе, Министарству просвете, науке и технолошког развоја, Министарству здравља, Министарству омладине и спорта и Министарству културе и информисања.

Из Министарства одбране смо добили информацију да у оквиру овог органа државне управе делује 12 синдиката. Међутим, имајући у виду да ово министарство у свом саставу садржи Војску Србије, већина наведених синдиката заправо делује у Војсци Србије, али и у самом министарству, поред војске. Синдикати који постоје у оквиру Министарства одбране су следећи: Асоцијација слободних и независних синдиката припадника Војске Србије која има 1.562 регистрована члана, затим Удружени синдикати Србије „Слога“ – Војномедицинске академије који имају 466 регистрованих чланова, затим Удружени синдикати Србије „Слога“ Министарства одбране у Шапцу који имају 50 регистрованих чланова, затим Грански синдикат управе, правосуђа, одбране и полиције „Независност“ – Војска Србије у Нишу, који којих има 470 чланова, затим Синдикат „Независност“ Министарство одбране, Управа за односе са јавношћу, који има 30 чланова, затим Синдикат „Независност“ Војска Србије касарна „Васа Чарапић“ Београд, који има пет чланова, затим синдикат „Независност“ Војска Србије у Врању који има непознат број чланова, затим синдикат „Независност“ Војска Србије у Јакову који има непознати број чланова, затим Војни синдикат Војске Србије који има око 7.000 регистрованих чланова и једини је репрезентативан синдикат од наведених, затим Синдикат ваздухопловних техничара Војске Србије који има 300 регистрованих чланова, затим Синдикат војске Србије који има 350 регистрованих чланова, на крају и Синдикат одбране Србије са непознатим бројем чланова.

У Министарству спољних послова постоји један синдикат, а то је Синдикат дипломата.

У Министарству рада постоје два репрезентативна синдика-

та и то су Синдикат Министарства рада запошљавања и социјалне политике „Слога“ и Синдикат Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања.

У Министарству унутрашњих послова делују два репрезентативна синдиката, Независни синдикат полиције и Полицијски синдикат Србије. Већ из назива ових синдиката је приметан акценат на полицијским службеницима, а не државним.

Што се тиче синдикалног деловања у посебним организацијама, синдиката нема у Републичком секретаријату за законодавство, Републичкој дирекцији за робне резерве, у Републичком хидрометеоролошком заводу, Републичкој дирекцији за имовину, Центру за разминирање, Заводу за социјално осигурање и Републичком секретаријату за јавне политике.

У Републичком заводу за статистику постоји један синдикат, а то је Организација синдиката запослених у Републичком заводу за статистику, која је део Синдиката државне управе.

У Републичком геодетском заводу је утврђена репрезентативност за три синдикалне организације, а то су Синдикат запослених Републичког геодетског завода, Јединствена организација синдиката Републичког геодетског завода и Синдикат „Независност“.

У Заводу за интелектуалну својину постоји и делује Синдикална организација службеника завода за интелектуалну својину.

Од анализираних органа, у чак 19 нема пријављених синдикалних организација, а у свега седам државних органа су регистроване синдикалне организације.

Као један од индикатора присутности синдиката у јавном сектору је постојање и појавни облици синдикалне борбе, а посебно штрајкови као најзапаженији облик за заштиту радничких права. Анализирајући штрајкове, опет се долази до закључка да је синдикално присуство у јавном сектору у ширем смислу велико, али да то није случај у државној управи. Запослени у јавним службама су штрајковали због ниских зарада, због избегавања потписивања или непоштовања колективних уговора, за боље услове рада и мање распоне у примањима и то пре свега су штрајковали запослени у образовању од основних школа до универзитета. Претежно су штрајковали за веће зараде и бољи материјали положај. Штрајковали су и запослени у здравству, најчешће су штрајковали разједињено медицинске сестре, лекари и помоћно особље, пре свега тражећи веће плате.³³

Синдикати су активно водили штрајкове у јавним предузећима, због бројних проблема, пре свега због процеса реструктури-

33) Упореди: Нада Новаковић, „Штрајкови, синдикати и приватизација у Србији“, нав. дело, стр. 37.

рања, отказа, виших зарада и бољих услова рада.³⁴ Када говоримо о штрајковима у државној управи, ту запажено место имају штрајкови у Републичком геодетском заводу који су се пре свега односили на захтеве за више зараде, али и на најављивано смањење броја запослених.

7. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Након разматрања и анализе синдикалног присуства и организовања у државној управи у Републици Србији, постављају се бар два битна питања.

Прво питање, односи се на разлику која постоји између министарстава када је у питању постојање или непостојање синдиката или њихов број, односно зашто нека министарства имају, а нека немају синдикате, зашто нека министарства имају много синдиката, а нека мало. Шта су разлози за ту разлику?

Пажљивијом анализом државних органа у којима је присутно синдикално организовање, можемо закључити да су синдикати првенствено присутни у већим државним органима са више стотина запослених, тако да Министарство унутрашњих послова има 42.817 радних места, Министарство спољних послова 976 радних места, Министарство рада има 504 радна места, а у Министарству одбране тај број је 1.656 радних места. У министарствима где има више синдиката има и више запослених, тако да што је већи број запослених то је и погоднија средина за развој већег броја синдиката. У оним министарствима где нема синдиката, број запослених се креће око 100, те можемо рећи да се ради о малим органима и да као такви нису погодни за развој синдикалног организовања. Иста ситуација је и када се ради о посебним организацијама, па тако у Републичком заводу за статистику имамо 455 радних места, у Републичком геодетском заводу 2.150, а Завод за интелектуалну својину је једини изузетак од овог правила који има 90 радних места и присутан је један синдикат. Међутим, све остале посебне организације које немају регистроване синдикате, имају око 100 запослених или мање.³⁵ Тај мањи број запослених ограничава простор синдикатима као масовним организацијама запослених за деловање и отвара простор за борбу за положај запослених кроз директно преговарање са пословодством.

34) Исто.

35) Извор: Одлука о максималном броју запослених на неодређено време у систему државних органа, систему јавних служби, систему АП Војводине и систему локалне самоуправе за 2017. годину, *Службени гласник РС*, бр. 61/17, 82/17, 92/17, 111/17, 14/18, 45/18.

Друго питање, односи се на место и значај синдиката у државној управи и њихову улогу у социјалном дијалогу, да ли имају битног утицаја на положај запослених државних службеника у управи?

На основу свега наведеног, можемо закључити, да без обзира на значај синдиката и битну и велику улогу коју они имају у друштву, у државној управи они нису успели да заузму значајније место, те су првенствено формално присутни али без кључне улоге у социјалном дијалогу којом би значајније утицали на положај запослених у већини државних органа.

ЛИТЕРАТУРА

- Балтић Александар, *Основи радног права Југославије и основи проблема социологије рада*, Савремена администрација, Београд, 1967.
- Богићевић Миликић Биљана, *Менаџмент људских ресурса*, Центар за истраживачку делатност Економски факултет, Београд, 2017.
- Вујаклија Милан, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд 1985.
- Јовичин Мирослав, *Синдикати кроз историју: историја синдиката у капитализму до Другог светског рата*, Синдикална организација радника покрајинских органа и служби АПВ и Управа за заједничке послове покрајинских органа, Нови Сад, 2010.
- Маринковић Дарко и сарадници, *Енциклопедија индустријских односа*, Службени гласник, Београд, 2015.
- Милосављевић Александар, Терзић Предраг, „Политичка функција синдиката: Теоријске основе и практична димензија“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2017, стр. 193-208.
- Новаковић Нада, „Штрајкови, синдикати и приватизација у Србији“, *Социолошки преглед*, Српско социолошко друштво, Београд, 2013, бр. 1, стр. 23-52.
- Орлић Ранко, *Кадровски менаџмент*, Зоран Дамњановић и синови, Београд 2005.
- Пернат Лесјак Сташа, *Упознајте синдикате приручник за младе*, Савез слободних синдиката Словеније, Љубљана, 2010.
- Суботић Драган, „Српски социјалиста др Живко Топаловић (1886-1972)“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2009, стр. 271-300.
- Чакардић Анкица, „Минимална држава и неолибералне стратегије капитализма“, у зборнику: *Криза, одговори, левица*, (приредили: Ана Веселиновић, Милош Јаџић, Душан Маљковић), Rosa Luxemburg Stiftung, Београд, 2013, стр. 159-178.
- Шуваковић Урош, „Транзиција и модернизација“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2013, стр. 57-75.

ПРОПИСИ

Закон о државним службеницима, *Службени гласник РС*, бр. 79/05, 81/05 – исправка, 83/05 – исправка, 64/07, 67/07 – исправка, 116/08, 104/09, 99/14.

Закон о раду, *Службени гласник РС*, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 - УС.

Одлука о максималном броју запослених на неодређено време у систему државних органа, систему јавних служби, систему АП Војводине и систему локалне самоуправе за 2017. годину, *Службени гласник РС*, бр. 61/17, 82/17, 92/17, 111/17, 14/18, 45/18.

Посебан колективни уговора за државне органе, *Службени гласник РС*, 95/08, 86/11 и 95/13.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

Министарство за рад и социјалну политику Републике Македоније, Internet, www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/register_sindikati.ods, 14/08/2018.

Министарство рада, породице, социјална питања и једнаке могућности Словеније, Internet, http://www.mddsz.gov.si/si/delovna_podrocja/delovna_razmerja_in_pravice_iz_dela/socialno_partnerstvo/seznam_reprezentativnih_sindikатов/, 14/08/2018.

Министарство рада и социјалног старања Црне Горе, Internet, <https://www.mrs.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx>, 14/08/2018.

Савез самосталних синдиката БиХ, Internet, <http://www.sssbih.com/>, 14/08/2018.

Синдикат управе Србије, Internet, http://www.sind-upr.rs/republicki_odbor.html, 14/08/2018.

Наташа Латковић, „У Србији око 26.000 синдиката: борба за права радника уносан посао“, *Блиц*, Internet, <https://www.blic.rs/vesti/tema-dana/u-srbiji-oko-26000-sindikata-borba-za-prava-radnika-unosan-posao/fp6wl9z>, 14/08/2018.

Ivica Lazovic

ARE THERE A TRADE UNIONS AMONG CIVIL SERVANTS: ANALYSIS OF THE PRESENCE OF UNIONIZATION IN STATE ADMINISTRATION IN SERBIA

Resume

The paper analyzes the presence of trade union organizations among civil servants in the state administration in the Republic of Serbia. The employees are organized in different ways in the administration, but the role and significance of trade union organization is

very important for all democratic societies. There is a brief overview of the development of trade unionism and, in particular, the development of trade unionism on the territory of Serbia. This development was dynamic and in line with global trends, but with many specifics especially in the post-World War II period and after building of real socialism. Starting from the common political and legal past, the paper analyzes the role and significance of trade unions in the countries of the former SFR Yugoslavia. An overview is made of the legal framework that determines trade union organization and operation in the Republic of Serbia, primarily through working legislation in terms of defining basic concepts. A part of the paper examines and analyzes the presence of trade unions in the state administration of the Republic of Serbia i.e. in ministries, special organizations and government services. It also analyzes the place and role of representative trade unions in terms of collective bargaining and their share in making specific collective agreements that apply to civil servants in ministries, special organizations and government services. In addition to analyzing regulations and achieving the presence and role of trade unions, the work is based on research on the presence of trade unions in the state administration. There is one trade union in the Ministry of Foreign Affairs, there are two trade unions in the Ministry of Labor, 12 trade unions in the Ministry of Defense, one trade union in the Republic Institute of Statistics, three trade unions in the Republic Geodetic Authority, one trade union in the Intellectual Property Office. Of the analyzed bodies, 19 do not have trade unions and only 7 state bodies have registered trade unions. After considering and analyzing trade union organization in the state administration in the Republic of Serbia, we can conclude that, regardless of the significance of the trade unions and important role they have in the society, they failed to take place that belongs to them in the state administration, they are only formally present and they are far from an important role in social dialogue.

Keywords: trade union, state administration, ministries, collective agreements, Republic of Serbia

* Овај рад је примљен 19. јула 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 13. септембра 2018. године.

Јадранка Оташевић*

*Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију,
Универзитет у Београду*

Нада Доброта Давидовић

*Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију,
Универзитет у Београду*

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ КАПАЦИТЕТИ СРБИЈЕ У РЕШАВАЊУ ПРОБЛЕМА ДЕЦЕ СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ

Сажетак

Рад је посвећен разматрању и критици постојеће политике и нормативних приступа проблемима деце са сметњама у развоју у Републици Србији. Аутори представљају, анализирају и критикују постојећа решења и предлажу свеобухватне мере којима би био дат значајан допринос процесу идентификације, анализе и пружања помоћи и подршке деци са сметњама у развоју. Анализа ситуације у којој живе ова деца, показује да у њиховом животном простору постоје бројне препреке које стоје на путу задовољењу њихових потреба. Подаци о учесталости сметњи су веома хетерогени, због коришћења различитих критеријума за њихово идентификовање. Због непостојања обједињених централизованих података о овој популацији, немогуће је пратити кретање ове појаве у односу на друштвено-економске и социјалне промене. Утврђивање облика и заступљености сметње у развоју, код деце опште популације може указати на потребе индивидуализације рада у васпитно-образовним институцијама, уз поштовање основних постулата инклузивног образовања, као и на мере клиничког третмана за сваку од утврђених категорија сметњи у здравственим институцијама. Утврђивање преваленције сметњи у развоју омогућило би прецизно планирање обима и структуре програма секундарне и терцијарне превенције у оквиру здравствених, васпитно-образовних и устано-

* Електронска адреса ауторке: jadrankastevovic@yahoo.com

ва социјалне заштите, док би увид у заступљеност сметњи омогућио шире планирање ментално-хигијенских и културних мера за побољшање квалитета живота ове деце.

Кључне речи: институције, здравствена политика, социјална политика, образовање, деца са сметњама у развоју

Деца са посебним потребама су деца којима је потребна посебна друштвена подршка, да би достигла максимум у свом развоју и осамостаљивању тј. остварила своја основна права и живела квалитетно у својим породицама и заједно са својим вршњацима. Деца са сметњама у развоју су само једна категорија деце са посебним потребама. Према ICIDH-2 (*International Classification of Functioning, Disability and Health*) класификацији Светске здравствене организације (*WHO*) дете са сметњама у развоју је оно дете које има тешкоће у развоју и није у могућности да постигне или одржи задовољавајући ниво здравља и развоја или чије здравље и развој могу знатно да се погоршају без додатне подршке или посебних услуга у области здравствене заштите, рехабилитације, образовања, социјалне заштите или других облика подршке.¹

Деца са сметњама у развоју најчешће се разврставају у шест основних група и то:

1. Деца са сензорним сметњама (са оштећењима вида и слуха)
2. Деца са телесним сметњама (поремећаји локомоторног апарата, посттрауматски инвалидитет, дужа хронична обољења, церебрална парализа, спина бифида)
3. Деца са недовољно развијеним сазнајним способностима
4. Деца са поремећајима говора
5. Деца са поремећајима моторике
6. Деца са израженим поремећајима у понашању.

Када је доминантно оштећење везано за централни нервни систем, сметње могу бити комбиноване. При класификацији деце са сметњама у развоју полази се од доминантне сметње, али се узима у обзир и општа ситуација то јест у којој мери породичне прилике и ставови средине утичу на развој детета.²

Постоје традиционално два основна модела сагледавања проблема деце са посебним потребама, а то су медицински и социјални модел. Медицински модел приоритет сагледавања пробле-

1) Душанка Матијевић и сарадници, *Деци је место у породици-приручник за рад у заједници са породицама деце са сметњама у развоју*, Градски завод за јавно здравље, Београд, 2010, стр. 19.

2) Сулејман Хрњица и сарадници, *Ометено дете – увод у психологију ометених у развоју*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1991, стр. 15.

ма даје здравственом стању детета – присуству болести, односно стања које директно утиче на квалитет живота детета и његово функционисање. Док социјални модел даје приоритет социјалној адаптацији и превазилажењу препрека, средине односно окружења у коме дете живи.

Светска Здравствена Организација је у Интернационалној класификацији ICF (*International classification of functioning, disability and health*) изнела нови биопсихосоцијални модел у чијој је основи мултидисциплинарни приступ проблему.³ Овај модел не подразумева само констатовање инвалидитета, већ сагледава начин функционисања и здравствено стање детета, кроз процену структуре и функције организма, нивоа активности којима дете може да се бави, сходно својим очуваним капацитетима, као и процену нивоа активног учешћа детета у својој социјалној средини. Као што видимо овај модел свеобухватно сагледава дете са сметњама у развоју комбинујући биолошке, психолошке (мишљење, емоције, понашање) и социјалне (економске, културне и окружења) факторе.

Да би се могла водити одговарајућа политика у погледу обезбеђивања институционалне основе и кадрова за рад са децом са сметњама неопходно је евидентирати ову децу и добијене податке објединити на националном нивоу. Већина земаља у својим извештајима о деци са сметњама у развоју, наглашава да су евиденције о броју ове деце углавном непоуздане. Према критеријумима ВНО, од укупног броја деце предшколског узраста се очекује да ће око 5% деце бити са сметњама у развоју, а у популацији школског узраста око 8%. Према подацима истих у редовним школама налази се око 5% деце са тежим сметњама и око 10% деце са лакшим поремећајима.⁴ Из године у годину се бележи значајан пораст броја деце са сметњама у развоју. Званични подаци у Сједињеним Америчким Државама говоре да је преваленца сметњи у развоју 13.9%. У периоду од 2015-2016. године, према подацима националног центра за статистику, 6.7 милиона или 13% деце и омладине узраста од 3 до 21 године је било обухваћено неким обликом специјалне подршке у образовном систему државе и регистровано као особе са сметњама у развоју.⁵ У Енглеској је број деце са сметњама

3) Anthony Goudie, Susan Havercamp, Barry Jamieson, Timothy Sahr, "Assessing functional impairment in siblings living with children with disability", *Pediatrics*, 02/2013, стр. e476-e483.

4) Славица Голубовић и сарадници, *Сметње у развоју код деце млађег школског узраста*, Дефектолошки факултет, Универзитета у Београду, Београд, 2005, стр. 17.

5) *The Condition of Education*, National Center for Education Statistics, NCES, 2016, Internet, https://nces.ed.gov/programs/coe/indicator_cgg.asp, 05/12/2017.

у развоју 14%, у Француској 12–14%.⁶ За разлику од развијених европских земаља, Србија, а и друге земље Западног Балкана немају прецизне епидемиолошке податке о броју деце са сметњама у развоју. Неки подаци, указују на велику инциденцију ове патологије у дечијој популацији. Према званичним подацима Владе Савезне Републике Југославије из 2000. године, од три милиона прегледане деце 142.700 је имало неки облик ометености. Од тог броја 92.000 је било са недовољном менталном развијеношћу, 30.000 деце са поремећајима слуха, 15.000 са поремећајима вида, 3.500 деце са церебралном парализом, 1.750 са мишићном дистрофијом и 450-оро деце са аутизмом. Према истраживању *UNICEF*-а и Републичког завода за статистику, за период 2005–2006. године (анкетирање мајки, чија су деца старости од две до девет година), 11.3% деце је имало бар један облик сметње (оштећење слуха, вида или отежан говор).⁷ Оштећење говора и слуха представљају најчешће облике сметњи у развоју. Поремећаји говора јављају се како код деце са наведеним облицима сметњи, тако и код опште популације.⁸ И ако нема прецизних епидемиолошких студија, процењује се да око 20–30% популације дечијег узраста у нашој средини има неки облик психофизиолошког и/или говорног поремећаја. Ако се томе додају и подаци о стеченим поремећајима који се могу јавити код деце након периода усвајања говора онда је проценат ове популације знатно већи.⁹ Овакве процене указују да је број деце са неким обликом сметње далеко већи у мање развијеним земљама.

Генерална скупштина Уједињених нација је 1989. године усвојила Конвенцију о правима детета, која се популарно назива и Устав детета. То је први међународни уговор који се бави правима детета. Све до усвајања Конвенције сматрало се да је дете довољно заштићено у оквирима своје породице. Права детета, на чије су се поштовање обавезале државе које су ратификовале Конвенцију, односе се на свако дете. Ипак, морамо истаћи да када се говори о деци са сметњама у развоју, инсистирање на поштовању

6) Славица Голубовић и сарадници, *Сметње у развоју код деце млађег школског узраста*, нав. дело, стр. 16.

7) Уредба о националном програму превентивне здравствене заштите деце са психофизиолошким поремећајима и говорном патологијом, *Службени гласник РС*, бр. 15/09.

8) Нада Доброта Давидовић, *Артикулационо-фонолошки поремећаји*, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију и Завод за психофизиолошке поремећаје и говорну патологију „проф. Др Цветко Брајовић“, Београд, 2017, стр. 11.

9) Lidija Popović, Nada Dobrota Davidović, Jadranka Stevović Otašević, “Prevention of Articulation Disorders Caused by teeth and Jaw Anomalies”, in: *Special Education and Rehabilitation – Science and/or practice*, (eds. Goran Nedović, Dragan Rapaić, Dušan Marinković), Society of Special Educators and Rehabilitators of Vojvodina, Novi Sad, 2010, стр. 255-257.

права детета има још већу тежину, јер су она најосетљивији део популације. Она су једним делом уклопљена у друштвену средину у којој егзистирају, док преостали (већи) део има проблема у социјалном интегрисању, делом због неповољног социјалног окружења, а већим делом због својих психофизиолошких карактеристика. Психофизиолошке карактеристике ове деце нису униформне и у многама зависе од генетског наслеђа. Због тога је битно да се свако дете посматра “*sui generis*” и сходно томе организује приступ решавању проблема.

Бивша СФРЈ је још давне 1990. године ратификовала Конвенцију о правима детета. Србија, као држава чланица УН, је дужна да сваком детету обезбеди права садржана у Конвенцији, као и у осталим међународним уговорима чији је потписник. Србија је, као чланица Савета Европе такође преузела обавезу да стави потпис и на Европску социјалну повељу. За разлику од основних људских права која подразумевају слободе грађана и где је држава дужна да обезбеди њихову примену, социјална права представљају степен више и чине их комбинација прописа и мера. Социјална права, између осталог, подразумевају и право на рад, социјалну и здравствену заштиту, становање, образовање и запосленост. Надамо се да ће на тај начин надлежна министарства ускладити законодавство, одлуке и мере са потребама особа са сметњама.

Према Стандардним правилима Уједињених нација (УН) за изједначавање могућности које се пружају особама са инвалидитетом, национално законодавство којим се регулишу права и обавезе грађана требало би да укључује и права и обавезе особа са инвалидитетом. Поред усвојених међународних конвенција и стандардних правила УН за изједначавање могућности које се пружају особама са инвалидитетом, особе са сметњама, како деца, тако и одрасли, и даље су дискриминисани.

Анализа ситуације у којој живе деца са сметњама у развоју, показује да у њиховом животном простору постоје бројне препреке које стоје на путу задовољењу њихових потреба. Управо због тога можемо рећи да расте преосетљивост ове деце због незадовољних потреба. У друштвима у којима се концепт заштите деце са сметњама у развоју своди на концепт посебних потреба, друштвена брига је управо усмерена на уклањање или ублажавање физичких и социјалних баријера које спречавају остварење тих потреба. Да би се у нашој земљи остваривала права предвиђена међународним конвенцијама и повељама, постоје бројне препреке као што су: недовољно информисање и комуникација на релацији грађанин – установа, недовољна прецизност закона, неадекватни надзор над

спровођењем мера важећих прописа, недовољно образован кадар који у пракси спроводи законе, као и културно-социолошко наслеђе са предрасудама, које игнорише особе са сметњама у развоју.

С обзиром да су подаци о учесталости психофизиолошких поремећаја и сметњи веома хетерогени, због коришћења различитих критеријума за њихово идентификовање и непостојања обједињених централизованих података о овој популацији, немогуће је пратити кретање ових појава у односу на друштвено-економске и социјалне промене. Утврђивање облика и заступљености сметњи код деце опште популације може указати на до сада неистражене епидемиолошке параметре и на потребу индивидуализације рада у васпитно-образовним институцијама, уз поштовање основних постулата инклузивног образовања, као и на мере клиничког третмана за сваку од утврђених категорија сметњи у здравственим институцијама.¹⁰ Утврђивање преваленције психофизиолошких поремећаја омогућило би прецизно планирање обима и структуре програма секундарне и терцијарне превенције у оквиру здравствених, васпитно-образовних и установа социјалне заштите, док би увид у заступљеност сметњи омогућио шире планирање ментално-хигијенских и културних мера за побољшање квалитета живота ове деце. Епидемиолошки параметри могу послужити и као основ за планирање програма и нормативних мера у области здравства, образовања и социјалне заштите. Крајњи исход би био обједињавање интегралне хабилитације и рехабилитације и формирање базе података за евиденцију и праћење сметњи и поремећаја код деце, обједињавање података на подручју вођења независне и методолошки неуједначене документације, као и системско праћење и размена информација са релевантним институцијама.

1. ПРОБЛЕМИ ДЕЦЕ СА ПОСЕБНИМ ПОТРЕБАМА

Понашање друштва према деци зависи од начина на који друштво схвата дете, његов развој и учење. Разлике у схватањима о детету, његовом развоју и учењу условљене су културом, традицијом, потребама друштва и изграђеним системом вредности. Све што је различито што одступа од просека и постављених норми није прихваћено, непожељно је, одбацује се или се насилно уклапа у постојећи шаблон. Ставови према особама са посебним потребама нису урођени него су научени, између осталог и кроз предрасуде и незнање других. Мењање ставова је сложен и дуготрајан процес

10) Chomba Wa Munyi, *Past and present perceptions towards disability: A historical perspective*, Internet, <http://dsqsds.org/article/view/3197/3068>, 05/03/2018.

који се великим делом заснива на искуству, али и на информисању, стицању нових и проширивању постојећих знања. С обзиром на околност да су социјални ставови, па тако и предрасуде предмет изучавања многих дисциплина, постоји и велики број објашњења и тумачења настанка, одржавања и могућности мењања предрасуда који се заснива на различитим теоријским приступима.¹¹ Једну од новијих подела теоријских објашњења предрасуда дао је Акрами (*Nazar Akrami*, 2005). Разврстао их је на теоријске приступе који се заснивају на објашњењима везаним за личност особе која има предрасуде, когнитивне приступе и социјалнопсихолошке (оне који наглашавају важност процеса социјализације). Психоаналитичко тумачење предрасуда, па тако и предрасуда према особама са сметњама припада објашњењима везаним за личност. Фокусирање на структуру личности појединца значајно је и због чињенице да је личност неоправдано мало изучавана као фактор настанка предрасуда према особама са сметњама. Ово тумачење даје покушај објашњења процеса (свесних и несвесних) који су у основи развоја дискриминаторног односа према овој популацији.¹²

Управо овакав однос и неповерење средине према деци и особама са сметњама у развоју представља најзначајнији извор проблема за већину ове популације и то је баријера која се најтеже превазилази, чак и у друштвима у којима је заштита деце и омладине са сметњама у развоју веома развијена. Породице деце као и сама деца са сметњама проналазе специфичне начине комуникације са широм средином, прилагођавајући и изналазећи разне заобилазне начине да би задовољиле своје потребе. Једно је сигурно а то је да развој таквог детета у великој мери зависи од става родитеља према детету, као и од њихове спремности и материјалне могућности да задовоље потребе детета са сметњама.¹³

Прихватање разлика како међу појединцима тако и међу групама одлика је демократског друштва, као и тежња да разлике не постану фактори социјалне дискриминације појединаца већ да управо оне допринесу развоју друштва.

Да би деца са сметњама у развоју, као и њихове породице оствариле своја права неопходно је да буду обухваћене све ре-

11) Сања Димоски „Психоаналитичка тумачења предрасуда са освртом на предрасуде према особама са ометеношћу“, *Специјална едукација и рехабилитација*, бр. 04/2012, стр. 605-621.

12) Nazar Akrami, *Prejudice: The Interplay of Personality, Cognition and Social Psychology*, PhD dissertation, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala, 2005, стр. 65.

13) Modesta Pousada, Noemi Guillamon, Eulalia Hernandez-Encuentra, Elena Munoz, Diego Redolar, Merce Boixados, Beni Gomez-Zuniga, “Impact of caring for a child with cerebral palsy on the quality of life of parents: a systematic review of the literature.”, *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 05/2013, стр. 545-577.

левантне области друштвеног живота као што су: здравство, социјална заштита и образовање. Они своја права остварују у установама које су за то предвиђене и према устаљеним процедурама. Установе у Србији у којима остварују своја права су: Општина (дечији додатак, родитељски додатак и одсуство са рада ради посебне неге детета); Завод за здравствено осигурање (права из здравственог осигурања и рефундација трошкова лечења); Центар за социјални рад (додатак за помоћ и негу другог лица, право на оспособљавање за рад, дневни боравак деце ометене у развоју, смештај у другу породицу, смештај у установе социјалне заштите – домове); Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање запослених (породична пензија, вештачење за остваривање права за додатак за помоћ и негу другог лица) и Основни суд (продужење родитељског права, лишење пословне способности). Постојање и присуство закона и институција су предуслови за решавање проблема са којима се срећу деца са сметњама у развоју. Поставља се низ питања, има ли смисла наметати обавезе установама, а при том не водити рачуна о постојању људских и материјалних ресурса за њихово испуњавање? Вреди ли нам добро осмишљен систем мера ако немамо субјекте дорасле процесу њихове имплементације?¹⁴

2. ПОРОДИЦЕ ДЕЦЕ СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ

Породица представља специфичну друштвену групу у којој се одвијају најзначајнија интерперсонална искуства у детињству.¹⁵ У породичном животу свака особа има одређену улогу, као и права и обавезе које та улога носи. Те улоге су међусобно условљене и међузависне. Родитељство је концепт који представља темељ читавог друштва. Данас у многим земљама, па и у Србији је евидентан проблем демографског развоја, на који се покушава реаговати директним мерама популационе политике важним за подстицање рађања.¹⁶ На квалитет родитељства утичу многобројни фактори, од којих су најзначајнији индивидуалне карактеристике родитеља, темперамент детета, породични односи, социјални и културални

14) Зоран Кековић, Ненад Путник „Политика заштите образовно-васпитног система анализе и предлози за унапређење“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 01/2013, стр. 219.

15) Марија Митић „Породица, родитељи и родитељство“, у зборнику: *Деца са сметњама у развоју, потреба и подршка* (приредила: Марија Митић), Републички завод за социјалну заштиту, Београд, 2011, стр. 56-66.

16) Мирјана Рашевић, Катарина Седлецки „Да ли је реално очекивати промене у моделу планирања породице у Србији у непосредној будућности“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2011, стр. 265.

фактори. Ови фактори утичу на формирање односа родитељ-дете, као и на психички и социјални развој самог детета.¹⁷

Рођење детета са сметњама у развоју снажан је стресор за породицу и најчешће значајно мења њено функционисање и одређује правац и ток даљег развоја породичних односа, стила родитељства и друго. Породица детета са сметњом у развоју је породица са развојном сметњом.¹⁸ Код родитеља су често присутне емоционалне тешкоће: осећање немоћи, песимизам, страх, осећај кривице, стида и сумње. Најчешће реакције родитеља на дете са сметњама у развоју су: депресија, потреба за изолацијом, шок, фрустрација, страх, губитак самопоштовања, осећање пораза и страх шта ће бити са дететом кад њих више не буде било. У изразито патријархалним срединама врло честа је појава одбацивања детета чак и од уже породице, најчешће оца и његових родитеља. Кривица се пребацује на мајку и у таквим ситуацијама, развод брака је честа појава, што додатно отежава ситуацију у којој дете живи.¹⁹ Са друге стране имамо родитеље који такво дете презаштићују. Презаштићивање може бити начин исказивања бриге, страх да се дете не повреди или контрареакција на несвесне деструктивне идеје (боље да се није ни родило). Презаштићеност води томе да дете не ради самостално ни оно што би могло, јер други то раде уместо њега. Врло често су очекивања родитеља много већа него што су реалне дететове могућности. Постављање нереалних захтева детету ствара додатне проблеме. Нереална очекивања родитеља често су последица наде у ефекте помоћи, коју поједине друштвене институције (медицинске и образовне) могу пружити детету.²⁰ Подаци из литературе нам показују да се породице детета са сметњама у развоју значајно разликују од стандардних породица по квалитету живота, међубрачним односима, финансијским средствима, статусу запослења, броју сати проведених на послу, броју сати слободног времена, здравственом стању и интензитету изложеног стреса као и по неким демографским показатељима као што су број

17) Bruce Tonge, Kylie M. Gray, "Parenting and family adjustment scales (PAFAS): validation of a brief parent-report measure for use with families who have a child with a developmental disability", *Research in Developmental Disabilities*, 01/2018, стр. 140-151.

18) Laraine Masters Glidden, "What we do not know about families with children who have developmental disabilities: Questionnaire on Resources and Stress as a case study", *American Journal of Mental Retardation: AJMR*, 05/1993, стр. 481-495.

19) Jermaine M. Dambi, Tecla Mlambo, Jennifer Jelsma, "Caring for a child with Cerebral Palsy: The experience of Zimbabwean mothers", *African journal of disability*, 4.1/2015, стр. 1-10.

20) Сулејман Хрњица, „Примарне и секундарне последице развојне тешкоће на развој и одрастање детета“, у зборнику: *Деца са сметњама у развоју, потреба и подршка* (приредила: Марија Митић), Републички завод за социјалну заштиту, Београд, 2011, стр. 40-43.

развода брака или рођење другог детета.²¹ Највећи број истраживања урађен је на подручју Америке, Енглеске и неких европских земаља. Резултати указују на културне и социјалне разлике ових породица у односу на стандардне породице. У истраживању које је обухватило 11 земаља, са различитом стопом развијености, је било 1.9% породица са дететом које има сметњу у развоју. Процент је варирао од земље до земље и кретао се од 0.58% у Литванији (где је иначе број регистроване деце са сметњама мали), па до 4% у Пољској. У земљама источне Европе (Бугарска, Русија, Мађарска, Румунија и Пољска) које су посматране, број породица са дететом са сметњама је нешто већи, 1.9% у односу на остале земље где је био 1.4%. Ово је објашњено различитим системима здравствене заштите, недостатком организованих програма превенције, неблаговременим препознавањем и третирањем постојећег проблема односно сметње.²² Неспорно је да су промене политичких система и економска криза, током периода транзиције, утицале и на квалитет живота деце са сметњама у развоју као и на животе њихових породица.²³

3. ЗДРАВСТВЕНА И СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА И ОБРАЗОВАЊЕ ДЕЦЕ СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ

Опште здравствено стање, развој и добробит детета често зависи од квалитета здравствених услуга. Медицински третман може знатно превенирати, умањити или побољшати функционалне способности деце са сметњама у развоју. Медицинско особље је често прво особље са којима дете и породица успостављају контакт и зато представљају битан ресурс за извор информација, здравствену негу и пружање неопходне подршке. Посебну пажњу треба обратити на степен опште здравствене заштите, на то у којој су мери деца обухваћена општим превентивним мерама и да ли се на адекватан начин третирају други здравствени проблеми, у мери у којој се то чини код деце опште популације. Неретко, тежа доступност здравствених услуга, нефлексибилност функционисања здравствених институција, као и неадекватан однос особља могу довести децу у ситуацију да знатно теже долазе до потребне помоћи. Зато је неопходно извршити добру процену и омогућити детету при-

21) Lisbeth Trille Gylling Loft, *Four Essays on Family Life Events*, PhD dissertation, Department of Sociology, University of Copenhagen, Copenhagen, 2013, стр. 72.

22) *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, General Assembly United Nations, Internet, <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=150>, 05/12/2017.

23) *Children and disability in transition in CEE/CIS and Baltic states*, UNICEF Innocenti Research Centre, Internet, <http://www.unicef.org/ceecis/Disabilityeng.pdf>, 12/03/2018.

мену адекватних терапијских мера. Приликом извођења третмана неопходно је, такође планирати га тако да у најмањој могућој мери омета свакодневни живот детета у породици и заједници. Свакако да сарадња са родитељима значајно може да побољша избор третмана као и начин његовог извођења.

Последњих година XX века велики значај се придаје рехабилитацији деце са сметњама у развоју, којом се захваљујући усавршавању метода едукације и рехабилитације подстиче развој преосталих способности. Превенција и рана интервенција постају све заступљеније у приступу пружања помоћи и подршке деци са развојним сметњама. Превенцијом се, применом одређених мера спречава настанак или даље продубљивање оштећења. Рана интервенција подразумева што је могуће раније откривање сметње у развоју, како би се благовремено деловало на сензомоторни, емоционални, социјални и интелектуални развој детета. Крајњи циљ је повећање могућности детета за активно и самостално учествовање у друштву.²⁴

У Србији је 2011. године у 59 општина било 34 развојна саветовалишта за рани третман деце са сметњама у развоју, 54 развојне васпитне групе при вртићима, болницама и специјалним школама, 36 школа за основно и средње образовање деце са сметњама у развоју и 13 центара за дневни боравак.²⁵ Данас нам информације указују на повећање броја развојних група захваљујући разним пројектима, углавном у већим градовима Србије. И ако је потреба за раним третманом деце са сметњама у развоју велика, мрежа развојних саветовалишта као и других институција је и даље оскудна на нашим просторима. Уз помоћ државе и институција свакако да овај проблем има велике шансе да буде решен, наравно не у кратком временском периоду, већ плански и дугорочно. Влада Републике Србије је у марту 2016. године на основу члана 16, ст. 2. Закона о здравственој заштити²⁶ донела и Уредбу о националном програму деце за унапређење развоја у раном детињству.²⁷ Овај програм се ослања на основне принципе и вредности које су истакнуте у међународним документима у области јавног здравља и унапређења здравља деце и младих као што су Конвенција Уједињених нација о правима детета Миленијумски циљеви развоја

24) Оливера Марковић, Јована Арсић „Рана интервенција и третман деце са сметњама у развоју“, *ПОНС – медицински часопис*, Завод за јавно здравље Ћуприја „Поморавље“ у Ћуприји, Подружница Српског лекарског друштва, Ћуприја и Друштво за неуронауке „Созерцање из Шумадије“, Крагујевац, 04/2011, стр. 140.

25) Исто, стр. 146.

26) Закон о здравственој заштити, *Службени гласник РС*, бр. 107/05, 72/09 др. закон, 88/10, 99/10, 57/11, 119/12, 45/13 – др. закон, 93/14, 96/15, 106/15, 113/17 др. закон.

27) *Службени гласник Републике Србије*, 05 бр. 110-2351/2016.

Уједињених нација, Свет по мери деце.²⁸ Циљну групацију којој је програм намењен, чине деца најмлађег узраста до пете године живота. При томе се посебно мисли на две групе популације и то: новорођенчад и одојчад и децу до навршене пете године живота. Оно што је добра страна овога програма јесте чињеница да се он односи на праћење свих аспеката развоја детета, а да ли ће његова примена бити остварена и какви ће ефекти бити, видеће се у годинама које следе.

У складу са одредбама Конвенције о правима детета, деца са било којом врстом сметње имају право на образовање до максимума својих могућности, што предвиђају и национални прописи. У пракси се и даље образују само деца са лакшом менталном ометеношћу, што значи да дневни боравци остају као једина алтернатива за неку врсту социјализације и дневног збрињавања деце са сметњама у развоју која, по тренутним критеријумима, не могу да се укључе у процес образовања. Дневни боравци нису обавезни да образују децу, већ се њихова улога углавном своди на чување деце у току дана. Деца која су упућена на дневни боравак искључена су из система образовања, било немогућношћу да икада упишу школу (јер у специјалне школе уписују искључиво децу са лакшом менталном ометеношћу), било исписивањем из школа због немогућности да даље прате наставни програм. Родитељи немају законску обавезу да децу упишу у дневни боравак, али ако дете иде у дневни боравак они су у обавези да га плаћају. Врло често због немогућности обезбеђивања превоза детета до боравка, незадовољства услугом или ценом, родитељи децу испишу из дневног боравка, или их никада и не упишу. Дневни боравци и запослени у њима финансирају се из буџета општине. Законом о социјалној заштити општинама је омогућено да на својој територији остварују различите облике социјалне заштите који су шири од законом прописаних минимума.

Посебне образовне потребе подразумевају прилагођавање захтева могућностима детета и стварање услова за његово укључивање и учествовање у образовном процесу. Врста посебних услова је веома различита од прилагођавања простора преко прилагођавања наставних програма и начина њиховог извођења, до вештина и ставова наставног особља и заједнице у којој деца живе. Избор начина реализације образовног процеса деце са сметњама у развоју зависи од законске регулативе и могућности и спремности локалне заједнице. Пожељно је да водећи принцип кад год је то мо-

28) Међународни уговори, *Службени лист СФРЈ*, број 15/90 и Међународни уговори, *Службени лист СФРЈ*, бр. 4/96 и 2/97.

гуће буде у оквирима инклузивне праксе при редовним школама. Инклузија подразумева померање фокуса са проблема детета на проблем друштва и његових институција у целини. У основи ове идеје је мењање образовног система, а не прилагођавање детета са посебним потребама том систему. Инклузија се јавља као покрет у оквиру социјалног модела, развојем свести друштва о вредности сваког појединца. Она сама по себи не подразумева изједначавање свих људи, већ уважавање различитости сваког појединца коме пружа могућност одлучивања о сопственом животу и могућност преузимања одговорности.²⁹

Државна стратегија педесетих и шездесетих година, кад је већина институција за смештај особа са сметњама саграђена, била је, благо речено, дискриминаторска. Није подстицала њихов остатак у природним породицама, већ их је измештала у институције. Због притиска околине и социјалног миљеа родитељи су се одрицали сопственог детета и веома брзо сакривање на нивоу породице је прерасло на ниво целокупног друштва, са чиме се у знатно мањем обиму срећемо и данас.

Стотине деце са сметњама у развоју у Србији на тај начин суочено је са занемаривањем и изолацијом у установама у којима живе што може довести до њиховог успореног интелектуалног, емотивног и физичког развоја. Основна права сваког детета – право на живот, опстанак и развој – таквом стратегијом знатно су угрожена. Реформом социјалног система велика количина новца је утрошена на реновирање институција, што никако није коначно решење. Оно што би требало да буде стратегија у тој области и дугорочно решење, јесте да се кроз различите обуке пружа подршка природној породици, кроз отварање дневних центара. Друга ствар је подршка хранитељским породицама. За ово мора да постоји комплетна припрема центара за социјални рад и формирање регионалних центара за хранитељство, како би се могла пратити та активност. У ту припрему првенствено спадају едукација људи који раде у државном сектору, едукација хранитеља и доношење правила и критеријума ко може да буде хранитељ.

Као алтернатива институционалном моделу, у свету се развијају стратегије деинституционализације којима се, унутар локалне заједнице, стварају услови за рехабилитацију, равноправност и социјалну интеграцију свих особа са сметњама у развоју.³⁰ Овај модел се може остварити удруженим настојањима самих особа са

29) Јадранка Стевовић-Оташевић, Драгана Кљајиц, „Особе са инвалидитетом и њихова права у спорту“, *Правни живот*, Удружење правника Србије, Београд, бр.09/2013, стр. 636.

30) Janelle E. Lawson, Rebecca A. Cruz, Gregory A. Knollman, “Increasing positive attitudes

сметњама, њихових породица, других чланова заједнице и одговарајућих служби из подручја социјалне заштите, здравства, образовања и професионалног оспособљавања. Основни циљ овог приступа је развијање система који ће обухватити све особе са сметњама којима је помоћ потребна, уз употребу ресурса који су реални и подношљиви у националном контексту.

ЛИТЕРАТУРА

- Голубовић Славица и сарадници, *Сметње у развоју код деце млађег школског узраста*, Дефектолошки факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2005.
- Димоски Сања, „Психоаналитичка тумачења предрасуда са освртом на предрасуде према особама са ометеношћу“, *Специјална едукација и рехабилитација*, бр. 04/2012, стр. 605-621.
- Доброта Давидовић Нада, *Артикулационо-фонолошки поремећаји*, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију и Завод за психофизиолошке поремећаје и говорну патологију „проф. Др Цветко Брајевић“, Београд, 2017.
- Закон о здравственој заштити, *Службени гласник РС*, бр. 107/05, 72/09 др. закон, 88/10, 99/10, 57/11, 119/12, 45/13 – др. закон, 93/14, 96/15, 106/15, 113/17 др. закон.
- Кековић Зоран, Путник Ненад „Политика заштите образовно-васпитног система анализе и предлози за унапређење“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 01/2013, стр. 215-234.
- Марковић Оливера, Арсић Јована, „Рана интервенција и третман деце са сметњама у развоју“, *ПОНС – медицински часопис*, Завод за јавно здравље Ћуприја „Поморавље“ у Ћуприји, Подружница Српског лекарског друштва, Ћуприја и Друштво за неуронауке „Созерцање из Шумадије“, Крагујевац, бр. 04/2011, стр. 138-145.
- Матијевић Душанка и сарадници, *Деци је место у породици-приручник за рад у заједници са породицама деце са сметњама у развоју*, Градски завод за јавно здравље, Београд, 2010.
- Међународни уговори, *Службени лист СФРЈ*, бр. 4/96 и 2/97.
- Међународни уговори, *Службени лист СФРЈ*, број 15/90
- Митић Марија „Породица, родитељи и родитељство“, у зборнику: *Деца са сметњама у развоју, потреба и подршка* (приредила: Марија Митић), Републички завод за социјалну заштиту, Београд, 2011.
- Рашевић Мирјана, Седлецки Катарина, „Да ли је реално очекивати промене у моделу планирања породице у Србији у непосредној будућ-

toward individuals with disabilities through community service learning”, *Research in Developmental Disabilities*, 03/2017, стр. 1-7.

- ности“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2011, стр. 257-275.
- Службени гласник Републике Србије*, 05 бр. 110-2351/2016.
- Стевовић-Оташевић Јадранка, Кљајић Драгана, „Особе са инвалидитетом и њихова права у спорту“, *Правни живот*, Удружење правника Србије, Београд, бр. 9/2013, стр. 633-645.
- Уредба о националном програму превентивне здравствене заштите деце са психофизиолошким поремећајима и говорном патологијом, *Службени гласник РС*, бр. 15/09.
- Хрњица Сулејман и сарадници, *Ометено дете – увод у психологију ометених у развоју*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1991.
- Хрњица Сулејман, „Примарне и секундарне последице развојне тешкоће на развој и одрастање детета“, у зборнику: *Деца са сметњама у развоју, потреба и подршка* (приредила: Марија Митић), Републички завод за социјалну заштиту, Београд, 2011.
- Akrami Nazar, *Prejudice: The Interplay of Personality, Cognition and Social Psychology*, PhD dissertation, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala, 2005.
- Children and disability in transition in CEE/CIS and Baltic states*, UNICEF Innocenti Research Centre, Internet, <http://www.unicef.org/ceecis/Disabilityeng.pdf>, 12/03/2018.
- Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, General Assembly United Nations, Internet, <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=150>, 05/12/2017.
- Dambi Jermaine M., Mlambo Tecla, Jelsma Jennifer, “Caring for a child with Cerebral Palsy: The experience of Zimbabwean mothers”, *African journal of disability*, 01/2015, стр. 1-10.
- Glidden Laraine Masters, ”What we do not know about families with children who have developmental disabilities: Questionnaire on Resources and Stress as a case study” *American Journal of Mental Retardation: AJMR*, 05/1993, стр. 481–495.
- Goudie Anthony, Havercamp Susan, Jamieson Barry, Sahr Timothy „Assessing functional impairment in siblings living with children with disability“, *Pediatrics*, 02/2013, стр. e476-e483.
- Lawson E. Janelle, Cruz A. Rebecca, Knollman A. Gregory, “Increasing positive attitudes toward individuals with disabilities through community service learning”, *Research in Developmental Disabilities*, 03/2017, стр. 1-7.
- Loft Lisbeth Trille Gylling, *Four Essays on Family Life Events*, PhD dissertation, Department of Sociology, University of Copenhagen, Copenhagen, 2013.
- Munyi Chomba Wa., *Past and present perceptions towards disability: A historical perspective*, Internet, <http://dsqsds.org/article/view/3197/3068>, 05/03/2018.

- Popović Lidija, Dobrota Davidović Nada, Stevović Otašević Jadranka “Prevention of Articulation Disorders Caused by teeth and Jaw Anomalies”, in: *Special Education and Rehabilitation- Science and/or practice*, (eds. Goran Nedović, Dragan Rapačić, Dušan Marinković), Society of Special Educators and Rehabilitators of Vojvodina, Novi Sad, 2010.
- Pousada Modesta, Guillamon Noemi, Hernandez-Encuentra Eulalia, Munoz Elena, Redolar Diego, Boixados Merce, Gomez-Zuniga Beni, “Impact of caring for a child with cerebral palsy on the quality of life of parents: a systematic review of the literature.”, *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 05/2013, стр. 545-577.
- The Condition of Education*, National Center for Education Statistics, NCES, 2016, Internet, https://nces.ed.gov/programs/coe/indicator_cgg.asp. 05/12/2017.
- Tonge Bruce, Gray M. Kylie “Parenting and family adjustment scales (PAFAS): validation of a brief parent-report measure for use with families who have a child with a developmental disability”, *Research in Developmental Disabilities*, 01/2018, стр. 140-151.

Jadranka Otasevic, Nada Dobrota Davidovic

INSTITUTIONAL CAPACITIES OF SERBIA IN RESOLVING THE PROBLEM OF CHILDREN WITH DISABILITIES

Resume

The behavior of society towards children depends of the way in which society understands child’s development and learning. The differences in the understanding of the child, his development and learning are conditioned by culture, tradition and the needs of society and inbuilt system of values. The birth of a baby with a disability or finding out that a child suffers from a disability can be traumatic event for parents and can have profound effects on the entire family. The parents of disabled children need more inner strength than other parents, not just to deal with the particular difficulties that inevitably arise in caring for the disabled, but also to cope with the challenges of everyday life. The child should grow up in a family environment, in an atmosphere of happiness, love and understanding. Parents are responsible for the well-being of their children, and the state must support parents in exercising their responsibilities. Everyday life of children with disability is rife with many limitations such as architectural, transport, information

as well as medical, psychological, legal, economic and social barriers. The attitude and distrust of the environment towards children and people with disabilities is the most significant source of problems for most of this population, and this is the barrier that is most difficult to overcome, even in societies where the protection of children and youth with disabilities is very developed. In order to keep a proper policy in terms of providing an institutional base and staff to work with children with disabilities, it is necessary to record these children and integrate the obtained information at the national level. This would enable the precise planning of the scope and structure of the program, secondary and tertiary prevention in the context of health, educational and social welfare institutions, while insight into the presence of interference allow wider planning mental-health and cultural measures to improve the quality of life of these children.

Keywords: institutions, health policy, social policy, education, children with disabilities

* Овај рад је примљен 1. августа 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 13. септембра 2018. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

УДК 316.722:323.1

DOI: <http://doi.org/10.22182/spm.6132018.9>

Оригинални научни рад

Српска политичка мисао

број 3/2018.

год. 25. vol. 61

стр. 175-194

*Сања Стошић**

Институт за политичке студије, Београд

Александар Ђорђевић

Београд

МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ**

Сажетак

Друштвено-политичке, економске и културне промене условљене неолибералним концептом најразвијенијих држава Запада довеле су у питање значај националних граница и повећале су ниво њихове пропустљивости. Подривајући превасходно економску, али и политичку и културну равн друштва, механизми економског неоколонијализма данас превазилазе оквире националног идентитета и воде неумитно ка његовој културној и идеолошкој реконструкцији и детериторијализацији. Циљ овог рада је да кроз политичко-културолошку призму анализира мултикултурализам савремених либерално-демократских држава, као и изазове које са собом носи повећан степен миграционих кретања, преиспитујући истовремено развој флуидних граница и евентуалне трансформације националног идентитета, који

* Електронска адреса ауторке: sanja.stosic@ips.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ (бр. 179009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

упркос свему опстаје. Ипак, као последица поменутих процеса, долази се до закључка да традиционални концепти као што су „политике признавања“ и „политике разлике“, који почивају на култури као кључном фактору, све више бивају обојени успоном радикалног популизма као доминантним аспектом актуелног политичког дискурса.

Кључне речи: мултикултурализам, култура, флуидне границе, национални идентитет, миграције

1. (НЕ)ОДРЖИВОСТ МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА?

Глобалистичка структура као парадигма новог светског поретка и владајући неолиберални модел развоја усвојили су мултикултурализам као неприкосновен одговор на многе проблеме савременог друштва. До осамдесетих година XX века политичка теорија прихватила је као неупитне основне принципе мултикултурализма широм Европе, иако је још почетком деведесетих константни прилив имиграната отворио питање њихове интеграције у бројним земљама Западне Европе. Наиме, политизација културе омогућила је различитим етнокултурним и имигрантским заједницама, као и националним и аутохтоним или староседелачким мањинама, да захтевају да им национална владавина или политичко-правни апарат државе гарантује политичке и грађанске слободе, штитећи тако њихов културни идентитет и њему својствена верска и језичка обележја. У том смислу, Нејтан Глејзер (*Nathan Glazer*) је одредио уважавање политике различитости, етничког и културног плурализма и заштите идентитета као основне тековине сваког либерално-демократског друштва, истичући да су данас сви мултикултуралисти.¹ Као општеприхваћена политичка парадигма мултикултурализам је нашао своје место и у званичним документима УН и ЕУ, а кључни правни документ који се односи на права загарантована и грађанима ЕУ и држављанима трећих земаља јесте Повеља Европске уније о основним људским правима из 2000. године. Ипак, требало би поменути да не постоји јединствена дефиниција мултикултурализма, већ пре разлика између мултикултуралности или етнокултурног плурализма као друштвене појаве и мултикултурализма као политичко-идеолошког одговора на њу.²

Као један од највећих поборника мултикултурализма, Вил Кимлика (*Will Kymlicka*) је свео културу на народ и нацију, а мултикултурализам интерпретирао у оквиру националних и етничких

1) Nathan Glazer, *We Are All Multiculturalists Now*, Cambridge Massachusetts, Harvard University Press, London, 1997, стр. 14.

2) Brian Barry, *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Polity Press, Cambridge, 2001, стр. 22-23.

разлика. Према овом аутору, држава је мултикултурална или мултинационална ако њени чланови припадају различитим нацијама или су емигрирали из различитих нација (мултиетничка држава) и ако је поменуто чињеница важан аспект личног идентитета и политичког живота.³ Од почетне фазе заступања комунитаристичке критике либерализма и схватања мањинских права као одбране комунално оријентисаних мањинских група од антагонистичког либералног индивидуализма, мултикултурализам се постепено приклонио либерализму, истичући да одређена мањинска права заправо промовишу либералне вредности. Истовремено, као либерално-прогресивна теорија, окренуо се преиспитивању „етнокултурне неутралне“ државе која стреми институционализацији групних права, мањинских група, али и осталих, социјално угрожених идентитета, попут права везаних за питања родног идентитета, истополне сексуалне оријентације или особа са инвалидитетом.⁴

Међутим, након генерално афирмативног приступа теорија мултикултурализма насталих крајем осамдесетих и почетком деведесетих година XX века, нови талас модерног тероризма који је погодио Европу утицао је на промену ставова многих европских политичара. Многи су мултикултурализам савременог друштва почели да доживљавају као претњу, свдећи према Бауману (*Zygmunt Bauman*) друге друштвене групе на ниво микродруштва која разбијају социјално, политичко и културно заједништво друштва као целине.⁵ У прилог оваквом ставу иду резултати истраживања новијих студија мигрантских заједница чији је културни живот, услед сталних промена, економске нестабилности и социјалних веза са земљама порекла, заправо децентрализован и детериторијализован. Истовремено, у мултикултуралном друштву данашњице жеља за успостављањем јединственог националног идентитета који уједињује постаје насушна потреба да се колективна енергија грађана каналише ка јединственом политичком деловању. Управо стога, поједини политичари мишљења су да мултикултурализам у потпуности трансформише културолошку матрицу Европе, претварајући је чак у исламску творевину чланова који поседују колективни идентитет који их јасно дефинише и раздваја од осталих, крчећи пут глобалној исламизацији.⁶

3) Вил Кимлика, *Мултикултурализам: мултикултурално грађанство*, ЦИД, Подгорица, 2004, стр. 30.

4) Александар Новаковић, Милена Пешић, „Мултикултурализам и индивидуална права“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2010, стр. 135.

5) Zygmunt Bauman, *Community: Seeking Safety in an Insecure World*, Polity, Cambridge, 2001.

6) Такав је, на пример, став британског премијера Дејвида Камерона (*David Cameron*) према коме је под доктрином мултикултурализма охрабрено јачање исламизације,

Ипак, пре опширнијег осврта на проблематику мултикултурализма и питања његове одрживости у контексту данашњих дешавања, неопходно је разумети концепт идентитета, било индивидуалног, колективног или националног, као социјално-културног конструкта који настаје непрекидним прожимањем постојећих вредносних образаца, етничких и политичких компоненти. С тим у вези, такође, неопходно је имати у виду разлику између културолошког и искључиво политичког схватања мултикултурализма. Наиме, културолошки посматрано, мултикултурализам се не односи само на признавање етничке или националне припадности одређених друштвених група, него на апсолутну заштиту и поштовање њихове различитости, нпр. у погледу верских обичаја, начина одевања и сл. Насупрот томе, у политичком смислу, мултикултурализам преваходно подразумева процес политичког укључивања етнокултурних заједница, као и разликовања између националних мањина и етничких група и уважавања одређених мањинских права.⁷

На тај начин, неоспоран је јаз између мултикултурализма као идеала савременог, друштва ослобођеног од граница и стега политичких узуса и мултикултурализма схваћеног као политичког феномена усмереног ка институционализацији разних права етнокултурних група, као што је нпр. уважавање у одређеним земљама Запада исламског шеријатског права уместо примене секуларног закона у судским процесима. Управо овакво двоструко лице мултикултурализма довело је до тога да многи политичари заузму негативан став по питању масовних миграција, које по њиховом мишљењу доводе до нарушавања слободe и сигурности аутохтоних грађана. У том смислу, савремени политички дискурс суштински се удаљио од мултикултурализма као темеља европских демократских држава јер, упркос флуидности и очигледној културној конвергенцији, све више нагиње ка популизму и буђењу страхова обичног човека који зарад државног или општег добра мора да буде под чврстом контролом граница и оквира националности. Насупрот модерном геополитичком схватању државе као ограниченог, сувереног и државном територијом одређеног простора, постмодерна геополитичка мисао развила се у смеру безграничности и детериторијализације. У свом традиционалном тумачењу, држава је легални, географски ентитет признат међународним правом као

уместо интеграција муслиманских заједница у европско друштво. Вид. *State multiculturalism has failed, says David Cameron*, BBC, Internet, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-12371994>, 22/06/2018. Осим тога, ауторка Мелани Филипс (*Melanie Philipps*) сматра да је управо мултикултурализам допринео слабљењу британског идентитета. Вид. *Melanie Philipps, Londonistan*, Gibson Square, London, 2006, стр. 113.

7) *Andrea Semprini, Multikulturalizam*, Clio, Beograd, 2004, стр. 35.

темељна међународна јединица која има способност доношења закона и одлука и њихове примене унутар сопствених граница. Крај XX века донео је развој различитих типова граница, од потпуно затворених, полузатворених до флуидних или пропусних и покретљивих. Истовремено, неке границе су, бар у економском смислу, престале да постоје. Међутим, иако је захваљујући транснационалним глобалистичким токовима суверенитет државе концептуално претрпео одређене промене, границе као зоне које деле подручја различитих географских, политичких, економских, етничких или других карактеристика, суштински су задржале своју улогу на челу са државом као основним субјектом међународних односа. Наравно, поменути савремени процеси технолошке, економске и социо-културне интеграције између најразвијенијих региона света појачали су механизме међузависности, односно *политику децентрализације и процесе груписања држава*.⁸

Парадоксално, глобализација или, боље речено мондијализација, учиниле су мултикултуралност неумитном друштвеном појавом и потребом. У том смислу, немогуће је одбацити концепт мултикултурализма и занемарити нужност укључивања и поштовања различитих култура у једном савременом друштву. Ипак, да би се заиста одредио ниво мултикултуралности једног друштва, неопходно је пре свега утврдити који фактори утичу на процес укључивања или искључивања других етничких категорија, као и степен (ин)компатибилности социо-културних вредности значајних за једнакост културно различитих заједница и политику групних права и њихову инклузивност са аспекта заједничког, национално-државног политичког идентитета. Уопштено говорећи, демократско друштво подразумева владавину народа или владавину већине, тј. друштво у коме је *демос* изнад државе или политичке воље владајуће елите или самовоље појединаца. Насупрот томе, за класичан либерализам основни политички субјекат јесу индивидуална слобода или права, а не колектив, те је поставка о сродности мултикултуралистичке и либералне теорије, сама по себи, прилично парадоксална и своди мултикултурализам на релативистичку филозофску теорију. У савременом демократском европском друштву утемељеном на културном плурализму и универзалним грађанским правима разлика између „нас“ и „њих“ отишла је пут наднационалне политичке организације која подразумева асимилацију,⁹ сегрегацију, културни релативизам и коначно успон

8) Philippe Moreau Defarges, *Geopolitički rječnik*, Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2006, стр. 201.

9) Процес асимилације суштински је супротан европској политици интеграције миграната јер подразумева присиљно одустајање од аутохтоног културног идентитета и

национализма. Будући да глобализација актуализује мултикултуралну стварност и слабљење граница, многе европске земље које су важиле за класичне усељеничке државе све више су суочене са проблемом масовних и илегалних имиграција из незападних држава, док савремене социолошке студије све чешће указују на појаву самоизолације придошлица или миграната, тј. *гетоизацију* различитих културно-етничких мањина унутар националних држава.

На тај начин, упркос глобалистичким тенденцијима универзализације, у савременим либерално-демократским државама долази до јачања партикуларних културних идентитета, јер су захтеви како етничких тако и националних мањина у контексту националне државе засновани на јачању национализма. Полазећи од схватања културе и мултикултуралности као увек динамичких и дубоко контекстуализованих феномена, да би се разумела проблематика мултикултурализма, неопходно је имати у виду његову сложеност, тј. приступити му не само са аспекта политичке теорије и праксе, већ и одређеног социо-економског и државног оквира у коме мултикултуралност егзистира. Са глобалистичким тенденцијама, савремене националне државе све више се суочавају са проблемом јачања етнонационализма, што пак подразумева питање отворености нације-државе пријема у односу на имигранте, као и могућност формирања микро нација.

2. МУЛТИКУЛТУРАЛНА СТВАРНОСТ КАО ЧИНИЛАЦ ИЗГРАДЊЕ ИЛИ РАЗАРАЊА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Разматрајући мултикултурализам у америчком и европском контексту, Тарик Мадуд (*Tariq Modood*) закључује да се амерички мултикултурализам може поистоветити са политиком идентитета, те је значење самог појма у Америци шире у односу на европске државе у којима је мултикултурализам превасходно повезан са проблемом имиграције и интеграције имиграната. У том смислу, европски мултикултурализам доводи до стварања нових модела националне припадности и грађанстава, познатих као *идентитета са цртицом* (Американци–Јевреји, Британци–муслимани, Немци–муслимани итд.), али уз неговање посебних идентитета и дијаспоре, који, иако политички активни, не морају да буду супротстављени националном идентитету. Стога, Мадуд одређује мултикултурализам као феномен повезан са новим имиграционим тала-

прилагођавање доминантној културолошкој матрици. Вид. Peter Kivisto, *Multiculturalism in a Global Society*, Blackwell Publishing, 2002, стр. 3.

сом и процесом интеграције миграната и променама које потом настају у развијеним либерално-демократским друштвима.¹⁰ Степен у коме ће социо-културне вредности значајне за једнакост културно различитих заједница бити инкорпорирани у дато друштво или не, условљен је вишеструким факторима, од економско-политичких и религијских, па до географских. Тако, нпр. Европа прихвата мултинационалност, али у државама попут Немачке, Белгије и Швајцарске преовладавају расправе око интеграције имиграната и положаја различитих националних заједница, те је полиетничност која подразумева адаптацију грађанства и потребу јавног признања, поштовања и афирмације имиграната, суштински занемарена.

Будући да нацију види првенствено као политичку заједницу, у схватању националног идентитета Бику Парек (*Bhikhu Parekh*) даје предност политичком аспекту, пре него културно-етничком. Истовремено, појам националног идентитета се односи и на идентитет појединца као припадника неке нације, али и на идентитет саме те нације. Национални идентитет је слојевит и сачињен од мноштва елемената, попут територије, националног језика, колективне историје, религије, обичаја и вредности дате заједнице, али и њених правних и политичких институција. Иако постоји као индивидуална и колективна датост, национални идентитет условљен је контекстом, а самим тим у глобализованом свету данашњице и променљив. Наравно, промене националног идентитета лимитиране су постојањем граница сваке националне заједнице, али, било да је реч о стабилном и демократски уређеном друштву или друштву у транзицији, национални идентитет не сме да буде искључив и репресиван, ни у једном смислу.¹¹ Имајући у виду да су политичка и културна равна неодвојиви део националног, као и да је савременим либерално-демократским државама својствена одређена доза постнационалног,¹² поставља се питање да ли је у пракси заиста могуће и на који начин у оквиру либералног мултикултурализма очувати заједнички национално-политички идентитет уз јавно признање мањинских идентитета.

10) Према Мадуду, проблем имиграција повезан је са процесом глобализације која доводи до асимилације, интеграције и мултикултурализма. Ипак, за разлику од интеграције која је усмерена ка појединцу, мултикултурализам подразумева прихватање мањинских група, и то на свим нивоима, као и политичку мобилизацију. Вид. Tariq Modood, *A Civic Idea*, Polity Press, Cambridge, 2007, стр. 50.

11) Bhikhu Parekh, *Nova politika identiteta*, Politička kultura, Zagreb, 2006, стр. 51-58

12) Крај XX века изнедрио је превазилажење концепта државе-нације као главног облика политичке организације и развој идеје постнационалног или наднационалног као постмодерног модела вођења јавних политика измештених ван сфере националних граница. У том смислу, парадигма постнационалног модела владања превазилази институционалне форме националне државе, отварајући нови простор за политичко организовање и социјализацију у контексту преносивог или заједничког суверенитета.

Наиме, са аспекта државе благостања, све до почетка XXI века процес миграција суштински је сагледаван као позитивна друштвена појава, те је током прве деценије дошло до великих миграционих таласа, углавном ка државама ЕУ. У зависности од разлога, поједине државе ЕУ котирале су се као пожељнија одређишта имиграната у односу на друге земље чланице. Међутим, терористички напад 11. септембра 2001. године, као и напади који су уследили у Лондону, Мадриду, Паризу, за које је одговорност преузела Исламска држава, довели су у сумњу могућност усавршавања европске избегличке или тзв. Миграционе стратегије,¹³ будући да свака од чланица ЕУ води партикуларну политику азила и миграција и бори се са сопственим друштвено-економским изазовима. Са избијањем кризе у Северној Африци и на Блиском истоку, тј. почетком Арапског пролећа,¹⁴ ЕУ се дефинитивно показала неспособном да заустави прилив илегалних имиграната и ширење кризе из медитеранског суседства на територију својих чланица, па су се због превеликог броја илегалних имиграната нашле погођеним бројне државе.¹⁵

Светски извештај о миграцијама из 2010. године показао је да се припадници имигрантских заједница углавном не враћају у земље порекла, а на светском нивоу предвиђен је скоро дупли пораст процената имиграната до 2050. године, као и увођење рестриктивније миграционе политике у земљама пријема.¹⁶ Према Прегледу међународних миграција у 2015. години, државе Организације за економску сарадњу и развој (*Organisation for Economic Cooperation and Development – OECD*)¹⁷ од почетка финансијске кризе 2007. године бележиле су стални прилив миграната. Током 2013. године и ЕУ и САД одобриле су готово у подједнакој мери стално боравиште страним држављанима, а Немачка је одмах након САД учврстила своју позицију као једна од најпожељнијих земаља. Погоршање безбедносне ситуације у Либији и Сирији у 2014. години допринело је томе да у поменутом периоду дође до

13) Незванична политика ЕУ усмерена ка разумевању политике азила и миграција и контроли граница ЕУ.

14) Серија грађанских протеста и побуна започета током децембра 2017. године у арапским земљама која је покренула велики миграциони талас из држава попут Туниса, Египта, Либије, Сирије, Алжира, Марока, Палестине, Јордана, Јемена и др.

15) Италија, Грчка, Мађарска, Немачка, Француска, Шпанија, Шведска, Белгија, Велика Британија итд.

16) *World Migration Report 2010, The Future of Migration: Building Capacities for Change*, International Organization for Migration (IOM), Geneva, 2010, Internet, http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR_2010_ENGLISH.pdf, 04/10/2017.

17) Посебно развијене земље Западне Европе, САД, Канада и Аустралија.

ескалације броја захтева за азил, као и илегалних миграција.¹⁸ Као главне миграционе руте Европска агенција за управљање оперативном сарадњом на спољним границама држава ЕУ (*European Border and Coast Guard Agency – FRONTEX*)¹⁹ издвојила је западно-афричку, западно-медитеранску, централно-медитеранску руту, затим руте Апулије и Калабрије, албанско-грчку, западно-балканску, источно-медитеранску и руту источних граница.

Анализирајући односе великих сила и узимајући у обзир различите категорије миграната од поменутог периода па до данас,²⁰ неопходно је прецизније сагледати комплексну природу савремених миграција. Поменута комплексност директно се тиче лукративне добити и односа Америке, Велике Британије, Израела, Русије, Кине и Европе, тј. њихових геополитичких циљева. Наиме, чињеница је да је Америка та која улаже највише финансијских средстава у НАТО, као и да САД предводе НАТО у покушају одбране од Русије. У том смислу, садашњи амерички председник Доналд Трамп (*Donald Trump*) је запретио укидањем подршке европским савезницима уколико не уложе довољно новца и не направе нове планове за буџетску потрошњу на одбрану у Европи. Упркос томе, чланице ЕУ желе свој сателитски систем глобалног позиционирања, и сопствене, а не америчке борбене авионе. Потреба за јачом контролом спољних граница ради сузбијања миграционих токова постала је очигледна још од 2002. године када је Либија отворила границе за радну снагу из Африке, што је омогућило масовне илегалне миграције у Италију. Такође, талас великих миграционих токова инициран је и ратом у Ираку, а настављен развојем сукоба у Судану и Сирији.²¹ Истовремено, у периоду 2014–2017. немачка владајућа коалиција конзервативаца и левог центра одобрила је продају оружја Саудијској Арабији, Египту и Турској,²² што је посебно занимљиво ако се узме у обзир да је Ал Каида као

18) *International Migration Outlook 2015*, OECD Publishing, Paris, 2015, Internet, https://doi.org/10.1787/migr_outlook-2015-en, 15/01/2018.

19) Европски систем за гранични надзор и контролу (*European Border Surveillance System – EUROSUR*) прати све граничне прелазе ЕУ путем сателитског надзора и дрона, док Фронтекс, као обавештајна гранична агенција са седиштем у Варшави, укључује све типове надзора.

20) Осим избеглих и ратом расељених лица, старих особа, жена и деце, велики број миграната чини мушка војно способна популација.

21) У 2003. години избио је рат у Ираку током кога је америчка администрација активно учествовала у обарању Садамовог режима који је првобитно подржавала. Под утицајем Арапског пролећа, демонстрацијама у више сиријских градова против владајућег режима и председника Башара ал Асада (*Bashar al Assad*), 2011. године букнуо је рат у Сирији у коме су главне присталице режима биле Русија и Иран, док су САД, Турска и Саудијска Арабија стале на страну побуњеника.

22) *Немачка политика извоза оружја на мети критике*, EURACTIV.RS, Internet, <http://www.euractiv.rs/eu-prioriteti/12259-nemacka-politika-izvoza-oruja-na-meti-kritike>, 20/04/2018.

наводно ирачка творевина пре била повезана са Саудијском Арабијом са којом су, упркос томе, многе утицајне и богате личности из света политике и јавног живота САД посебно неговале односе.²³ Заправо, под изговором борбе против Исламске државе, а са циљем контроле Блиског истока, САД су активно инвестирале у осамостаљење ирачких Курда, снабдевајући их оружјем. Међутим, имајући у виду геополитичку позицију Блиског истока и Северне Африке, као и евентуалне последице нарастајуће кризе у региону, неопходно је схватити природу америчких интереса и односа према Турској, Ираку, Израелу, Русији и Ирану.²⁴ У том смислу, и спољнополитички интереси чланица ЕУ постали су подложнији унутрашњој политици и националним питањима. Након пада режима у Тунису, Египту и Либији, као и ескалације сукоба у Сирији и Ираку, уследила је масовна сеоба становништва са Блиског истока и подручја Северне и Субсахарске Африке, а Гадафијево пророчанство о Европи коју ће преплавити назауостављив талас избеглица постало је стварност.²⁵ Осим европских земаља, Америке, Турске и Либана, са емигрантима са простора Северне Африке и Блиског истока сусрећу се и земље Балкана (Србија, Хрватска, Грчка, Македонија, Бугарска) преко чије територије, као транзитне, мигранти траже пут.

Са великим таласима избеглица европски мултикултуралистички ентузијазам устукнуо је пред политикама управљања етницитетима као подобним за ширење страха и предрасуда према културним и етничким разликама као евентуалним узроцима данашње међународне кризе. Упркос интензивирању рестриктивне политике контроле граница и условљавању потенцијалних партнера да створе легалне канале миграција,²⁶ масовне имиграције дуж меди-

23) Сарадња у области нафтне индустрије некадашњег потпредседника Дика Чејнија (*Richard Cheney*), као и Кондолизе Рајс (*Condoleezza Rice*), па и породице Буш (*Bush*), била је усмерена ка склапању уносних америчко-саудијских пословних пројеката у оквиру којих су многе америчке компаније оствариле велике профите, снабдевајући и обучавајући војску Саудијске Арабије.

24) Тежња курдског севера да стекне аутономију ујединила је турске и ирачке интересе у борби против стварања ирачког Курдистана, подржаног од стране Израела, Америке и сиријских Курда. Да би осигурао границе, турски председник Ердоган (*Recep Erdoğan*) је током 2018. године покренуо акцију против Курда у Сирији, за шта је Русија окривила САД јер је Пентагон обучио и наоружао више хиљада курдских милитаната на северостоку Сирије, излажући Турску претњи стварања независне курдске државе на јужној граници. На тај начин, курдска енклава директно је пољуљала савезништво између Америке и Турске.

25) Philippe Fargues, Christine Fandrich, "Migration after the Arab Spring", *MPC Research Report* 2012/09, Robert Schuman Centre For Advanced Studies, European University Institute, Migration Policy Centre (MPC), Internet, <http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/MPC%202012%20EN%2009.pdf>, 19/3/2018, стр. 6.

26) Путем прихватања партнерства о мобилности у замену за склапање уговора о реадмисији, сарадњу са Фронтекс агенцијом и прихватања визних олакшица.

теранске руте ка Европи, као и имиграциони приливи преко балканске руте²⁷ и истовремени развој илегалних кријумчарских мрежа, показали су неодрживост система азила и прихватних центара као трајних решења која би спречила даље емиграционе таласе. Стога, апсолутно је бесмислено пренебрегнути економски фактор који све очигледније кроји међународну политичку агенду. Наиме, иако је управо Америка та која је заправо била креатор либералне економије, протекционистичке мере које Трамп предузима у циљу заштите националне економије директно су супротстављене принципима слободне трговине. Тако је у јулу 2018. године Трамп запретио ЕУ да ће ограничити улазак и повећати пореску стопу на аутомобиле који са европског тржишта стижу на америчко. Тензија је посебно порасла због немачке сарадње са Русијом, због чега је Трамп отворено пребацио премијерки Велике Британије Терези Меј (*Theresa May*) да Немци дају милијарде Русији и постају зависни од руских енергената због Северног тока, док Америка инвестира у одбрану Европе. Истовремено, геополитички сукоб између САД и Кине у чијој позадини лежи борба за светску доминацију интензивирањем трговинским ратом који се води између Вашингтона и Пекинга, а одражава кроз америчко-кинеско опорезивање робе²⁸ и предлог кинеских званичника да ЕУ оформи алијансу са Пекингом против Вашингтона.²⁹

Имајући у виду наведено, извесна је одговорност коју САД носе у изазивању рата у Сирији, Ираку, Авганистану, наоружавању Украјине и уопште дестабилизацији земаља у региону, чиме се наравно, отвара могућност пројектоване мигрантске кризе, у циљу слабљења ЕУ и њеног довођења у још зависнији положај према САД. Чињеница је да Вашингтону није у интересу сарадња Немачке и Русије нити њихова контрола над територијом од Атлантика до Пацифика, чега мигрантске нису настале као случајни социјални феномени, већ пре као део добро планиране стратегије новог светског поретка који укључује велике сеобе народа, односно „демографски инжењеринг“,³⁰ или верски рат у циљу поткопавања националног суверенитета и идентитета држава. Према подацима Међународне организације за миграције, глобално посматрано, у

27) Ова рута простире се од Грчке, па преко Македоније и Србије, до Мађарске и Хрватске.

28) *Америка започела највећи трговински рат у историји*, Спутник, Internet, <https://rs.sputniknews.com/svet/201807061116417719-sad-ekonomski-rat/>, 06/07/2018.

29) Robin Emmott, Noah Barkin, “Exclusive: China presses Europe for anti-U.S. alliance on trade”, *Reuters*, Internet, <https://www.reuters.com/article/us-usa-trade-china-eu-exclusive/exclusive-china-presses-europe-for-anti-u-s-alliance-on-trade-idUSKBN1JT1KT>, 03/07/2018.

30) Филип Родић, „Избеглиштво као демографски инжењеринг“, *Печат*, 24/07/2015.

периоду 2014–2015. број захтева за азил у сталном је порасту,³¹ а на самиту који је одржан 2016. године донета је Декларација о заштити избеглица и усвајању глобалног договора о правима избеглица у 2018. години, чиме је заправо стављен акценат на јачање јавне политике управљања миграцијама, како на националном тако и на међународном нивоу. Ради ефикасније контроле миграционих токова, од почетка XXI века ЕУ је усвојила низ директива, поштравајући критеријуме у области миграционе и азилне политике у смеру затварања и строге контроле граница.

Данас су примери очигледне тежње ка очувању европског монокултурализма препознатљиви у политичкој пракси многих земаља (Италије, Француске, Аустрије, Мађарске, Пољске, Чешке, Словачке, Америке и др.), а либерални интернационализам озбиљно је пољуљан иступањем Британије из ЕУ и јачањем популистичког национализма. Истовремено, ширење вести о повећаној стопи криминалитета након досељавања миграната, подстакло је ширење ксенофобије, верске и расне нетрпеливости, а поштовање различитости уткано у темеље савремених либерално-демократских система и превелик број неинтегрисаних или неасимилованих миграната, као и илегалних уселеника, угрожени су здраву економско-политичку сферу и социјалну кохезију, чиме је створено плодно тло за јачање екстремистичких и популистичких група.³² Истраживање спроведено од стране Слободног универзитета из Берлина, показало је да скоро 50% испитаника осећа анимозитет према имигрантима свих нација и религија, а посебно према досељеницима из исламских држава. Данашњи Немци, па и поједини политичари и представници у покрајинским парламентима, све више испољавају нетолеранцију према странцима који не прихватају културу државе домаћина. Уопштено, забринутост због исламизације Европе навела је неке ауторе, попут социолога Феличеа Дасета (*Felice Dassetto*), да нпр. Белгију именују престоницом „евроарабије“, верујући да се може говорити о давно осмишљеној стратегији претварања Европе у калифат. Будући да муслиманске заједнице махом остају верне својој традицији, одбацујући европску културу и законодавство, и друге државе попут Румуније, Мађарске, Бугарске, Француске, Аустрије итд. суштински имају проблем са прихватањем муслиманске културе.³³ Једна од катастрофалних

31) Током 2015. год. највише захтева за азилом стигло је из Сирије, Ирака и Авганистана.

32) Као што су „Златна зора“ у Грчкој или неонацистичка „Алтернатива за Немачку“ и десничари из Пољске који су се на 129. Хитлеров рођендан окупили у Острицу у априлу 2018. године.

33) Зоран Милошевић, *Идентитет Европе – будућност муслимана у Европској унији*,

последича несавладивих културних разлика у мултикултуралном свету данашњице одражава се и на здравствену безбедност и могућност пандемског ширења болести које су на тлу Европе биле искорењене, попут сифилиса на пример, а сада харају Немачком и другим европским земљама.³⁴

Са друге стране, старосна пирамида већине европских земаља таква је да ће до 2060. године сваки осми грађанин ЕУ имати преко 80 година,³⁵ што доприноси дуплирању миграција које од 2014. године константно односе младе генерације и високообразоване или технички квалификоване особе које би требало да буду корисне својим матичним државама. Ово је посебно уочљиво када је реч о сеобама народа Балкана. Познато је да је током шездесетих година XX века Канада спроводила политику прихватања свих потенцијално добрих грађана државе, изједначавајући економску и културолошку димензију, те социјални захтеви мањинских група нису били толико одвојени од њихових захтева за поштовањем етничког идентитета. У том смислу, Канада је у спровођењу политике мултикултуралности инсистирала на економском учешћу имиграната као равноправних грађана, поштујући права националних мањина на самоуправу. Да би избегла дискриминацију у процесу издавања виза, Канада је примењивала систем поена који је у први план стављао образовање, знање енглеског или француског и радно искуство, док је држава порекла имиграната занемаривана. Овај систем селекције преузеле су и неке друге земље, попут Аустралије и Новог Зеланда нпр. Међутим, иако је у поменути државама имплементација мултикултуралне политике првобитно била подржана разним службеним стратегијама, у периоду 1990–2010 средства усмерена ка развоју мултикултуралног пројекта умањена су, што се аутоматски одразило и на став према имигрантима. Тржишна глобализација неолибералног капитализма свела је етничке разлике на ниво економски исплативих производа. Тако се у Канади од 2006. године са доласком конзервативаца на власт систем прихватања имиграната као пожељних држављана померио у смеру система се-

Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 118-130.

34) Чешка докторка је описала алармантно стање у немачком здравству, као што је ширење АИДСА, сифилиса и других болести непознатих европским лекарима, дискриминација жена лекара и агресивно понашање према болничком особљу уз неопходно присуство полиције. *Узбуна! Цела Немачка и Европа на ногама! Лекарка из Чешке открила стравичну истину о мигрантима!*, Србија данас, Internet, <https://www.srbijadanas.com/vesti/svet/uzbuna-cela-nemacka-i-evropa-na-nogama-lekarka-iz-ceske-otkrila-stravicnu-istinu-o-migrantima-2018-07-25>, 26/07/2018.

35) *The 2009 Ageing Report: Underlying Assumptions and Projection Methodologies, for the EU-27 Member States (2007-2060)*, European Communities, European Commission, Luxembourg, 2008, стр. 24.

лекције засноване на прихватању имиграната као потребне радне снаге. Заправо, на глобалном плану дошло је до развоја нове имиграционе политике у складу са тржиштем рада, принципом увоза дефицитарне привремене радне снаге и заостравања политике примања избеглица и спајања чланова породица.³⁶

Егзодус народа са простора Балкана, чији најквалификованији грађани, понекад са целом породицом, данас одлазе најчешће у Немачку, Аустрију и Словенију, директно је организован од стране иностраних предузећа која у сарадњи са локалним агенцијама проналазе раднике из области медицине, грађевинарства, инжењерства, услужног сектора и сл., а као последица вишегодишње и лоше спроведене транзиције читави делови југоисточне Србије остају скоро пусти. У том смислу, немогуће је занемарити значај економско-политичког фактора како на национално питање тако и на доживљај мултикултуралности. Наиме, у времену неолибералног капитализма социјална држава постала је утопија, па се и грађани Србије, као и многих европских земаља, питају зашто њихова деца морају да плате уџбенике, док деца придошлица или оних „других“ имају подршку државе и право на безбрижно школовање.³⁷ На тај начин, мултикултурална стварност данашњице уместо утемељења солидарности и узајамног поштовања различитости, нагриза осећај националне припадности социјалним незадовољством и индиректном или директном монополизацијом власти свих етничких и мањинских група под окриљем демократије. Неолиберална решења намећу се и по цену социјалног распада, што сиромашне доводи до руба егзистенције и тера у емиграцију ради преживљавања. Истовремено, исељеничке државе остају економски девастиране и депопулизоване, док политичари не развијају нити спроводе адекватне стратегије у циљу очувања националног идентитета својих сународника, што је еквивалентно свесном одрицању државе од „политички неподобне“ или потенцијално дестабилизујуће масе незадовољних и незапослених, зарад очувања власти и даљег богаћења.

36) Од 2015. године Канада је прихватила нови систем брзог уласка који као најпожељније нове грађане види младе полиглоте који су већ боравили у земљи и имају унапред одобрену позивницу за посао, док је, у циљу сузбијања илегалне миграције, почетком 2018. Трампова администрација усвојила политику „нулте толеранције“ и раздвајања деце од родитеља који нису имали документа на граници.

37) Током 2015. године Србија је једном азиланту дневно исплаћивала скоро пуну месечну зараду просечног грађанина Србије, док је у истом периоду дечји додаток био 17 пута мањи од издвајања средстава за једног азиланта. Филип Родић, „Избеглиштво као демографски инжењеринг“, нав. дело.

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Мултикултурализам данашњице неодвојив је политички принцип социјалног контекста савремених неолибералних држава. Такав социјални контекст отвара питање тумачења идентитета искључиво с аспекта државе-нације, јер је процес глобализације и њој својствене детериторијализације довео до еволуције геополитичког дискурса и националног идентитета. Истовремено, актуелни културни плурализам и пропустљивост граница наметнули су држави улогу која подразумева одређено раздвајање територијалног и националног, због чега је, у извесном смислу, данас мултикултуралност заправо подстакнута, али и поткопана глобализацијским процесима. У сличном смислу, усвајањем политике мултикултурализма национални идентитет редефинисан је у смеру прихватања колективних права на самоуправу и одређену аутономност различитих етнонационалних заједница које чине културни миље држава у којима егзистирају. Истовремено, велике миграционе кризе пројектују се у смеру демографског инжењеринга и потраге за привременим пословима, а упркос вишедеценијској тежњи ЕУ да успостави јединствену миграциону политику, економске миграције не јењавају већ скоро пола века. На тај начин, признали ми то или не, интегративне функције мултикултурализма данас у пракси доживљавају радикалну промену у смеру прилагођавања проблемима насталим као последица друштвеног контекста у коме се етницитет нераскидиво повезује са територијалном припадношћу и културом.

Иако је улога државе промењена, питање националности укоренено је чврсто као и пре, али је парадоксално, постмодерни концепт мултикултурализма подлегао антиевропском формирању партикуларних култура које једино брину о себи, под изговором да одређене културе просто не желе или не могу да се интегришу у основне друштвене оквире и живе поштујући искључиво вредности сопствене културе. Већ дуго времена, многе европске државе баве се питањем имиграната и усавршавањем миграционе стратегије, те због великог броја нерегуларних миграната, антиимигрантске политике постају све важнија политичка питања.

У том смислу, недавно су се државе чланице Вишеградске групе (Мађарска, Чешка, Словачка, Пољска) и Аустрија услагласиле о неопходности успостављања избегличких центара ван ЕУ, али не и око квота за пријем избеглица. Као подршку таквом решењу и чешки и пољски званичници заузели су став да су континенталне границе најбоља одбрана ЕУ, због чега би укључење зе-

маља Западног Балкана у шенгенски простор могло да буде битно за одбрану европских граница.³⁸ Како још увек не постоји потпуна заштита спољних граница ЕУ, влада Аустрије приступила је питању масовних миграција као највећој безбедносној претњи која угрожава националне границе. Сматрајући да масовни продор миграната претежно муслиманске вероисповести директно угрожава темеље европске хришћанске цивилизације, мађарски премијер Виктор Орбан (*Orbán Viktor*) показао је спремност на потписивање билатералног споразума са Немачком, ако би Берлин пре тога по истом питању постигао споразум са Аустријом.³⁹ Као једну од мера антиимигрантске политике Орбан је чак увео порез од 25% на материјалну подршку невладиним организацијама које промовишу миграцију, при чему би средства прикупљена на овај начин била коришћена у одбрани и јачању мађарске границе. Коначно, последњих дана актуелан је прилив избеглица из Африке у Шпанију, што је указује на могућност непрекидног отварања нових миграционих рута.⁴⁰

Под окриљем савремених глобализацијских тенденција, чији су природни пратиоци велика миграциона кретања, извесна појава је одређена деконструкција националног идентитета, бар у смислу припадања заједничкој културолошкој основи заснованој на територији, заједничком језику и традицији. А како свака друштвена промена истовремено утиче и на промену идентитета, поставља се питање шта и како данас највише одређује национални идентитет. Питање положаја мањинских заједница, имиграната и националних мањина и њиховог односа са државом у условима мондијализације, једно је од најважнијих у савременој правној и политичкој теорији и захтева нове приступе. Једно од могућих решења сукобљености између национализма и либерализма јесте концепт либералног национализма који појединцу даје могућност да истовремено буде део етничке групе, али и ширег, националног контекста.⁴¹ Ипак, овакво решење морало би да подразумева

38) Ипак, српски званичници би морали да имају у виду вечити систем штапа и шаргарепе по коме би миграциона политика ЕУ могла да доведе Србију у позицију да уместо транзитне државе, постане дом избеглица и имиграната које заправо нико у ЕУ није вољан да прими.

39) Daniel McLaughlin, "Hungary says Austria is the key to migration deal with Germany", *The Irish Times*, Internet, <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/hungary-says-austria-is-the-key-to-migration-deal-with-germany-1.3553990>, 04/07/2018.

40) Оваква ситуација навела је аустријског канцелара Себастијана Курца (*Sebastian Kurz*) да инситира на јачању заштите спољних граница ЕУ и делатности Фронтекса. Вид. Kirsti Knolle, "Austria wants EU leaders to agree on strengthening Frontex in September", *Reuters*, Internet, <http://imgg.net/2018/06/16/austria-wants-eu-leaders-to-agree-on-strengthening-frontex-in-september/>, 16/06/2018.

41) Миша Стојадиновић, Живојин Ђурић, *Политички митови неолиберализма*, Институт за

адаптацију мултикултуралистичке теорије у смеру међународног права, тј. усклађивања посебних етнокултурних идентитета са правном регулативом држава домаћина, уз обавезну јавну дебату о сопственим и туђим културолошким специфичностима. У том смислу, поменуто прилагођавање политичке теорије мултикултурализма, неминовно се јавља као одговор на давање једнаких права на самоопредељење свим заједницама насељеним на територији једне државе, чиме потенцијално постаје угрожен принцип њеног територијалног интегритета и суверенитета.⁴² Међутим, признање одређеног степена политичке аутономије различитим етнокултурним идентитетима у оквиру једне државе не води неминовно јачању сепаратистичких тенденција, већ понекад управо и стишавању истих. Имајући у виду да у данашњем секуларизованом западноевропском друштву религија ипак опстаје и преноси се генерацијски као невидљива граница која чува и спаја расељене припаднике различитих етнонационалних заједница, задатак политичара је да осим лукративним циљевима стратешки приступе и религији аутохтоних мањина и миграната, јер управо она опстаје и преноси се генерацијама као невидљива граница која чува и спаја расељене припаднике различитих етнонационалних заједница. Стога, мудрост мултикултурализма данашњице свакако подразумева истовремено одређени степен политичке децентрализације, али и реконцептуализације у складу са различитим етнокултурним групама и економско-политичким и верским циљевима.

ЛИТЕРАТУРА

- Америка започела највећи трговински рат у историју*, Спутник, Internet, <https://rs.sputniknews.com/svet/201807061116417719-sad-ekonomskirat/>, 06/07/2018.
- Кимлика Вил, *Мултикултурализам: мултикултурално грађанство*, ЦИД, Подгорица, 2004.
- Милошевић Зоран, *Идентитет Европе – будућност муслимана у Европској унији*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Немачка политика извоза оружја на мети критике*, EURACTIV.RS, Internet, <http://www.euractiv.rs/eu-prioriteti/12259-nemaka-politika-izvoza-oruzja-na-meti-kritike>, 20/04/2018.
- Новаковић Александар, Пешић Милена, „Мултикултурализам и индивидуална права“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2010, стр. 133-150.

политичке студије, Београд, 2017, стр. 107.

42) Rainer Baubock, “What went wrong with liberal multiculturalism?”, *Ethnicities*, Vol. 8, No. 2, 2008, стр. 271.

- Родић Филип, „Избеглиштво као демографски инжењеринг“, *Печат*, 24/07/2015.
- Стојадиновић Миша, Ђурић Живојин, *Политички митови неолиберализма*, Институт за политичке студије, Београд, 2017.
- Узбуна! Цела Немачка и Европа на ногама! Лекарка из Чешке открила стравичну истину о мигрантима!*, Србија данас, Internet, <https://www.srbijadanas.com/vesti/svet/uzbuna-cela-nemacka-i-evropa-na-nogama-lekarka-iz-ceske-otkrila-stravicnu-istinu-o-migrantima-2018-07-25>
- Barry Brian, *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Polity Press, Cambridge, 2001.
- Baubock Rainer, “What went wrong with multiculturalism?”, *Ethnicities*, Vol. 8, No. 2, 2018, стр. 271-276.
- Bauman Zygmunt, *Community: Seeking Safety in an Insecure World*, Polity Press, Cambridge, 2001.
- Emmott Robin, Barkin Noah, “Exclusive: China presses Europe for anti-U.S. alliance on trade”, *Reuters*, Internet, <https://www.reuters.com/article/us-usa-trade-china-eu-exclusive/exclusive-china-presses-europe-for-anti-us-alliance-on-trade-idUSKBN1JT1KT>, 03/07/2018.
- Fargues Philippe, Fandrich Christine, “Migration after the Arab Spring”, *MPC Research Report 2012/09*, Robert Schuman Centre For Advanced Studies, European University Institute, Migration Policy Centre (MPC), <http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/MPC%202012%20EN%2009.pdf>, 19/03/2018.
- Glazer Nathan, *We Are All Multiculturalists Now*, Cambridge Massachusetts, Harvard University Press, London, 1997.
- International Migration Outlook 2015*, OECD Publishing, Paris, 2015, https://doi.org/10.1787/migr_outlook-2015-en, 15/01/2018.
- Kivisto Peter, *Multiculturalism in a Global Society*, Blackwell Publishing, 2002.
- Knolle Kirsti, “Austria wants EU leaders to agree on strengthening Frontex in September”, *Reuters*, Internet, <http://imgg.net/2018/06/16/austria-wants-eu-leaders-to-agree-on-strengthening-frontex-in-september/>, 16/06/2018.
- McLaughlin Daniel, *Hungary says Austria is the key to migration deal with Germany*, <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/hungary-says-austria-is-the-key-to-migration-deal-with-germany-1.3553990>, 04/07/2018.
- Modood Tariq, *Multiculturalism, A Civic Idea*, Polity Press, Cambridge, 2007.
- Moreau Defarges Philippe, *Geopolitički rječnik*, Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2006.
- Parekh Bhikhu, *Nova politika identiteta*, Politička kultura, Zagreb, 2006.
- Philipps Melanie, *Londonistan*, Gibson Square, London, 2006.
- The 2009 Ageing Report: Underlying Assumptions and Projection Methodologies, for the EU-27 Member States (2007-2060)*, European Communities, European Commission, Luxembourg, 2008.

Semprini Andrea, *Multikulturalizam*, Clio, Beograd, 2004.

State multiculturalism has failed, says David Cameron, BBC, 2011, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-12371994>, 22/06/2018.

World Migration Report 2010, The Future of Migration: Building Capacities for Change, International Organization for Migration (IOM), Geneva, 2010 http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR_2010_ENGLISH.pdf, 04/10/2017.

Sanja Stosic, Aleksandar Djordjevic

MULTICULTURALISM IN TODAY'S SOCIETY AND NATIONAL IDENTITY

Resume

Socio-political, economic and cultural changes, conditioned by the concept of neoliberalism adopted by the most developed Western countries, have brought into question the significance of national borders and have increased the level of their permeability. Undermining primarily the economic as well as the political and cultural sphere of society, the mechanisms of contemporary neocolonialism go beyond the boundaries of national identity and lead inevitably to its cultural and ideological reconstruction and deterritorialization. The aim of this paper was to analyze the multiculturalism in today's liberal democratic states through the political and cultural prism, as well as the challenges brought by the intensified migration, the development of fluid borders and the eventual transformation of national identity. As a result of the above mentioned phenomena, the paper has asserted that the traditional concepts as the "politics of recognition" and the "politics of difference", which are based on culture as a key factor, are increasingly becoming marked by the rise of a radical populism as the dominant aspect of actual political discourse.

In this regard, today's multiculturalism represents a failure of the integration model of different cultural and ethnic groups into modern and developed states. Globalization involves cultural pluralism, natural deterritorialization as well as the turbulence of migration, which are, in turn, directly related to adaptation and survival of the multiculturalism. Despite of its imbalances, the issue of multiculturalism is strongly affected by requirements for the recognition of different cultural and ethnic groups into the nation-state. In that sense, the nature of national identity becomes changed, but, paradoxically, strengthened, so we should bear in mind the importance of multiculturalism and immigration as key issues in contemporary reconstruction of the ethnicity.

Reflecting the complexity of international relations as well as the nature of refugee migrations, we highlight the economy and religion-based impact, so as the tendency of political parties to define their programs through hostile and xenophobic attitudes, giving rise to discrimination and shift to increasing tensions within the receiving societies. Hence, in many European countries anti-immigrant rhetoric disseminates in the public discourse, targeting immigrants, especially Muslims, as sources of potential danger to society. Nevertheless, while the ethnic groups are mainly concerned to ensure social recognition of their cultural peculiarities, the ethnic minorities more frequently promote the self-governing, autonomous position of the so-called “micro-nation” at the subnational level. Accordingly, in current Western societies immigrant communities are considered to pose a threat to national values, so it is necessary for contemporary multiculturalism to adopt some new strategies of transnational social relations.

Keywords: multiculturalism, culture, fluid borders, national identity, immigration

* Овај рад је примљен 1. августа 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 13. септембра 2018. године.

Марко Вековић*

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ЕСЕЈ О ПОЛИТИЧКИМ РЕЛИГИЈАМА**

Сажетак

Овај рад покушава да одговори на питање да ли је концепт политичких религија и даље релевантан за политичку науку? Концепт политичких религија настао је почетком XX века са циљем да на један специфичан начин покуша да објасни природу тоталитарних режима насталих на тлу Европе. Анализом италијанског фашизма, немачког националсоцијализма и комунизма Совјетског Савеза, истраживачи су закључили да ти режими имају елементе религије и да се могу разумети као политичке религије. Циљ нашег рада је двострук. Квалитативном анализом и критичким приступом досадашњим сазнањима о политичким религијама намеравамо да приближимо овај концепт нашој научној и стручној јавности и друго, намеравамо да објаснимо зашто је овај концепт и на почетку XXI века и даље релевантан за политичку науку.

Кључне речи: политичке религије, тоталитаризам, фашизам, националсоцијализам, комунизам, сакрализација политике

1. УВОД

Према Карстену Лаустсену (*Carsten Laustsen*), постоје (бар) четири приступа истраживању односа религије и политике. То су: *верска политика*, *цивилна религија*, *политичка теологија* и *политичка религија*. *Верска политика* као приступ истраживању религије и политике се односи на питање како се нешто схваћено као фундаментално верско преводи у политичке ставове и политичке праксе. У области интересовања овог приступа су рецимо верске партије и питање како оне формирају политичке ставове

* Електронска адреса аутора: marko.vekovic@fpn.bg.ac.rs

** Овај рад настао је у оквиру пројекта „Цивилно друштво и религија“ (Бр. 179008), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

на основу религијске традиције којој припадају.¹ Са друге стране, *цивилна религија* као приступ се односи на употребу религије у не-обавезујућим формама, као што је рецимо употреба религије у говорима председника и сл.² Трећи приступ, *политичка теологија*, третира религију као одређену логику која није нужно везана за „цркву“ и која није нужно изражена кроз уобичајену верску семантику. Централна тачка овог приступа јесте употреба религије као кључа за разумевање секуларних политичких феномена. На самом крају, четврти приступ, *политичка религија*, односи се на покушаје тоталитарних система да формирају себи иманентну нову форму религије.³ У овом раду намеравамо да анализирамо како се развио концепт политичких религија, који су његови највећи доприноси и надасве, да покушамо да одговоримо на питање да ли је овај концепт и даље релевантан за политичку науку.

У западној политиколошкој литератури концепт политичких религија добрано је развијен, почевши од теоретичара Француске револуције, преко Ерика Фогелина (*Eric Voegelin*), који је и дао највећи допринос развијању политичких религија, па све до савремених аутора, какав је рецимо Емилио Ђентиле (*Emilio Gentile*). Међутим, наша политиколошка литература није посветила довољно пажње овом феномену. У складу са тим, у овом раду намеравамо да прикажемо централна теоријска налазишта политичких религија, приближимо овај важан концепт нашој научној и стручној јавности и на тај начин покушамо да утичемо на нека будућа истраживања у овој области.

2. ПОЛИТИЧКЕ РЕЛИГИЈЕ: ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Иако сам термин „политичка религија“ постоји још од времена Француске револуције, за сам развој концепта и идеје о овом пољу истраживања најзаслужнији је Ерик Фогелин⁴. Међутим,

1) Погледати више у: Мирољуб Јевтић, „Религијски оријентисане партије на Западном Балкану“, *Српска политичка мисао*, год. 19, бр. 3, 2012, стр. 261-280.

2) Погледати како је религија утицала на председничке изборе у САД 2016. године у: Marko Veković, „Faith Matters? How Religion Shaped American Presidential Election 2016“, *Serbian Political Thought*, Vol. 17, No. 1, 2018, стр. 77-93.

3) Различити приступи истраживању религије и политике наведени према: Carsten B. Laustsen, „Studying Politics and Religion: How to Distinguish Religious Politics, Civil Religion, Political Religion, and Political Theology“, *Journal of Religion in Europe*, Vol. 6, 2013, стр. 432-433.

4) Eric Voegelin, *Die politischen Religionen*, Bermann-Fisher, Stockholm, 1939. Аргумент о политичким религијама касније је развијен у збирци Фогелинових радова са насловом *Modernity Without Restraint, The Political Religions, The New Science of Politics; And Science, Politics and Gnosticism*, The Collected work of Eric Voegelin, Vol. 5, University of Missouri Press, USA, 2000.

како бисмо правилно разумели концепт политичке религије, Фогелин сматра да морамо проширити своје разумевање како феномена религије тако и државе. Његов аргумент се заснива на претпоставци да под религијом не треба сматрати само религије спасења (*redemptive religions*), као што је рецимо хришћанство, нити под државом само политичку организацију типа модерне нације-државе. Како бисмо кренули корак даље од тих класичних разумевања ова два феномена, Фогелин вели да се морамо усмерити „не само ка религијама спасења, већ и ка свим феноменима који прате развој држава за који верујем да има религијску природу“. Поред тога, он додаје „Штавише, морамо се запитати да ли је концепт државе стварно лимитиран на секуларно-хуманистичку организацију односа која нема никакву везу са сфером религијског“.⁵ Једнако важна напомена за разумевање политичких религија јесте и једна лингвистичка напомена, тј. прављење разлике између религија које су окренуте духовном, односно религија које лоцирају реалност у божанским основама света (*spiritual religions*), са једне стране, од религија које су окренуте потрази за божанским у посебним садржајима света (*inner-wordly religions*).⁶ За разумевање политичких религија, од круцијалне важности јесте схватање да су политичке религије окренуте потрази за божанским у посебним садржајима света (оне су, дакле, “inner-wordly religions”).

Фогелин датира постојање политичких религија дубоко у историју, све до египатске цивилизације, и тврди да је египатско обожавање сунца у ствари прва политичка религија у историји. Почев од краљева прве династије, који су себе сматрали „синовима бога Хоруса“ и његовим наследницима, види се како снага митова и религије може бити важна компонента политичке владавине. Не треба заборавити да је у време прве династије краљ, односно у овом случају фараон, сматран за посредника између Бога и народа, али и да је постојао већи број божанстава у Египту. У то време, Египат је био политеистичка заједница. Свако божанство имало је своје свештенике, који су се борили за власт, односно за утицај на избор фараона, како би управо њихов бог био врховни бог Египта. На прелазу између Четврте и Пете династије (око 2750. г.п.н.е.) долази до велике политичке промене у Египту, која је директно везана за религију. Наиме, у то време култ Хоруса бива потиснут од стране култа бога Ра, који постаје државни култ. Фогелин чак

5) *Modernity Without Restraint, The Political Religions, The New Science of Politics; And Science, Politics and Gnosticism*, нав. дело, стр. 28.

6) Наведено према: Lazaros Miliopoulos, “The Revolutionary Global Islamism – Politicized of Political Religion? Applying Eric Voegelin’s Theory to the Dynamics of Political Islam”, *Religion Compass*, Vol. 7, No. 4, 2013, стр. 129.

сматра да је „врло вероватно први краљ Пете династије управо био први свештеник бога Ра“. Божанство Ра показало је велику моћ опстајања упркос политичким потресима у земљи. Тако је у тренутку пребацивања политичког центра државе из Мемфиса у Тебу, главно божанство Египта постало Амон Ра, зато што је Амон био главни бог града Тебе. На тај начин дошло је до политичког уједињења, које је праћено уједињењем локалних божанстава у једно – тј. још један корак према формирању монотеистичке религије.⁷ Велики допринос на том путу даје фараон Аменотеп III (1405–1370. г.п.н.е.), док је касније Аменотеп IV прогласио Атона за врховног бога Египта. Након тога, дошло је до сукоба између присталица новог бога и свештенства старих богова. Треба имати у виду чињеницу да се ова верска борба дешава у доба велике експанзије Египта, када Египат постаје оно што би се у савременом свету могло назвати „империјалном силом“. Победа Атона озваничена је чак и променом фараоновог имена у Акхенатон (што значи „прија Атону“). Касније проширење државе разумевано је као заслуга бога. Фогелин о томе каже „Према државној теологији, краљ је покорио свет за бога, и од бога је тражено да помогне у ширењу територија и последично, краљевој власти. Територија освојена од стране људи и свет створен од стране бога – људска и божја власт, људска и божја креација – нису могли бити јасно раздвојени“.⁸ Међутим, Фогелин додаје и следеће „Атон јесте један и једини бог, али он није спасилац свих људи. Он је бог египатског царства“,⁹ али и да само једна особа на свету има непосредну везу са Богом – фараон. За време Акхенатона, култ сунца достигао је свој врхунац.

Међутим, дошло је до обожавања старих богова, и то у само неколико генерација након Акхенатонове смрти. То је тренутак који, према Фогелину, говори о ограничениости и лимитима политичке религије. Наиме, са успостављањем врховног бога, у политеистичком Египту постајали су и даље неки „неполитички богови“, као што је Озирис. Озирисова религија била је религија народа, која је била посвећена моралности, животу након смрти, награди и казни у загробном животу, односно – индивидуалној вери. Овај моменат веома је важан за разумевање односа религије и политике. Према Фогелину, то је управо главни недостатак политичке рели-

7) Египат је управо пример како је монотеизам важан за политичко уједињење заједнице. Неки аутори говоре о томе да је управо Мојсије увидео значај монотеизма у Египту, што је политичка идеја коју је касније понудио свом народу. Више о томе видети у: Војислав Становчић, *Политичке идеје и религија 1 и 2*, Чигоја штампа, Београд, 2003.

8) Наведено према: *Modernity Without Restraint, The Political Religions, The New Science of Politics; And Science, Politics and Gnosticism*, нав. дело, стр. 37.

9) Исто, стр. 38.

гије бога Атона. Политичка религија није надоместила питања моралности, етике и питања живота и смрти.¹⁰ У даљем тексту ћемо указати на неке од главних карактеристика политичких религија савременог доба према Фогелину.

Посебно место у истраживању тоталитарних политичких система као политичких религија има и Емилио Ђентиле. Његова анализа италијанског фашизма као политичке религије само је део ширег приступа који он назива „сакрализација политике“. Ђентиле дефинише политичку религију као „тип религије који сакралише идеологију, покрет или политички режим кроз деификацију секуларног ентитета у мит, користећи га као примаран и неоспоран извор значења и крајњи циљ људског постојања на земљи“.¹¹ Политичка религија суштински је различита од цивилне религије. Основне карактеристике политичке религије су: „одбијање било какве коегзистенције са другим политичким идеологијама и покретима; одбијање аутономије појединца и истиче значај заједнице; благосиљање насиље као легитимно оружје у борби против оних који се сматрају за унутрашње и спољне непријатеље, али и као инструмент колективне регенерације; успостављање обавезног поштовања и учествовања у политичком култу; када је у питању однос са традиционалним или институционализованим религијама, политичка религија се или непријатељски понаша, са циљем потпуне елиминације, или покушава да успостави симболичну коегзистенцију у смислу инкорпорирања традиционалне религије у свој систем веровања и митова, тако да она добија инструменталну функцију“.¹²

Важно је истаћи и да политичке религије XX века карактерише раскид са традицијом Августина, односно, како пише Милиополус (*Lazaros Miliopoulos*), политичке религије су „заменила Августинову слику Бога са специфичним садржајем као што су ‘раса’, ‘нација’, ‘класа’ и тако даље“.¹³ Како би ова промена уопште била могућа, политичке религије се дубоко ослањају на снагу симбола. Према овом аутору, ова промена се десила у следећим правцима: а) Промена у *хијерархији*: стари симболи хијерархије су подразумевали владавину светог, односно божанства. Међутим, у модерном свету хијерархија остаје без суштинског веровања у

10) Исто, стр. 40-41.

11) Emilio Gentile, “Fascism, Totalitarianism and Political Religion: Definitions and Critical Reflections on Criticism of an Interpretation”, *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 5, No. 3, 2004, стр. 328.

12) Исто, стр. 329.

13) Lazaros Miliopoulos, “The Revolutionary Global Islamism – Politicized of Political Religion? Applying Eric Voegelin’s Theory to the Dynamics of Political Islam”, нав. дело, стр. 129.

бога, промена која чини да сваки индивидуални лидер или група могу себе да идентификују као бога; б) Промена у *еклезiji*: Политичке религије модерног доба мењају начин разумевања еклезије. Она више не репрезентује тело Христа, нити је испуњена Светим духом, већ своје јединство налази у класи, или крвном сродству. Стога, она је замењена са овоземаљским центром моћи; в) *Духовна и временска* промена: Оно што су некада били духовни садржаји, као што су рецимо спасење или искупљење, сада постају временске категорије и г) Промена у разумевању *апокалипсе*: Политичке вође у свету замењују бога и последично, воде људе према апокалипси. Ова промена праћена је демонизацијом (људских) противника.¹⁴

Тоталитарни системи XX века имали су обресе политичких религија. Овде се посебно мисли на искуства фашизма у Италији, нацизма у Немачкој и большевизма/лењинизма у Совјетском Савезу. У наредним редовима приказаћемо због чега се ови системи могу разумети као политичке религије, које су биле њихове главне карактеристике и како примена концепта политичких религија даје један нов угао проматрања ових режима.

2.1. Фашизам као политичка религија

Како смо раније навели, највећи допринос истраживању италијанског фашизма као политичке религије дао је Емилио Ђентиле.¹⁵ Према њему, истраживање фашизма прошло је кроз три фазе.¹⁶ За нас је најинтересантнија чињеница да Ђентиле, који се још од 80-их година прошлог века бавио односом фашизма и религије, сматра „да је без сумње ‘сакрализација политике’ била фундаментални аспект фашизма од самог почетка, и да је постала предоминантна и његовом развоју као политичке религије која је ‘поставила себе поред традиционалне религије синкретишући се са њом у области вредности као савезника у подређивању маса држави, иако је истицала примарност државе’, због своје ‘тоталитарне природе’ и ‘концепције да политика представља свеобухватну реалност, фашизам је имао циљ да избрише разлику између верске и политичке сфере’“.¹⁷

14) Наведено према: Исто, стр. 130.

15) Додајемо да је о односу фашизма и религије писао и Милорад Екмечић. Погледати више: Милорад Екмечић, „Фашизам и религија“, у: *Други светски рат – 50 година касније*, Том 1, зборник са научног скупа, Подгорица, 1997, стр. 39-51.

16) Погледати: Emilio Gentile, “Fascism, Totalitarianism and Political Religion: Definitions and Critical Reflections on Criticism of an Interpretation”, нав. дело, стр. 330-336.

17) Наведено према: Исто, стр. 346. Погледати оригинални извор: Emilio Gentile, “Fascism

Према Ђентилеу, интересовање фашистичког режима за религију било је чисто политичке природе, не теолошке. Мусолини је у једном говору из 1922. године рекао за фашизам „поприма облике веровање као религија“.¹⁸ Формативни елементи ове религије су већ постојали као митови из тек завршеног рата и италијанског учешћа у њему. Зато и не треба да чуди чињеница да су фашисти сматрали себе за „пророке, апостоле и војнике нове ‘патриотске религије’“.¹⁹ Након освајања власти, прихватање фашизма као неке форме религије било је широко прихваћено. Тако је рецимо Салваторе Гато (*Salvatore Gatto*), један од фашистичких лидера, говорио „Фашизам је цивилна и политичка религија зато што он има себи својствен концепт државе и свој метод разумевања живота...“, док је Ђузепе Ботаи (*Giuseppe Bottai*) говорио да је фашизам „нешто више од саме доктрине. Он је цивилна и политичка религија... религија целе Италије“. На крају је и сам Мусолини потврдио: „Фашизам је религијски концепт живота“.²⁰

Посебно је важна позиција Мусолинија у оквирима политичке религије. Мусолини као неоспориви вођа, *il duce*, добио је важно место у фашистичкој политичкој религији. У том смислу се посебно истичу његови говори пред широким масама, који се карактеришу емоционалној везаности између лидера и поданика, кроз коју се осећа јединство нације. Око вођиног лика и дела створила се аура божанског лидера. Ђентиле чак говори и о „религији мусолинизма“, наводећи отварање школа фашистичког мистицизма у Милану 1930. године као доказ. Основна идеја ових школа била је јачање култа око лика Мусолинија и још важније, идентификовали су фашизам са Мусолинијем, он је представљао основни извор њихове вере и главни разлог њиховог постојања.²¹

Једнако важни актери у институционализацији фашизма као религије били су секретари Националне фашистичке партије (PNF, *Partito Nazionale Fascista*). Посебно се истиче рад Аугуста Туратија (*Augusto Turati*), који је био на функцији секретара у периоду 1926–1930. године. У једном говору пред фашистичком омладином, он је рекао да они морају „апсолутно веровати: веровати у фашизам, у Дучеа, у револуцију, баш као што неко верује у Бога... ми прихватамо револуцију са поносом, баш као што прихватамо и ове принципе – чак и када знамо да нисмо у праву, и прихватамо

as Political Religion”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 25, No. 2/3, 1990, стр. 229-251.

18) Emilio Gentile, “Fascism as Political Religion”, нав. дело, стр. 234.

19) Исто.

20) Све наведено према: Исто, стр. 235.

21) Исто, стр. 237.

их без дискусије“.²² Поред Туратија, важни актери на овом плану били су Ђовани Ђурати (*Giovanni Giurati*) и нарочито Аћиле Стараће (*Achille Starace*). Када је 1926. године донесен нови статус Националне фашистичке партије, он је у својој преамбули садржао одељак „Вера“ у којем се тврди да је фашизам „религија, која има своје вернике“.²³

Посебно се истичу сличности између фашизма и деловања Римокатоличке цркве. Према Ђентилеу, сличности се могу видети кроз идеју фашизма да развије организацију сличну оној коју има Римокатоличка црква, али и кроз обреде, ритуале и церемоније које је фашизам „преузео“ од Цркве. Прву сличност Ђентиле аргументује наводима из листа *Critica Fascista* из 1931. године, где се каже следеће „Организација фашистичке државе у неку руку рефлектује важне особине Римокатоличке организације: моћ која комбинује и уједињује активности својих чланова, која преноси свој карактер на њих, која трансформише своје циљеве у највише циљеве својих чланова и њихових живота, и која не дозвољава покушаје шизме“.²⁴ Са друге стране, ритуал *leva fascista* био је веома сличан ритуалу крштења, тј. тренутка када особа постаје део Цркве. *Leva fascista* успостављен је 1927. године и спроводио се у свим градовима Италије. Међутим, највећи и најзначајнији обред био је одржаван у Риму, уз присуство дучеа. Поента овог обреда била је да озваничи тренутак када припадници фашистичке омладине постају пуноправни чланови фашистичке организације.²⁵

На самом крају, треба истаћи и велику моћ и улогу митова, симбола и ритуала у разумевању фашизма као политичке религије. Ђентиле зато сматра да је „дијалектика митова, симбола и ритуала била суштина ‘фашистичке религије’“.²⁶ Јавне церемоније, маршеви, поздравни фестивали, подизање грандиозних споменика... су само делови који нам помажу да разумемо фашизам као форму политичке религије.

2.2. Националсоцијализам као политичка религија

Већина литературе о националсоцијализму у Немачкој као политичкој религији се у некој форми ослања на аргумент секуларизације и идеје да ће традиционална религиозност нестати под

22) Исто.

23) Исто, стр. 238.

24) Исто, стр. 239.

25) Као доказ иницијације, чланови су добијали партијску књижицу, као доказ њихове вере, и пушку, као доказ снаге. Све наведено према: Исто, стр. 239.

26) Исто, стр. 244.

утицајем модерности. Међутим, истраживачи овог проблема тврде да де-христијанизација друштва није довела до агностицизма или атеизма, већ је створила празан простор у верској димензији живота која је морала бити попуњена. То је рецимо аргумент Мајкла Бурлеа (*Michael Burleigh*), који тврди да су са успоном нацизма „нестала хришћанска фундаментална начела, али је преостала дифузна религиозност добила своју улогу“.²⁷ Поред њега, историчар Детлев Пекерт (*Detlev Peukert*) сматра да је са секуларизацијом друштва дошло до легитимизацијског проблема и празнине у давању „коначних одговора“.²⁸ Ту празнину попунила је идеологија национал-социјализма.

Највећи допринос разматрању националсоцијализма као политичке религије дао је већ поменути Фогелин. Међутим, иако је он тврдио да концепт политичких религија добија свој израз у немачком националсоцијализму и нацизму, треба истаћи да су истраживачи донекле скептични са прихватањем овог става. Према Хансу Момсену (*Hans Mommsen*), када се окупила мала група око Хитлера још 1921. године, један од њихових ставова био је избегавање посвећености покрета религији и верских питањима. Поред тога, Момсен истиче и став Хитлера да „Верске доктрине и институције његовог народа треба да буду неповредиве од стране вође“. Нема сумње да Хитлер није намеравао да направи религију од покрета национал-социјализма. Момсен аргументује ову тврдњу великим бројем Хитлерових цитата, као што је рецимо један цитат из говора од 1941. године, где се каже „Један покрет као што је наш не сме бити повучен у метафизичке дигресије. Није задатак Партије да имитира религију“.²⁹

Да би се националсоцијализам разумео као политичка религија, морамо се поново вратити на Фогелинову дистинкцију између духовних и религија окренутих овом свету. Односно, религијама које траже божанско у засебним деловима света. Према Клаусу Вондунгу, „засебни део света који је националсоцијализам уздигао до нивоа *реалности* (*realissimum*) био је национална заједница као заједница исте крви“.³⁰ У истој линији са тим, Фогелин сматра да национал-социјализам формира „партикуларистич-

27) Michael Burleigh, *The Third Reich: A New History*, New York, Hill and Wang, 2000, стр. 256.

28) Видети више у: Detlev Peukert, “The Genesis of the “Final Solution” from the Spirit of Science, in: *Reevaluating the Third Reich*, (eds. Thomas Childers, Jane Caplan), Holmes and Maier, New York, 1993, стр. 247. Погледаги и: Марко Оршוליћ, *Злоуслугама насупрот: религија и националсоцијализам*, Ријека, Адамић, 2006.

29) Наведено према: Hans Mommsen, “National Socialism as a Political Religion”, in: *Totalitarianism and Political Religions, Volume II, Concepts for the comparison of dictatorships*, (edc. Hans Meier, Michael Schäfer), Routledge, 2007, стр. 157.

30) Klaus Vondung, “‘Religious faith’ in National Socialism”, in: *Totalitarianism and Political*

ку еклезију“; супротно оној универзалистичкој, хришћанској. Он даље додаје да је националсоцијализам радикална еклезија, у којој сама заједница заузима место бога. Овај процес омогућен је кроз политичку организацију у којој чланови представљају јединствену нацију. На врху хијерархије стоји лидер, фирер, у чијој личности се „дух народа претвара у историјску реалност“ и он постаје представник целе нације.³¹

Сакрализовање стварности у време национал-социјализма поготово је било институционализовано кроз специфично разумевање вере. Међутим, овде је реч о вери у политику, политичку идеју, систем и сл. И циљу пропагирања те „вере“ коришћени су симболи, митови и церемоније. Три главне церемоније су биле: а) годишња прослава националсоцијалистичке године (пандан литургијској години у Цркви); б) слављење живота (нешто налик црквеном крштењу), венчања и сахране, али и в) јутарња церемонија, налик јутарњој литургији. Како је рат све више добијао на замаху, тако се и број церемонија умножавао, наравно уз подршку Гебелсове (*Joseph Goebbels*) пропагандне машинерије.³²

Однос националсоцијализма и религије превазилази оквире овог рада. Овде ћемо само поменути да су истраживачи посебну пажњу усмеравали према расном питању и религији, предлозима Хајнриха Химлера (*Heinrich Himmler*)³³ и Алфреда Росенберга (*Alfred Rosenberg*)³⁴ о потреби формирања потпуно нове религије која би задовољавала потребе нацизма (али и Хитлеровим одбијањем њихових предлога), као и проблемом употребе симбола и митова у нацистичкој пропаганди, који отварају врата даљим истраживањима у овој области.

2.3. Комунизам као политичка религија

На самом почетку овог дела рада ми истичемо две важне напомене. Прво, у овом раду не намеравамо да ни на који начин изједначимо тоталитарне системе фашизма и нацизма са оним у Ру-

Religions, Volume II, Concepts for the comparison of dictatorships, (eds. Hans Meier, Michael Schäfer) Routledge, 2007, стр. 6.

31) Eric Voegelin, *Die Politischen Religionen*, Vienna, 1938, стр. 55-56. Овде наведено према: Klaus Vondung, “‘Religious faith’ in National Socialism”, нав. дело, стр. 6.

32) Погледати више у: Klaus Vondung, “‘Religious faith’ in National Socialism”, нав. дело, стр. 9-10.

33) Погледати: Josef Ackermann, *Heinrich Himmler als Ideologe*, Göttingen, Musterschmidt, 1970.

34) Погледати више у: Alfred Rosenberg, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts: Eine Wertung der seelisch-geistige Gestaltenkämpfe unserer Zeit*, Munich, Hoheneichen, 1930; Robert Cecil, *The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology*, London, Batsford, 1972.

сији, и шире, након Октобарске револуције. Више је него јасно да су анти-цивилизацијски режими фашизма и нацизма у много чему различити од бољшевизма/лењинизма, али да процес сакрализације политике може учинити и један другачији тип тоталитарног режима у политичку религију. О томе ће бити речи у овом делу рада.³⁵

Поред тога, морамо и да истакнемо чињеницу да је литература у овом специфичном истраживачком проблему конфузна. Конфузију изазива чињеница да док истраживачи говоре о истом политичком систему, оном насталом након Октобарске револуције 1917. године у Русији, они га именују на другачије начине. Тако говоре о марксизму, комунизму, бољшевизму, лењинизму и стаљинизму као политичким религијама. Конкретније, неки аутори су писали о бољшевизму и комунизму као политичкој религији (Фогелин, Ричард Шортен), комунизму и религији (Марцин Кула), или пак о Лењину (Клаус-Георг Риегел) или Стаљину (Ерик ван Ри). Ми ћемо у нашем раду покушати да сажмемо главне аргументе из литературе и прикажемо политички систем СССР-а као политичку религију.

У сваком случају, након посете Совјетском Савезу 1920. године, Берtrand Расел (*Bertrand Russel*) је написао: „Бољшевизам није само политичка доктрина, он је такође и политичка религија са развијеном доктрином и изворима“³⁶. Почевши управо са Раселом, комунизам је анализиран као политичка религија, или једноставно религија, што је утицало на развој великог броја извора о овој области истраживања, поготово у западној литератури.³⁷ Тако је Рејмонд Арон (*Raymond Aron*) утврдио да је марксизам достигао ниво „хришћанске јереси“ и потпуне секуларне религије.³⁸ Или рецимо Алан Бесанкон (*Alain Besancon*), који се бавио интелектуалним основама лењинизма, и закључио да се лењинизам од идеологије „претворио у доктрину која обећава спасење кроз конверзију... која се приказивала као једно са космичким редом... и тврдила да

35) У складу са тим, ми сматрамо да би теорија политичких религија могла бити проширена и на неке друге системе, не само тоталитарне. Наше тренутно истраживање, које се бави питањем да ли би југословенски комунизам могао бити схваћен као политичка религије, управо почива на тој претпоставци.

36) Bertrand Russel, *The Practice and Theory of Bolshevism*, Allen & Unwin, London, 1920, стр. 8. Овде наведено према: Gidon Cohen, “Political Religion and British Communism”, *Twentieth Century Communism*, No. 2, 2010, стр. 197.

37) Погледаги више у: Gidon Cohen, “Political Religion and British Communism”, нав. дело; Marcin Kula, “Communism as Religion”, *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 6, No. 3, 2005, стр. 371-381; Richard Shorten, “The Enlightenment, Communism and Political Religion: Reflections on Misleading Trajectory”, *Journal of Political Ideologies*, Vol. 8, No. 1, 2003, стр. 13-37.

38) Raymond Aron, *The Century of Total War*, London and New York, University Press of America, 1985, стр. 116. Овде наведено према: Richard Shorten, “The Enlightenment, Communism and political religion: reflections on a misleading trajectory”, нав. дело, стр. 14.

је заснована на научним законима“.³⁹ Овде треба поменути и Ханса Мајера (*Hans Maier*), који је истраживао улогу слика у политичким религијама, па тако и у комунизму. Своју анализу поделио је на три одељка, и то: слика појединца унутар политичких религија, улогу балсамовања и улогу парада и фестивала.⁴⁰

Разматрање комунистичких режима као политичких религија веома је важно јер указује на однос политичких религија према другим верским традицијама, у овом случају са православљем, дајући на тај начин нови увид у проблем политичких религија. Поред тога, комунистичко искуство са религијом битно је другачије од осталих примера политичких религија. Наиме, комунизам је имао непријатељски однос према религији, иако је и он сам имао облике религије. Ми смо раније показали да су и фашизам и нацизам показивали одређено „поштовање“ према Римокатоличкој цркви, бар у прагматичном смислу искоришћавања њених потенцијала.

Риегел (*Klaus-Georg Riegel*) говори о позитивном односу између лењинизма и политичке религије. Према њему, Лењинов месијанизам карактеришу: рад у оквиру партије као пут ка спасењу; друштва са периферије се могу усудити да начине скок ка напретку, само ако имају дисциплиноване учеснике; Лењинов месијанизам се, након конференције у Бакуу из 1920. године, окреће и ка периферним друштвима као својој мисији и на крају, спас света се види кроз успех лењинистичке мисије.⁴¹ Због тих карактеристика, али и немања разлике између религије и политике; стварањем религије окренуте овом свету (о чему је већ било речи); религије у којој централну улогу имају дисциплиновани актери; истицање свог учења као неупитне догме; форсирање неупитности догме кроз дисциплину и начин живота, као и масовне употребе симбола, митова и култова,⁴² Риегел закључује да „лењинизам може бити описан као класичан пример политичке религије“.⁴³

Тако где је Лењин стао, Стаљин је наставио. Према Риегелу, Стаљин је учврстио темеље Партије и од ње направио „институ-

39) Alain Besancon, *Intellectual Origins of Leninism*, Oxford, Blackwell, 1981, стр. 52. Овде наведено према: Richard Shorten, “The Enlightenment, Communism and political religion: reflections on a misleading trajectory”, нав. дело, стр. 14-15.

40) Погледати више: Hans Maier, “Political Religions and their Images: Soviet communism, Italian Fascism and German National Socialism”, *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 7, No. 3, 2006, стр. 267–281.

41) Наведено према: Klaus-Georg Riegel, “Marxism-Leninism as political religion”, in: *Totalitarianism and Political Religions, Volume II, Concepts for the comparison of dictatorships* (eds. Hans Meier, Michael Schäfer), Routledge, 2007, стр. 80-81.

42) Све наведено према: Исто, стр. 81.

43) Исто, стр. 80.

ционализовану цркву⁴⁴. Комунистичка партија постала је средство спасења и ван ње није било могуће испунити тај циљ. То су све разлози зашто се комунизам СССР-а може разумети као политичка религија.

3. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: РЕЛЕВАНТНОСТ КОНЦЕПТА ПОЛИТИЧКИХ РЕЛИГИЈА ЗА ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ

Концепт „политичка религија“ води своје порекло још од Француске револуције, када је Кристоф Виланд употребио овај израз за објашњавање индоктринације револуционарне армије. Како смо у овом раду показали, политичке религије су добиле посебно важно место у објашњавању природе тоталитарних режима XX века. На почетку XXI века се поставља питање да ли овај концепт још увек релевантан за политичке науке?

Ми сматрамо да је итекако релевантан и да истраживачи треба да посвете више пажње политичким религијама. Постоји неколико разлога зашто верујемо да је то тачно. Пре свега, истраживање тоталитаризма и даље је веома релевантан предмет проучавања политичких наука. Проматрање тоталитарних политичких система као политичких религија представља један важан угао посматрања који доприноси дубљем разумевању ових покрета. Истраживања фашизма, нацизма и лењинизма/марксизма као политичких религија доиста дају важан допринос литератури.

Поред тога, политичке религије дају посебан допринос целокупној области истраживања религије и политике. Као што је познато, ова област истраживања дуго је била занемаривана од стране истраживача. Међутим, у последње време се показује да је управо ово једна од најважнијих и најбрже растућих области истраживања унутар политичких наука.⁴⁴ Како смо показали, политичке религије су само један од приступа проучавању односа религије и политике, са специфичним методом истраживања.

Међутим, оно што је најбитније за релевантност концепта политичких религија јесте чињеница да и данас у свету постоје тоталитарни режими и да нам концепт политичке религије може помоћи у њиховом разумевању. Релевантност концепта се огледа

44) О томе сведочи и формирање посебне дисциплине посвећене овој области: политикологија религије. Видети више у: Mirosljub Jevtic, "Political Science and Religion", *Politics and Religion Journal*, Vol. 1, No. 1, No. 1, 2007, стр. 59-69. Како је политичка позадина сукоба на Блиском истоку директно везана на за политику видети у: Зоран Кинђић, „Религијски основ борбе за средиште света“, *Српска политичка мисао*, год. 22, бр. 2, 2015, стр. 215-237.

у могућности употребе истог у објашњавању тих феномена. Овде нарочито мислимо на режим у Северној Кореји, који свакако има одређене карактеристике политичке религије, са израженим култом лидера, свеобухватном употребом симбола и митова и сл. Са друге стране, предлажемо и разумевање савремених исламистичких режима као политичких религија. Из тог угла се може проматрати и творевина „Исламска држава Сирије и Леванта“. Треба додати да су истраживачи покушавали да примене концепт политичке религије и на неке друге исламистичке покрете, рецимо на Ал Каиду.⁴⁵

На самом крају истичемо још једну потенцијалну могућност за употребу концепта политичких религија, која подразумева одређену ревизију разумевања овог концепта. Питамо се да ли су политичке религије нужно везане за тоталитарне режиме или се пак могу применити на неке друге режиме? Овде нарочито мислимо на искуства комунистичких режима Источне Европе, и конкретно на југословенски комунизам. Уколико узмемо за пример југословенски комунизам у својој целости, сигурно је да тај политички систем не може бити разумеван као тоталитарни систем. Међутим, у својим „формативним годинама“ након краја Другог светског рата овај систем био је тоталитаран. Тек касније су омогућене одређене слободе и права, које су утицале на његову трансформацију према мање тоталитарном, а ближе демократском друштву. Али ми имамо разлога да верујемо да се и овај систем може разумети као политичка религија, што онда подразумева да политичке религије нису нужно везане за тоталитарне режиме *per se*. Ово питање, али и нека друга, показују да су политичке религије и даље релевантан концепт за политичку науку и да истраживачи треба да посвете своју пажњу даљим истраживањима у овој области.

ЛИТЕРАТУРА

- Екмечић Милорад, „Фашизам и религија“, у: *Други светски рат – 50 година касније*, Том 1, зборник са научног скупа, Подгорица, 1997, стр. 39-51.
- Јевтић Мирољуб, „Религијски оријентисане партије на Западном Балкану“, *Српска политичка мисао*, Год. 19, Бр. 3, 2012, стр. 261-280.
- Кинђић Зоран, „Религијски основ борбе за средиште света“, *Српска политичка мисао*, год. 22, бр. 2, 2015, стр. 215-237.

45) Видети више о томе у: Lazaros Miliopoulos, “The Revolutionary Global Islamism – Politicized of Political Religion? Applying Eric Voegelin’s Theory to the Dynamics of Political Islam”, нав. дело, стр. 126-136.

- Оршוליћ Марко, *Злодусима наспрот: религија и националсоцијализам*, Ријека, Адамић, 2006.
- Становчић Војислав, *Политичке идеје и религија 1 и 2*, Чигоја штампа, Београд, 2003.
- Ackermann Josef, *Heinrich Himmler als Ideologe*, Göttingen, Musterschmidt, 1970.
- Burleigh Michael, *The Third Reich: A New History*, New York, Hill and Wang, 2000.
- Cecil Robert, *The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology*, London, Batsford, 1972.
- Cohen Gidon, "Political Religion and British Communism", *Twentieth Century Communism*, Issue 2, 2010, стр. 197-214.
- Gentile Emilio, "Fascism, Totalitarianism and Political Religion: Definitions and Critical Reflections on Criticism of an Interpretation", *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 5, No. 3, 2004, стр. 326-375.
- Gentile Emilio, "Fascism as Political Religion", *Journal of Contemporary History*, Vol. 25, No. 2/3, 1990, стр. 229-251.
- Jevtić Miroљub, "Political Science and Religion", *Politics and Religion Journal*, Vol. 1, No. 1, 2007, стр. 59-69.
- Kula Marcin, "Communism as Religion", *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 6, No. 3, 2005, стр. 371-381.
- Laustsen Carsten B., "Studying Politics and Religion: How to Distinguish Religious Politics, Civil Religion, Political Religion, and Political Theology", *Journal of Religion in Europe*, Vol. 6, 2013, стр. 428-463.
- Maier Hans, "Political Religions and their Images: Soviet communism, Italian Fascism and German National Socialism", *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 7, No. 3, 2006, стр. 267-281.
- Miliopoulos Lazaros, "The Revolutionary Global Islamism – Politicized of Political Religion? Applying Eric Voegelin's Theory to the Dynamics of Political Islam", *Religion Compass*, Vol. 7, No. 4, 2013, стр. 126-136.
- Modernity Without Restraint, The Political Religions, The New Science of Politics; And Science, Politics and Gnosticism*, The Collected work of Eric Voegelin, Vol. 5, University of Missouri Press, USA, 2000.
- Mommsen Hans, "National Socialism as a Political Religion", in: *Totalitarianism and Political Religions, Volume II, Concepts for the comparison of dictatorships*, (eds Hans Meier, Michael Schäfer), Routledge, 2007, стр. 155-163.
- Peukert Detlev, "The Genesis of the "Final Solution" from the Spirit of Science", in: *Reevaluating the Third Reich* (eds. Thomas Childers, Jane Caplan), New York: Holmes and Maier, 1993.
- Riegel Klaus-Georg, "Marxism-Leninism as political religion", in: *Totalitarianism and Political Religions, Volume II, Concepts for the comparison of dictatorships*, (eds. Hans Meier, Michael Schäfer), Routledge, 2007, стр. 61-112.

- Rosenberg Alfred, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts: Eine Wertung der seelisch-geistige Gestaltenkämpfe unserer Zeit*, Munich, Hoheneichen, 1930.
- Shorten Richard, "The Enlightenment, Communism and Political Religion: Reflections on Misleading Trajectory", *Journal of Political Ideologies*, Vol. 8, No. 1, 2003, стр. 13-37.
- Veković Marko, "Faith Matters? How Religion Shaped American Presidential Election 2016", *Serbian Political Thought*, Vol. 17, No. 1, 2018, стр. 77-93.
- Voegelin Eric, *Die politischen Religionen*, Bermann-Fisher, Stockholm, 1939.
- Vondung Klaus, "'Religious faith' in National Socialism", in: *Totalitarianism and Political Religions, Volume II, Concepts for the comparison of dictatorships*, (eds. Hans Meier, Michael Schäfer), Routledge, 2007, стр. 5-18.

Marko Vekovic

ESSAY ON POLITICAL RELIGIONS

Resume

This paper analyses the relevance of the concept of political religions for political science. The very concept of political religions was coined in the beginning of XX century with a goal to explain the nature of totalitarian regimes founded in Europe soil. By analyzing Italian fascism, German national socialism and communism of the USSR, researches came to a conclusion that these regimes had some characteristics of religion and therefore, that they could be referred as political religions. Goal of our paper is twofold. First, by using qualitative analysis and critical approach we tend to bring this concept closer to our scientific community and second, we tend to explain why this concept is still relevant for political science at the beginning of XXI century.

Keywords: political religions, totalitarianism, fascism, national socialism, communism, sacralisation of politics

* Овај рад је примљен 1. августа 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 13. септембра 2018. године.

*Миљан Филимоновић**
Министарство одбране Републике Србије

Зоран Мирковић
Универзитет одбране

УТИЦАЈ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ НА ИЗМЕНУ БЕЗБЕДНОСНОГ АМБИЈЕНТА У ЕВРОПИ НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА**

Сажетак

Аутори заступају тезу да је у периоду између 2008. и 2010. године резултанта потреба и интереса кључних субјеката европске политике указивала на могућност изградње стабилног и функционалног безбедносног поретка на Старом континенту заснованог на консензусу великих сила и јачању улоге УН и ОЕБС у европским безбедносним процесима. Формални предлог за организацију међународне конференције у циљу договора о основама будућих односа изнео је тадашњи руски председник Медведев 2008. године, по коме је овај спољнополитички поступак Москве добио назив. Дебате о руском предлогу окончане су коначним одбијањем од стране САД 2010. године после чега је Русија започела нову фазу у својој спољној политици. Циљ овог рада је да прикаже утицај Медведевљевог иницијативе из 2008. године на померање приступа Русије од кооперативног ка антагонистичком и измену природе континенталног безбедносног поретка од раније хегемонске стабилности, до статуса нестабилне равнотеже снага у коме се данас налази.

Кључне речи: Руска Федерација, Медведевљева иницијатива, поредак, безбедност, Европа, САД, Владимир Путин

* Електронска адреса аутора: miljanfilimonovic@gmail.com

** Ставови изнети у овом тексту не представљају ставове институција у којима су аутори запослени и не проистичу из процеса радног ангажовања у њима већ искључиво представљају резултате самосталних истраживања аутора.

Савремене студије међународне политике већински заступају став да је постојећу кризу на Старом континенту узроковала политика кључних актера, Русије са једне стране, или САД, ЕУ и НАТО са друге, зависно од теоријског и идеолошког становишта истраживача. Узрок се најчешће проналази у појединачним поступцима једне од страна којима је друга испровоцирана, било да је у питању, примера ради, изградња америчког ракетног штита у Источној Европи или присаједињење Крима од стране Русије. Следствено, истраживања закључују да би другачија политика једне или друге стране довела до смиривања тензија, иако је смена републиканских и демократских администрација у САД 2008. и 2016. године показала континуитет проблема у руско-америчким односима.¹

Уколико научне студије и признају да у односима Русије и Запада постоје дубљи узроци сукоба — при чему су појединачне кризе као што је грађански рат у Украјини само облик испољавања — дубље узроке аутори проналазе у руском ауторитаризму или западном интервенционизму, као трајним и тешко променљивим одликама ових субјеката.² Дакле, савремена истраживања или тврде да је сваки дан у односима Русије и Запада једна пропуштена прилика, јер обе стране одбијају да се мењају, или тврде да нема пропуштених прилика јер су велике силе такве какве јесу, са интересима и циљевима који су инхерентни њиховом статусу и од којих неће одустати. Нема познатијих студија које заступају став да је постојала једна пропуштена прилика у односима Русије и Запада и да је један догађај „преломио” ток савремене европске политике поставивши га на садашњи колосек. Међутим, постоје снажни аргументи управо за такав закључак — да је европска политика квалитативно измењена једним догађајем. Наиме, 2008. године, руским спољнополитичким поступком који је назван Медведевљева иницијатива, односи у Европи су трајно измењени и током једне деценије клизе у све већу неизвесност и нестабилност.

1) Видети: Yury Fedorov, “Medvedev’s Initiative: A Trap for Europe?”, *Association of International Questions (AMO)*, Czech Republic, Prague, 2/2009; Isabelle François, “Whither the Medvedev Initiative on European Security?”, Institute for National Strategic Studies (INSS), Washington DC, December 2011; Samuel Layton, “Reframing European Security: Russia’s proposal for a new European Security architecture”, *International Relations*, Vol. 28(1), 2014; Bobo Lo, “Medvedev and the new European security architecture”, Center for European Reform, *Policy Brief*, July 2009; Jeffrey Mankoff, “Reforming the Euro-Atlantic Security Architecture: An Opportunity for U.S. Leadership”, *Washington Quarterly*, April 2010.

2) Видети, John J. Mearsheimer, “Why the Ukraine Crisis Is the West’s Fault”, *Foreign Affairs*, Sept/Oct 2014, Vol 93, Issue 5; Stephen Sestanovich, “How the West Has Won”, *Foreign Affairs*, Nov/Dec 2014, Vol 93, Issue 6; Michael McFaul, “Moscow’s Choice”, *Foreign Affairs*, Nov/Dec 2014, Vol. 93, Issue 6; John J. Mearsheimer, “Mearsheimer Replies”, *Foreign Affairs*, Nov/Dec 2014, Vol 93, Issue 6.

Циљ овог рада је да прикаже утицај Медведевљевог иницијативе, као спољнополитичког поступка Руске Федерације, на измену природе безбедносног амбијента у Европи. Ова иницијатива, као покушај Русије да у својству велике силе учествује у формирању безбедносног поретка у Европи, сусрела се са противљењем политичких елита држава и међународних организација Запада који тај статус Русији нису признали. После неуспеха иницијативе Москва је, променивши политику, утицала на измену природе постојећег безбедносног поретка у Европи од раније хегемонске стабилности, до статуса нестабилне равнотеже снага у коме се данас налази.

1. ПРЕЛОМНИ ЗНАЧАЈ МЕДВЕДЕВЉЕВОГ ИНИЦИЈАТИВЕ

Тадашњи председник Руске Федерације Димитри Медведев (*Dmitry Medvedev/Дмитриј Медвѣдев*), на скуповима у Берлину и Евиану током 2008. године, предложио је „нову архитектуру европске безбедности”, као руски концепт новог политичког поретка у Европи, или још општије – руску визију Европе.³ Предлог је, у најширем смислу, подразумевао политичку равноправност САД, ЕУ и Русије и координацију поступака у управљању политичким процесима у Европи. Тзв. трипартитни (трочлани) поредак са наведена три центра моћи, требало је по духу руског предлога да замени тзв. натоцентричну концепцију коју је заступао Запад покушавајући да НАТО савез постави за централну институцију европске безбедности. Руски концепт новог безбедносног поретка у Европи, како је приказан 2008. године, има три основне димензије: 1) првенствено то је руска визија будућности политичких односа у Европи; 2) то је одређење националних интереса и постављање спољнополитичке стратегије Русије у Европи; 3) то је дипломатски предлог упућен државама које су по географском положају и спољнополитичким интересима везане за европски континент, а простиру се у „политичком простору” од „Ванкувера до Владивостока”.⁴

За разумевање значаја Медведевљевог иницијативе пре свега потребно је напоменути да она, слично Монроовој доктрини САД, носи име по државнику који је представио јавности али је она ау-

3) Видети: Миљан Филимоновић, „Медведевљево иницијатива и улога Србије у ‘новој архитектури европске безбедности’”, *Ревизија за безбедност*, бр. 2/2010, Центар за безбедносне студије, Београд 2010.

4) Наведено одређење је из докторске дисертације аутора Миљана Филимоновића „Концепт новог европског безбедносног поретка у спољној политици Русије на почетку 21. века”. Видети: http://uvidok.rcub.bg.ac.rs/handle/123456789/1/discover?field=author&filtertype=author&filter_relational_operator=equals&filter=Filimonovi%C4%87%2C+Miljan+M.,27/06/2018.

тентичан резултат дуготрајног процеса идејног и концептуалног утемељења руске спољне политике после 2000. године због чега се њено ауторство не може приписати тадашњем председнику Русије. По својој природи у питању је целовита замисао уређења политичких односа у Европи која се по претензијама може упоредити само са идејом „новог светског поретка”, америчког председника Џорџа Буша Старијег (*George Herbert Walker Bush*), изнетом на завршетку Хладног рата. Медведевљева иницијатива представља проактивни наступ Москве у европској политици и изношење „позитивне визије” безбедносног поретка. Међутим, у томе се не исцрпљује њен значај. Сам поступак представљања иницијативе, одговори европских државника и коначна одлука Запада, симболично осликавају политички процес читавог постхладноратовског периода. Историја ове иницијативе је историја послехладноратовског периода у малом, посматрано из угла међудржавних односа у Европи.⁵

Кратку експонираност иницијативе пратило је неразумевање Русије и Запада у вези њене праве намене и циља, међусобне оптужбе за неискреност у односима, кршење међународног права и постојећих уговора и агресивно понашање према мањим државама. Академска заједница у томе није дала задовољавајући допринос, као што то уосталом није био случај ни у једном међународном проблему после 2003. године и тзв. Другог ирачког рата после кога је званична наука углавном следила политику, са улогом рационализације и апологије.

Један допринос, вредан пажње, понудио је Димитри Трењин (*Dmitri Trenin*), разјашњавајући академској заједници да сфера интереса и сфера утицаја терминолошки и појмовно нису идентични и да се суштина понуђене руске идеје управо налази у међупростору наведених појмова.⁶ Не поседујући никакав утицај на политички процес у САД, Трењин је покушао да објасни ову разлику, вероватно сматрајући да не треба одбацити предлог тако значајног

5) Начелну сагласност о потреби преговора о будућности политичких односа у Европи дали су тадашњи немачки министар спољних послова Франк Валтер Штајнмајер (*Frank-Walter Steinmaier*) и немачки дипломата Волфганг Ишингер (*Wolfgang Ischinger*), као и Хавијер Солана (*Javier Solana*). Званични негативни став Запада о предлогу формулисала је ондашња државна секретарка САД Хилари Клинтон (*Hillary Clinton*). Hillary R. Clinton, “Remarks on the Future of European Security”, L’Ecole Militaire, Paris, France, January 29, 2010, *U.S. Department of State*, Internet, <http://www.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2010/01/136273.htm>, 30/01/2016. Мишљење о руском предлогу, пре Хилари Клинтон, изнео је Збигњев Бжежински (*Zbigniew Brzezinski*), обухвативши и друга питања од значаја за НАТО савез и улогу Русије у савременим безбедносним процесима у Европи. Видети: Zbigniew Brzezinski, “An Agenda for NATO”, *Foreign Affairs*, Sep/Oct 2009, Vol 88, Issue 5.

6) Dmitri Trenin, “Russia’s Spheres of Interest, not Influence”, *The Washington Quarterly*, Center for Strategic and International Studies, Washington, 2009.

субјекта, претходно га не разумевши и размотривши у потпуности. Његов непримећени допринос био је у томе што је објаснио да Москва не тражи сферу утицаја у постсовјетским државама, како је схваћено на Западу, него их означава као сферу интереса да не би постале сфером утицаја других великих сила. Наизглед мала разлика, али је у дипломатском дискурсу она огромна, заправо довољна да се у њу смести читав политички и безбедносни поредак Европе. Да је којим случајем, са овом разликом на уму, постигнут споразум САД и Русије о међусобним односима у Источној Европи, цела Европа би данас искусила позитивне последице стабилизације политичких прилика.

Аргумент Запада да Русија, шта год писало у њеним државним документима, тежи да поврати пређашњи утицај у постсовјетском простору, разумљив је и није постављен без основе у реалности. Међутим, пошто је 2008. године постојала већа шанса да Украјина и Грузија уђу у НАТО него да се врате под окриље Русије, руска позиција била је тако и одмерена. Москви је у том тренутку било важније да ове државе остану ван НАТО савеза, па и по цену да Русија смањи своје претензије према њима. То данас, очигледно, више није случај, што говори у прилог чињеници да је историјска прилика пропуштена.

Међутим, аргументи о значају Медведевљеве иницијативе, ма колико утемељени, не објашњавају зашто је она била преломни догађај. Одговор на питање зашто се ток догађаја променио после Медведевљеве иницијативе налази се у посебности политичког тренутка у Европи 2008. године, односно у пресеку вектора потреба и интереса главних субјеката европске политике.

Наиме, 2008. године Русија је имала девету узастопну годину привредног раста, који је посебно био висок после 2003. године и пораста цене нафте на светском тржишту.⁷ Такав развој догађаја извесно је утицао на пораст самопоуздања и донео смелост руским државницима да се ставе у улогу ствараоца новог безбедносног поретка у Европи. Поред тога, до 2008. године, стрпљење Русије према политици Запада било је на измаку о чему је сведочио Путин (*Vladimir Putin*), сада већ историјски, наступ на конференцији у Минхену 2007. године када је западну политику оквалификовао као отворено непријатељску.⁸ У наредних годину дана после гово-

7) Andrew C. Kuchins, "Russia 2020 Strategic Goals and the Role of International Integration", *Center for Strategic and International Studies*, Washington, 2008, стр. 1.

8) Vladimir Putin, "Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy", Munich, February 10, 2007, Internet, http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2007/02/10/0138_type82912type82914type82917type84779_118123_27/01/2015. Исте аргументе, непосредно после Путиновог говора али у нешто блажем виду, објавио

ра, до представљања Медведевљеве иницијативе, тај осећај је само додатно кулминирао.

Са друге стране, до времена изношења иницијативе у САД су се већ одиграли догађаји (слом система хипотекарних кредита 2007. године) који ће домино ефектом узроковати светску економску кризу. Економистима је већ било видљиво да руска економија неће наставити раст по истој стопи, ако ће уопште и расти услед дејства надолazeће кризе (што се потврдило већ 2009. године). Русија је, дакле, 2008. године услед пораста моћи била довољно самоуверена да изрази свој став, али је имала довољно сумњи у будућност. Москви је, према томе, била неопходна релативно брза стабилизација односа у Европи како би била у стању да се супротстави надолazeћим проблемима.

Са друге стране, у политици Запада, 2008. година је означила крај успеха политике ширења НАТО савеза на исток. Противљењем Немачке и Француске да савез одобри тзв. Акциони план за чланство Украјине и Грузије, НАТО је трајно заустављен на истоку. Најпре 1999, па онда 2004. године изведена су два снажна таласа ширења овог савеза на територију бившег Варшавског пакта и територију бившег СССР-а, када је изгледало извесно да ће осим Русије, све државе Источне Европе без изузетка ући у НАТО. Заустављање ширења НАТО из 2008. године праћено је и одустајањем ЕУ од пројекта „Набуко” којим је Европа требало да се у значајној мери ослободи енергетске зависности од Русије. И један и други неуспех били су узроковани неслогом западних држава и контрамерама Русије, како у војностратешкој сфери, тако и у сфери енергетског снабдевања. У том смислу, 2008. година је на извештан начин за Запад означила пат позицију према Русији па је и вектор западних интереса, као и руских, указивао на потребу за преговорима. На то је вероватно Москва и рачунала приликом доношења одлуке о представљању Медведевљеве иницијативе. Уместо тога, Запад је постојећи застој схватио не као историјски максимум него као привремени застој у експлоатацији хладноратовског успеха.

Занимљиво је да чак ни током 2017. године, у јеку оптужби на рачун Русије за вршење недозвољеног утицаја на политички процес у државама Запада, па и у САД, ни у једном тренутку није озбиљније постављено питање како је дошло до ситуације да Русија, која се бори са тешким економским стањем услед међународних санкција, поседује такав утицај у међународним односима и

је руски министар спољних послова Сергеј Лавров (*Sergei Lavrov*) у часопису Русија у глобалним пословима. Видети: Sergei Lavrov, "The Present and the Future of Global Politics – A View from Moscow", *Russia in Global Affairs*, Vol. 5, No. 2, April–June, 2007.

то не на било које државе, него на велике силе у пуном смислу те речи. И још важније, зашто је и у ком тренутку Москва одлучила да моћ испољава у смеру антагонизације економски најразвијенијих држава света, на тако директан и провокативан начин, уместо да сарађује у циљу стварања услова за економски развој. Медведевљева иницијатива није довољно добро „прочитана”, а самим тим ни читава постхладноратовска политика Русије није схваћена у својим основама.

2. ПРИСТУП РУСИЈЕ – „ПРОМЕНА ПРАВИЛА ИГРЕ ИЛИ ИГРА БЕЗ ПРАВИЛА”

Одбијање Запада на челу са САД да озбиљније преговара о руском предлогу и одустане од натоцентричне концепције, до почетка 2010. године, означило је нову фазу у развоју политичких односа у Европи. До 2008. године, САД као најмоћнија држава света и савези под њеним вођством били су једини субјект који је себи могао доделити право да „трансцендира” правила међународног права у име сопствених схватања моралних критеријума и вредности како је најочигледније учињено 1999. године нападом на СРЈ. Предвиђајући, доста раније, такво стање пуне доминације САД познати амерички новинар Чарлс Краутхамер (*Charles Krauthammer*) је сковао термин „униполарни моменат” који је наступио завршетком Хладног рата.⁹ У налету самопоуздања после почетних успеха започета је и својеврсна кодификација „моралних” схватања права у виду доктрине хуманитарног интервенционизма и сличних идеја.¹⁰

После одбацивања Медведевљеве иницијативе, Русија је себи доделила иста „права” што је пресудно утицало на измену европског безбедносног амбијента. Речју, до тог тренутка, иако су одређене државе имале притужбе на западна схватања вредности и мерила, ипак је постојала одређена извесност у међународним односима јер је критеријум просуђивања барем био познат. Простим утврђивањем става Вашингтона о одређеном међународном проблему могла се проценити тзв. општа политичка клима којој су се државе потом, мање или више, прилагођавале. Променом приступа Русије, европске државе су се суочиле са неразговорнијом динамиком међународне политике, а често и са сасвим супротним ставовима Москве и Вашингтона којима су се морале прилагођавати. У својеврсним

9) Видети Charles Krauthammer, “The Unipolar Moment”, *Foreign Affairs*, Issue – *America and the World*, 1990.

10) О улози НАТО интервенције 1999. године у обликовању савремених глобалних процеса видети: Радмила Накарада, Мирослав Печујлић, „НАТО интервенција – нова фаза глобализације”, *Нова Српска Политичка Мисао*, Београд, 2000.

„маказамата” хладноратовског типа, европске државе, политички зависне од Вашингтона, а енергетски од Москве, често су се колебале у извршавању својих преузетих па чак и савезничких обавеза, као што су обавезе чланства у НАТО. Притом, на овај начин се може говорити о великим европским државама као што су Немачка и Француска, које нису у свакој ситуацији следиле „линију” САД као водеће државе савеза, док је у мањим државама ситуација повремено попримала и знатно оштрије контуре и изазивала унутрашњу поларизацију условно речено проамеричких и проруских снага.

Важно је напоменути да отварање нове фазе у европској политици није била првобитна стратегија Москве. После одбијања Медведевљеве иницијативе промена спољне политике је схваћена као нужност условљена одбијањем Запада да са Русијом преговара о будућности Европе. Свесним искључивањем Русије из европске политике, одбијањем политичких предлога Кремља, ширењем НАТО савеза на исток упркос руским приговорима, постављањем компоненти америчког антиракетног штита у Источној Европи и другим поступцима, Запад, по мишљењу Москве, није оставио Русији ниједну алтернативу осим да се сопственим снагама избори за жељени статус. Москва, дакле, није својевољно тежила да преузме ствари у своје руке. Идеалтипски посматрано, учључивање Русије у „концерт великих сила Европе”, што је била првобитна замисао, била би повољнија могућност јер би Москва са мање времена и средстава остваривала већи политички утицај и омогућила заштиту сопствених интереса.

За оцену Медведевљеве иницијативе веома је значајан и начин на који је Москва представила међународној јавности. У то време више индикатора је указивало да је у питању последњи у низу спољнополитичких поступака Русије у коме се апелује на вољу и свест друге стране — у име стабилности Европе и заједничких интереса — пре него што Русија самостално преузме улогу коју је пројектовала. Наиме, између два говора којима је Медведев представио иницијативу Русија је војно интервенисала у Грузији (август 2008) и спречила режим Михаила Сакашвилија (*Mikheil Saakashvili*) да стави под контролу Абхазију и Јужну Осетију. После интервенције, Медведев је рекао да ће такво поступање бити образац понашања Русије у сличним ситуацијама у будућности што у том тренутку није схваћено довољно озбиљно и са свим могућим последицама по европску безбедност. Русија је у то време јасно указивала на међународним скуповима, да она *de facto* јесте један од кључних актера европске политике и да тај статус не зависи од признања Запада али га она ипак тражи јер би на тај начин

био могућ много конструктивнији приступ Русије.

Осим што је Медведевљева иницијатива назначила крај руског стрпљења, посебну пажњу заслужују перспективе отворене овим предлогом. По изразу појединих савремених истраживача Москва је Медведевљевој иницијативи поставила као ултиматум садржаја – „или нова правила игре или игра без правила”.¹¹ Пошто су послехладноратовска „правила игре” била неповољна по Русију, а Запад је одбио да по Медведевљевом предлогу преговара о новим, Москва не само да је назначила да више неће поштовати „стара правила” него да више уопште неће ни бити правила у надметању у оквиру европског безбедносног амбијента. Слично начину на који је Запад поступао после краја Хладног рата, константа ће бити остваривање руских интереса, а начини њиховог остварења и колатерална штета у виду кршења правила међународног права и правила добре праксе у односима међу државама биће прихватљиви. Запрепашћење Запада присаједињењем Крима Русији очигледан је резултат недовољно подробног „читања” Медведевљеве иницијативе.

Москва је, разуме се, изгубила део политичког кредибилитета оваквом променом приступа с обзиром да је у првој деценији 21. века политички знатно капитализовала на кршењу међународног права од стране Запада при чему је настојала – и у великој мери успевала – да се легитимише као заштитник међународног права и посебно као бранилац улоге и значаја УН.¹² Делимични губитак политичког кредибилитета, Москва је, међутим, компензовала аргументацијом о сразмерности одговора, односно чињеницом да је сваки поступак који је предузела према мањим суседним државама или другде у свету пре свега изазван политиком САД и Запада, а онда је и руски одговор, ако и на ивици међународног права, ипак био сразмеран учињеној провокацији и штети. Русија ни у једном тренутку није изгубила статус актера са „разумним и реалистичним” политичким циљевима што се до 2017. године не оспорава Кремљу упркос појединим настојањима да се руска спољна политика прикаже као ирационална и необузвано амбициозна. На проблем погрешне перцепције руске спољне политике, амерички реалистички теоретичар Џон Миршајмер (*John J. Mearsheimer*)

11) Наведени израз је познат и коришћен у наступима различитих истраживача на међународним научним конференцијама, али се не приписује ниједном појединачном аутору.

12) О урушавању кредибилитета савремених међународних институција видети ближе у: Бранислав Ђорђевић, Владимир Трапара, „Инструментализација међународних институција у успостављању новог светског поретка”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Број 1/2017, Београд 2017, стр. 29-55.

покушао је да упозори академску јавност у поменутом чланку у часопису Спољни послови (*Foreign Affairs*) у дебати са Мајклом Мекфолом (*Michael McFaul*) и Стивенем Шестановичем (*Stephen Sestanovich*) који су представљали гледишта тадашњег владајућег естаблишмента Демократске партије. Ова дебата је веома индикативна за утврђивање тзв. стања дисциплине, односно међународних односа као науке, с обзиром да показује да се дисонантни гласови не трпе и да једна теза супротна званичној политици бива оспоравана пре него што постане позната.¹³

3. ЕЛЕМЕНТИ ОТПОРА И ПРОВОКАЦИЈЕ У СПОЉНОЈ ПОЛИТИЦИ РУСИЈЕ

Скоро сваки спољнополитички поступак Русије после одбијања Медведевљеве иницијативе, осим реализације самог циља, садржао је и елемент провокације, односно имплицитне поруке да је наведени поступак одговор на политику Запада и на одбијање Запада да Русију укључи у европске безбедносне процесе. Руском војном интервенцијом у Грузији 2008. године чланство Грузије у НАТО стављено је ван распореда. Учешћем Русије у грађанском рату у Украјини, мање или више отворено, замрзавањем овог сукоба и присаједињењем отцепљеног Крима Русији, интеграција Украјине у НАТО је заустављена. Најпосле, образлагање војне интервенције Русије у Сирији 2015. године, поред правних аргумената, садржало је и позив на улогу Запада су дестабилизацији земље и избијању грађанског рата, почевши од 2011. године, а онда и позив на инвазију Ирака 2003. године којом је трајно дестабилизован Блиски исток. Додатни елемент провокације био је приказ моћи и способности руске војске које су превазилазиле очекивања западних стратега и аналитичара.

Међутим, војне интервенције у страним државама не исцрпљују руски инструментаријум у постављању спољне политике на нови колосек после Медведевљеве иницијативе. У том смислу неки други поступци Русије индикативнији су за приказ одлучности Москве и утврђивање елемента провокације. У септембру 2014. године, руска безбедносна служба ФСБ ухапсила је Естона Ковера (*Eston Kohver*) из Унутрашње безбедносне службе Естоније под оптужбом за шпијунажу. Услед међусобних оптужби

13) Садржај расправе је детаљније анализиран у поменутој докторској дисертацији аутора текста. Видети претходно наведене текстове: John J. Mearsheimer, "Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault", нав. дело; Stephen Sestanovich, "How the West Has Won", нав. дело; Michael McFaul, "Moscow's Choice", нав. дело; John J. Mearsheimer, "Mearsheimer Replies", нав. дело.

Русије и Естоније у вези места хапшења, није разјашњено да ли је Ковер ухапшен на територији Русије како тврди Москва, или је по естонској верзији догађаја отет са територије Естоније. После пресуде на 15 година затвора због шпијунаже изречене од стране руског суда, Ковер је за отприлике годину дана (септембар 2015) размењен за Алексеја Дресена (*Aleksei Dresen*), такође припадника естонске унутрашње безбедносне службе, који је у Естонији оптужен за издају у корист Русије. Реакције званичника ЕУ на наведена дешавања показују подршку Естонији као чланици ЕУ, али и одређени степен изненађења и неверице понашањем Русије у конкретном случају.

Оптужбе на рачун Русије за сајбер нападе на мање суседне државе је практично немогуће побројати и пописати што је временом резултирало усвајањем нових доктрина и стратегија НАТО у области сајбер одбране превасходно у светлу тзв. руске претње. До 2017. године, Русија је оптужена за вршење недозвољеног утицаја на ток председничких избора у САД, управо методима сајбер ратовања којима је, по оптужбама, одсудно утицала на победу Доналда Трампа (*Donald Trump*). Прави опсег руског ангажовања у овој области је, разуме се, немогуће прецизније проценити, али то није ни неопходно. Постојећа сазнања довољно указују на висок степен „испровоцираности” Запада, односно специфичну перцепцију претње коју Русија представља у овој области а која се може мерити само са хладноратовским страхом од СССР.

Осим сајбер ратовања, као нове врсте безбедносних претњи, Русија је оптужена и за „класични” вид утицаја на политички и изборни процес САД, путем тајних контаката припадника тима Доналда Трампа са амбасадором Русије у Вашингтону, руским бизнисменима и другим лицима повезаним са руским властима. Од сличног утицаја Русије страховало се у Француској у којој је опозициони лидер и председнички кандидат Марин Ле Пен (*Marine Le Pen*) оптужена за блиске везе са Кремљом. Русија је оптуживана за финансирање медијских кампања и пропаганде у европским државама са циљем вршења утицаја на политички процес у овим државама у свом интересу. Такође, у медијима су помињане неразјашњене везе руских олигарха, блиских властима, са појединим европским бирократама, високим функционерима ЕУ. Финансирање политичких странака у европским државама довело је до хипотеза о постојању „Путинове пете колоне” у Европи.¹⁴

У протеклих неколико година, представе о утицају Русије и Владимира Путина лично, доспеле су скоро до нивоа теорије за-

14) За илустративни приказ западне перцепције Путиновог утицаја на политички процес у

вере, због чега је председник САД Доналд Трамп кампању медија и политичких противника против њега, у којој тајна веза са Путиновим режимом заузима централно место, назвао највећим до сада виђеним „ловом на вештице”. По запажањима савремених теоретичара културе, Холивуд је као центар филмске продукције временом показивао све уравнотеженији и изнијансиранији однос према стварности и ликовима у уметничким остварењима, у коме се скоро брисала граница позитиваца и негативаца, док су, парадоксално, амерички медији показивали све већу склоност ка ранијој холивудској традицији црно-белог сликања стварности, у чему је Владимир Путин имао резервисано нарочито место.

Поред наведеног, регистровано је небројено случајева кршења међународних поморских и ваздухопловних ограничења и правила од стране оружаних снага Руске Федерације, неовлашћеног уласка у туђи ваздушни простор и територијалне воде, непосредни сусрети са страним бродовима и ваздухопловима и слично. Истовремено са овим поступцима, који су сами по себи облик провокације, власти у Русији су законом забраниле неке од најсавременијих тековина западног политичког либерализма и неформално се ставиле на чело међународних конзервативних снага у борби против савремених схватања људских права. Према досадашњем искуству, овај вид „непослушности” и одбацивања вредности западног либерализма, у перцепцији западних политичких елита схвата се као већи преступ и провокација чак и од повреде ваздушног простора и територијалних вода. Док су поједине политичке дилеме и резерве мањих држава у прошлости наилазиле на делимично разумевање од стране Запада, директно одбацивање западних вредности било је апсолутно неприхватљиво за западне политичке елите и често на одређени начин и кажњавано. У том контексту, може се разумети какву провокацију представља само постојање Русије као најмноогољудније, а конзервативне европске државе, а камоли позив конзервативним снагама у Европи да иступе у одбрани традиционалних патријархалних вредности.

На глобалном нивоу, Русија је била једно од тежишта окупљања држава „антихегемонског опредељења”, у форматима Шангајске организације за сарадњу, БРИК, Пут свиле – економски појас, Евроазијске економске уније, Организације уговора о колективној безбедности и другим организацијама и форумима који за циљ имају економску сарадњу ослобођену утицаја САД, а често и против интереса Вашингтона. Заједно са Кином, Русија скоро

европским државама видети: Heather A. Conley, “Putin’s Europe, Global Forecast 2016”, *Center for Strategic and International Studies*, Washington, 2015.

две деценије неуморно оспорава основе међународног економског поретка, који је заснован на централној улози долара и америчке економије и, по ставу критичара, захтева реконфигурацију и заснивање на новим, стабилнијим основама, прикладним постојећим околностима.¹⁵

Једном речју, Русија је настојала, а често и успевала, да на сваком кораку отежа реализацију спољнополитичких циљева САД, а онда и да у одређеној мери сузбије амерички утицај у Источној Европи и на Блиском Истоку.

4. РЕВИЗИОНИЗАМ РУСИЈЕ И СТАБИЛНОСТ ЕВРОПЕ

Русија је својим поступцима, политичким, економским и војним – у договору са другим државама или самоиницијативно – обезбедила место за столем у процесу решавања најзначајнијих безбедносних проблема у Европи. Организациони принцип преговора у процесу решавања неколико најзначајнијих криза у Европи и Блиском истоку био је управо принцип који је Медведев предлагао. Примера ради, на самиту у Минску у фебруару 2015. године примирје су потписали Русија, Украјина, Доњецк и Луганск, а присуствовали су немачки канцелар Ангела Меркел (*Angela Merkel*) и председници Француске, Украјине и Русије. Дакле, осим страна у сукобу, присутни су били највиши представници Русије, Немачке и Француске.

Други пример је рад Међународне групе за подршку Сирији којом су председавали САД и Русија при чему су координисали рад у УН приликом усвајања резолуције о Сирији СБ УН 2254 из децембра 2015. године. Од тог тренутка до данас Русија је кључни међународни актер у овој држави. Такође, оружани сукоб Јерменије и Азербејџана у Нагорно Карабаху, заустављен је потписивањем примирја у Москви 5. априла 2016. иза затворених врата, у присуству страна у сукобу и највиших званичника Русије. У сваком од наведених спорова, Русија је обезбедила да осим страна у сукобу присуствује само најужи круг заинтересованих страна и ниједна од држава за коју Москва не мисли да би требало да присуствује. Имајући на уму све речено, не би било неосновано заступање става да Москва данас има више утицаја у европским безбедносним процесима него у било ком тренутку после краја Хладног рата.

15) О прожимању политичко-безбедносне и економске димензије савремених међународних односа видети: Младен Лишанин, „Економија и политика у међународној теорији: реалистичка перспектива”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, број 4/2016, Београд, 2016, стр. 121-134.

По духу Медведевљеве иницијативе, и шире, савремене руске спољне политике, Русија је један од центара европске политике. На крају, стање је исто као што би било у случају да је Медведевљева иницијатива озбиљније размотрена и у одређеном, међусобно одговарајућем облику, усвојена. Русија је данас један од кључних актера европске политике, али до тог статуса није дошла пријемом у концерт великих сила него њеним јачањем и самосталним поступцима, често са елементима насиља и провокације. Управо у тој чињеници стоји објашњење утицаја руске спољне политике на измену безбедносног амбијента у Европи. Наиме, постоји значајна разлика у моментуму, у правима и обавезама којима би Русија располагала у једном или другом случају.

Да је Русија, којим случајем, по сценарију Медведевљеве иницијативе или неком сличном, преговорима била укључена у европске безбедносне процесе са статусом актера равног САД или ЕУ, њена морална права и обавезе биле би сасвим другачије од ситуације у којима је она наведени статус изборила сама, чак уз противљење САД и ЕУ. У другом случају, заправо, Москва нема никакве моралне и политичке обавезе према другим субјектима. Најпосле, као резултат снажне антируске пропаганде почевши од грађанског рата у Украјини 2014. године и низа оптужби на рачун њеног односа према суседима, практично не постоји поступак који Москва може предузети према мањим државама а да за њега већ није оптужена и осуђена у јавном мњењу западних држава. Речју, Русија ниједним поступком не може покварити слику о себи. Такво стање, у коме је најмногљуднија, највећа и војно најјача европска држава расположена ревизионистички, одрешена било каквих политичких ограничења и обавеза према другим субјектима, нужно води у нестабилност иако то по себи вероватно није циљ Русије.

Поред тога, криза идентитета НАТО савеза после краја Хладног рата и криза ЕУ појачана изласком Велике Британије, додано доприносе сложености савремених политичких и безбедносних процеса у Европи. Одлучност Русије са једне стране, наилази на дезоријентисаност кључних политичких, економских и безбедносних институција Запада. Руска политика после одбијања Медведевљеве иницијативе променила је природу европског безбедносног амбијента и увела га у „предвестфалско стање” – стање пре оснивања система држава, у коме линије поделе у Европи данас исцртава и државоцентрични национализам, али и интернационализам, сепаратизам, регионализам, религија, идеологија и други чиниоци.

На овом месту је потребно напоменути да се одбијање Медведевљеве иницијативе од стране Запада не може сматрати једи-

ним, па чак можда ни најважнијим узроком погоршања међусобних односа и измене безбедносног амбијента у Европи. Као руски спољнополитички поступак, она је само један од узрока, свакако мањег значаја од ширења НАТО или изградње америчког антиракетног штита у Источној Европи. Међутим, због свеобухватности руског предлога, као и због времена његовог представљања, ова иницијатива садржи друге проблеме и на изванредан начин, како је речено, у себи сублимира читаву динамику послехладноратовског периода. Из тога произилази њен значај и одсудни утицај њеног одбијања на даљи ток дешавања у европском безбедносном поретку.

Посматрано из данашње перспективе, погрешно је било не укључити Русију у европске безбедносне процесе као конструктивног актера, али време за решавање тог проблема је прошло. Једнако би у будућности било погрешно покушавати стабилизацију европских региона ван ЕУ (нпр. Балкана) стављањем у изглед „европске перспективе” јер у светлу *Brexit*-а, дужничке кризе Грчке и других дешавања то изгледа недовољно уверљиво. Заправо, често помињање европске перспективе од стране европских званичника, као и од стране званичника мањих држава, често изгледа као ауто-сугестија или, у нешто циничнијем тумачењу, као куповина времена док на распоред не дође нека привлачнија концепција везивања држава за ЕУ која ће омогућити стабилност. Међутим, с обзиром да на сцени европских безбедносних процеса постоје различити и дисонантни гласови, нереално је очекивати да једна организација, притом чак и војно најслабија као што је ЕУ, може самостално стабилизovati Стари континент. Нарочито у случају да било који од других кључних субјеката, САД и Русија, настоји да га у мањој или већој мери дестабилизује у складу са сопственим интересима. Руска спољна политика јесте делом заслужна што је безбедносни амбијент у Европи нестабилнији, али је заслужна и зато што мање државе имају нешто већу самосталност и слободу избора.

Очигледно је да се политичка ситуација на континенту може стабилизovati само уз учешће свих кључних субјеката, што изнова враћа на преговоре о будућности европских безбедносних процеса, на 2008. годину и Медведевљеву иницијативу. То је још један од показатеља да је, политички посматрано, Медведевљева иницијатива и период 2008–2010. године током кога је она предложена и одбијена, иако широј јавности непознат догађај, заправо преломна тачка савремене европске политичке историје којим је она стављена на колосек нестабилности. И потребна је слична иницијатива једне од страна, да ли опет Русије или Вашингтона и Брисела, да се на сличан начин како је предложено 2008. године организова-

но преговара о будућности европске безбедности и успостављању поретка трајне стабилности заснованом на усклађивању интереса великих сила и поштовању међународног права у међудржавним односима. Тек у таквим околностима било би могуће понудити тзв. европским регионима ван ЕУ, кредибилне аргументе о европској перспективи који би могли послужити као основ за стабилизацију и унапређење сарадње.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић Бранислав, Трапара Владимир, „Инструментализација међународних институција у успостављању новог светског поретка”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, број 1/2017, Београд, 2017, стр. 29-55.
- Лишанин Младен, „Економија и политика у међународној теорији: реалистичка перспектива”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, број 4/2016, Београд, 2016, стр. 121-134.
- Накарада Радмила, Печујлић Мирослав, „НАТО интервенција – нова фаза глобализације”, *Нова Српска Политичка Мисао*, Београд 2000.
- Филимоновић Миљан, „Концепт новог европског безбедносног поретка у спољној политици Русије на почетку 21. века”, Internet, http://uvidok.rcub.bg.ac.rs/handle/123456789/1/discover?field=author&filtertype=author&filter_relational_operator=equals&filter=Filimonovi%C4%87%2C+Miljan+M., 27/06/2018.
- Филимоновић Миљан, „Медведевљева иницијатива и улога Србије у ‘новој архитектури европске безбедности’”, *Ревизија за безбедност*, бр. 2/2010, Центар за безбедносне студије, Београд, 2010.
- Brzezinski Zbigniew, “An Agenda for NATO”, *Foreign Affairs*, Sep/Oct 2009, Vol 88, Issue 5.
- Clinton Hillary R., “Remarks on the Future of European Security”, L’Ecole Militaire, Paris, France, January 29, 2010, *U.S. Department of State*, Internet, <http://www.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2010/01/1136273.htm>, 30/01/2016.
- Conley Heather A., “Putin’s Europe, Global Forecast 2016”, *Center for Strategic and International Studies*, Washington, 2015.
- Fedorov Yury, “Medvedev’s Initiative: A Trap for Europe?”, *Association of International Questions (AMO)*, Czech Republic, Prague 2/2009.
- François Isabelle, “Whither the Medvedev Initiative on European Security?”, *Institute for National Strategic Studies (INSS)*, Washington DC, December 2011.
- Krauthammer Charles, “The Unipolar Moment”, *Foreign Affairs*, Issue – *America and the World*, 1990.
- Kuchins Andrew C., “Russia 2020 Strategic Goals and the Role of International

- Integration”, *Center for Strategic and International Studies*, Washington, 2008.
- Lavrov Sergei, “The Present and the Future of Global Politics – A View from Moscow”, *Russia in Global Affairs*, Vol. 5, No. 2, April-June, 2007.
- Layton Samuel, “Reframing European Security: Russia’s proposal for a new European Security architecture”, *International Relations*, Vol. 28(I), 2014, стр. 25-45.
- Lo Bobo, “Medvedev and the new European security architecture”, *Policy Brief*, Center for European Reform, July 2009.
- Mankoff Jeffrey, “Reforming the Euro-Atlantic Security Architecture: An Opportunity for U.S. Leadership”, *Washington Quarterly*, April 2010.
- McFaul Michael, “Moscow’s Choice”, *Foreign Affairs*, Nov/Dec 2014, Vol. 93, Issue 6.
- Mearsheimer John J., “Mearsheimer Replies”, *Foreign Affairs*, Nov/Dec 2014, Vol. 93, Issue 6.
- Mearsheimer John J., “Why the Ukraine Crisis Is the West’s Fault”, *Foreign Affairs*, Sept/Oct 2014, Vol 93, Issue 5.
- Putin Vladimir “Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy”, Munich, February 10, 2007, Internet, http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2007/02/10/0138_type82912type82914type82917type84779_118123_27/01/2015.
- Sestanovich Stephen, “How the West Has Won”, *Foreign Affairs*, Nov/Dec 2014, Vol 93, Issue 6.
- Trenin Dmitri, “Russia’s Spheres of Interest, not Influence”, *The Washington Quarterly*, October 2009, Center for Strategic and International Studies, Washington 2009, стр. 3-22.

Miljan Filimonovic, Zoran Mirkovic

IMPACT OF FOREIGN POLICY OF THE RUSSIAN FEDERATION ON EUROPEAN SECURITY AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Resume

Authors argue that in period between 2008 and 2010 there was an opportunity to create a stable European security and political order based on consensus of the key political actors that could have resulted in strengthening of the UN and OSCE role in European political affairs. Interests of the key actors all went down to the same direction, pointing that there is a need for stability and negotiations about political future of the European continent. The opportunity was recognised by former

Russian president Dmitry Medvedev who proposed organizing the conference on establishing a “new European security architecture”. After rejection of the Russian proposal by the USA, Moscow started implementing its own strategy of establishing new political order in Europe with the single goal of promoting its own interests. Being rejected by the West, Russia considered itself no longer morally obligated by the needs and interests of the other actors of European politics. Anti-Russian campaign in the West contributed to the sentiment of frustration in Russia. The same was with economic sanctions that were introduced in later period. One of the consequences of the Moscow’s new foreign policy approach was a number of breaches of international law as well as a number of provocations towards western countries. Authors argue that Kremlin would never have taken actions like this, if it had not been repeatedly rejected by the West in practically all of its initiatives. As a result of renewed Moscow–Washington tensions, Europe has become less stable and the trend is towards further escalation. With revisionist Russia, as a strongest military power in Europe, largest and most populated country, smaller states have a lot more complicated international environment to understand and adapt to. Environment has been extremely polarized. The balance has shifted from earlier hegemonic stability in Europe to unstable balance of power combined with “proxy” wars of Cold War superpowers in Ukraine and Siria. Situation like this is in accordance with Russia’s interests in a way that it proves West’s inability to govern international processes and solve big international problems. Authors conclude that Russia has regained its former great power status on its own, and stands as one of three key international actors in European politics, next to USA and EU. Again, as in 2008, there is the need for consensus, but this time Russia will be much less ready to make compromises with its’ own national interests.

Keywords: Russian Federation, Medvedev’s initiative, order, security, Europe, USA, Vladimir Putin

* Овај рад је примљен 10. јула 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 13. септембра 2018. године.

Marko Gagic*

Faculty of Philology, University of Belgrade

YEMEN CRISIS – THE LEGACY OF ALĪ ABDULLAH ŞĀLIĪH

Summary

Yemen is witnessing what is often described as the worst humanitarian crisis in the World. Even in the past, it was usually considered to be the poorest Arab country, but the problems dramatically escalated since the beginning of the Saudi-led intervention which started in March 2015.

AlĪ Abdullah ŞāliĪh ruled the country between 1978 and 2011, but in the following years he returned on the political scene and once again became a very important figure in socio-political life of Yemen. On 4 December 2017, ŞāliĪh was assassinated by a group called Anşār Allah thus opening a new chapter of South Arabian politics.

This paper gives the review of ŞāliĪh’s policy from the beginning of his presidency until his death, with a goal to explain his contribution to the creation and escalation of the ongoing crisis in Yemen. It is based on the results of two field studies, interviews as well as on the comprehensive analysis of pre-existing studies on this topic.

Keywords: Yemen, ŞāliĪh, politics, crisis, Salafism, Zaydi Islam, tribes

INTRODUCTION

With its stunning mountainous landscape, vast scorching deserts and coasts along the Red Sea and the Indian Ocean, Yemen, once home to prosperous pre-Islamic kingdoms such as Sabean, Ma`in, Himyarite, Hadramawt etc, today is often regarded as one of the most fragile and failed states in the World. On 25 March 2018, the devastating war in Yemen, which left thousands of people dead, entered its fourth year.

* E-mail: markogagic.bg@gmail.com

Along with the death and devastation, as its direct consequence came a full-scale famine followed by an epidemic of cholera in summer 2017.

On 4 December 2017 Yemen's former president Alī Abdullah Ṣāliḥ, who ruled the country between 1978 and 2011, was killed by Anṣār Allah, in an incident that briefly positioned Yemen in the center of the World's attention. Even though he resigned from the position of president in 2011, Ṣāliḥ remained a central figure on Yemeni political scene until his death. Having this in mind, the author intended to focus this paper on the person of the former president. Through four key points, this paper will argue that Ṣāliḥ's unscrupulous and opportunistic politics designated him as one of the main protagonists of Yemen's fall into political and humanitarian abyss.

In the research, the author relies on the pre-existing studies and media sources in English, Arabic and Serbian language, as well as on the results of two field studies performed in 2006 and 2009 in Yemen and numerous online interviews conducted between 2011 and 2018.¹

1. PRE-ṢĀLIḤ YEMEN

Yemen is considered to be a country with by far the strongest tribal influence among all Arab states as its whole territory is tribally divided and some tribes, particularly the northern ones, have been playing a prominent role in socio-political life of the country for centuries. Another characteristic typical only for Yemen is the presence of Zaydi Islam, a branch of Shia Islam, that was brought to South Arabia in the end of the ninth century by Yaḥya ibn al-Ḥusayn who formed a Zaydi state in 897.² Since then, there was always at least one Zaydi state in Yemen, until 1962.

These states were ruled by imams who claimed their descendancy from the House of Prophet (*Ahl al-Bayt*) and who rose to power through a public "claim" to the imamate in a widely disseminated

1) The main topic of author's research were developments on Yemeni socio-political scene with particular focus on its different aspects such as Ṣāliḥ's internal policy, Ḥūthī insurgency, tribal system and extremism. Having in mind the fact that working in Yemen demands a high level of cultural sensitivity, most of the interviews were semi-structured, along with some unstructured ones. For the same reason, the interviews were performed only in Arabic and were individual. Most of the interviewed people (approximately 300 of them) were Yemenis, along with several Eritreans and Somalis who lived in Yemen. The more detailed results of the research as well as the scientific methods were presented in author's doctoral dissertation titled "Islamic Reality of Yemen – Cultural, Religious and Political Aspect" (in Serbian), which was successfully defended at the Faculty of Philology, University of Belgrade on 27 September 2016.

2) Marko Gagić, "Ansar Allah – Protectors of Zaydi Islam or a Seed of Sectarian Struggle Yemen", in: *Orijentalističko znanjenje – Sećanje na Mariju Đukanović (1923 – 1983)*, (ed. Anđelka Mitrović), Belgrade, Faculty of Philology, 2016, p. 389.

written manifesto³ and needed to be supported by the leading *`ulamā*. But imams did not have a full-size standing army that would secure its sovereignty. Instead, they heavily relied on the powerful tribes who acted as mercenaries. Apart from that, an important element of Zaydi doctrine is *khurūj* or a violent uprising against the tyrant which enabled the tribes to rebel against the imams they considered unjust. So, Yemen's tribes are known for their rebellious nature and tendency to challenge the central authority and are extremely difficult to govern. This is particularly true when talking about two biggest and traditionally most powerful tribal confederations *Hāshid* and *Bakīl* whose territories stretch from the border with Saudi Arabia, across the mountainous plateau of the northern Yemen, to the southern suburbs of Ṣan`ā, which is the birth region of Alī Abdullah Ṣāliḥ.

The former Yemeni president grew up in the village Bayt al-Aḥmar in Sanḥān region. At young age, he served in Imam Aḥmad's army but in 1962 Imam was overthrown which triggered a long civil war in northern Yemen. The goal of the Revolution was to form a republic and was directly supported by Gamal Abdel Nasser's Egypt. As for the strongest tribes, *Hāshid* and *Bakīl*, they had suffered a severe repression for decades from Imam Aḥmad and his father Yaḥya which is why they intended to use the Revolution in order to reinstall their influence, although throughout the war many tribal sheikhs had divided loyalties.⁴

The war officially ended in 1970 which is when Saudi Arabia (who supported royalists) finally recognized YAR as a sovereign state. At about same time, the southern part of Yemen gained independence from Great Britain. The idea of unification did exist even before 1970, but both countries were somewhat unstable and they opted for dealing with their internal divisions and other issues instead of rushing into unification.

2. PHASE ONE – SETTING THE FOUNDATIONS

The developments in the post-Civil War years showed a clear indication that the military and the tribes would play a key role in the YAR's politics. Not only did its three consecutive presidents Ibrahīm al-Ḥamdī, Aḥmad al-Ghashmī and Ṣāliḥ belong to *Hāshid* tribal confederation, but they all had military background as well. Moreover, trib-

3) Shelagh Weir, *A Tribal Order – Politics and Law in the Mountains of Yemen*, London, the British Museum Press, 2007, p. 231.

4) Stephen Day, *Regionalism and rebellion in Yemen: A Troubled National Union*, New York, Cambridge University Press, 2012, p. 90.

al sheikhs held many influential positions throughout the government bodies during the reign of all presidents of the newly formed Republic.⁵ But Ṣālīḥ took it to another level as he promoted his relatives to the key military and security posts.⁶ For example, general `Alī Muḥsin al-Aḥmar, who has been among the most powerful people in Yemen for decades, is a member of Sanḥān tribe, as well as Ṣālīḥ's relative.

Having done this, Ṣālīḥ created a safe zone around him which surely helped him not to end up like his predecessors, who both got assassinated. Hāshid tribes with their paramount sheikh `Abdullah al-Aḥmar undoubtedly were capable of removing him but Ṣālīḥ too was aware of this and he never really tried to impose the state authority to them. Instead, he opted for developing a patronage network, with local tribal leaders being the main beneficiaries, who, in return, enabled him to maintain an illusion of state sovereignty in the northern highlands.

Similar to the Imamate period, when tribes at times challenged Imam's authority, but were also, according to needs, hired as mercenaries to protect the Imamate (since Imams did not have standing army), they now had means to challenge the state authority and their loyalty was very well paid for. This usage of corruptive patronage politics with a distinctive tribal hue remained one of the main features of Ṣālīḥ's internal politics during more than thirty years of his reign.

In the early years of presidency, he had to engage in a brief border war against the South in 1979 and as well as in a counter-insurgency campaign in the midlands (southern provinces of YAR) against guerilla fighters, also supported by the South, which ended in 1982. Since PDRY was a Marxist state, backed by the Soviet Union, it was not difficult for Ṣālīḥ to mark them as infidels or enemies of Islam⁷ and obtain direct financial and military support from Saudi Arabia and the United States.⁸

This was generally a period of Islamic revivalism, but it happened at the approximately same time as the oil-boom in the Gulf countries when huge number of Yemenis emigrated mostly to Saudi Arabia where they were exposed to Salafī Islam. The combination of these two opened the way for Salafī learning to be successfully spread in Yemen, which is usually associated with Muqbil ibn Hādī al-Wādī.⁹ During

5) Paul Dresch, *Tribes, government, and history in Yemen*. New York, Oxford University Press, 1989, p. 362.

6) Stephen Day, *Regionalism and rebellion in Yemen: A Troubled National Union*, op. cit, p. 95.

7) Marking his political enemies as infidels, enemies of Islam, terrorists etc. was one of Ṣālīḥ's trademarks.

8) Stephen Day, *Regionalism and rebellion in Yemen: A Troubled National Union*, op. cit, p. 101.

9) Bernard Haykel, "The Salafis in Yemen at Crossroads – An Obituary of Shaykh Muqbil al-Wādī of Dammaj", *Jemen Report*, 2002, p. 28.

this period, Salafis built or took over some mosques and gained important positions in government schools.¹⁰

As stated before, Salafī agenda in Yemen was heavily financed by Saudi Arabia, but all these activities were also encouraged and financed by the Government of Yemen through its Ministry of Religious Guidance.¹¹ So Salafī thought was undoubtedly in expansion as well as religious extremism. For example, in 1980 there were only two terrorist organizations in the World with the religious pretext, while in 1992 this number rose to eleven, while today there are dozens of them.¹² And Ṣāliḥ readily embraced Salafism, utilizing it as a useful tool in fighting his socialist enemies.¹³ This trend of fostering the spread of Salafism in Yemen proved itself to be very useful in the short term and helped Ṣāliḥ secure his positions in relation to the South which was weakened by internal conflicts and the developments in the World politics that were not in favor of its main ally – the Soviet Union.

3. PHASE TWO – SPREADING THE NORTHERN HEGEMONY

Uniting the people of South Arabia into a single state was a long-awaited dream for most Yemenis as Yemen was virtually never willingly united until the late twentieth century. The idea of unification started taking shape in the fifties and was inspired by Arab nationalism, but in the late sixties, after the formation of YAR and PDRY it became more realistic.¹⁴ It was postponed since the two countries had to deal first with their internal divisions, but during seventies and eighties they developed in completely opposite ways ending up more different from each other in 1990 than they had been in 1970. Contrary to what Ṣāliḥ did in the North, the southern leadership managed to extend the state authority to the whole country. With the help of the Soviet Union they modernized the military on the Russian model. They also tackled tribalism, controlled the consumption of *qāt*¹⁵ etc.¹⁶ Making these and

10) Shelagh Weir, *A Tribal Order – Politics and Law in the Mountains of Yemen*, op. cit, p. 296.

11) Ibid, p. 296.

12) Radoslav Gaćinović, Vladan Stanković, “Fundamentalizam – Fanatizam – Terorizam” [Fundamentalism – Fanaticism – Terrorism], *Srpska politička misao*, 3, 2017, pp. 223-243.

13) More on Salafism in Yemen in: Laurent Bonnefoy, *Salafism in Yemen: Transnationalism and Religious Identity*, London, Hurst & Company, 2011.

14) Marko Gagić, “The politics and Society of South Arabia – A Dream that Turned into a Nightmarish Reality”, *The Review of International Affairs*, LXIX/1169, 2018, pp. 51-69.

15) Qāt is a plant whose leaves have a mildly stimulating effect when chewed. It is consumed by many Yemenis on everyday basis.

16) Noel Brehony, “The PDRY and the South Yemeni Identity”, in: *Why Yemen Matters – A Society in Transition*, (ed. Helen Lackner), London, SAQI, 2014, pp. 123-141.

other steps towards creating a stable political system has never been attempted in YAR.

These differences were one of the main causes for concern among southerners, which was confirmed by southern prime minister Ḥaydar al-`Aṭṭās, who, in an interview in the early days of unity, stated that the Socialist Party would have problems extending the system of the South to the chaos in the North.¹⁷ But the situation in the South was such that they had no choice but to consider some sort of unity with the North. The southern regime was torn apart by the internal divisions which culminated in January 1986 when Aden witnessed heavy intraregime clashes and “was bombarded from land, sea, and air”.¹⁸ Moreover, the Soviet Union rapidly declined in 1989 and was on a verge of collapse and at that time some kind of unity seemed like a reasonable solution to PDRY’s problems, although they did not have consensus about how it should look like.

The unification itself was announced on 22 May 1990. The two sides agreed that Ṣāliḥ becomes the president and Ḥaydar al-`Aṭṭās the prime minister. They also opted for party pluralism which was supposed to enable fair and democratic competition for power. YSP surely saw this as a chance to win certain number of seats in the north, while the southern provinces were expected to remain their natural stronghold. But Ṣāliḥ knew that YSP was by far the most serious political opponent and that its elimination would pave the way for extending his power to the whole territory of the newly formed Republic.

The problems between the two united sides emerged pretty quickly and it did not take long before the situation turned violent. Following a series of moves that undermined the role of the south the tensions in the country rose and during 1992 there were almost hundred assassinations or attempted assassinations of politicians from the south.¹⁹ Most of these assassinations were connected to the extremists who fought in Afghanistan which could be regarded as continuation of the utilization of Salafism by Ṣāliḥ’s regime.

The sentiment of the southerners towards Ṣāliḥ and, as well, towards the pro-Islamist politics, fostered in the north, was clearly expressed in the 1993 parliamentary elections. The elections in Yemen are based on plurality voting in which person with highest number of votes wins. There are 301 seats in Parliament, with 245 members coming from the north and only 56 from the south, due to the difference in pop-

17) Michael Hudson, “Bipolarity, Rational Calculation, and War in Yemen”, in: *The Yemeni War of 1994: Causes and Consequences*, (ed. Jamal S. Al-Suwaidi), Abu Dhabi, Saqi, 1995, p. 18.

18) Stephen Day, *Regionalism and rebellion in Yemen: A Troubled National Union*, op. cit, pp. 73-74.

19) *Ibid*, p. 112.

ulation. In the first elections Ṣāliḥ's General People Congress did win the most seats (122), Iṣlāḥ, an Islamist party which is often regarded as the Muslim Brotherhood Yemeni branch, won 63 seats, while YSP won 56. But if we take only the results from southern provinces, we can see that YSP won 41 seats, 12 were won by the individual candidates, GPC won only 3 and Iṣlāḥ did not take a single seat in the south. So, the results themselves spoke a lot and before long the country slid into a Civil War that started on 4 May 1994.

It is important to notice that in this war Salafis and other Islamists played a very important or even a key role thus contributing a lot to the final defeat of the socialists.²⁰ The fact that the south was overrun in the matter of months by the northern army meant that there were no more obstacles that would prevent Ṣāliḥ to impose northern hegemony to the whole territory of Yemen. This would prove to have heavy repercussions to Yemen's political stability, since Ṣāliḥ's suffocation of the strongest southern political movement, as well as his exploitation of the south, created resentments which later reflected in the formation of southern separatist movements, particularly al-Ḥirāk which was formed in 2007.²¹

Formation of another movement that would have a huge impact on Yemen's political scene was also partially provoked by the rise of Salafism in this part of the World. This movement is now called Anṣār Allah and is popularly known by the name Ḥūthīs, which is the name given after Ḥūthī family or, more precisely, after its former leader Ḥusayn Badreddin al-Ḥūthī.²² In the broadest sense, Ḥūthīs are a Zaydī revivalist movement and, to a degree, it was formed as a reaction to the crisis that Zaydī community fell into in the post Imamate period. Encouraged by the successful Iranian Revolution in 1979, Zaydī revivalist groups started to develop during the eighties, which coincided with the spread of Salafism in Yemen. Being a Shia branch, Zaydī Islam stood as an opponent of Salafism whose prominent educational center Dār al-Ḥadīth was located in Dammāj, a town Zaydī heartland of Ṣa`da. This center was led by Muqbil ibn Hādī al-Wādī`ī who explicitly called his students to destruct Zaydī shrines and tombs which they did in the mid-nineties.²³ In the same period, Ḥusayn Badreddin al-Ḥūthī spent several years in Iran and Syria, where he got inspired by Iranian

20) Bernard Haykel, "The Salafis in Yemen at Crossroads – An Obituary of Shaykh Muqbil al-Wādī`ī of Dammāj", op. cit, p. 30.

21) Noel Brehony, "The PDRY and the South Yemeni Identity", op. cit, p. 137.

22) Marko Gagić, "Ansar Allah – Protectors of Zaydi Islam or a Seed of Sectarian Struggle Yemen", op. cit, p. 391.

23) Barak Salmoni, Bryce Loidolt, Madeleine Wells, *Regime and periphery in Northern Yemen: the Huthi Phenomenon*, Santa Monica, RAND, 2010, p. 92.

political and economic system²⁴ which coincided with the formation of a Zaydi revivalist movement in Yemen, then called the *al-Shabbāb al-Mu'min*.²⁵

4. PHASE THREE – THINGS GOING WRONG

The situation in Yemen became more serious and dangerous in the early 2000s when it got under the spotlight as the Western World and the United States in particular started facing more palpable and severe consequences of their politics of supporting the conservative Islamist groups around the globe. The first of two major events which marked the beginning of troublesome times for both Yemeni president and his people occurred on 12 October 2000 in Aden. On that day the USS Cole, the American naval destroyer, pulled into Aden harbor when two al-Qaida members launched a powerful bomb attack killing seventeen sailors and wounded almost forty others.²⁶

At first, Šālīḥ tried to avoid cooperation in dealing with the terrorist cells inside Yemen, since they had quite strong connections with the regime, but following 11 September terrorist attack, Šālīḥ had no choice but to join the “war on terrorism”. Since he had genuine fear of potential US intervention in Yemen, Šālīḥ promised Bush full cooperation and instantaneously started with deportations and liquidations of extremists while also allowing the United States to perform drone attacks in the country. From many aspects, this could be described as a turning point after which the situation in Yemen started developing in a disastrous way.

Not only did it cause violent reactions from the extremist cells in the country towards regime, but it also resulted in genuine discontent among ordinary Yemenis. The people of Yemen by nature, are not supporters of extremism, but close cooperation with the United States was regarded as betrayal, particularly after the invasion of Iraq in 2003. This situation of growing public unrest was utilized by the abovementioned

24) Marko Gagić, “Ansar Allah – Protectors of Zaydi Islam or a Seed of Sectarian Struggle Yemen”, op. cit, p. 392.

25) More on the Ḥūthīs in Aḥmad Daḡshshī, *Al-Ḥūthīyūn: al-zāhira al-Ḥūthīya, Dirāsa manhajīyya shāmila: ṭabī‘at al-nash‘a wa-al-takwīn, ‘awāmil al-zuhūr wa-jadaliyat al-‘alāqa bi-al-ḥārīj, mashāhid al-mustaqbal* [*The Ḥūthīs: The Ḥūthī Phenomenon, A Complete Systematic Study: Nature and the Creation of the Phenomenon, Appearance Factors, Dialectics of foreign relations, Future Horizons*], Šan‘ā’, 2010; Aḥmad Daḡshshī, *Mustaqbal al-ḥaraka al-Ḥūthīya wa-subul al-ta‘āyush* [*The Future of the Ḥūthī Movement and the Ways of Coexistence*], Šan‘ā’, 2012; Marieke Brandt, “The Irregulars of the Sa‘da War: ‘Colonel Sheikhs’ and ‘Tribal Militias’ in Yemen’s Huthi Conflict”, in: *Why Yemen Matters – A Society in Transition*, (ed. Helen Lackner), London, SAQI, 2014; Marieke Brandt, *Tribes and Politics in Yemen: A History of the Huthi Conflict*, New York, Oxford University Press, 2017.

26) Stephen Day, *Regionalism and rebellion in Yemen: A Troubled National Union*, op. cit, p. 195.

Zaydi revivalist movement led by their charismatic leader Ḥusayn Badreddin al-Ḥūthī.

In January 2002, Ḥusayn Badreddin al-Ḥūthī started giving public lectures in which he mostly criticized the United States, Israel and Wahhabism, while also addressing problems inside Zaydi community. Over time, his speeches became more and more fiery which created strong tensions between the group and the regime and it ultimately turned into a violent conflict in the northern regions of Yemen in 2004.²⁷ Ḥusayn himself was killed in the early stage of the conflict, but this only encouraged the Ḥūthī movement to persist in their struggle against Ṣāliḥ's regime. Prior to the so called Arab Spring, Ḥūthīs on one side and Yemeni Army, regime backed militias and occasionally Saudi Arabia on the other, engaged themselves in an armed conflict which, with interruptions, lasted until 2010.

This conflict was multidimensional and apart from political and tribal it also featured a sectarian dimension, since Sunni Islamists, backed by the very influential General `Alī Muḥsin al-Aḥmar, were engaged to fight Zaydi Shia Ḥūthīs and even spread Salafī Islam in traditionally Zaydi northern highlands of Yemen.²⁸ It had disastrous humanitarian and political consequences and hugely contributed to general feeling of instability and resentment towards the regime, which gradually increased during the first decade of the 21st century.

In this period, the author visited Yemen two times and performed a series of interviews with Yemenis who were, without exception, very worried about deteriorating security situation and growing tensions caused by constant worsening of the quality of life. Particularly worrying were the indications that Ṣāliḥ intended to transfer power to his son Aḥmad and ultimately destroy Yemen's political pluralism which was already shaken by many irregularities in previous presidential (held in 1999 and 2006), parliamentary (1993, 1997 and 2003) and local elections. Most of the interviewed Yemenis (particularly in 2009) claimed that their country was in a huge need of thorough political changes, but also did not expect Ṣāliḥ to enable holding of fair and democratic elections. Yemen only needed a spark that would turn the accumulated anger and frustration into a mass popular uprising and this spark came in early 2011, simultaneously with protests around Arab World, but unlike the uprisings in other countries, where they came as a surprise, the one in Yemen was actually expected.

27) Marko Gagić, "Ansar Allah – Protectors of Zaydi Islam or a Seed of Sectarian Struggle Yemen", *op. cit.*, pp. 395-397.

28) Marieke Brandt, "The Irregulars of the Sa'da War: 'Colonel Sheikhs' and 'Tribal Militias' in Yemen's Huthi Conflict", *op. cit.*, p. 115.

5. PHASE FOUR – FALL, RETURN AND DEMISE

The first demonstrations during which people called for removal of Šāliḥ occurred on 27 January in Ṣan`ā. Following the demonstrations, Šāliḥ held a speech on 2 February during which he stated that there would be “no extension, no inheritance, no resetting the clock”, claiming that he would not run again for presidency nor that he would transfer power to his son.²⁹ But the peaceful protests, that started as a civic revolutionary movement in which political parties did not participate, continued and eventually became more widespread and long-lasting than the other protests in the region.³⁰

The events that represent one of the key points during the uprising against Šāliḥ occurred on 18 March 2011. The demonstrations scheduled for that day turned into a big bloodshed when more than fifty people were killed and more than six hundred wounded by the sniper fire emanating from the surrounding buildings.³¹ Following this carnage, many powerful figures that had been loyal to Šāliḥ, most notably General `Alī Muḥsin al-Aḥmar, Ḥāshid paramount sheikh Šādiq al-Aḥmar and Ḥāshid paramilitary forces in general, turned against him and stood with the protestors. It also marked the beginning of what is sometimes referred to as the hijacking or stealing of the revolution, since after that day, institutionalized political actors, such as political parties, joined the uprising thus creating the huge gap between the civic revolutionaries’ ideas and the actual result of this political struggle.³²

And probably the only possible peaceful solution was to reach some sort of compromise with Šāliḥ. On 3 April, the countries of the Gulf Cooperation Council (GCC) came up with an Initiative (*al-Mubādara al-Khalījīyya*) according to which Šāliḥ was supposed to leave power in favor of his deputy Abdu Rabbuh Maṣṣūr Ḥādī. The new president would then be voted in the presidential elections, the new Government would be formed, as well as the National Dialogue Conference, a body which would discuss the most challenging issues for the future of Yemen.

29) Marko Gagić, *Islamska stvarnost Jemena – Kulturni, religijski i politički aspekt* [Islamic Reality of Yemen – Cultural, Religious and Political Aspect], Doctoral dissertation, Belgrade, Faculty of Philology, 2016, p. 216.

30) Helen Lackner, *Why Yemen Matters – A Society in Transition*, London, SAQI, 2014, p. 12.

31) Marko Gagić, „Političke promene u Jemenu – revolucija kompromisom“ [Political Changes in Yemen – The Revolution by Compromise], *Politički život – časopis za analizu politike*, 8, 2013, p. 56.

32) Laurent Bonnefoy, “The Shabab, Institutionalized Politics and the Islamists in the Yemeni Revolution”, in: *Why Yemen Matters – A Society in Transition* (ed. Helen Lackner), London, SAQI, 2014, pp. 87-88.

Among other things, the GCC Initiative granted Ṣāliḥ immunity from prosecution, which enabled him to remain in politics, but at that time, signing of the Initiative, with all its compromises, was probably the only option if war was to be avoided as Ṣāliḥ was still powerful enough to resist for some time and drag the country on the brink of a civil war. The widespread armed clashes continued even after 3 June when Ṣāliḥ barely survived an explosion in the presidential mosque³³ after which he left to Saudi Arabia for treatment.

On 23 September same year, Ṣāliḥ abruptly returned from Saudi Arabia leaving many people wondering whether his presence would calm or worsen the crisis in Yemen.³⁴ But two months following his return to the country he finally agreed to sign the GCC Initiative, which he did at a ceremony in Riyadh on 23 November. His deputy and acting president during Ṣāliḥ's absence, a South Yemeni Abyan born, Abdu Rabbuh Maṣṣūr Hādī, reassumed presidency,³⁵ but, as stated before, the signing of the GCC Initiative left many Yemenis frustrated about the fact that Ṣāliḥ did not have to stand trial for the crimes he was accused for. Still, it was mostly regarded as success at that time, since the war was avoided and a new hope that they would be given a chance to build a new country in a peaceful way was given to Yemeni people.

The presidential election held on 25 February 2012 in a way showed that Yemenis do trust in peaceful reforms and better future for their country as voter turnout was quite high (around 65%) even though the ballot was uncontested. The process of reforms and stabilization continued with the preparation and formation of the National Dialogue Conference (NDC – *Mu'tamar al-Ḥiwār al-Waṭanī al-Shāmīl*). It was a transitional body divided into nine separate working groups that discussed the most important issues for Yemen's future, such as the Ṣa'da issue (concerning the Ḥūthī insurgency), the Southern issue, rights and freedoms etc. The NDC was pretty inclusive since all relevant political actors took part in it, including the representatives of *al-Ḥirāk* and *Anṣār Allah*.

During 2013 and 2014 the author had the opportunity to perform a series of online interviews with some politically active Yemenis³⁶ whose feelings about the NDC and the future of Yemen in general could be described as a mixture of cautious optimism and worry. The interviewees were mostly worried about the Ḥūthīs, who showed a

33) It is very likely that this attack was organized from Ṣāliḥ's own circles.

34) Laura Kasinof, Robert Worth, After Four Months, "Saleh Is Back in Yemen", *New York Times*, 2011, Internet, <https://www.nytimes.com/2011/09/24/world/middleeast/yemens-president-ali-abdullah-saleh-abruptly-returns-from-saudi-arabia.html>, 10/04/2018.

35) Sheila Carapico, "Yemen Between Revolution and Counter-Terrorism", in: *Why Yemen Matters – A Society in Transition* (ed. Helen Lackner), London, SAQI, 2014, p. 39.

36) The names are not mentioned in order not to jeopardize their security.

very rigid attitude, but one particular bitter comment made by a former Iṣlāḥ local elections candidate stood out from the others since he openly claimed that Ṣāliḥ was “up to something together with the Ḥūthī dogs”. Apart from the fact that author was aware of his interviewee’s Islamist political orientation and that his comment about the “Ḥūthī dogs” was bitter and possibly biased, his statement was pretty accurate.³⁷

On surface, this coalition might sound awkward and unlikely to happen, but Ṣāliḥ had a long history of opportunistic and unscrupulous behaviour that earned him the nickname Snake Charmer while his political moves were often described as dancing on the heads of snakes. This time, he wanted to utilize Anṣār Allah in order reestablish himself as a prominent, if not key, political figure in Yemen.

Anṣār Allah confirmed their unwillingness to make political compromises by rejection of some major decisions of the NDC, which ended on 24 January 2014. By that time Anṣār Allah had been in firm control of Ṣa`da Governorate and occasionally in control of parts of the surrounding governorates, but from 2014 they gradually became the strongest political factor in most of the territory that once belonged to YAR. Dissatisfied by the outcome of the NDC, Anṣār Allah allied with Ṣāliḥ and swept across the country occupying Ḥāshid stronghold `Amrān Governorate in July and the capital Ṣan`ā in September. Following these events, they started off 2015 by rejecting the draft Constitution, mainly due to the proposal for making Yemen a federation of six regions.

Over the next two and a half months, Anṣār Allah, together with forces loyal to Ṣāliḥ, managed to launch an attack on the presidential palace in Ṣan`ā (20 January) and put president Ḥādī under the house arrest for one month,³⁸ disband the Parliament and form the new Revolutionary Committee (*al-Lajna al-Thawriyya*, 6 February) and finally storm the territory south of Ṣan`ā all the way to Aden which they reached in the month of March.

On 25 March the conflict turned international, when a Coalition of several countries led by Saudi Arabia started aerial attacks on Yemen in order to suppress Anṣār Allah. But the intervention that, at the time of writing, “celebrated” its third anniversary not only proved to be a complete failure from the military point of view, but also is an extremely devastating one. Initially, the Saudi-led coalition had some limited success since it made the Ḥūthīs retreat from Aden and some other regions, but since then there have been no obvious successes for any of the warring sides.

37) Marko Gagić, “The politics and Society of South Arabia – A Dream that Turned into a Nightmarish Reality”, op. cit, pp. 61-62.

38) After which he fled to Aden and then to Saudi Arabia.

Apart from the fact that the intervention has turned out to be ineffectual, it has many other disastrous consequences. The ongoing war in Yemen dramatically worsened the humanitarian situation in one of the poorest countries in the World. The UN reports from April 2017 showed that 6.7 million Yemenis were in need of urgent food assistance.³⁹ Moreover, it was estimated that around 60% of Yemen's population are food insecure which means that Yemenis are literally dying from starvation.⁴⁰ Over series of online interviews conducted during late 2017 and early 2018 it was confirmed to the author that Anṣār Allah regime had become extremely oppressive and that the last salaries had been paid in September 2017. So, most Yemenis cannot afford to buy food or purified drinking water nor do they have means to boil it.⁴¹ Coming as a direct consequence of the war, these extremely poor living conditions, among other things, resulted in the epidemic of cholera in Summer 2017. By the end of March 2018, there have been 1.1 million recorded cases of cholera, while more than 2.200 people died.⁴²

As for the political situation, at the moment of writing, the things were looking very bad for Yemen since the country was torn apart by Anṣār Allah, the extremists, local militias, southern separatists, Saudi Arabia, UAE, USA etc. Moreover, the United States, along with the UK and other countries, keep selling weapons to Saudi Arabia which is highly problematic due to the fact that there are numerous reports of bombs hitting civilian targets. It is hard to say who is to blame for this catastrophic situation, since all the warring sides, both local and international, played their part in its creation. It is a shared legacy of unscrupulous struggle for interest and power and a significant share in it belongs to the most prominent person of Yemeni politics in past forty years, Alī Abdullah Ṣāliḥ.

As stated before, when the coalition between Ṣāliḥ and Anṣār Allah was formed it seemed to be an awkward one, but Ṣāliḥ was well aware of the huge differences between himself and the Ḥūthīs and he certainly believed that he was able to handle them and ultimately turn things in his favor. The tensions existed since the very beginning and over time they only grew. Ṣāliḥ instructed the military to work with the

39) *Millions in Yemen on brink of famine, situation 'close to a breaking point,' warns UN agency*, United Nations, 2017, Internet, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=56550#.WXGyK-mfK1s>, 23/07/2017.

40) Marko Gagić, "The politics and Society of South Arabia – A Dream that Turned into a Nightmarish Reality", op. cit, p. 64.

41) Helen Lackner, *On a wretched third anniversary of the international intervention in Yemen, is the rise of the Huthis irresistible?*, Open Democracy, 2018, Internet, <https://www.opendemocracy.net/north-africa-west-asia/helen-lackner/on-wretched-third-anniversary-of-international-intervention-in->, 15/04/2018.

42) Ibid.

Hūthīs but he totally miscalculated the outcome since, contrary to his expectations, the Hūthī's influence rose. Previously, Anṣār Allah had established themselves as a strong political factor in the north. They gradually expanded their influence and established firm control over their homeland Ṣa'da as well as of the surrounding areas, although Ṣāliḥ remained popular among people, particularly in the rural areas, mostly due to his role in the process of the unification.⁴³

This possibly led him to believe he was strong enough to turn against Anṣār Allah. The tensions between Ṣāliḥ and Anṣār Allah intensified in late November 2017 which led to the severe fighting in Ṣan'ā. On 2 December Ṣāliḥ publicly broke off his ties with Anṣār Allah which was considered a betrayal by the Hūthīs and labelled as “a coup” against their alliance.⁴⁴ Two days later, on 4 December, Ṣāliḥ's almost forty years long “dance on the heads of snakes” came to an end as he was killed in an attack on his car in the outskirts of Ṣan'ā.

FINAL OBSERVATIONS

For years, Yemen has been facing the political crisis that gradually turned into chaos followed by a humanitarian catastrophe, particularly after the beginning of Saudi-led military intervention in March 2015. The death of Alī Abdullah Ṣāliḥ marked the beginning of a new chapter on Yemen's socio-political scene as he was the key figure in the country for almost forty years. For this reason, the author's intention was to write an article that would cover the whole period from the beginning of Ṣāliḥ's presidency until his death, focusing on some of its crucial moments or phases and with a goal to show the former president's contribution to the creation and escalation of the crisis in South Arabia.

Ṣāliḥ took over presidency in 1978, when pretty much nobody else wanted to, due to very unstable political situation in YAR and the fact that the previous two presidents got assassinated in a short period of time. So, in the early days he had to secure himself internally and also to deal with the threat from the socialist PDRY. He built a strong network based on kinship and family ties which functioned on the principle of patronage and corruption and this became the main feature of his internal politics throughout his reign. Also, in this period, he utilized

43) Helen Lackner, *On a wretched third anniversary of the international intervention in Yemen, is the rise of the Huthis irresistible?*, Part 1, Open Democracy, 2018, Internet, <https://www.opendemocracy.net/north-africa-west-asia/helen-lackner/on-wretched-third-anniversary-of-international-intervention-in->, 15/04/2018.

44) *Yemen: Ex-President Ali Abdullah Saleh killed*, Al Jazeera, 2017, Internet, <https://www.aljazeera.com/news/2017/12/houthi-media-ali-abdullah-saleh-killed-sanaa-171204123328290.html>, 14/04/2018.

the political climate that favored the strengthening of conservative Islamic ideology in the Muslim world. Supported by Saudi Arabia and the United States, he allowed Salafism to spread in Yemen and act as a bulwark towards the socialist South.

The similar pattern was followed during the nineties when Ṣāliḥ gave refuge to many jihadists who, in return, helped him stigmatize the Yemen Socialist Party, and ultimately win the Civil War in 1994 which allowed him to spread his hegemony to the whole territory of the newly unified country. On the surface, it did appear that this created some stability, but it also created resentment in the south as well as among the Zaydī revivalist groups who naturally felt threatened by the spread of Salafism, particularly in its extreme forms.

Ṣāliḥ started facing heavy consequences of his policy at the beginning of the 21st Century, after the USS Cole bombing in Aden in October 2000 and particularly after 11 September 2001. After these events, Ṣāliḥ had no choice but to join the “War on Terrorism” and to allow the US to perform the drone attacks on Yemeni territory thus creating a chain of resentment, not only among the extremists and the members of the Zaydī group the Ḥūthīs, but among ordinary Yemenis as well. What followed was the serious deterioration of security situation in Yemen most notably reflected in the extremist attacks and the Ḥūthī insurgency. Moreover, the economic situation in this already poor Arab country dramatically worsened and by the end of the decade it was obvious that Ṣāliḥ’s reign is in its last years.

The developments that came as a direct or indirect consequence of Ṣāliḥ’s decisions during his more than three-decade long presidency undoubtedly confirm the hypothesis about his role in gradual worsening of the situation in Yemen. They also speak a lot about the failure of the international policy towards Yemen, particularly that of Saudi Arabia and the United States. But what followed Ṣāliḥ’s resignation in 2011 was a culmination of horrific interconnected decisions, made by all sides, that altogether had a devastating impact on life in Yemen. As for Ṣāliḥ, his attempt to reestablish himself as a South Arabian strongman ended in his own demise that now stands as one of the symbols of Yemen’s tragedy.

Apart from some minor changes in the battlefield, the killing of the former president did not change much in Yemen and Yemenis’ dreams remain unchanged. All the people of Yemen are left with is hope – a hope that this senseless war will end. The responsibility is upon the leaders of all sides, this time, after many years, without Alī Abdullah Ṣāliḥ.

BIBLIOGRAPHY

- Bonnefoy Laurent, “The Shabab, Institutionalized Politics and the Islamists in the Yemeni Revolution”, In: *Why Yemen Matters – A Society in Transition*, (ed. Helen Lackner), London, SAQI, 2014, pp. 87–104.
- Bonnefoy Laurent, *Salafism in Yemen: Transnationalism and Religious Identity*, London, Hurst & Company, 2011.
- Brandt Marieke, “The Irregulars of the Sa`da War: ‘Colonel Sheikhs’ and ‘Tribal Militias’ in Yemen’s Huthi Conflict”, in: *Why Yemen Matters – A Society in Transition*, (ed. Helen Lackner), London, SAQI, 2014, pp. 105-122.
- Brandt Marieke, *Tribes and Politics in Yemen: A History of the Huthi Conflict*, New York, Oxford University Press, 2017.
- Brehony Noel, “The PDRY and the South Yemeni Identity”, in: *Why Yemen Matters – A Society in Transition*, (ed. Helen Lackner), London, SAQI, 2014, pp. 123-141.
- Carapico Sheila, “Yemen Between Revolution and Counter-Terrorism”, in: *Why Yemen Matters – A Society in Transition*, (ed. Helen Lackner), London, SAQI, 2014, pp. 29-49.
- Daghshī Aḥmad, *Al-Ḥūthīyūn: al-zāhira al-Ḥūthīya, Dirāsa manhajīyya shāmila: ṭabī‘at al-nash’a wa-al-takwīn, ‘awāmil al-zuhūr wa-jadalīyat al-‘alāqa bi-al-ḥārij, mashāhid al-mustaqbal* [*The Ḥūthīs: The Ḥūthī Phenomenon, A Complete Systematic Study: Nature and the Creation of the Phenomenon, Appearance Factors, Dialectics of foreign relations, Future Horizons*], Ṣan`ā’, 2010.
- Daghshī Aḥmad, *Mustaqbal al-ḥaraka al-Ḥūthīya wa-subul al-ta‘āyush* [*The Future of the Ḥūthī Movement and the Ways of Coexistence*], Ṣan`ā’, 2012.
- Day Stephen, *Regionalism and rebellion in Yemen: A Troubled National Union*, New York, Cambridge University Press, 2012.
- Dresch Paul, *Tribes, government, and history in Yemen*, New York, Oxford University Press, 1989.
- Gaćinović Radoslav, Stanković Vladan, „Fundamentalizam – Fanatizam – Terorizam.” [Fundamentalism – Fanaticism – Terrorism], *Srpska politička misao*, 3, 2017, pp. 223-243.
- Gagić Marko, “Ansar Allah – Protectors of Zaydi Islam or a Seed of Sectarian Struggle Yemen”, in: *Orijentalističko znamenje – Sećanje na Mariju Đukanović (1923 – 1983)*, (ed. Anđelka Mitrović), Belgrade, Faculty of Philology, 2016, pp. 387–406.
- Marko Gagić, “The politics and Society of South Arabia – A Dream that Turned into a Nightmarish Reality”, *The Review of International Affairs*, LXIX/1169, 2018, pp. 51-69.
- Marko Gagić, „Političke promene u Jemenu – revolucija kompromisom” [Political Changes in Yemen – The Revolution by Compromise], *Politički*

- život – časopis za analizu politike, 8, 2013, pp. 52-62.
- Marko Gagić, *Islamska stvarnost Jemena – Kulturni, religijski i politički aspekt* [Islamic Reality of Yemen – Cultural, Religious and Political Aspect], Doctoral dissertation, Belgrade, Faculty of Philology, 2016.
- Haykel Bernard “The Salafis in Yemen at Crossroads – An Obituary of Shaykh Muqbil al-Wadi’i of Dammaj”, *Jemen Report*, 2002, pp. 27-31.
- Hudson Michael, “Bipolarity, Rational Calculation, and War in Yemen”, in: *The Yemeni War of 1994: Causes and Consequences*, (ed. Jamal S. Al-Suwaidi), Abu Dhabi, Saqi, 1995.
- Kasinof Laura, Robert Worth, After Four Months, Saleh Is Back in Yemen, *New York Times*, 2011, Internet, <https://www.nytimes.com/2011/09/24/world/middleeast/yemens-president-ali-abdullah-saleh-abruptly-returns-from-saudi-arabia.html>, 10/04/2018.
- Lackner Helen, *Why Yemen Matters – A Society in Transition*, London, SAQI, 2014.
- Lackner Helen, *On a wretched third anniversary of the international intervention in Yemen, is the rise of the Huthis irresistible?*, Part 1, Open Democracy, 2018, Internet, <https://www.opendemocracy.net/north-africa-west-asia/helen-lackner/on-wretched-third-anniversary-of-international-intervention-in->, 15/04/2018.
- Lackner Helen, *Wretched third anniversary of international intervention in Yemen: the Saudi-led coalition and humanitarian disaster*, Part 2, Open Democracy, 2018, Internet, <https://www.opendemocracy.net/north-africa-west-asia/helen-lackner/wretched-third-anniversary-of-international-intervention-in-yem>, 15/04/2018.
- Millions in Yemen on brink of famine, situation ‘close to a breaking point,’ warns UN agency*, United Nations, 2017, Internet, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=56550#.WXGyK-mfK1s>, 23/07/2017.
- Salmoni Barak, Loidolt Bryce, Wells Madeleine, *Regime and periphery in Northern Yemen: the Huthi Phenomenon*, Santa Monica, RAND, 2010.
- Weir Shelagh, *A Tribal Order – Politics and Law in the Mountains of Yemen*, London, the British Museum Press, 2007.
- Yemen: Ex-President Ali Abdullah Saleh killed*, Al Jazeera, 2017, Internet, <https://www.aljazeera.com/news/2017/12/houthi-media-ali-abdullah-saleh-killed-sanaa-171204123328290.html>, 14/04/2018.

Марко Гагић

КРИЗА У ЈЕМЕНУ – НАСЛЕЂЕ АЛИЈА АБДУЛАХА САЛИХА

Резиме

Смрт Алија Абдулаха Салиха, дугогодишњег председника Јемена и најутицајније политичке фигуре у том региону, означила је отварање новог поглавља на друштвено-политичкој сцени Јужне Арабије. Како тај део света потреса једна од најтежих светских политичких криза праћена хуманитарном катастрофом огромних размера, овај рад даје пресек Салихове владавине и његовог политичког ангажмана по одласку са власти 2011. године, са циљем да прикаже улогу бившег председника Јемена у креирању и ескалацији политичке нестабилности у земљи. Ово је по већини параметара изузетно хетероген регион, па је исправно разумевање јеменског проблема од изузетне важности за његово посматрање и анализирање ситуације која има и елементе међународног сукоба.

Рад је базиран на ауторовом вишегодишњем истраживању ситуације у Јемени. Спроведене су и две теренске студије, као и бројни интервјуи са локалним становништвом и политичким актерима, а рад се ослања и на претходно објављиване студије других аутора.

Кључне речи: Јемен, Салих, политика, криза, салафизам, зајдитски ислам, племена

* Овај рад је примљен 31. маја 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 13. септембра 2018. године.

Ивана П. Бодрожич*

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Александар Бодрожич

Академија за националну безбедност

ПОЛИТИЧКО–ПРАВНИ АСПЕКТИ ШИРЕЊА ЛАЖНИХ ВЕСТИ**

Хиљаду пута поновљена лаж постаје истина.

Јозеф Гебелс

Сажетак

Лажне вести утичу на политику на разне начине. Њихово ширење може имати озбиљне политичке импликације, посебно на безбедносном плану. Лажне вести прате свет политике од најстаријих времена, али данас представљају глобални проблем, који захтева глобално решење. Моћ глобалне инфосфере (Интернет, мобилна телефонија, кабловска телевизија, целодневне вести), која подразумева дистрибуцију милијарди порука међу корисницима, заснована је на чињеници да људи поменуће поруке усвајају као истините, без непосредног личног искуства, али и без провере. Категорија истине постаје депласирана. Уместо ње долазе поруке, у које појединци верују по сопственом избору. Полазећи од слободе изражавања и права на правовремено и истинито информисање као полазне тачке, аутори настоје да дефинишу обим и садржину феномена лажних вести, идентификују политичке импликације њиховог ширења, изврше анализу постојећег правног оквира у Републици Србији и правних механизма државне реакције на ову девијантну друштвену појаву, посебно кривичноправних и предложи вишедимензионални приступ решавању овог

* Електронске адресе аутора: ivana.bodrozic@kpa.edu.rs и bollero@neobee.net

** Рад је резултат истраживања на пројекту: „Криминалитет у Србији и инструменти државне реакције“, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду, циклус научних истраживања 2015–2019. година. Руководилац пројекта проф. др Биљана Симеуновић-Патић.

сложеног феномена. На крају рада констатује се да би законодавство у овој области требало да има међународни карактер, те да буде интердисциплинарно, као и комплементарно са осталим механизмима социјалне политике, јер се само у садејству владиних агенција, цивилног сектора, научних радника, технолошких компанија и стручњака за политичку комуникацију могу развити ефикасни механизми интегрисани и у хоризонталној и у вертикалној перспективи.

Кључне речи: лажне вести, дезинформације, слобода говора, право на истинито и правовремено информисање, превенција, кривичноправна реакција

1. УВОД

Полазећи од става да лажне вести подразумевају нетачне, неретко сензационалистичке извештаје, створене како би се привукла пажња, одређена лица довела у заблуду или преварила, или да би се наштетило нечијем угледу, може се рећи да се оне делимично поклапају са појмом дезинформисања, који према ставу изнетом у једном од најновијих регионалних докумената усвојених на нивоу Европске уније (ЕУ), *Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation*, подразумевају све облике лажних, нетачних или погрешних информација дизајнираних, презентованих и промовисаних да намерно изазову штету за јавност.¹

Аутори у раду разматрају ширење лажних вести у јавном, одн. политичком животу. У сфери унутрашње политике најчешће долази до појаве лажних вести у односима између политичких партија и њихових елита, а у међународној сфери у међудржавним односима. Политичка историја света показује, иначе, да лажне вести шире и припадници опозиције и позиције. Многе од њих односе се и на унутрашњу и на међународну сцену.²

1) *A multi-dimensional approach to disinformation – Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation*, European Commission, Directorate-General for Communication Networks, Content and Technology, Brussels, 2018, стр. 3.

2) Класичан пример за то је случај са тзв. „Зиновљевим писмом“ из 1924. Тада је наводно писмо председника Коминтерне Григориј Зиновјева (*Григóриј Евсе́евич Зиновьев*) једном британском комунисти, које је објавио лондонски лист *Daily Mail*, послужило за компромитацију и комуниста и лабуриста и за дугогодишњи силазак лабуриста са власти у В. Британији. Како је наводно Зиновљево писмо лансирала позната британска обавештајна служба МИ 5, оно је одлична илустрација и за честу праксу дезинформисања коју спроводе чак и обавештајне службе тзв. демократских држава. Richard Deacon, *Британска обавештајна служба*, Globus, Zagreb, 1980.

Феномен лажних вести у политици датира из најстаријих времена, али је данас прерастао у глобални проблем, који тражи глобално решење. Моћ глобалне инфосфере (Интернет, мобилна телефонија, кабловска телевизија, целодневне вести), која подразумева дистрибуцију милијарди порука међу корисницима, заснована је на чињеници да људи поменуће поруке усвајају као истините, без непосредног личног искуства, али и без провере. Категорија истине постаје депласирана; уместо ње долазе поруке, у које појединци верују по сопственом избору.³

У раду аутори настоје да, полазећи од слободе изражавања и права на правовремено и истинито информисање као полазне тачке, дефинишу обим и садржину феномена лажних вести, идентификују политичке импликације њиховог ширења, изврше анализу постојећег правног оквира у Републици Србији и правних механизма државне реакције на ову девијантну друштвену појаву, посебно кривичноправних и предложе вишедимензионални приступ решавању овог сложеног феномена.

2. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ЛАЖНИХ ВЕСТИ

У демократском друштву, у којем постоји плуралитет интереса, али и иманентне демократске вредности, попут слободе изражавања, медијских слобода и медијског плурализма, није неспорно како успоставити баланс између поменутих вредности и њиховог опозита, оличеног у вековима познатој појави ширења лажних вести. Како год биле дефинисане, оне су одувек биле присутне,⁴ али према речима Корине Бреслер (*Korrine Bressler*), уколико се под њиховим појмом подразумева нешто што је намерно погрешно објављено или дистрибуирано широком кругу корисника, у намери да се тиме оствари нека друштвено-политичка промена, у складу са ауторовим уверењима, онда се стварним моментом њиховог настанка има сматрати откриће Гутенбергове пресе, 1439, која је омогућила да вести буду штампане и широко дистрибуиране, без много размишљања о новинарском интегритету.⁵

3) Уместо истине се нуди лаж, све се мање верује сопственим очима, а све више слици са екрана, без које нема „праве“ стварности. Срђан Милашиновић, Желимир Кешетовић, Зоран Јевтовић, „Медијско друштво, рат и тероризам“, у зборнику: *Сречавање и сузбијање савремених облика криминалитета*, зборник радова 4, (приредили: Милан Милошевић, Остоја Крстић, Саша Мијалковић), Криминалистичко – полицијска академија, Београд, 2009, стр. 209-210.

4) Историју лажних вести Јохана Буркхардт (*Joanna Burkhardt*) дели на неколико временских поглавља: еру пре штампаних медија, еру после штампаних медија, еру мас-медија и Интернет еру, уз издвајање карактеристика лажних вести одређених периодом у којем су пласиране и степеном њиховог комуникативног потенцијала. Joanna M. Burkhardt, “Combating Fake News in the Digital Age”, *Library Technology Reports*, American Library Assosiation, Chicago, 8/2017, стр. 5-8.

5) Korinne Bressler, *The Evolution of Fake News*, Internet, <https://www.lexisnexis.com/>

Како глобална инфосфера под којом се подразумевају Интернет, мобилна телефонија, кабловска телевизија, целодневне вести и директни *online* преноси разних догађаја, омогућава дистрибуцију и ширење садржаја брже и јефтиније него икада пре, феномен лажних вести постао је снажно оружје у рукама оних, који са одређеном намером настоје да проузрокују одређену друштвено-политичку промену њиховим објављивањем.⁶

Чињеница да су лажне вести обележиле 2017. годину на глобалном нивоу,⁷ допуњена је актуелизацијом овог проблема у националним оквирима. Наиме, само у протеклих неколико месеци у Републици Србији забележено је више случајева ширења лажних вести.⁸ Стога овај феномен заслужује да се обради и анализира са научног аспекта,⁹ како би био адекватно дефинисан, како по обиму тако и по садржини, а касније и адекватно третиран, кроз низ механизма социјалне политике, као и правних механизма.

Према мишљењу Давида О. Клајна (*David O. Klein*) и Џошуе Р. Вуелера, (*Joshua R. Wueller*) лажне вести се дефинишу као намерно или свесно *online* објављивање лажних изјава.¹⁰

Хант Алкот (*Hunt Allcott*) и Метју Генцков (*Matthew Gentzkow*) под овим појмом подразумевају „вести које немају чињеничну основу, али су представљене као вести“.¹¹

communities/lexisnexis_biz/b/bizblog/archive/2017/07/13/the-evolution-of-fake-news.aspx, 28/06/2018.

- 6) Према становишту британског дневног листа *The Telegraph*, основни разлози за доминацију лажних вести на Интернету, су трошкови дистрибуције путем друштвених мрежа који су једнаки нули, што смањује потребу за изградњом поверења, а будући да је количина објављених информација, података и вести попут „плимског таласа“ у законском смислу није могуће ефикасно регулисати ову област у реалном времену.
- 7) Медијска кампања око председничких избора у САД из 2016. године, која је доминантно одређена ширењем лажних вести, потом вести о наводној употреби хемијског оружја у грађанском рату у Сирији, случај Скрипаљ, у В. Британији, у којем је Русија означена као организатор убиства тровањем бившег совјетског агента.
- 8) Попут вести о броју настрадалих у поплавама 2014, вести о затрованој води у београдском водоводу, о штетним последицама вакцине ММР и о отмици, односно убиству новинара Стефана Цветковића.
- 9) Ту се као главно проблемско питање јавља чињеница да у Интернет ери лажних вести, као аудиторјум више „не морамо да решавамо неслагања, већ само да вести користимо као спектакл, као *reality tv*. Сада се информације просто акумулирају, без да се критички обрађују, ми више функционишемо као профили, него као грађани. Ово стање когнитивног сукоба може се описати попут конфликта различитих врста знања које се међусобно боре за предност, као опозит настојањима да се антагонистички, али продуктивно политички преговара.“ David Joselit, “Fake News, Art, and Cognitive Justice”, *October*, Ltd. and Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, 159/2017, стр. 16.
- 10) Gelfert Axel, “Fake News: A Definition”, *Informal Logic*, University of Windsor, Ontario, 1 /2018, стр. 97.
- 11) Hunt Allcott, Gentzkow Matthew, “Social media and fake news in the 2016 election”, *Journal of Economic Perspectives*, National bureau of Economic Research, Cambridge, 2/2017, стр. 4.

Лажне вести су приче које описују догађаје у стварном свету, које подсећају на традиционалне медијске репортаже, чијим је творцима познато да је оно што објављују лажно, што се ради из два разлога: како би вести биле преносене широком аудиторијуму и како би превариле макар део публике којима су намењене, сматра Регина Рини (*Regina Rini*).¹²

Одређење лажних вести као новости које су повезане са дезинформацијама из различитих извора, укључујући и новинаре, дају Расмус Клајс Нилсен (*Rasmus Kleis Nielsen*) и Лукас Грејвс (*Lucas Graves*) насупрот чега наводе појам вести који подразумева тачност, благовременост, релевантност, јасноћу и поштеност саопштења.¹³

И чисто језички посматрано, термин „лажне вести“ подразумева свесно изречену неистину односно, тврдњу супротну истини, у најкраћем и најједноставнијем облику писане, говорне или визуелне информације о неком догађају, појави, друштвеном понашању или личности. Овако дефинисане оне ће у наредном делу рада бити класификоване на основу различитих критеријума, на основу којих ће се и указати на оне које имају снажан комуникативни потенцијал за политичко-вредносни систем једне земље понаособ, али и глобално посматрано.

3. ПОЛИТИЧКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ ШИРЕЊА ЛАЖНИХ ВЕСТИ

Вести, уопште, и лажне вести, као њихова поткатегорија, које се преносе употребом модерне технологије, која омогућава брз и јефтин пренос, јављају се као генератор политичких, моралних и других ставова личности и друштва начелно посматрано.

Ширење лажних вести карактерисало је и претходне периоде развоја друштва, посебно у ситуацијама изражених сукоба, било ратних било политичких, политичких кампања или кризних периода, али њиховој актуелизацији, као и посматрању као *инструмента политичког деловања*,¹⁴ највећма је доприне-

12) Gelfert Axel, "Fake News: A Definition", нав. дело, стр. 101.

13) Rasmus Kleis Nielsen, Lucas Graves, "News you don't believe": *Audience perspectives on fake news*, Internet, https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2017-10/Nielsen%26Graves_factsheet_1710v3_FINAL_download.pdf, 03/07/2018.

14) О ефектима вести на политичко знање, мишљење, политичко поверење и унутрашњу политичку ефикасност, а у ширем смислу на политичко здравље генерално, као и о потенцијалу да такве вести могу деловати у облику политичких исхода, попут ситуација, у којима је политичко поверење ниско, те особе са таквим ниским степеном поверења у политику могу лакше бити ангажоване у неконвенционалним политичким актима попут протеста, односно политичких завера, видети опширније: Paul R. Brewer, Dannagal Young

ла савремена „експлозија“ нових медија, друштвених мрежа и портала. Оно што су некада били штампа, радио и телевизија, у садашњем тренутку, јесу *online* медији. Повећање аудиторинума и количине дистрибуираних порука није, међутим, довело до подизања квалитета информисања, него се и класична средства јавног информисања и нове технологије комуницирања, у садејству посматрано, јављају као снажни механизми политичког деловања путем којих се тенденциозно селекују информације, забране или привилегије.¹⁵

Како је за развој и унапређење демократског друштва од великог значаја слобода информисања, а „заштита и унапређење основних слобода појединаца јесте нуклеус из којег треба да зраче сви облици безбедности“,¹⁶ применом *argumentum a contrario*, угрожавање и сужавање ове слободе нужно води угрожавању политичко-вредносног система данашњице, дерогацији неких проверених демократских принципа и угрожавању безбедности глобално посматрано.

Управо на овом месту до изражаја мора доћи успостављање равнотеже између, са једне стране, слободе изражавања и, са друге, права на правовремено и истинито информисање.

Политички значај ширења лажних вести може бити одређен на основу различитих критеријума. Уколико се као класификациони критеријум узме опсег штетности, онда се могу разликовати *националне и међународне политичке импликације*, али је ова подела у својој основи релативизиована, управо због чињенице да глобалне комуникационе мреже омогућавају да лажна вест у кратком року буде доступна широм целе планете.

Уколико се класификују према аутору који их креира, могу се разликовати оне које долазе од *појединаца, политичких партија, интересних група или обавештајних служби одређених држава*.

Goldthwaite, Michelle Morreale, “The Impact of Real News about ‘Fake News’: Intertextual Processes and Political Satire”, *International Journal of Public Opinion Research*, Oxford University Press, Oxford, 3/2013, стр. 330. Појам политичке завере, према мишљењу Драгана Симеуновића, ужи је од завере уопште, а доминантно је одређен повезаношћу актера *истоветним идејно-политичким ставовима*, интересима и циљевима. Драган Симеуновић, *Теорија политике, I део*, Удружење „Наука и друштво“, Београд, 2002, стр. 178. Поменуто указује на значај пласирања лажних вести, које утицајем на политичке ставове генеришу консензус у ширем окружењу о потреби промене легално изабране власти, у некој од различитих форми преузимања власти, које нису у одговарајућој сагласности са важећим легалним концептом преузимања власти.

15) У борби за политичку превласт њени учесници настоје да своју друштвену моћ преточе у медијску моћ, како би били у позицији да управљају протоком јавних информација. Марко Парезановић, *Политички преврат – савремени приступ*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2013, стр. 324-337.

16) Драган Р. Симић, *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Јавно предузеће Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 93.

Када је критеријум објекат који је предмет лажне вести, оне се могу поделити на оне које су усмерене ка личности *одређеног политичара, ка колективитету, политичкој партији/ама или држави, начелно посматрано.*

Сви поменути критеријуми од значаја су приликом истраживања домета лажне вести у односу на циљ њиховог пласирања и оне могу бити дифузно и помоћници и противници легално изабраној власти. Међутим, свака има за циљ пропагандну делатност као планско, организовано и смишљено ширење политичких идеја и ставова, ради потоњег утицаја на схватање и понашање како појединаца тако и колективитета.¹⁷

Детекција крајњег циља, нечега што усмерава процес ширења лажне вести, у многоструко одређује карактер и тежину политичке импликације, а она се у контексту угрожавања могу квалификовати као ризици од сепаратистичких тежњи, оружане побуне, тероризма, националног и верског екстремизма, обавештајне делатности, припреме политичких убистава, тзв. „обојених револуција“ итд.¹⁸

Лажне вести, у склопу доктрине изазивања или управљања кризом, а у ширем смислу и управљања јавним мњењем, најчешће за циљ имају: изазивање „телевизијске револуције“, која у одређеним случајевима носи елементе државног удара; „очувања демократије“ у случајевима када би пошто-пото, без обзира на ставове или гласове јавности, требало очувати постојећу гарнитуру на власти; изазивање грађанског незадовољства и нереда чиме се најчешће прикривено намећу сопствени интереси, као интереси „Народа“, или стварање услова код домаће и светске јавности да медијски рат прерасте у прави рат.¹⁹

17) Уколико је реч о изношењу или проношењу неистинитих података о личности (обим појма личности, у контексту ове фусноте не обухвата лица која су носиоци одређених формалних политичких функција у држави) онда *оно нема директне политичке реперкусије* и може се разматрати у контексту аргументације *pro et contra* у односу на декриминализацију кривичног дела клевете и грађанскоправне заштите, која је у тим случајевима једино правно средство које стоји на располагању лицу о којем је ширена лажна вест. Уколико је пак, реч о неким општим информацијама, о политичким личностима, појавама и догађајима, које су од интереса за велики број грађана, оне *могу имати снажан политички утицај* на креирање јавног мњења, односно општег утиска о квалитету и садржини политичке власти, односно поверења грађана у њу и имати за крајњи циљ удаљавање од ставова власти и смањење поверења.

18) Што је предвиђено, на сличан начин, и као категорија изазова, ризика и претњи у Стратегији националне безбедности Републике Србије. Бранко Крга, *Стратегија националне безбедности у теорији и пракси*, Медија центар Одбрана, Београд, 2017, стр. 149-150.

19) Љубомир Стајић, Радослав Гађиновић, *Увод у студије безбедности*, Драслар партнер, Београд, 2007, стр. 242.

Све наведено у крајњем одређује и механизме државне реакције, који ће бити употребљени у циљу сузбијања и спречавања штетних последица лажних вести.²⁰

4. ПРАВНИ ОКВИР ЗА СПРЕЧАВАЊЕ ШИРЕЊА ЛАЖНИХ ВЕСТИ И КРИВИЧНО ПРАВО КАО *ULTIMA RATIO* ИНСТРУМЕНТ ДРЖАВНЕ РЕАКЦИЈЕ

Правни оквир који обезбеђује слободу изражавања и остале медијске слободе има своје међународне и националне изворе. У првом реду реч је о чл. 10 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода,²¹ а потом и о чл. 11 Повеље основних права Европске уније, која ово право дефинише као незаменљиво у процесу доношења одлука у слободном демократском друштву и према којој се оно простире на штампу, емитоване и *online* медије и укључује слободу говора, примања и преношења информација и идеја „без уплитања од стране јавних власти и без обзира на границе“, дајући јој при томе значај у контексту интегралне вредности слободе медија и њиховог плурализма.²²

Слобода изражавања, као и право на истинито и правовремено информисање, део су и националног правног оквира односно имају и своје националне изворе. То су у првом реду Устав Републике Србије,²³ Закон о јавном информисању и медијима²⁴ и Кодекс

20) Нпр: активности држава које подразумевају неку врсту усвајања *lex specialisa*, попут:

- 1) најаве француског председника Емануела Макрона (*Emmanuel Macron*) о доношењу закона за борбу против лажних вести, 2) усвајања закона сличне правне природе у Малезији, као чије образложење се наводи да „лажне вести угрожавају националну безбедност“, а за кршење чијих одредаба је предвиђена казна и до шест година затвора, 3) увођења закона у Немачкој, којим се криминализује говор мржње и лажне вести, уз могућност кажњавања медијских кућа због неуспеха у уклањању илегалног медијског садржаја и казнама до 50 милиона евра, 4) усвајања Наредбе Владе Индије којом се омогућава одузимање акредитације новинарима само зато што су оптужени за ширење лажних вести, што је у супротности са усвојеним демократском начелом кривичног процесног права *in dubio pro reo*.
- 21) Који подразумева да свако има право на слободу изражавања, која укључује слободу поседовања сопственог мишљења, примања и саопштавања идеја, али који не подразумева спречавање државе да захтева дозволе за рад телевизијских, радио и биоскопских предузећа.
- 22) *A multi-dimensional approach to disinformation – Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation*, European Commission, Directorate-General for Communication Networks, Content and Technology, нав. дело, стр. 18.
- 23) Који у чл. 46 гарантује слободу мишљења и изражавања, у чл. 50 предвиђа слободу медија, а у чл. 51 право на обавештеност. Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006.
- 24) Којим се установљавају правила о јавном информисању и штите изношење, примање и размена информација, идеја и мишљења путем медија у циљу унапређивања вредности демократског друштва, спречавања сукоба и очувања мира, истинитог, благовременог, веродостојног и потпуног информисања и омогућавања слободног развоја личности, у

новинарске етике.²⁵ Поменути законски и подзаконски прописи установљавају и гарантују слободу изражавања и право на информисање, постављајући при томе критеријуме за њено законито коришћење, који неће бити у супротности са осталим основним принципима правне државе.²⁶

Будући да је у раду реч о пласирању лажних вести, које слободу изражавања злоупотребљавају и које представљају опозит истинитом и правовременом извештавању, држава мора да користи и друге механизме, у циљу заштите друштва од овог облика недозвољеног понашања.

У том смислу као најснажнији вид заштите друштва од друштвено опасних понашања, која су као таква предвиђена као кажњива, јавља се корпус кривичноправних одредаба Републике Србије, у ужем смислу Кривични законик (КЗ).²⁷ Он има супсидијаран карактер, односно не ствара правне норме, којима пружа заштиту, већ само у случајевима, када другим гранама права, које уређују одређену област (овде област слободе изражавања и права на правремено и истинито информисање), не може бити обезбеђена заштита, реагује као *ultima ratio* инструмент државне реакције.

Како је у контексту теме овог рада истакнуто да се аутори приоритетно баве само оним лажним вестима, односно општим информацијама, о политичким личностима, појавама и догађајима, које су од интереса за велики број грађана, дакле онима које могу имати снажан политички утицај на креирање јавног мњења, на овом месту биће анализирана она инкриминација, чија примена долази у обзир у случајевима пласирања информација са поменути импликацијама. Кривично дело клевете је декриминализовано, те је појединцима у случају објављивања информација које могу штетити њиховој части и угледу одузета кривичноправна заштита,

складу са обавезом новинарске пажње, која подразумева да су уредник и новинар дужни да са пажњом примереном околностима, пре објављивања информације која садржи податке о одређеној појави, догађају или личности провере њено порекло, истинитост и потпуност, као и да су дужни да преузете информације, идеје и мишљења пренесу веродостојно и потпуно, а ако се информација преузима из другог медија да наведу назив тог медија. Видети: Закон о јавном информисању и медијима, *Службени гласник РС*, бр. 83/2014, 58/2015 и 12/2016.

25) Усвојен 2006. године, ради формулисања професионалних и етичких стандарда, који подразумевају залагање за слободу мишљења, говора и изражавања, уз истовремено издвајање обавезе новинара да тачно, објективно, потпуно и благовремено извештавају о догађајима од интереса за јавност, поштујући право јавности да сазна истину.

26) Коришћење поменути слобода повлачи за собом дужности и одговорности и може се подвргнути формалностима, условима, ограничењима и казнама прописаним законом и неопходним у демократском друштву у одређеним случајевима.

27) Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016.

тако да се кривичноправни фокус усмерава на оно биће кривичног дела које се састоји у ширењу лажних вести.

Реч је о кривичном делу Ширење панике и нереда из чл. 343 КЗ,²⁸ предвиђеном у *XXXI Глави Кривичних дела против јавног реда и мира*, које чини онај ко изношењем и проношењем лажних вести или тврђења изазове панику или теже нарушавање јавног реда или мира или осујети или значајније омете спровођење одлука и мера државних органа или организација које врше јавна овлашћења, за шта је предвиђена казна затвора у распону од три месеца до три године, кумулативно са новчаном казном.

Ово дело свој тежи облик добија уколико је извршено путем средстава јавног информисања или сличних средстава или на јавном скупу, када је запређени казнени распон од шест месеци до пет година.

Радња извршења одређена је као изношење и проношење, под чиме се подразумева саопштавање личних ставова, мишљења или сазнања лица које радњу предузима, док се под појмом преношења подразумева саопштавање нечег што је неко други сазнао.

Реч је последичном кривичном делу, код кога је у сваком случају конкретног неправда неопходно доказати да је услед предузимања радње наступила тачно одређена последица, која је у законском опису ове инкриминације алтернативно одређена као изазивање панике или теже нарушавање јавног реда или мира или осујећивање или значајније ометање спровођења одлука и мера државних органа или организација које врше јавна овлашћења.

Под појмом панике сматра се узнемирење грађана, које је по интензитету значајно и које подразумева осећај несигурности, који наступа услед изношења или проношења лажних вести. Теже ремећење јавног реда и мира треба схватити као нарушавање међусобних односа грађана којима се у јачем интензитету крше правила понашања о нормалном начину живота и друштвеној дисциплини, што се мора процењивати у сваком конкретном случају.²⁹ Осујећивање или значајније ометање спровођења одлука и мера државних органа или организација које врше јавна овлашћења подразумева последицу, која услед изношења лажних вести проузрокује деловање грађана, које је у супротности са одлукама државних органа или организација која обављају јавна овлашћења.

28) Које заједно са кривичним делом Насилничко понашање из чл. 344 КЗ, представља једину инкриминацију из поменуте главе којима се непосредно штите јавни ред и мир као такви. Зоран Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, Службени гласник, Београд, 2016, стр. 950.

29) Исто.

Будући да је основни облик овог кривичног дела одређен последично, изостанак неке од казуистички набројаних последица доводи до тога да нема остварености конститутивних елемената бића кривичног дела, а самим тим ни конкретног кривичног дела.

Тежи облик дело добија због начина односно места на којима је дело учињено. Реч је о средствима јавног информисања, сличним средствима или јавном скупу. Кажњавање код тежег облика је могуће и код покушаја, јер општи услови за примену овог института, односно потенцијалног стадијума у извршењу кривичног дела (*iter criminis*) одговарају распону запрећене казне од шест месеци до пет година.

Као облик кривице код оба облика кривичног дела јавља се умишљај, који код тежег облика мора обухватити свест да се радња предузима на одређени начин, односно путем одређених средстава или на јавном скупу.

Иако је ова инкриминација једина која експлицитно предвиђа кажњавање за ширење лажних вести, у делу рада о политичким импликацијама које оне имају, јасно је да ово дело може бити предузето и као део системских активности, које су усмерене ка остваривању неких даљих политичких циљева које смо навели. Било о којем да је о наведених циљева реч, поступајући тужилац може предузети *ex officio* гоњење управо за анализирану инкриминацију, а чињенице које упућују да се неки други циљеви односно намере налазе у позадини ових активности, евентуално може послужити као иницијална каписла службама безбедности да прате, анализирају и уколико има индиција о доказним потешкоћама, предузму и неке друге, посебне доказне радње, које им према Законнику о кривичном поступку стоје на располагању, уз испуњење формалних и материјалних услова за њихово спровођење.

Ма како било тешко доказати последицу код овог кривичног дела, недостаци на плану доказивања не смеју бити разлог за интервенције у области материјалног кривичног права, попут увођења неких нових инкриминација, јер то води експанзионизму и хипертрофији,³⁰ а одступања од проверених правно догматских принципа нису иманентна демократској држави.³¹

30) Интервенције које се спроводе у законском тексту, требало би да буду ограничене свешћу о томе да преширока и преоштра кривичноправна репресија води штетним последицама по појединце и друштво, те да осим слабљења ефикасности кривичноправног система не остварује ни изражену превентивну функцију. Ивана Бодрожић, „Негативне криминалополитичке тенденције и кривична дела тероризма у законодавству Немачке“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2017, стр. 224-225.

31) О кривичноправном експанзионизму као и решењима којима се руководи законодавац у неким од последњих измена и допуна кривичноправног корпуса одредаба у Републици

Иако правне норме морају да се прилагођавају савременим условима живота, оне не би требало стално да буду предмет измена и проширења, већ би требало да буду у довољној мери адаптабилне да се могу без већих интервенција, примењивати у што је дужем временском периоду. Слично као и у кривичном праву, ни на другим правним нивоима, не би требало задрати у слободи и права увођењем *lex specialis*-а, већ кроз механизме социјалне политике, подизањем свести о појму, штетности и ризицима лажних вести, увести у формални систем образовања обуке усмерене ка развоју скептицизма и критичког мишљења, радити на подизању медијске писмености, подршком и развојем удружења која се баве разоткривањем лажних вести и њихових твораца и објављивањем научних радова на ову тему, довести до смањења поверења у она средства јавног информисања и њима слична средства која објављују лажне вести, све до моралне осуде кроз губитак читалачког аудиторијума, а тек на крају примењивати репресивне мере, којима се задира у право на слободу говора и јавног испољавања мишљења.

Репресивни механизми смеју да буду покретани само онда када је заштићено добро у тој мери угрожено и повређено да захтева најснажнији вид репресивног деловања, а до тада треба кроз садејство владиних агенција, цивилног сектора, новинарских удружења и теоретичара политичке културе развијати мултидисциплинарни приступ, који би омогућавао ширење знања о лажним вестима, њиховој генези, садржају и начинима како могу бити препознате и одбачене у процесу формирања, како ставова појединаца тако и политичко вредносних система у целини.

ЛИТЕРАТУРА

- Бодрожич Ивана, „Негативне криминалнополитичке тенденције и кривична дела тероризма у законодавству Немачке“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2017, стр. 213-227.
- Закон о јавном информисању и медијима, *Службени гласник РС*, бр. 83/2014, 58/2015 и 12/2016.
- Крга Бранко, *Стратегија националне безбедности у теорији и пракси*, Медија центар Одбрана, Београд, 2017.

Србији опширније видети: Зоран Стојановић, Драгана Коларић, „Савремене тенденције у науци кривичног права и кривично законодавство Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2015, стр. 111-136.

- Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016.
- Милашиновић Срђан, Кешетовић Желимир, Јевтовић Зоран, „Медијско друштво, рат и тероризам“, у зборнику: *Спречавање и сузбијање савремених облика криминалитета*, зборник радова 4, (приредили: Милан Милошевић, Остоја Крстић, Саша Мијалковић), Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009, стр. 209-226.
- Парезановић Марко, *Политички преврат – савремени приступ*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2013.
- Симеуновић Драган, *Теорија политике, I део*, Удружење „Наука и друштво“, Београд, 2002.
- Симић Р. Драган, *Наука о безбедности – савремени приступи безбедности*, Јавно предузеће Службени лист СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002.
- Стајић Љубомир, Гађиновић Радослав, *Увод у студије безбедности*, Драслар партнер, Београд, 2007.
- Стојановић Зоран, *Коментар Кривичног законика*, Службени гласник, Београд, 2016.
- Стојановић Зоран, Коларић Драгана, „Савремене тенденције у науци кривичног права и кривично законодавство Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2015, стр. 111-136.
- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006.
- Allcott Hunt, Gentzkow Matthew, “Social Media and Fake News in the 2016 Election”, *Journal of Economic Perspectives*, American Economic Association, Missouri, 2/2017, стр. 211-236.
- A multi-dimensional approach to disinformation – Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation*, European Commission, Directorate-General for Communication Networks, Content and Technology, Brussels, 2018.
- Bressler Korinne, *The Evolution of Fake News*, Internet, https://www.lexisnexis.com/communities/lexisnexis_biz/b/bizblog/archive/2017/07/13/the-evolution-of-fake-news.aspx, 28/06/2018.
- Brewer Paul R., Goldthwaite Young Dannagal, Morreale Michelle, “The Impact of Real News about ‘Fake News’: Intertextual Processes and Political Satire”, *International Journal of Public Opinion Research*, Oxford University Press, Oxford, 3/2013, стр. 323-343.
- Burkhardt M. Joanna, “Combating Fake News in the Digital Age”, *Library Technology Reports*, American Library Association, Chicago, 8/2017, стр. 1-33.
- Deacon Richard, *Britanska obaveštajna služba*, Globus, Zagreb, 1980.
- Gelfert Axel, “Fake News: A Definition”, *Informal Logic*, University of Windsor, Ontario, 1/2018, стр. 84-117.

Joselit David, "Fake News, Art, and Cognitive Justice", *October*, Ltd. and Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, 159/ 2017, стр. 15-17.

Nielsen Rasmus Kleis, Graves Lucas, "News you don't believe": *Audience perspectives on fake news*, Internet, https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2017-10/Nielsen%26Graves_factsheet_1710v3_FINAL_download.pdf, 03/07/2018.

Ivana Bodrozić, Aleksandar Bodrozić

POLITICAL–LEGAL ASPECTS OF FAKE NEWS SPREADING

Resume

False news are consciously pronounced false or claims contrary to the truth, in the shortest and most simple form of written, spoken or visual information, about an event, phenomenon, social behavior or personality. In the paper authors categorize them on various systematization criteria, on the basis of which they point to their powerful communicative potential for the country's political and value system. Starting from the view that it is an instrument of political action, authors point on their potential effects on political knowledge, opinion, political trust and internal political efficiency and analyze the mechanisms of state reaction that can be used to suppress harmful consequences of false news. Criminal law mechanism should be used as an *ultimate ratio*, through the application of criminal offense the spread of panic and disorder, which should be taken into account in cases of placing information with the mentioned implications. Finally, authors point out that other legal levels, should not engage in freedom and rights by introducing *lex specialis*, but rather through social policy mechanisms such as raising awareness of the concept, harmfulness and risks of false news, through the formal training of skepticism and critical thinking, work on raising media literacy, supporting and developing associations dealing with the disclosure of false news and their creators and publishing scientific papers on this topic, which will all lead to a reduction of trust in those media and moral condemnation of the audience, and only at the end apply repressive measures, which interfere with the right to freedom of speech and public expression of opinion.

Keywords: false news, disinformation, freedom of speech, right to truthful and timely information, prevention, criminal justice

* Овај рад је примљен 26. јула 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 13. септембра 2018. године.

*Олга Павковић**

Институт за политичке студије, Београд

КРИЗА ВЛАДАВИНЕ ПРАВА У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ И МЕХАНИЗМИ ЗАШТИТЕ ОСНОВНИХ ВРЕДНОСТИ**

Садржај

Овај рад истражује надлежност Европске уније за решавање кризе владавине права, начин на који Европска унија одговара на ову кризу и успешност појединих механизма заштите ове основне вредности. У раду су анализирани различити погледи на надлежност Европске уније у решавању системске кризе владавине права, која је започела у Мађарској и Пољској и прети да се прошири и на друге државе чланице. Поред тога, указано је на проблем недостатка прецизне дефиниције основних вредности на којима се Европска унија заснива, првенствено владавине права, што додатно отежава бирање адекватног приступа решавању кризе. У раду су описани механизми заштите владавине права који постоје на институционалном нивоу, као и процедурални захтеви који умањују њихову делотворност.

Кључне речи: Европска унија, Мађарска, Пољска, владавина права, члан 7 Уговора о Европској унији, криза владавине права, демократија, основна права

* Електронска адреса ауторке: olga.pavkovic@ips.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ (бр. 179009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

1. НЕДОУМИЦЕ ПРИ ДЕФИНИСАЊУ ПОЈМА ВЛАДАВИНЕ ПРАВА НА НИВОУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Концепт владавине права на универзалном и регионалном нивоу је другачији у односу на национални ниво, јер не постоји једно наднационално тело које би се адекватно старало о поштовању ове вредности и које би кажњавало прекршиоце, а постојеће предвиђене процедуре су превише компликоване и трају предуго. Према Драгутину Аврамовићу, „крајње је деликатно, барем теоријски, питање у којој мери владавина права може постојати у међународном праву с обзиром на његове особености, нарочито имајући у виду специфичности у погледу извора права, непостојања класичних механизма санкционисања, укупну ‘инфраструктуру’ глобалног права...“.¹ Тела која би требало да се брину о заштити превасходно се састоје од суверених држава које би барем декларативно требало да буду једнаке. Иако Европска унија не представља класичан поредак међународног права услед надређености права ЕУ националним правима, може се приметити да није потпуно имуна на проблеме и недостатке који су својствени међународном праву.

Владавина права представља једну од основних вредности на којима се темељи Европска унија, што је изражено како у Уговору о Европској унији (чл. 2), тако и у Повељи о основним правима Европске уније (преамбула).² Уговор о Европској унији претпоставља приврженост држава чланица владавини права у унутрашњим и у спољнополитичким питањима. Ипак, један од проблема који се јавља у вези са заштитом владавине права тиче се недостатка дефиниције ове вредности. Наиме, иако је успостављена као једна од основних вредности ЕУ, ниједан од уговора који се односе на ЕУ/ЕЗ не прецизира шта се под владавином права подразумева на нивоу ЕУ. С обзиром да владавина права дуго није била дефинисана, то је створило простор за произвољност и злоупотребу.

Недостатак дефиниције владавине права у основним правним актима Европске уније одражава чињеницу да није постојала реална потреба за заштитом ове основне вредности у историјским околностима у којима су настале Европске заједнице. Прво, државе које су основале прву заједницу (Европску заједницу за угаљ и челик) биле су посвећене изградњи демократског друштва у Евро-

1) Драгутин Аврамовић, „‘Омекшавањем права’ ка међународној владавини права?“, *Српска политичка мисао*, број 2/2011, год. 18, vol. 32, стр. 263-288.

2) Article 2, Consolidated version of the Treaty on the European Union, *Official Journal of the European Union*, C 326/13, 26 October 2012; Charter of fundamental rights of the European Union, *Official Journal of the European Union*, C 326/391, 26 October 2012.

пи након Другог светског рата. Постојао је базични консензус да ће основне вредности попут демократије, основних права и владавине права бити поштоване. Штавише, државе са недемократском прошлошћу имале су снажан подстицај да се боре против ауторитарних тенденција на унутрашњем нивоу – економску обнову и реинтеграцију у европско друштво (забрањене су партије екстремне деснице). Друго, на почетку, ниво интеграције држава и ниво њихове међузависности су били мање развијени, па је мањи био утицај потенцијалног кршења неке основне вредности. Треће, све до средине 1990-их број чланица није био велики, што је олакшавало сарадњу међу државама.

До краја 20. века, променили су се ови почетни услови, што је довело до уношења чл. 7 (бивши члан F.1) у Уговор из Амстердама.³ Уговор из Амстердама предвиђа да „Савет у саставу шефова држава или влада држава чланица може једногласно донети одлуку да је дошло до озбиљног и дуготрајног кршења вредности из члана F(1)“, као и да Савет у случају да донесе такву одлуку може квалификованом већином да суспендује одређена права држави чланици.⁴ У првој деценији 21. века је дошло је до наглог проширења чланства, односно приступања великог броја држава, које се међусобно разликују по економском развоју, политичкој култури и историјском наслеђу, а те разлике отежавају координацију на вишем нивоу.⁵ Осим тога, дошло је до продубљивања интеграције и самим тим до велике економске и политичке међузависности држава чланица, па питање поштовања основних вредности добија прворазредни значај. Коначно, у последњих неколико година широм Европе и света је дошло до успона десничарских покрета.

У светлу ових промена, настала је потреба да се дефинишу основне вредности, а нарочито владавина права. У Оквиру за владавину права (*Rule of Law Framework*), који је усвојен 2014. године, Комисија је, позивајући се на судску праксу Суда правде ЕУ, Европског суда за људска права и на документе Савета Европе усвојила дефиницију владавине права која наводи низ кључних принципа који чине њену срж, а пре свега: „легалност, која имплицира транспарентни, одговорни, демократски и плуралистички процес спровођења закона; правну сигурност; поделу власти;

3) Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, *Office for Official Publications of the European Communities*, Luxembourg, 1997.

4) Исто. Владавина права као основна вредност је споменута у Уговору из Амстердама у чл. 6(1) (ex F(1)), што је сад чл. 2 Уговора о Европској унији из Лисабона.

5) Реч је о проширењу из 2004. године, када су у чланство ступиле Мађарска и Пољска, као и Словенија, Чешка, Словачка, Естонија, Летонија, Литванија, Кипар и Малта и проширењу из 2007. године када су Бугарска и Румунија постале државе чланице ЕУ.

забрану арбитражности извршне власти; независно и непристрасно судство; ефикасну процену уставности укључујући и питање основних људских права; и правну једнакост“.⁶

2. КРИЗА ВЛАДАВИНЕ ПРАВА И ПИТАЊЕ НАДЛЕЖНОСТИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Европска унија се у последњих неколико година суочава са системском кризом владавине права. Упркос прокламованој привржености овој вредности, поједине државе чланице испољавају супротне тенденције, што ствара проблем на нивоу Уније. Ово се, пре свега, односи на Мађарску и Пољску, где је угрожена независност судства кроз уплив политике у правни систем. Мађарска владајућа коалиција Фидес (*Fidesz*) предвођена Виктором Орбаном (*Orbán Viktor*) је од 2011. године почела да преузима контролу над политичким институцијама и судским системом. Ова коалиција је ставила ван снаге постојећи Устав и донела тзв. Основни закон који није подржала ниједна опозициона партија.⁷ Реформе које су уследиле омогућиле су Фидесу да контролише парламент, али и судску грану власти јер *de facto* именује личности за најважније позиције у правосудном систему. Поред тога, основна права су под знаком питања, гуше се медији и цивилно друштво, а све је више угрожена и приватна својина, док су значајни делови привреде национализовани.⁸

Слична промена политичког система се догодила у Пољској, откад је партија Право и правда (*Prawo i Sprawiedliwość*), под вођством Јарослава Качинског (*Jarosław Kaczyński*), дошла на власт 2015. године. Након преузимања контроле над Уставним судом, Партија права и правде је наставила са реформама које су јој омогућиле преузимање и Врховног суда.⁹ Према годишњем извештају *World Justice Project*,¹⁰ за 2017–2018. годину, који се бави

6) *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: A new EU Framework to strengthen the Rule of Law*, COM (2014) 158 final, Brussels, 11 March 2014, стр. 4.

7) János Kornai, “Shifting Away From Democracy – Hungary’s U-Turn”, *Public Finance and Management*, Volume 15, Number 3, 2015, стр. 173.

8) Исто, стр. 175-6.

9) Christian Davies, *Hostile Takeover: How Law and Justice Captured Poland’s Courts*, Freedom House, 2018, Internet, <https://freedomhouse.org/report/special-reports/hostile-takeover-how-law-and-justice-captured-poland-s-courts>, 04/09/2018.

10) Индекс се креће у распону од 0 до 1, при чему је један најбољи резултат. Индекс се заснива на 8 фактора (ограничење власти, одсуство корупције, транспарентност, основна права, ред и безбедност, спровођење регулативе, грађанско право и кривично право) који су подељени у 44 субфактора. *The WJP Rule of Law Index 2017–2018*, World Justice Project, 2018, Internet, <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/>

оценом владавине права, ова вредност је опала у Пољској, нарочито у областима ограничења власти, транспарентности, основних права човека и кривичног права (укупна оцена ове државе је 0.67, и она је пала за три места у укупном рангу у односу на прошлу годину).¹¹ У Мађарској је такође дошло до опадања укупног скорa (0.55), нарочито у области основних права, а важно је напоменути да се она налази на самом дну лествице у свим параметрима који су коришћени на нивоу Европске уније.¹² У свом извештају за 2018. годину, *Freedom House* је оценио да Мађарска у погледу владавине права не задовољава критеријуме с обзиром да је владајућа партија Фидес под вођством Виктора Орбана преузела контролу над независним институцијама.¹³ Од 2011. године када је имала укупну оцeну слободe 1, Мађарска је до 2018. године пала на оцeну 2.5 због смањења политичких и грађанских слобода.¹⁴ Слична ситуација постоји у Пољској, где је партија Право и правда појачала политички утицај над институцијама од 2015. године, што је резултирало смањењем укупне оцeне са 1 на 1.5.¹⁵ Дакле, принцип владавине права је еродирао у овим двама државама, што има импликације на читаву Европску унију.

Шире питање које се отвара у овим случајевима је да ли Унија има надлежност да интервенише како би ове државе натерала да се придржавају владавине права и који механизам се користи за то. У прилог таквом схватању иде мишљење Правне службе Савета ЕУ према коме Комисија нема право да спроводи акције на основу Оквира за јачање владавине права јер на основу чл. 5 УЕУ, овлашћења која нису изричито пренета на Унију остају у надлежности држава чланица.¹⁶ Мишљење Савета је било да је једино овлашћење Комисије у том погледу прописано чл. 7 и да не она не сме да делује изван тог оквира.¹⁷ С обзиром да је мало вероватно да

WJP_ROLI_2017-18_Online-Edition.pdf, 05/09/2018. стр. 8-9.

11) Исто, стр. 121.

12) Исто, стр. 89.

13) Индекс слобода се креће од 1 до 7, при чему је један најбољи резултат. *Freedom in the World 2018: Hungary*, Freedom House, Internet, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/hungary>, 03/09/2018.

14) *Freedom in the World 2011: Hungary*, Freedom House, Internet, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/hungary>, 03/09/2018; *Freedom in the World 2018: Hungary*, нав. дело.

15) *Freedom in the World 2015: Poland*, Freedom House, Internet, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2015/poland>, 03/09/2018; *Freedom in the World 2018: Poland*, Freedom House, Internet, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/poland>, 03/09/2018.

16) Видети према: Peter Oliver, Justine Stefanelli, "Strengthening the Rule of Law in the EU: The Council's Inaction", *Journal of Common Market Studies*, Volume 54, Number 5, 2016, стр. 1076.

17) Исто.

ће члан 7(2) бити активиран,¹⁸ то би значило да Унији не преостаје много опција у борби за владавину права. Било какво уплитање у унутрашње послове једне државе могло би бити протумачено као напад на сувереност, интегритет и политичку независност државе чланице. Пракса је показала, да иако ступају у различите аранжмане сарадње на регионалном и универзалном нивоу, државе се ипак никад не одричу суверенитета у питањима од стратешког значаја.

С друге стране, они који се залажу за активнију улогу Уније у решавању кризе владавине права, сматрају да Комисија, као „чувар Уговора“ има надлежност да се брине о поштовању права ЕУ и основних вредности на којима ЕУ почива.¹⁹ ЕУ се неће мешати у тип правног система који држава усвоји нити ће арбитрарно улазити у питања унутрашње природе, али ипак постоји консензус о вредностима које би свака држава чланица требало да поштује и ЕУ ће на томе инсистирати. Владавина права је постала један од главних критеријума за чланство усвајањем Копенхашких критеријума, чије је испуњавање било условно за приступање Мађарске и Пољске, две државе које су у центру кризе владавине права. Претпоставља се да приступањем државе Унији ови критеријуми не престају да важе, већ супротно, да постају још значајнији и да се заправо подразумева њихово стално поштовање. У вези са тиме, у литератури је заступљен још један аргумент у корист европске надлежности у случају владавине права – државе чланице су ступањем у чланство суверено одабрале да прихвате одређене обавезе које произилазе из чланства, те стога њихово касније преиспитивање није легитимно.²⁰ Овде се јавља тзв. Копенхашка дилема, односно чињеница да до приступања постоје санкције за непоштовање критеријума, док се након остваривања пуноправног чланства оне губе.²¹ Према Јану-Вернеру Милеру (*Jan-Werner Müller*), ЕУ има надлежност да одржава либералну демократију у земљама чланицама који произилази из наднационалног конституционалног поретка који је настао развојем ЕУ, али још увек није адекватно транспониран у право.²²

18) Детаљније одредбе овог члана су наведене у наредном поглављу.

19) Dimitry Kochenov, Laurent Pech, “Better Late than Never? On the European Commission’s Rule of Law Framework and its First Activation”, *Journal of Common Market Studies*, Volume 54, Number 5, 2016, стр. 1062.

20) Jan-Werner Müller, “Should the EU Protect Democracy and the Rule of Law inside Member States?”, *European Law Journal*, Vol. 21, No. 2, March 2015, стр. 147.

21) *How EU can confront the ‘Copenhagen dilemma’*, Democracy Digest, National Endowment for Democracy, 2016, Internet, <https://www.demdigest.org/28437-2/>, 03/09/2018.

22) Jan-Werner Müller, “Should the EU Protect Democracy and the Rule of Law inside Member States?”, *European Law Journal*, нав. дело, стр. 146.

3. МЕХАНИЗМИ ЗАШТИТЕ ОСНОВНИХ ВРЕДНОСТИ У ОКВИРУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Међутим, чак и ако се прихвати став да ЕУ има надлежност да делује како би заштитила владавину права у државама чланицама, механизам за заштиту владавине права не подразумева интервенцију, већ више стигматизацију и изолацију државе која крши основне вредности. Постоје три основне опције које ЕУ има на располагању у случају да држава чланица крши обавезе које произилазе из права ЕУ: прекршајни поступак пред Комисијом, члан 7 Уговора о Европској унији и Оквир за владавину права. Прекршајни поступак (*infringement procedure*) који је предвиђен чл. 258 Уговора о функционисању Европске уније, представља прву фазу поступка подношења тужбе Комисије против неке државе чланице због повреде Уговора и обухвата званично обавештавање државе чланице на коју се односи, као и давање образложеног мишљења Комисије.²³ Уколико држава чланица не поступи у складу са захтевом, Комисија може покренути тужбу пред Судом правде ЕУ.²⁴

Други механизам за заштиту владавине права јесте члан 7 Уговора о Европској унији. Према чл. 7(1) Савет ЕУ може на предлог трећине држава чланица, Европског парламента или Европске комисије квалификованом већином од четири петине, након добијања сагласности Европског парламента, да донесе одлуку да постоји опасност да дође до озбиљног кршења вредности владавине права.²⁵ Према члану 7(2) Европски савет може, на предлог трећине држава чланица или Комисије и након добијања пристанка Европског парламента, да једногласно утврди да постоји озбиљно и дуготрајно кршење вредности из члана 2 УЕУ.²⁶ Уколико Европски савет утврди да је дошло до озбиљног и дуготрајног кршења вредности из члана 2, став 3 члана 7 предвиђа могућност увођења санкција држави чланици која крши вредности, а о њиховом увођењу одлучује Савет ЕУ квалификованом већином.²⁷ Санкције укључују суспензију права која произилазе из чланства, укључујући и право гласа у органима ЕУ у којима државе чланице имају своје представнике.²⁸ Може се закључити да члан 7 УЕУ, који није коришћен

23) *Infringements proceedings*, European Commission, Internet, https://ec.europa.eu/transport/media/media-corner/infringements-proceedings_en, 01/09/2018.

24) Article 258, Consolidated version of The Treaty on the functioning of the European Union, *OJ EU*, C 326/47, 26. October 2012.

25) Article 7, Consolidated version of The Treaty on European Union, *OJ EU*, C 326/13, 26 October 2012.

26) Држава о којој се одлучује не учествује у гласању. Исто.

27) Исто.

28) Исто.

ниједном у досадашњој пракси ЕУ прописује два степена реакције у случају да су угрожене основне вредности Уније – *превентивне мере* када постоји јасан ризик озбиљног кршења и *санкције* када је већ дошло до озбиљног и дуготрајног кршења.²⁹ Међутим, по све-му судећи, до активирања санкција неће доћи, с обзиром да процедура захтева једногласну одлуку свих чланица Европског савета. Дакле, иако је за увођење санкција довољна квалификована већина Савета ЕУ, врло је тешко покренути гласање услед процедуралних захтева (јер је за његово покретање потребна једногласност Европског савета). Поједини аутори наглашавају да је немогуће остварити једногласност јер већ постоје две „илибералне“ државе у оквиру ЕУ.³⁰ То значи да би у случају потенцијалног гласања у Европском савету, Мађарска стала на страну Пољске и ставила вето на одлуку, с обзиром да и сама пролази кроз сличан процес у правосуђу и политици, и обротно.

Поред процедуралних правила која значајно умањују могућност да дође до покретања чл. 7, постоји још једно ограничење политичке природе. Члан 7 (тачније, став 2 овог члана) је тзв. *нуклеарна опција* која се користи у „најекстремнијим околностима“.³¹ Оваква квалификација имплицира политичку тежину коју носи активација овог члана – осуда и политичка изолација државе која крши основне вредности Уније имала би дугорочне последице на односе између држава чланица. У крајњем случају, она би могла да произведе кризу поверења и да утиче на мању спремност држава на интеграцију. Из тог разлога, Комисија није журила са покретањем чл. 7, већ је тражила компромисно решење.

Оквир за владавину права, као трећи механизам, је замишљен као прелазно решење пре активирања члана 7 УЕУ и састоји се из три фазе: а) процена Комисије, б) препорука Комисије и в) надгледање чланице ЕУ у спровођењу препоруке.³² Главна сврха Оквира за владавину права је да се кроз конструктиван дијалог отклоне недостаци који постоје у области владавине права у државама чланицама. Уколико се и након овог дијалога са Комисијом држава чланица не повинује Уговору, Комисија може предложити активирање члана 7.

29) *Rule of law concerns in member states: how the EU can act (infographic)*, Internet, 2018, <http://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/eu-affairs/20180222STO98434/rule-of-law-concerns-in-poland-how-the-article-7-procedure-would-work>, 15/08/2018.

30) Dimitry Kochenov, Laurent Pech, “Better Late than Never? On the European Commission’s Rule of Law Framework and its First Activation”, нав. дело, стр. 1065.

31) Исто.

32) *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: A new EU Framework to strengthen the Rule of Law*, COM (2014) 158 final, Brussels, 11 March 2014, стр. 7-8.

4. УСПЕШНОСТ МЕХАНИЗАМА ЗАШТИТЕ ВЛАДАВИНЕ ПРАВА У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

Оквир за владавину права је први пут активиран према Републици Пољској 2016. године. У периоду од фебруара до јула 2016. године Комисија је водила дијалог са пољском владом и том приликом је издала три препоруке у вези са владавином права у Пољској, у јулу 2016 (*The Rule of Law Recommendation (EU) 2016/1374*), децембру 2016 (*The Rule of Law Recommendation (EU) 2016/146*) и јулу 2017. године (*Rule of Law Recommendation (EU) 2017/1520*).³³ Ипак, након скоро две године преговора, показало се да Оквир није довео до значајног побољшања. Пољски уступци и преокретање реформи су били минимални. У децембру 2017. године Комисија је издала саопштење за јавност у коме је закључила да, упркос дијалогу који се водио по том питању, постоји јасан ризик од озбиљног нарушавања владавине права у Пољској.³⁴ Услед тога, препорука Комисије је била да се покрене процедура прописана чл. 7(1) УЕУ пред Саветом. Комисија је 20. децембра 2017. године упутила Предлог за доношење одлуке Савету ЕУ који би требало да одреди да ли постоји јасан ризик за озбиљно кршење владавине права од стране Републике Пољске.³⁵

Као разлог за покретање процедуре на основу чл. 7 УЕУ, наводи се да је Пољска у претходном периоду усвојила „преко 13 закона који се тичу структуре правног система у Пољској, а који утичу на Уставни суд, Врховни суд, основне судове, Национални правни савет, тужилаштво и Државну школу за правосудне службенике“.³⁶ „Основни образац“ који је Комисија препознала у овим законима „је системска могућност извршне и законодавне власти да остварује политички утицај на састав, овлашћења, администрацију и функционисање судске власти“.³⁷

Оваква тенденција представља опасност за владавину права, у оном аспекту који се тиче *поделе власти* на законодавну, извршну и судску, која постоји ради спречавања концентрације власти и консеквентно ауторитарне владавине. У условима нарушене вла-

33) *Reasoned proposal in accordance with article 7(1) of the Treaty on European Union regarding the rule of law*, COM (2017) 835 final, 2017/0360 (NLE), Brussels, 20. December 2017, стр. 2-5.

34) *Rule of Law: European Commission acts to defend judicial independence in Poland*, European Commission, Press Release, Brussels, 2017, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-5367_EN.htm, 26/08/2018.

35) *Reasoned proposal in accordance with article 7(1) of the Treaty on European Union regarding the rule of law*, нав. дело.

36) Исто, стр. 35.

37) Исто.

давине права, могло би да дође и до проблема на јединственом тржишту. Она такође нарушава *начело међусобног поверења и начело узајамног признања судских одлука* која би требало да постоје између чланица како би функционисала сарадња, нарочито правна и полицијска сарадња. Пример за то је одбијање ирског суда да изручи пољског држављанина 2017. године по Европском налогу за хапшење који је издала Пољска. Ирски суд је упутио претходно питање и затражио од Европског суда правде да одлучи да ли држава чланица може да се суздржи од извршења Европског налога за хапшење и под којим условима. Европски суд правде је у овом случају одлучио да правосудно тело које треба да изврши налог за хапшење треба да утврди личну ситуацију особе на коју се налог односи, природу кривичног дела и чињенично стање на којима се налог заснива, да ли је дошло до измена и да ли постоји озбиљан разлог да се верује да ће особа бити изложена опасности у случају екстрадиције.³⁸

Ова одлука указује на још један проблем који произилази из урушавања владавине права – постоји ефекат преливања на друге основне вредности, а пре свега на *основна права човека*. Принципи независности и непристрасности судства су угрожени у Пољској што повећава правну несигурност и умањује могућност за правилан судски поступак. Друга основна вредност на коју се може прелити криза владавине права је *демократија*. Принцип владавине права, како је дефинисан одлуком Комисије, заправо је од највећег значаја за опстанак демократије у европским државама. Јан-Вернер Милер зато сматра да постоји значајан демократски дефицит у државама чланицама Европске уније.³⁹ Поред преливања на друге кључне вредности, постоји и могућност територијалног ширења кризе владавине права, с обзиром да су све чешће речи подршке за мађарске и пољске лидере. Као пример се може навести скорашњи сусрет између Виктора Орбана и Матеа Салвинија (*Matteo Salvini*), министра унутрашњих послова Италије, током ког су двојица лидера потврдила своју анти-имигрантску политику и изразила незадовољство поводом тренутне констелације снага у ЕУ.⁴⁰

Поједини аутори сматрају да чл. 7 не може да пружи ефикасну заштиту владавине права и предлажу да се он допуни или за-

38) Judgment of The Court (Grand Chamber) of 25 July 2018, *LM*, C-216/18 PPU, ECLI:EU:C:2018:586.

39) Jan-Werner Müller, "Should the EU Protect Democracy and the Rule of Law inside Member States?", нав. дело, стр. 143.

40) *Matteo Salvini and Viktor Orbán to form anti-migration front*, The Guardian, 2018, Internet, <https://www.theguardian.com/world/2018/aug/28/matteo-salvini-viktor-orban-anti-migrant-plan-brussels>, 01/09/2018.

мени ускраћивањем финансирања. С обзиром да је Пољска највећи добитник Европског кохезионог фонда (*Cohesion Fund*) – скоро 19% укупних средстава одлази у Пољску⁴¹ – и да се мање ослања на стране директне инвестиције, за њу је ова врста финансијске помоћи пресудна за одржавање нивоа запослености и за инфраструктуру.⁴² Према томе, требало би повезати финансирање из кохезионог фонда са условом поштовања владавине права. Слично томе, Милер предлаже оснивање Копенхашке комисије која би имала надлежност да истражује поштовање основних вредности Уније у државама чланицама и која би могла да финансијски кажњава „непослушне“ чланице (ускраћивање средстава из фондова или плаћање казни).⁴³ Постоје и снажни подстицаји да се питање владавине права изнесе пред Европски суд правде, као покушај решења.

Важно питање које се намеће је зашто није дошло до покретања сличне процедуре у случају Мађарске, која од 2011. године има кризу конституционализма? Пре свега, Орбанова владајућа партија даје 12 посланика најмоћнијој групацији у Европском парламенту (ЕРП – *European People's Party*).⁴⁴ С друге стране, пољска владајућа партија није део ове групе.⁴⁵ Поред тога, постоји подршка баварске Хришћанско-социјалне уније Орбану која се сматра кључном у маскирању мађарског режима као неауторитарног.⁴⁶ Такве тенденције приказивања ауторитаризма као нормалне појаве или његовог маскирања кроз цензуру и селекцију информација за међународну јавност подводе се под нови појам моћи, тзв. оштру моћ.⁴⁷ Друго, постојала су неслагања и у оквиру Комисије и недостатак подршке да се против Мађарске покрене процедура прописана чл. 7, као и Оквир за владавину права. Нпр. Вера Јурова (*Věra Jourová*), чланица Комисије задужена за правосуђе, изјавила је 2015. године да нема потребе за покретањем заштитног механизма јер су већ покренути прекршајни поступци за непоштовање владавине права против Мађарске у различитим питањима.⁴⁸ Ипак, јасно

41) Martin Michelot, “How Can Europe Repair Breaches Of The Rule Of Law ?”, in: *Europe, A Values-based Power*, Policy Paper No. 221, Jacques Delors Institute, 4 April 2018, стр. 5.

42) Исто.

43) Jan-Werner Müller, “Should the EU Protect Democracy and the Rule of Law inside Member States?”, нав. дело, стр. 150.

44) *MEPs by Member State and political group: 8th parliamentary term*, European Parliament, Internet, <http://www.europarl.europa.eu/meps/en/crosstable.html>, 03/09/2018.

45) *EU centre-right bloc accused of sheltering Hungary's Orbán*, The Guardian, 2018, Internet, <https://www.theguardian.com/world/2018/apr/05/eu-centre-right-bloc-accused-of-sheltering-hungarys-orban>, 30/08/2018.

46) Исто.

47) Christopher Walker, Jessica Ludwig, “From ‘Soft Power’ to ‘Sharp Power’” in: *Sharp Power: Rising Authoritarian Influence*, National Endowment for Democracy, 2017, стр. 12.

48) Dimitry Kochenov, Laurent Pech, “Better Late than Never? On the European Commission’s

је да прекршајни поступак има много мањи значај од чл. 7 УЕУ, док је непоштовање основних вредности од стране Мађарске озбиљно, трајно и све ширег обима. Одатле се може извести закључак да је Комисија неадекватно реаговала у вези са нарушавањем владавине права у Мађарској. Ипак, најновији развој догађаја укључује покушај Европског парламента да покрене процедуру прописану чл. 7(1), а гласање о упућивању предлога Савету би требало да се одржи 12. септембра ове године.⁴⁹ Чак и ако би Европски парламент усвојио овај предлог, није извесно да ће до покретања процедуре против Мађарске доћи пре наредних избора за Европски парламент у мају 2019. године.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Европска унија се суочава са системском кризом владавине права која је отпочела у Мађарској и Пољској и прети да се прошири и на друге државе чланице. Дугорочно и системско угрожавање вредности владавине права има далекосежне последице и за собом повлачи и напад на друге вредности на којима је ЕУ заснована, попут демократије и основних права.

Тренутни изгледи за јачање владавине права не уливају превише наде. Пракса је показала да прекршајни поступци нису успешни у заустављању реформи које угрожавају владавину права. Оквир за владавину права такође није био довољно ефикасан, што показује случај Пољске. Коначно, процедурална правила готово да онемогућавају примену чл. 7 УЕУ и у складу са тиме, може се рећи да ЕУ тренутно нема ефикасан начин да реши кризу својих основних вредности. Због тога, неки аутори сматрају да би решавању кризе требало приступити из другог угла, првенствено кроз ускраћивање финансијских средстава.

Криза владавине права која тренутно потреса ЕУ је изузетно битна за њено функционисање као целине. Уколико се узме у обзир Брезит (*Brexit*), криза Евроzone и други изазови који су се појавили у протеклих неколико година, питање да ли ЕУ може да се придржава прокламованих вредности у целини и у државама чланицама постаје јако значајно у оцени њене будуће перспективе. Ово питање је такође од изузетног значаја за Републику Србију, као кандидата за чланство, с обзиром на реформу правосуђа која се од-

Rule of Law Framework and its First Activation”, нав. дело, стр. 1068.

49) *Rule of law in Hungary: Parliament should ask Council to act, say committee MEPs*, European Parliament, Internet, <http://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20180625IPR06503/rule-of-law-in-hungary-parliament-should-ask-council-to-act-say-committee-meps, 04/09/2018>.

вија у нашој земљи и потребу за усклађивањем са правом ЕУ. Може се закључити да је криза владавине права један од најјургентнијих проблема са којима се суочава Европска унија и да ће њено (не) решавање одредити ток даљих интеграција на Старом континенту.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић Драгутин, „‘Омекшавањем права’ ка међународној владавини права?“, *Српска политичка мисао*, број 2/2011, год. 18, vol. 32, стр. 263-288.
- Charter of fundamental rights of the European Union, *Official Journal of the European Union*, C 326/391, 26 October 2012.
- Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: A new EU Framework to strengthen the Rule of Law*, COM (2014) 158 final, Brussels, 11 March 2014.
- Consolidated version of the Treaty on the European Union, *Official Journal of the European Union*, C 326/13, 26 October 2012.
- Consolidated version of The Treaty on the functioning of the European Union, *OJ EU*, C 326/47, 26 October 2012.
- Davies Christian, *Hostile Takeover: How Law and Justice Captured Poland's Courts*, Freedom House, 2018, Internet, <https://freedomhouse.org/report/special-reports/hostile-takeover-how-law-and-justice-captured-poland-s-courts>, 04/09/2018.
- EU centre-right bloc accused of sheltering Hungary's Orbán*, The Guardian, 2018, Internet, <https://www.theguardian.com/world/2018/apr/05/eu-centre-right-bloc-accused-of-sheltering-hungarys-orban>, 30/08/2018.
- Freedom in the World 2011: Hungary*, Freedom House, Internet, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/hungary>, 03/09/2018
- Freedom in the World 2015: Poland*, Freedom House, Internet, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2015/poland>, 03/09/2018;
- Freedom in the World 2018: Hungary*, Freedom House, Internet, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/hungary>, 03/09/2018.
- Freedom in the World 2018: Poland*, Freedom House, Internet, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/poland>, 03/09/2018.
- How EU can confront the 'Copenhagen dilemma'*, Democracy Digest, National Endowment for Democracy, 2016, Internet, <https://www.demdigest.org/28437-2/>, 03/09/2018.
- Infringements proceedings*, European Commission, Internet, https://ec.europa.eu/transport/media/media-corner/infringements-proceedings_en, 01/09/2018.
- Judgment of The Court (Grand Chamber) of 25 July 2018, *LM*, C-216/18 PPU, ECLI:EU:C:2018:586.
- Kochenov Dimitry, Pech Laurent, "Better Late than Never? On the European

- Commission's Rule of Law Framework and its First Activation", *Journal of Common Market Studies*, Volume 54, Number 5, 2016, стр. 1062-1074.
- Kornai János, "Shifting Away From Democracy – Hungary's U-Turn", *Public Finance and Management*, Volume 15, Number 3, стр. 172-202.
- Matteo Salvini and Viktor Orbán to form anti-migration front, *The Guardian*, 2018, Internet, <https://www.theguardian.com/world/2018/aug/28/matteo-salvini-viktor-orban-anti-migrant-plan-brussels>, 01/09/2018.
- MEPs by Member State and political group: 8th parliamentary term, European Parliament, Internet, <http://www.europarl.europa.eu/meps/en/crosstable.html>, 03/09/2018.
- Michelot Martin, "How Can Europe Repair Breaches Of The Rule Of Law ?", in: *Europe, A Values-based Power*, Policy Paper No. 221, Jacques Delors Institute, 4 April 2018, стр. 1-13.
- Müller Jan-Werner, "Should the EU Protect Democracy and the Rule of Law inside Member States?", *European Law Journal*, Vol. 21, No. 2, March 2015, стр. 141-160.
- Oliver Peter, Stefanelli Justine, "Strengthening the Rule of Law in the EU: The Council's Inaction", *Journal of Common Market Studies*, Volume 54, Number 5, 2016, стр. 1075-1084.
- Reasoned proposal in accordance with article 7(1) of the Treaty on European Union regarding the rule of law, COM (2017) 835 final, 2017/0360 (NLE), Brussels, 20. December 2017.
- Rule of law concerns in member states: how the EU can act (infographic), Internet, 2018, <http://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/eu-affairs/20180222STO98434/rule-of-law-concerns-in-poland-how-the-article-7-procedure-would-work>, 15/08/2018.
- Rule of law in Hungary: Parliament should ask Council to act, say committee MEPs, European Parliament, Internet, <http://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20180625IPR06503/rule-of-law-in-hungary-parliament-should-ask-council-to-act-say-committee-meps>, 04/09/2018.
- Rule of Law: European Commission acts to defend judicial independence in Poland, European Commission, Press Release, Brussels, 2017, Internet, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-5367_EN.htm, 26/08/2018.
- The WJP Rule of Law Index 2017–2018, World Justice Project, 2018, Internet, https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP_ROLI_2017-18_Online-Edition.pdf, 05/09/2018.
- Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, *Office for Official Publications of the European Communities*, Luxembourg, 1997.
- Walker Christopher, Ludwig, Jessica, "From 'Soft Power' to 'Sharp Power'" in: *Sharp Power: Rising Authoritarian Influence*, National Endowment for Democracy, 2017.

Olga Pavkovic

THE RULE OF LAW CRISIS IN THE EUROPEAN UNION AND THE CORE VALUES PROTECTION MECHANISMS

Resume

The rule of law is considered one of the core values of the European Union, embodied in the Treaty on European Union and the EU Charter of Fundamental Rights. The importance of this value has recently been re-emphasized in the context of the rule of law crisis in certain member states. The ruling coalition in Hungary, Fidesz, and the Law and Justice party in Poland have jeopardized the rule of law by seizing the control of their political institutions. The implications of the crisis are severe and threaten the EU as they endanger other core values such as democracy and human rights. They also make the cooperation between member states more difficult. There is an ongoing debate on the rule of law crisis regarding the EU's authority to intervene and protect the core values. Currently, there are three different approaches or mechanisms in dealing with the rule of law crisis: the infringement procedure, The Rule of Law Framework, as well as the Article 7 TEU. However, none of these has proven effective: the infringement procedures and The Rule of Law Framework have been too mild, and their usage has yielded poor results. On the other hand, the application of the Article 7 requires procedural demands which are difficult to carry through, such as the unanimous vote in the European Council. Coping with the core values crisis will determine the course of further integration processes in Europe.

Keywords: European Union, Hungary, Poland, rule of law, Article 7 TEU, rule of law crisis, democracy, fundamental rights

* Овај рад је примљен 5. септембра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 21. септембра 2018. године.

*Радојица С. Лазих**

Академија за националну безбедност, Београд

ЦИВИЛНО ДРУШТВО, МЕДИЈИ И ЈАВНОСТ У КОНТРОЛИ СЛУЖБИ БЕЗБЕДНОСТИ У СРБИЈИ

Сажетак

Институције цивилног друштва, удружења грађана, истраживачки центри, медији, као и јавност, у најширем смислу, представљају значајан инструмент надзора над радом служби безбедности. То показује и пракса у многим развијеним демократским друштвима. Основ њиховог интересовања за рад служби безбедности је право грађана на обавештеност, сопствену безбедност и учествовање у управљању јавним пословима. Претпоставка за вршење ове врсте контроле је приступ информацијама од јавног значаја. Зато овај рад на свеобухватан начин истражује однос цивилног друштва и јавности, као неформалног вида контроле над службама безбедности у Републици Србији.

У истраживању аутор је користио метод анализе садржаја, метод упоредног приступа у анализи правних норми, као и метод непосредног опажања. Значај, као и друштвена оправданост спроведеног научног истраживања заснована је на потреби продубљивања сазнања о неформалним облицима контролних механизма које остварују невладине организације и удружења грађана над сектором безбедности.

Кључне речи: цивилно друштво, медији, јавност, контрола и надзор, службе безбедности, тајност, транспарентност

* Електронска адреса аутора: lazicr@orion.rs

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Организације цивилног друштва су добровољне, невладине, непрофитне организације које обухватају удружења грађана, синдикате, удружења запослених, професионална удружења, културна удружења и друге структуре које делују као посредници између јавних органа власти и грађана, укључујући друштвене покрете.¹ Представљају један од практичних видова остваривање права на слободу удруживања, која су загарантована и највишим правним актом Уставом Републике Србије.²

Логичан наставак права на удруживање и остваривање индивидуалног, групног или колективног интереса у стварима од значаја за појединце, огледа се у могућности утицања на доношење одлука у јавним политикама, које имају директан утицај на животе грађана. Стога је њихово укључивање у процесе доношења одлука неопходно како би се политике приближиле грађанима. Као важни актери у процесу доношења одлука, организације цивилног друштва имају двоструку улогу у том процесу: оне, најпре, врше артикулацију легитимних интереса према јавности и власти, и друго, прате рад јавне власти, те представљају аутентичног, али и неформалног, контролора.³

Садашње, асиметричне безбедносне претње захтевају потпуно другачији приступ у извршавању послова и задатака у односу на оне током Хладног рата.

Преживели концепт одбране територија замењује се концептом управљања кризама, при чему се сагласност коју даје парламент и релевантна јавна подршка сматрају суштински значајним за деловање безбедносних снага. У случају недобијања те подршке и када ни политички консензус није постигнут, сектор безбедности неће моћи да функционише у оквиру своје надлежности и у циљу суочавања са претњама које могу угрозити територију сопствене државе и њене грађане.

1) Види: Ханс Борн (ур.), *Парламентарни надзор безбедносног сектора: начела механизми и пракса*, Горграф, Београд, 2002; Karen Barnes, Peter Albrecht, "Civil Society Oversight of the Security Sector and Gender", in: *The Gender and Security Sector Reform Toolkit* (eds. Megan Bastick, Kristin Valasek), DCAF, Geneva, 2008, Internet, <https://www.dcaf.ch/gender-security-sector-reform-toolkit>; Marina Caparini, "Civil Society and Democratic Oversight of the Security Sector: a Preliminary Investigation", *Working Paper – No. 132*, DCAF, Geneva, 2004, стр. 1-28.; Жарко Пауновић „Непрофитне организације“, *Годишњак Факултета политичких наука*, бр. 6/2011, стр. 251-262.

2) Види: члан 2 и члан 53 Устава РС, *Службени гласник РС*, број 98/06.

3) Види: *Водич за транспарентно финансирање удружења и других организација цивилног друштва из средстава буџета локалних самоуправа*, Канцеларија за сарадњу са цивилним друштвом у сарадњи са програмом ЕУ Техничке подршке организацијама цивилног друштва (TACSO), Канцеларија у Србији, Београд, 2013, стр. 8-9, Internet, https://civilnodrustvo.gov.rs/upload/old_site/2012/10/Vodic-za-transparentno-finansiranje-OSD-iz-budzeta.pdf, 04/06/2018.

То је један од примера како се може снизити ефикасност система националне безбедности, под условом да се не смањи свест грађана о тренутном безбедносном проблему. Због тога „многи инструменти за јавну контролу институција моћи стоје на располагању грађанском друштву. Најзначајнији су медији, при чему је њихова функција надзора незаменљива у демократском режиму. Важну улогу имају чак и независни истраживачки центри и академске организације, које помажу у формирању расправе везане за безбедносну и одбрамбену политику, која се тиче целог друштва и који јавности нуде алтернативни извор ставова о том питању“⁴

Предуслов даљег напретка реформе сектора безбедности треба да буде стварање такве атмосфере у којој се активности појединих сегмената, који се односе на цивилно друштво, неће доживљавати као рушење институција система безбедности. Свако конструктивно и активно укључивање јавности у расправу, која се односи на безбедност и одбрану и тиче се целог друштва, требало би да има само позитивне резултате, јер ће кроз њу ојачати легитимитет државног система безбедности, што ће извршити притисак на транспарентност његових институција.

2. УЛОГА ГРАЂАНА И ЈАВНОСТИ

Грађанска активност и механизми за контролу служби безбедности укључују лобирање, заговарање и напоре појединаца, пре свих невладиних организација и политичких партија. Ови актери, обично, имају приступ само веома ограниченој количини информација, које се односе на активност служби безбедности.

Такве информације могу бити објављиване, рецимо, у виду саопштења, поштујући законске одредбе о скидању ознака поверљивости. Могу доспети у јавност уз помоћ одређених врста инсајдера или бити откривене преко истраживачког новинарства. Појединци и чланови грађанских друштвених група могу користити те информације ради заговарања и покушаја спровођења промена у политици државе. Академски и други стручњаци, специјализовани за питања националне безбедности, учествујући у политичким и јавним дебатама, могу давати (што веома често у најразличитијим медијима и чине) стручне анализе владине политике и институционалних активности које су спроведене у области безбедности.

4) Ханс Борн (ур.), *Парламентарни надзор безбедносног сектора: начела механизми и пракса*, нав. дело, стр. 9.

Неадекватна медијска покривеност безбедносних и обавештајних питања настаје често због мањка поузданих информација, што може бити резултат строгих правних и других ограничења приступа јавности информацијама о питањима из области која се односе на заштиту интереса националне безбедности. Дакле, медији се могу суочавати са законским санкцијама због ширења таквих, пре свега, непроверених и лажних информација. То може бити нарочито изражено у оним друштвима и државама у којима не постоје или не функционишу различити видови контроле и надзора над службама безбедности. У таквим друштвима, улога медија, као потенцијалног „проводника информација“, од суштинског је значаја.

У демократским и отвореним друштвима епицентар свих збивања је грађанин, односно јавност. Дакле, јавност треба да буде упозната о чињеницама које представљају јавни интерес. Оно што представља јавни интерес регулисано је одређеним законским нормама. Нарочито се то односи на имаоце одређених података и информација, који у обављању својих, пре свега, државних послова троше новац пореских обвезника, односно грађана. Ту се, пре свих, мисли на органе јавне власти, односно органе државне управе.⁵ Њихова обавеза, када је у питању „јавност у раду“, да омогуће приступ најразличитијим врстама података, а све у циљу постизања транспарентности, јавне контроле и оправданости гесла „да јавност зна“. Та материја у Републици Србији регулисана је Законом о слободном приступу информацијама од јавног значаја.⁶

У том закону таксативно је набројано које су све обавезе органа јавне власти у циљу обавештавања грађана, које се односе на приступ информација од јавног интереса. Пошто су и службе безбедности (БИА као посебна владина агенција, ВБА и ВОА као ресорне војне службе и органи управе у Министарству одбране) органи државне управе, онда се и на њих наведени прописи односе. Оно што се сасвим поуздано може рећи, а што није ни спорно, службе безбедности су специфични органи државног апарата.

Конспиративност представља један од основних предуслова и постулата у раду свих националних служби безбедности. Отуда је и позната чињеница да су службе безбедности традиционално

5) На основу члана 3 Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја, *Службени гласник РС*, бр. 120/04, 54/07, 104/09 и 36/10, орган јавне власти је сваки државни орган, орган територијалне аутономије, орган локалне самоуправе, организација којој је поверено вршење јавних овлашћења, као и свако правно лице које оснива или финансира у целини, или у претежном делу државни орган.

6) Види: Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, *Службени гласник РС*, бр. 120/04, 54/07 и 104/09 и 36/10.

једне од најзатворенијих државних институција. Из тих разлога, најжешћи критичари настављања старе праксе и „пословичне затворености“ служби безбедности, не само у Србији, већ и у неким другим државама, су невладине организације, одређене академске експертске групе и поједина струковна удружења грађана.

3. ОДНОС ТАЈНОСТИ И ТРАНСПАРЕНТНОСТИ

Без обзира на законом утврђене надлежности, све службе безбедности делују, пре свега, превентивно. Њихова активност прописана је и заштићена законима. Један од основних принципа у њиховом раду је – принцип тајности. Такво правило важи за све запослене, не само током операција, обраде, чувања и коришћења прикупљених података, већ и након престанка рада у служби. Да би се постигла тајност у раду и да би се спречило евентуално „отицање информација“, доследно се поштују прописи о чувању службених података. То је у директној супротности са правилима отвореног и цивилног грађанског друштва. Најчешћа питања, којима се баве организације цивилног друштва тичу се, пре свега, веће транспарентности у раду, овог традиционално затвореног сектора.

Када говоримо о томе, потребно је имати у виду чињеницу да мора постојати баланс између „јавности“, односно транспарентности и отворености, с једне стране, и, с друге стране, „тајности“, као једног од основних и кључних начела у раду, карактеристичног за већину безбедносних агенција у свету. Позната је чињеница да све службе безбедности у заштити националних интереса и добара прикупљају одређене податке и информације на начин који није транспарентан. Поред тога, одлика стабилних демократских друштава подразумева већу транспарентност, нарочито носилаца власти.

Међутим, она не подразумева аутоматски и превелику отвореност служби безбедности.⁷ Ту настаје проблем, како нетранспарентне државне институције учинити више јавним и наћи меру у томе, а да се самим тим не наруши принцип конспиративности у раду. У изналажењу такве могућности мора се, првенствено, поћи од природе послова које обављају службе безбедности у демократским државама.

Савремене асиметричне безбедносне претње захтевају већу будност и спремност служби безбедности да делују превентивно у њиховом осујећивању и елиминисању. Зато лоше конципирана за-

7) Примера ради, буџет британских служби МИ5 и МИ6, као ни америчке ЦИА, није транспарентан. О акцијама и операцијама ових служби издају се, и то веома ретко, само штуром званичном саопштењем.

конска решења могу бити озбиљан баласт у њиховом послу. С друге стране, превелика овлашћења, такође, могу створити озбиљне проблеме, нарочито ако постоји жеља да се инструментализују и злоупотребе. Испреплетени видови и облици контроле обезбеђују свим друштвеним чиниоцима успостављање равнотеже, па и у делу који се односи на релацију тајност – транспарентност.⁸

У последњих петнаестак година, сведоци смо многих афера које су настале као последица злоупотреба или инструментализације националних служби безбедности, како од стране владајућих политичких елита,⁹ а исто тако и од припадника служби. Отицање поверљивих информација је, такође, један од озбиљнијих проблема.¹⁰ Ако се упитамо да ли се могу и на који начин спречити злоупотребе, одговор је сажет у чињеници да, ако постоји жеља да се нешто или неко злоупотреби, увек је могуће наћи начин за такво поступање. Посебно ако се то односи на рад служби безбедности.

На различитим скуповима и дебатама које су фокусирали ову тему, као и медијима, често се могу чути паушалне, произвољне и тенденциозне оцене, које су касније имале одијум у широј јавности и стварале ружну и нетачну слику о службама.

Из тих разлога, „не треба уопште спорити да је веома важно да невладине организације, академске институције и медији имају значајну улогу у јавној дискусији о питањима у вези са одбраном и безбедношћу, али је неопходно да имају и одговорност. Право истраживачко новинарство о питањима одбране и безбедности је добродошло, али је неопходно да медији имају свест о томе да треба да откривају погрешне радње и проблеме, а не да их фабрикују у политичке или маркетиншке сврхе“.¹¹

Промовишући и развијајући демократске вредности, „актери цивилног друштва учествују у стварању претпоставки за функционисање институција власти у демократском поретку. У делокругу цивилног друштва, поред осталог, је и јавни надзор државне власти и њених носилаца, а нарочито сектора безбедности и оружаних снага. У том послу актери цивилног друштва постају природни партнери парламента. Другим речима, парламенту је, да

8) Види: Hans Born, Aidan Wills (eds.), *Overseeing Intelligence Services – A Toolkit*, DCAF, Geneva, 2012, стр. 50-52; Радојица Лазић, *Контрола служби безбедности*, Академија за националну безбедност, ЈП Службени гласник РС, Београд, 2014, стр. 243.

9) Раг у Ираку је добар пример злоупотребе обавештајних података (John Chilcot, *The Report of the Iraq Inquiry*), према: Радојица Лазић, „Обавештајни рад и дипломатија“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2016, стр. 237-238.

10) Познате афере светских размера „Викиликс“, Едвард Сноуден и многе друге.

11) Види: из говора Мауриција Масарија (*Maurizio Massari*), шефа Мисије ОЕБС на скупу „Улога цивилног друштва у реформи сектора безбедности“, одржаном у Кањижи од 17. до 19. фебруара 2005. године (*Мрежа*, бр. 45/2005).

би могао успешно да контролише сектор безбедности и оружане снаге, потребна и добро дошла сарадња са невладиним организацијама, медијима и јавношћу“.¹²

Из свега наведеног проистиче да је заинтересованост јавности за „безбедносне послове“, свакако, један од првих предуслова за успостављање јавног надзора над службама безбедности.

4. УЛОГА МЕДИЈА

Тајност је од изузетног значаја за успех многих обавештајних активности. Међутим, исувише оштра ограничења у вези са информацијама, на основу безбедносних захтева, имају тенденцију да инхибирају јавну дебату о контроли служби безбедности. Информисање је суштински важно, јер омогућава грађанима да буду свесни онога што се дешава у њиховом друштву, да схвате које је активности спровела њихова влада у интересу јавности и да ту владу позивају на одговорност. Будући да медији, веома често, имају улогу „чуvara владе“, приступ подацима и мере за скидање ознака поверљивости са њих су од нарочите важности за процес позивања на одговорност. Међутим, они су имали „ограничену улогу у нестабилним и транзиционим државама, као и у напредним демократијама“.¹³

Службе безбедности у Србији, на основу ограничавајућих законских одредби, укључујући и Закон о тајности података,¹⁴ не могу учинити јавно доступним поверљиве податке, прикупљене ради заштите интереса националне безбедности. Честа је појава да као реакција на задржавање информација и званичну тајност, која се понекад оцењује као прекомерна, појављује „отицање информација“, проткано веровањем да је то у интересу јавности. Зато многи аналитичари сматрају да су највеће афере и злоупотребе које су се односиле на службе безбедности, најчешће, откривали медији. Сигурно да је један од најважнијих услова за такву значајну улогу медија, управо, њихова слобода и неограниченост.¹⁵ Полазећи од

12) Из излагања Мирослава Хаџића на скупу „Улога цивилног друштва у реформи сектора безбедности“, Кањижа од 17. до 19. фебруара 2005. године (*Мрежа*, бр. 45/2005).

13) Види: Ian Davis, „The Role of Civil Society and the Media”, *Building Integrity and Reducing Corruption in Defence: A Compendium of Best Practices*, DCAF, Geneva, 2010, стр. 261-263.

14) Види: Закон о тајности података, *Службени гласник РС*, бр. 104/09.

15) Види: Јелена Пешић, Милена Пешић, „Унапређивање демократских капацитета медијске комуникације и критичка анализа дискурса”, *Политичка ревија*, бр. 4/2011, стр. 482; Ана Милојевић, „Учешће грађана у савременом новинарству – концептуална расправа”, *Годишњак Факултета политичких наука*, бр. 16/2016, стр. 37-55; Зоран Јефтовић, Зоран Арачки, „Медијски утицаји, политичке елите и друштвена моћ у

ситуације у многим земљама које су процесу транзиције, „тешко је бранити тезу да данас медији у Србији нису довољно слободни“.¹⁶ Тако су „писани и електронски медији бројни и лако доступни, па нема забрањених тема и недодирљивих личности“.¹⁷ Приметно је да су теме везане за безбедност веома често у фокусу њиховог интересовања. Постоји чак и утисак о претераној медијској фасцинацији службама безбедности.

Све чешће се, последњих година, у оквиру тематских разговора у различитим медијима појављују активни и високи руководиоци служби безбедности. Последња истраживања указују нам, да медијима у бављењу сектором безбедности недостаје озбиљнији аналитички приступ и истраживачки метод. Најчешће, тема писања су догађаји и појаве везани за инциденте. У структури свих облика медијских жанрова, углавном, преовлађују једностране, политички обојене, а веома често непоуздане информације исфабриковане од „добро обавештеног и поверљивог извора“.

5. УЛОГА ЦИВИЛНОГ ДРУШТВА

Овај вид надзора, донекле, је унапређен деловањем организација цивилног друштва, академских институција, те оснивањем и радом независних државних органа: Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, Заштитника грађана, као и Државне ревизорске институције и других.

Неспорна је чињеница да је последњих година повећана јавност рада Народне скупштине. Директно се, преко телевизије са националном фреквенцијом, преносе скупштинске седнице. Јавности се редовно презентују најразличитија саопштења и ажурира информатор о раду парламента. Такође, један број седница Одбора за одбрану и унутрашње послове и Одбора за контролу служби безбедности, али и других одбора, био је јаван.¹⁸

Видљиво је и то да је побољшана и комуникација између удружења грађана, те академских институција и државних актера у сектору безбедности. О томе, поред осталог, сведочи и заједничко учествовање на већем броју тематских конференција и округлих столова. Посебно треба истаћи чињеницу да већина надлежних министарстава организују јавне расправе о нацртима закона, као

Србија на почетку 21. века“, *Култура полиса*, бр. 15/2011, стр. 159-176.

16) Види: Саша Јанковић, *Демократска цивилна контрола обавештајно-безбедносних служби у Србији*, Центар за цивилно-војне односе (ЦЦВО), Београд, 2006, стр. 4.

17) Исто.

18) Мада су седнице на којима директори служби безбедности подносе редовне полугодишње извештаје о раду, најчешће, затворене за јавност.

и нацртима стратегија из свог делокруга. Иницијатори неких од расправа су и организације цивилног друштва.¹⁹ Доступни подаци, међутим, упозоравају на то да и даље постоје одређени проблеми у практичној примени права на слободан приступ информацијама од јавног значаја. Кључни разлог проистиче из чињенице да још није у потпуности разрађена процедура око комплетне и доследне примене Закона о тајности података,²⁰ као и да постоје веома озбиљне недоумице око тумачења појединих одредби тог закона. Управо из тих разлога, службе безбедности, сасвим разумљиво, поштујући законске одредбе, ускраћују пружање тражених информација.²¹

На већу јавну видљивост финансијског пословања у овом сектору знатно утиче и примена Закона о државној ревизорској институцији и контроле извршене у сектору безбедности од стране Државне ревизорске институције. Исто тако, ранији скупштински Одбор за финансије није имао надлежности да контролише сврсисходност утрошка опредељеног буџета корисницима, као што су војска, полиција и службе безбедности.²² На недовољну финансијску транспарентност утиче и чињеница да су Министарство одбране, Министарство унутрашњих послова, као и службе безбедности у једном делу (због поверљивих набавки) изузети из законских процедура за јавне набавке.²³

Нека истраживања показала су да је у последњих неколико година забележен пораст учествовања грађана и њихових удружења у креирању, спровођењу и евалуацији безбедносне политике у Србији. Напредак је посебно видљив ако се упореди са стањем које је постојало у ранијем периоду. У прилог томе ишло је и стварање нормативних претпоставки за учествовање грађана и њихових удружења у креирању и спровођењу безбедносне политике.

19) У препоруци 76 Комитета министара Савета Европе државама чланицама истиче се потреба „да се на свим нивоима власти, обезбеди ефикасно и равноправно учешће у дијалогу и консултацијама о циљевима и одлукама из домена јавних политика, као и приступ одговарајућим информацијама од јавног значаја“, док се у Препоруци 77 скреће пажња „на значај консултовања са организацијама цивилног друштва приликом израде законских и других аката који утичу на њихов правни и финансијски статус, као и на њихово деловање у друштву“; више о томе види: Препоруке Комитета министара Савета Европе државама чланицама о статусу ОЦД у Европи. Доступно на адреси: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1194609>.

20) Види: Закон о тајности података, *Службени гласник РС*, број 104/09.

21) Види: Радојица Лазић, „Заштита тајности података – од правног основа до практичне примене“, *Српска политичка мисао*, бр. 3/2017, стр. 205-222.

22) Новоформирани Одбор за финансије, републички буџет и контролу трошења јавних средстава контролише не само законитост, већ и сврсисходност трошења средстава опредељених службама безбедности.

23) Уставни суд Републике Србије априла 2010. године одбацио је иницијативу НВО „Транспарентност Србија“ за утврђивање незаконитости одредби тада важећег Закона о јавним набавкама.

Наиме, Устав из 2006. године јемчи грађанима право да учествују у управљању „јавним пословима“.²⁴ Поред тога, Закон о државној управи²⁵ обавезао је органе државне управе да спроводе јавну расправу током припремања закона којим се битно мења правни режим у некој области или којим се уређују питања која завређују посебну пажњу грађана и јавности.²⁶

Исто тако, забележен је веома значајан пораст стручне и академске сарадње државних институција са домаћим универзитетима и факултетима, као и са организацијама цивилног друштва. Постала је уобичајена пракса да државни органи стављају јавности на увид поједине нацрте закона и стратегија из домена безбедности.²⁷ И поред тога, већина државних институција и даље предузима недовољне кораке да подстакне грађане и јавност да учествују у јавним расправама и дебатама о безбедносним темама. Једним делом и због тога су поједини чиниоци из сектора безбедности, а нарочито службе безбедности, и даље предмет мистификација.

6. ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЦИВИЛНОГ ДРУШТВА У СРБИЈИ

Прве организације цивилног друштва (ОЦД) у Србији настале су деведесетих година прошлог века, углавном, као реакција на ратове вођење на просторима бивше Југославије и као израз неслагања грађана са тадашњом политиком државе, односно политиком тадашњег режима. Од друге половине деведесетих долази до пораста броја организација цивилног друштва, када настају и организације специјализоване за теме из области безбедности.²⁸

Функције које организације цивилног друштва обављају у сектору безбедности у Републици Србији су пружање подршке државним институцијама за успостављање јавног надзора над спровођењем политике безбедности и залагање за темељну и доследну реформу. Број организација цивилног друштва које се баве безбедносним темама је мали,²⁹ а сарадња између њих и државних

24) Види: члан 53 Устава Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/06.

25) Закон о државној управи, *Службени гласник РС*, бр. 79/05, 101/207, 95/10 и 99/14.

26) Види: члан 77 Закона о државној управи, *Службени гласник РС*, бр. 79/05, 101/07, 95/10 и 99/14.

27) Тако је, рецимо, Београдски центар за безбедносну политику организовао у мају 2018. године расправу поводом предлога Нацрта Стратегије националне безбедности Републике Србије и слично.

28) Види: Ирена Петровић, „Цивилно друштво у Србији: анализа класне основе“, *Социолошки преглед*, Српско социолошко друштво, број 3/2016, стр. 371-396; *Процена стања у сектору организација цивилног друштва у Србији*, Грађанске иницијативе, Београд, 2011, стр 3-4.

29) Подаци тадашњег Центра за цивилно-војне односе из 2008. године говоре да се само

органа није институционализована, већ зависи, пре свега, од личних контаката са представницима тих институција. Организације не поседују капацитет за систематски јавни надзор над сектором безбедности, нити постоји континуирано праћење већих институција у сектору безбедности, као што су војска или полиција, док се о надзору над мање видљивим државним органима или над недржавним (компаније које пружају услуге физичко-техничког обезбеђења) ретко и говори.³⁰

Тако Мирослав Хаџић с правом скреће пажњу да „један број невладиних организација још није разрешио дилему око тога да ли им је главни задатак да свакодневно грде власт или да јој нуђењем стручних налаза скрену пажњу на проблеме и понуде могућа решења. Зато смо и даље сведоци хтења да се безбедносне теме реидеологизују, те и из невладиног сектора пристижу агресивни, идеологизовани и инструментални наступи, који онда сужавају простор за сарадњу са владиним организацијама.“³¹

Јелена Радоман примећује „да је и даље присутно делимично неповерење и међусобно неразумевање представника институција и ОЦД које се често баве проблемима из различитих дискурзивних полазишта“.³²

Истина, резултати неких истраживања су показали да се већина њих финансира из средстава страних донатора, што може утицати на то да активности организација зависе од њихових интереса и да своје активности морају да прилагођавају приоритетима који су им наметнути споља. Све то, такође, у озбиљној мери утиче да један део јавности доживљава организације цивилног друштва као инструмент за остваривање нечијих циљева, који су у потпуности супротни националним интересима.

Деловање ОЦД раније је било регулисано Законом о друштвеним организацијама и удружењима грађана из 1990. године. Средином 2009. године донет је нови Закон о удружењима,³³ који на целовит начин уређује област оснивања и деловања организација

13 невладиних организација бави искључиво проблематиком безбедности; више о томе види у: Зорана Атанасовић, „Организације цивилног друштва заинтересоване за безбедност у Србији“, *Безбедност Западног Балкана*, Центар за цивилно-војне односе (ЦЦВО), бр. 12, Београд, јануар-март 2009, стр. 5-6.

30) Исто, стр. 9; Јелена Радоман, *Подришка Мисије ОЕБС у Србији малим пројектима ОЦД у области реформе сектора безбедности од 2010. до 2015: научене лекције*, ОЕБС Мисија у Србији, Београд, 2015, стр. 38.

31) Види: Мирослав Хаџић, „Улога цивилног друштва у реформи сектора безбедности“, нав. дело, стр. 11.

32) Види: Јелена Радоман, *Подришка Мисије ОЕБС у Србији малим пројектима ОЦД у области реформе сектора безбедности од 2010. до 2015: научене лекције*, нав. дело, стр. 38.

33) Види: Закон о удружењима, *Службени гласник РС*, бр. 51/09 и 99/11 – др. закон.

цивилног друштва у складу са правним системом и међународним стандардима. Устав није експлицитно дефинисао право организација цивилног друштва да учествују у надзору над сектором безбедности, па самим тим и над службама безбедности.

Усвојени закони, по први пут, су дали неке инструменте који су омогућили цивилном друштву и грађанима да учествују у контроли и надгледању сектора безбедности. Закон о Војсци садржи одредбу према којој грађани учествују у демократској цивилној контроли,³⁴ премда је ова одредба исувише уопштена. Закон о одбрани³⁵ и Закон о полицији³⁶ су такође увели могућност укључивања грађана у спровођење политике надзора над сектором безбедности, као и Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја³⁷ и Закон о јавним набавкама.³⁸

Почетком 2011. године успостављена је сарадња кроз стална тела која би окупљала представнике организација грађанског друштва и власти.³⁹ Досадашња пракса је показала да „иницијативе за успостављање сарадње потичу скоро увек од организација грађанског (цивилног) друштва, а њихова судбина најчешће зависи од дневне политике“⁴⁰ и она је спорадична.

Стратегијом националне безбедности⁴¹ дефинисана је донекле и улога организација цивилног друштва у очувању безбедности Републике Србије,⁴² а допуном постојећих закона који уређују ову област потребно је створити јаснију правну основу за сарадњу организација цивилног друштва и сектора безбедности.

34) Види: члан 29 Закона о Војсци Србије, *Службени гласник РС*, бр. 116/07, 88/09, 101/10 – др. закон, 10/15, 88/15 – одлука УС и 36/2018.

35) Види: члан 76 Закона о одбрани, *Службени гласник РС*, бр. 116/07 и 88/09, 88/09 – др. закон, 104/09 – др. закон, 10/15 и 36/18.

36) Види: чл. 6, 17, 35 и 221 Закона о полицији, *Службени гласник РС*, бр. 6/16 и 24/18.

37) Види: Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, *Службени гласник РС*, бр. 120/04, 54/07, 104/09 и 36/10.

38) Види: Закон о јавним набавкама, *Службени гласник РС*, бр. 124/12, 14/15 и 68/15.

39) Влада Републике Србије је у јануару 2011. године основала је Канцеларију за сарадњу са цивилним друштвом; види: Уредба о Канцеларији за сарадњу са цивилним друштвом, *Службени гласник РС*, бр. 26/10.

40) Види: Зорана Атанасовић, „Организације цивилног друштва заинтересоване за безбедност у Србији“, нав. дело, стр. 11.

41) Види: Стратегија националне безбедности Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 88/09.

42) На 24. страни стоји: „Важну претпоставку остваривања и унапређења заштите живота и имовине грађана, људских и мањинских права чини сарадња државних органа са субјектима из области приватног обезбеђења и другим институцијама, установама, локалним самоуправама, струковним удружењима, црквама и верским заједницама, медијима, мањинским заједницама, организацијама цивилног друштва и грађанима, чиме се развијају односи поверења, изграђује и јача безбедност и решавају безбедносни проблеми.“

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасовић Зорана, „Организације цивилног друштва заинтересоване за безбедност у Србији“, *Безбедност Западног Балкана*, Центар за цивилно-војне односе (ЦЦВО), бр. 12, Београд, јануар-март 2009, стр. 3-14.
- Борн Ханс (ур.), *Парламентарни надзор безбедносног сектора: начела механизми и пракса*, Гораграф, Београд, 2002.
- Водич за транспарентно финансирање удружења и других организација цивилног друштва из средстава буџета локалних самоуправа, Канцеларија за сарадњу са цивилним друштвом у сарадњи са програмом ЕУ Техничке подршке организацијама цивилног друштва (TACSO), Канцеларија у Србији, Београд, 2013, стр. 8-9, Internet, https://civilnodrustvo.gov.rs/upload/old_site_/2012/10/Vodic-za-transparentno-finansiranje-OCD-iz-budzeta.pdf, 04/06/2018.
- Закон о Војсци Србије, *Службени гласник РС*, бр. 116/07, 88/09, 101/10 – др. закон, 10/15, 88/15 – одлука УС и 36/2018.
- Закон о државној управи, *Службени гласник РС*, бр. 79/05, 101/207, 95/10 и 99/14.
- Закон о јавним набавкама, *Службени гласник РС*, бр. 124/12, 14/15 и 68/15.
- Закон о одбрани, *Службени гласник РС*, бр. 116/07 и 88/09, 88/09 – др. закон, 104/09 – др. закон, 10/15 и 36/18.
- Закон о полицији, *Службени гласник РС*, бр. 6/16 и 24/18.
- Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, *Службени гласник РС*, бр. 120/04, 54/07 и 104/09 и 36/10.
- Закон о тајности података, *Службени гласник РС*, бр. 104/09.
- Закон о удружењима, *Службени гласник РС*, бр. 51/09 и 99/11 – др. закон.
- Јанковић Саша, *Демократска цивилна контрола обавештајно-безбедносних служби у Србији*, Центар за цивилно-војне односе (ЦЦВО), Београд, 2006.
- Јефтовић Зоран, Арацки Зоран, „Медијски утицаји, политичке елите и друштвена моћ у Србији на почетку 21. века“, *Култура полиса*, бр. 15/2011, стр. 159-176.
- Лазић Радојица, „Заштита тајности података – од правног основа до практичне примене“, *Српска политичка мисао*, бр. 3/2017, стр. 205-222.
- Радојица Лазић, *Контрола служби безбедности*, Академија за националну безбедност, ЈП Службени гласник РС, Београд, 2014.
- Лазић Радојица, „Обавештајни рад и дипломатија“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/2016, стр. 233-250.
- Масари Маурицио, „Улога цивилног друштва у реформи сектора безбедности“, *Мрежа*, бр. 45/2005.
- Милојевић Ана, „Учешће грађана у савременом новинарству – концеп-

- туална расправа”, *Годишњак Факултета политичких наука*, бр. 16/2016, стр. 37-55.
- Пауновић Жарко, „Непрофитне организације“, *Годишњак Факултета политичких наука*, бр. 6/2011, стр. 251-262.
- Петровић Ирена, „Цивилно друштво у Србији: анализа класне основе“, *Социолошки преглед*, Српско социолошко друштво, број 3/2016, стр. 371-396.
- Пешић Јелена, Пешић Милена, „Унапређивање демократских капацитета медијске комуникације и критичка анализа дискурса“, *Политичка ревија*, бр. 4/2011, стр. 467-490.
- Препоруке Комитета министара Савета Европе државама чланицама о статусу ОЦД у Европи, Internet, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1194609>.
- Процена стања у сектору организација цивилног друштва у Србији*, Грађанске иницијативе, Београд, 2011.
- Радоман Јелена, *Подришка Мисије ОЕБС у Србији малим пројектима ОЦД у области реформе сектора безбедности од 2010. до 2015: научене лекције*; ОЕБС Мисија у Србији; Београд, 2015.
- Стратегија националне безбедности Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 88/09.
- Уредба о Канцеларији за сарадњу са цивилним друштвом, *Службени гласник РС*, бр. 26/10.
- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/06.
- Хацић Мирослав, „Улога цивилног друштва у реформи сектора безбедности“, *Мрежа*, бр. 45/2005, стр. 11–16.
- Barnes Karen, Albrecht Peter, *Civil Society Oversight of the Security Sector and Gender*, in: *The Gender and Security Sector Reform Toolkit* (eds. Megan Bastick, Kristin Valasek), DCAF, Geneva, 2008, Internet, <https://www.dcaf.ch/gender-security-sector-reform-toolkit>.
- Born Hans, Wills Aidan (eds.), *Overseeing Intelligence Services – A Toolkit*, DCAF, Geneva, 2012.
- Caparini Marina, „Civil Society and Democratic Oversight of the Security Sector: a preliminary Investigation“, *Working Paper – No. 132*, DCAF, Geneva, 2004; стр. 1-28.
- Davis Ian, The Role of Civil Society and the Media“, *Building Integrity and Reducing Corruption in Defence: A Compendium of Best Practices*, DCAF, Geneva, 2010, стр. 261-280.

Radojica S. Lazic

CIVIL SOCIETY, MEDIA AND THE PUBLIC IN CONTROL OF SECURITY SERVICES IN SERBIA

Resume

Based on everything said, we may conclude that obvious progress has been made in establishing of certain types of cooperation of specialized civil society organizations with security services in Serbia. Based on available data and internet presentations of the mentioned actors (Atlantic Council, Belgrade Center for Human Rights, Belgrade Center for Security Policy, etc.), some forms of realized cooperation may be observed.

It, for instance, is reflected in organizing a public discussion on the proposal for the Law on Personal Data Protection, Law on VBA and VOA, Data Secrecy Law, Draft National Security Strategy, with participation of representatives of security services at gatherings organized by non-governmental organization, or in study visits of activists of these organizations to security services.

More public nature of the work of security services is in a large degree burdened by the very nature of the job. The fact that, fulfilling their legal obligation, they regularly update information on work, contributes to the claim that a serious progress has been made in this field in the last ten years. The fact that the Ministry of Defense received an award for the most update and most complete information in 2011 from civil society organizations speaks about this quite sufficiently. The fact that BIA has authorized a person (in the rank of director's advisor) to answer questions by those who require information, shows that the set legal norms are respected.

However, certain problems exist, and they are most expressed in certain imprecise and unclear legal provisions which protect confidentiality and secrecy of collected data and information. This problem cannot be solved by security services, nor the media, or civil society organizations. They must be solved by the state, by correcting and removing all dilemmas in the valid regulations, and enabling everyone to realize their constitutional and every other right in a legal manner.

Keywords: civil society, media, public, control and surveillance, security services, secrecy, transparency

* Овај рад је примљен 12. јула 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 13. септембра 2018. године

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

УДК 316.334.3(049.3)

DOI: <http://doi.org/10.22182/spm.6132018.16>

Михајло Манић*

*Факултет за дипломатију
и безбедност, Београд*

ПОЛИТИЧКИ МИТОВИ НЕОЛИБЕРАЛИЗМА



Миша Стојадиновић, Живојин Ђурић, *Политички митови неолиберализма*, Институт за политичке студије, Београд, 2017, 292 стр.

Монографијом, *Политички митови неолиберализма*, аутори храбро и аутентично, са спектром научне перспективе, указују на проблем митологизације и мистификације стварности. Под велом различитих политичких, интелектуалних, економских и војних сила „димном завесом“ замаскирани су управо они профитери који кришом користе благодати изворног неолиберализма, претварајући га у модерни и неприметни неокOLONИЈАЛИЗАМ. У том контексту сам неолиберализам постаје форма, флоскула или мртво слово на папиру, говорећи о демократским правима, слободи изражавања и имуности на цензуру и аутоцензуру, док друга страна медаље открива потпуно огољену суштину. Због тога Стојадиновић и Ђурић оштро указују на такву двострукост, двосмисленост и недоследност, која итекако заваарава лаике у жељи да неолиберализам прихвате као врхунско добро и решење многих економских, политичких, војних и егзистенцијалних питања демократског друштва. Наизглед, аутори константно,

* Електронска адреса аутора: mamihajlo@yahoo.com

с разлогом постављају питања, по принципу Сократове бабичке вештине, порађајући истину на начин који је доступан јавности у здраворазумском размишљању и тумачењу, не само узрока глобалних проблема, већ и истину кроз призму могућих последица. Како сами истичу, суштински проблем гашења демократских принципа се итекако може пронаћи у односу политике и морала, што са собом повлачи питање читаоца: Да ли су аморалност и неполитичност у истом односу?

Одговор на ова питања аутори посматрају кроз спектар моралности политике иако се кроз филозофску рефлексiju различито може коментарисати синтагма „политички морал“. Главна обележја се налазе у дихотомији односа доброг политичара и моралног човека. Аутори су свесни да анализа, наизглед, и није тако једноставна, нити се могу адекватно и шаблонски пружити исправни модалитети понашања. Свакако је на последице боље одговорити на крају, јер је аутентичније посматрати проблем у периоду настанка. Иако пребогата научним стваралаштвом, ни Античка Грчка није лако решавала моралност политике. У тим списима, што аутори директно не поцртавају, али очигледно на њих указују, се може, па чак и између редова, протумачити синонимна повезаност моралности и политичке користи. У психолошком смислу,

вулгаристичком дефиницијом да је „све интерес“, не мислећи само на материјалну корист, и овде се може применити слично тумачење да моралност може служити интересу. У кратком и садржајном хрестоматијском прегледу античких списа, ставова и мишљења о моралности *zoon politikon*-а, аутори показују разноврсност и широку лепезу могућег тумачења овог проблема. Читаоцу је свакако дозвољено да се према сопственим моралним начелима определи за став, што је једна од истакнутих карактеристика оваквог штива, уважавајући слободу мишљења и закључивања.

Драгоцену је антипод поставку генералне кохабитације морала и политике, кроз опречне ставове ЗА и ПРОТИВ или је могуће пронаћи компромис кроз тумачење ова два појма у контексту *per se*. Аутори са разлогом истичу различита схватања овог односа у којем са једне стране стоје они који би да се на пиједестал истакну моралне обавезе политичара, док су на супрот они други који не виде додирне тачке морала са политиком. И у овом делу, не желећи да било коју страну интензивно фаворизују, аутори приказују различите ставове и приступе научних стваралаца и аналитичара. Посебно се издваја, или је најблажа формулација, којом би се већина бранила, реална чињеница коју издваја Ричард Белами

(Richard Bellamy) говорећи да се моралност политичара не разликује у великој мери од оне коју има „обичан“ грађанин. Разлика је у томе што су политичари под рефлекторима јавности, стално на процени и на удару критичке јавности, те су аршини процене моралности другачији, мање отпорни и са нижим прагом толеранције. Да ли у прилог томе говори и макијавелизам са принципом: „Циљ оправдава средство“, иако се баш овако јасна дефиниција у његовом делу *Владацац* и не може пронаћи? Аутори ове полемике нас инспиративно наводе на даље читање, унутрашњу расправу са самим собом, правећи на моменте, са намером или не, занимљиве замке опредељења, својеврсно Кантоновим антиномијама – „колико за, толико и против“. Свакако је приметно да Стојадиновић и Ђурић итекако владају материјом и да се нису дали заварати, без обзира што се у одређеном тренутку чини да је са оваквом проблематиком тешко изаћи на крај, аутори потпуно једноставно, кроз прозор Окамове оштрице дефинишу неопходност кохабитације морала и политике истичући прецизно чињеницу да моралан човек једино као такав може бити добар политичар.

Управо у другом делу, *Политички мит и неолиберално отуђење човека*, аутори дефинишу мит и логос кроз супрот-

стављено дефинисање појмова, односно мит као говор, казивање о нечему имагинарном, идеолошком или бајковитом насупрот логосу који представља рационално промишљање стварности. Стојадиновић и Ђурић са намером анализирају ова два појма желећи да укажу на њихову међузависност и на не баш јасну разграниченост са политиком и моралношћу. Посебно указују на такав проблем у тренуцима конфликтних ситуација и времена која турбулентно прожимају наше друштво и као непресушан расадник информација даје адекватне примере митологизације појединаца, вођа јавног мњења, *Ibidem* вођа (прим. аут.) и „свезнајућих“ политичких митова. Политика веома често кокетира са митовима, веома искусно манипулишући основном структуром мита, преиначавајући његову основну садржину прилагођавајући је тренутним датим политичким потребама и интересима, при чему се моралност дезавуише као непотребан агенс који може успорити друштвени напредак. Таква врста искривљене политичке сфере мита доприноси развоју Марксове алијенације замагљујући суштину човековог бивствовања, претварајући га у машину за производњу профита. Наизглед се чини да то утире пут ка развоју, али аутори скрећу пажњу да у том контексту тржишни принци-

пи постају једино мерило развоја. Такав приступ деградира културну, економску, моралну, па и политичку сферу, дајући приоритет хиперпродукцији, зеленаштву и неконтролисаној богаћењу појединаца. Циљ таквог неолиберализма је стварање потрошачке културе, која своје негативне реперкусије има и на науку.

У даљој монографској расправи, аутори „инфицирани“, већ анализираним проблемима све више сазнавају и отварају нова, недовољно разјашњена, питања у научној заједници. Због тога њихова даља анализа дотиче и питање *Судбине националне државе и националног идентитета у епохи глобализације*. Немали број аутора је покушао да да конкретан одговор на дезавуацију националног идентитета под утицајем глобализације и глокализације. Стојадиновић и Ђурић веома прецизно истичу противуречност овог односа истичући да глобализација, са једне стране, комплексно утиче на интензитет стандардизације начина живота а све под незауостављивим утицајем информационих технологија и масовних медија. Са друге стране, немогуће је изузети другу крајност која пројектује ширење културних, политичких и социјалних супротности, али и сарадње међу припадницима различитих народа. Аутори не упадају у наивно вулгаристич-

ки једностранни приступ и однос према глобализацији, већ отворено, директно и подржавајуће истичу и добре стране процеса глобализације, не либећи се да поцртају повећање покретљивости становништва и капитала, као и рушење националних баријера и десуверенизације националних држава. Главно питање, које аутори истичу, брине социјалне мислиоце а на које је тешко изнети правичан одговор: Да ли глобализација значи уједно и крај националне државе? Стојадиновић и Ђурић у оштрој критичкој полемици са ставовима савременика и мислилаца на ову тему стоје на ставу да национална држава не представља баласт којег се треба по сваку цену ослободити, већ је то неолиберални концепт приватизације. У великој мери потврђују националне државе, као што су Бразил и Индија, које директно руше економски концепт глобалне економије. Осим питања опстанка националне државе, ништа мање се не намеће и проблем суверенитета у савременом друштву. Опстанак може обезбедити искључиво непрестани рад и развој демократског и националног капацитета политичких институција једне државе. Аутори, са чврсте позиције, истичу своје слагање да државу одликује: постојање територије око које постоје јасно одређене границе, становништво које живи на

тој територији, као и суверена власт, али отвореним остављају питање какве то реперкусије може имати на друге земље, посебно оне које долазе као државе другог и трећег реда, када у савременој ери глобализације, када тржишни токови у многама прелазе границе држава, и то без постојања адекватних контролних механизма на глобалном плану, суверенитет држава бива нарушен наведеним неспутаним и доминирајућим тржишним силама. Тиме Стојадиновић и Ђурић указују на наступајући период и све чешће истицане полемике за и против уласка у ЕУ и опасности прихватања европског идентитета за национални.

Према логичком следу, било би беспредметно пропустити тематску целину која се бави односом политике и насиља. За неке је политика, сама по себи, насиље. Одатле се намеће синтагма „политичко насиље“, које се из речи политичара разуме као неопходно, демократско, са циљем заштите интереса грађана. Због тога аутори представљају могућа тумачења једног истог појма у сврху политичког насиља или по принципу „значи онако како мени у датом тренутку одговара“. Све чешће се користе различити еуфемизми како би се „разумније“ објаснило политичко насиље, на граници војне интервенције. Зато није ретко чути флоскуле као

што су: „хуманитарна интервенција“, „праведни рат“, „борба за демократију“, „превентивни рад“, „заштита људских права“, „борба против тероризма“... Са друге стране, паралелно са политичким насиљем, све је интензивније и изазовније пермутовати синтагму и бавити се проблемом насиља у политици. Иако на први поглед промена реда речи може указивати на синониме, очигледна је разлика и посебно упечатљива у „демократском парламентаризму“. У овом одељку присутна је латентна жеља аутора да се баве и овом проблематиком, али научност и стручност подразумева суштину, конкретну анализу и синтезу, те су Стојадиновић и Ђурић успели да избегну могућу замку ширине, у коју би их увукла полемика о насиљу у политици.

Аутори кроз садржајну, научну, професионалну и визионарску анализу с правом закључују да увођење слободног тржишта као универзалног решења, које ће донети благодети и решити све проблеме, при чему се основе процеса транзиције базирају на неолибералним принципима, одједном показују огромну слабост. Такав став практично потврђује лоше примењен модел транзиције у Србији. Чињеница је да је капитализам далеко, а можда и недостижно светло у тунелу а да је демократија још увек само жеља, те је садашње

стање потпуно реално окарактерисати као хибридни социјализам у тешким оковима. Број синромашних је у сталном порасту, незапосленост се тремо тетура и константно саплиће о исти камен привредног застоја, што је последица и лоших приватизација које дезавуишу економски развој и социјалну несигурност. Са друге стране Стојадиновић и Ђурић указују на пољуљано поверење грађана у државне институције, посебно у политичаре. Кроз анализу истраживања лако се може доћи до закључка да је сумња у посвећеност политичара проузрокована многобројним изборним обећањима која се тешко, дуго или никако не остварују.

Са разлогом се намеће, што аутори у монографији поцртавају, закључак да не постоји униформисани модел друштва-

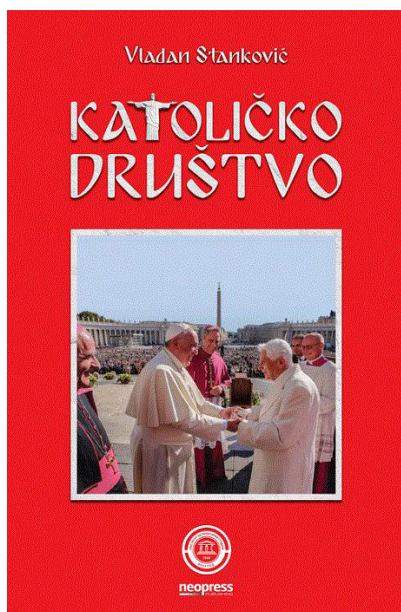
но-економског развоја који државе могу применити. Свако мора свој пут пронаћи, уважавајући све моралне, политичке, економске, привредне и друштвене ресурсе. Преписивати неолиберализам као развојни концепт је потпуно погрешно, јер према моделу великих светских сила, можемо сазнати у којој мери је он штетан за друштво. У прилог томе нам говори и велика светска економска криза која евидентно показује да ни развијене земље нису имуне на негативне реперкусије неолибералног тржишног поретка. Решење је у ономе што нам на крају аутори нуде кроз демистификацију и демитологизацију савременог друштва наглашавајући да неолиберални модел глобализације мора бити замењен моделом „глобализације са људским ликом“.

УДК 316.74:272(049.3)

DOI: <http://doi.org/10.22182/spm.6132018.17>

Јелена Миљковић Матић*
Институт за политичке студије,
Београд

КАТОЛИЧКО ДРУШТВО



Vladan Stanković, *Katoličko društvo: kultura, ustanove, razvoj, politika*, Biblioteka Religija i društvo, Knjiga 1, Neopress – Institut za političke studije, Beograd 2017, 410 str.

Књигом *Католичко друштво* њен аутор, др Владан Станковић, научни сарадник у Институту за политичке студије у Бео-

граду, наставио је објављивање резултата рада на свом пројекту, у оквиру кога осветљава однос између друштва и у њему доминантне религије. Станковић је ову планирану серију издања започео књигом *Православно друштво*, која је објављена 2014. године. У својој најновијој књизи, *Католичко друштво*, другој у серији, аутор прилази осветљавању теме из широког дисциплинарног фронта, састављеног од социологије религије, социологије развоја, политикологије религије, религиологије и економике религије.

Књигу *Католичко друштво* препоручили су за штампање др Драгољуб Ђорђевић, редовни професор социологије религије на Машинском факултету Универзитета у Нишу и др Љубиша Митровић, редовни професор емеритус социологије развоја на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. Књига је потпуно и одговарајуће опремљена: како у садржају, од стране аутора, научним апаратом и логиком излагања; тако и пригодним графичким решењем корица које ликовним средствима подржава тему, те прегледним дизајном страница који омогућава лако праћење и снажажење у обимном тексту.

Бројне фусноте, њих нешто преко хиљаду и девет стотина, осим основних референци, доносе цитате тврдњи на које се

* Електронска адреса ауторке: jelena.miljkovic.matic@ips.ac.rs

аутор позива. На тај начин је Станковић читаоцу омогућио да на удобан начин, без потребе за сопственим ангажовањем у библиотекама, стекне општи увид у сваки релевантан текст. Читалац је добио ширу слику одмах ту, у књизи коју чита, а ипак без оптерећивања главног текста узредним подацима. Овакав однос према изворима показује ауторову умешност у списатељском економисању.

Читаво излагање садржаја књиге *Католичко друштво* аутор је поделио на седам одељака. Поред Увода и Закључка, то су још: 2. Култура, 3. Установе, 4. Друштвени односи, 5. Развој и 6. Политика. Ови једноставни наслови представљају, опет, као и фусноте, још једно излагање у сусрет читаоцу, удобно сусретање са иначе гломазним текстом и његовим сложеним садржајем. То јест, на овај начин је, још једном, аутор показао своју умешност у промишљању вештине писања.

У Уводу, како и приличи, Владан Станковић наговештава о чему ће писати. Ако напоменемо да се Увод простире на 29 страна постаје јасно да је књигу *Католичко друштво* њен аутор осмислио пажљиво. У првом делу Увода он нас обавештава о својим намерама: „Ово је књига о друштвеним облицима католичке вере; још прецизније: друштвеним манифестацијама католичанства“, то јест о томе

„како изгледа једно идеално-типско католичко друштво“. Даље у Уводу аутор смешта католичанство у време и простор – у потпоглављу „Временско мапирање католичанства и католичка географија“. Овај одељак је пригодно опремљен мапама и графиконима, који подржавају Станковићево излагање на тему просторног и временског распрострањања католичанства. У овом потпоглављу сазнајемо да се аутор одлучио да се оријентише „само на она друштва у којима делује Латинска црква (тзв. „римокатолици“).“ Оваквим опредељењем својих истраживања Станковић је посредно показао своју сензитивност у погледу вероисповесних нијанси, то јест да сам припада хришћанству које се разликује не само од католичких него и прецизније од „латинских“, од оних која су оријентисана на Рим, на Ватикан, на папу, као на свој богословски центар. Јер, католичанством он, иначе, назива све вероисповести које нису православне или протестантске. Да је Владан Станковић којим случајем таоиста или хиндуиста он вероватно не би разумео ове нијансе у хришћанству. То је један од разлога због којих је књига *Католичко друштво* веома значајна: потичући из пера једног православаца она осветљава (римо)католичанство из угла довољно блиског да га разуме, а опет дистанцираног

толико да стоји на непристрасном становишту.

Из првог дела Увода сазнајемо, дакле, да је католичанство много шири емпиријски појам него што је апологетски досег Ватикана, то јест *римо*-католицизма. Због тога се Владан Станковић фокусирао само на то да опише „друштвене односе у већинским заједницама католика“, са нарочитим освртом на распрострањавање ових односа на политичку и економску сферу. Све остале информације се роје око овог језгра књиге Владана Станковића; док бројне друге области остају необухваћене књигом *Католичко друштво*, што је и разумљиво с обзиром на обим и сложеност теме која би се под тим насловом могла подразумевати.

Даље у Уводу, у потпоглављима „Истраживачки оквир“ и „Теоријско утемељење и методске поставке“, Владан Станковић нас обавештава о научним средствима помоћу којих је приступио истраживању. Ту можемо сазнати око којих концепата ће се градити књига – у тематском, предметном и појмовном смислу. На пример, ту се налазе елабориране дефиниције свих основних појмова око којих се конструише садржај књиге: хришћанства, католичанства, друштва, културе, развоја, установе, политике. Аутор је узео нематеријални аспект културе – идеје, вредности, нор-

ме, значења – који је назвао спиритуалистичком концепцијом у социологији, као оквир у коме ће оперисати различитим методима да би спознао утицај који један религијски систем остварује на сложени живот друштва.

Поглавље „Култура“, подељено на два дела, објашњава прво суштинске католичке концепте, из којих ниче карактеристичан поглед на свет – онострани и овоземаљски. Аутор је издвојио неколико богословских и етичких појмова, излучених из дела најзначајнијих католичких догматичара, Блаженог Августина и Томе Аквинског. Владан Станковић је као особене католичке концепције истакао „логизам“, „христоцентризам“ и „антрополошки песимизам“, а потом још „солидаризам“, „друштвени активизам“ и „друштвени функционализам“. Кроз ове појмове католичка црква изражава своје виђење стварности, како на Небу тако и на земљи. Даље у поглављу „Култура“, аутор посвећује посебну пажњу овоземаљском виду манифестовања „католичке сакралне културе“ у области „нормативног, политичког и економског“ израза, које и разматра до краја одељка.

Поглавље „Установе“ је најобимније у *Католичком друштву*, јер нам доноси структуру католичке цркве. Ту налазимо, прво, потпоглавље „Устројство католичке цркве“,

где су описани папа, кардинали, римска курија, конгрегације, папска већа, папски судови, уреди, папске комисије и „остала надлештва“. Посебно потпоглавље је добила инквизиција, да би у следећем аутор описао католичке монашке редове, укупно њих једанаест. Највише страна међу монашким редовима добила је чудновата организација *Opus Dei*, „нека врста симбиозе монашког реда, лаичког апостолата и личне прелатуре (све то помало, а опет ништа од тога потпуно посебно)“, као најприсутнија у данашњем свету јер интегрисана у модерно друштво.

Поглавље „Друштвени односи“ аутор је конципирао према економском тежишту око кога се граде односи: као феудални, који су фокусирани на земљу, са класичном индоевропском троделном структуром друштва које се, у основи, састоји од сељака, племића и духовника, то јест произвођача, ратника и молитеља Богу; те, као градски, који се граде око робе и личних интереса, дајући нове пресеке кроз друштво. Градови су, тако, амбијент који карактеришу интелектуалци, трговци, занатлије, индустријски произвођачи – фабриканти и радници. Све ове карактеристичне групе је Владан Станковић осмотрио са становишта католичких погледа на суштинске појмове и појаве везане уз друштвене

сталезе и класе. То су, на пример, рад, ратовање, новац или знање, те за њих карактеристичне делатности. Сместио их је Станковић, на крају, у сложени друштвени контекст одређених историјских периода.

Пето поглавље носи наслов „Развој“. У њему аутор посвећује пажњу оном аспекту друштвеног живота који најчешће представља мотор развоја једног друштва – економском аспекту стварности. Станковић наступа са становишта да је данас у католичким земљама доминантан економски модел настао у земљама са „протестантском културално-цивилизацијском матрицом“, што његово истраживање нужно окреће према прошлости, где очекује да нађе „обрисе једне аутентичне католичке економске политике“. Савременим економским појмовима он објашњава средњовековно друштво Западне Европе: његов однос према новцу, богатству, различитим начинима зарађивања, раду, производњи. Поред потпоглавља, дакле, које носи назив „Економска политика“, овде се налази и потпоглавље „Католичанство и савремени друштвени развој“ у коме аутор доноси своја сазнања о релацијама између католичке доктрине и цркве према модерним економским појавама. Читавих тридесет страна је посветио аутор анализи папских енциклика „од краја 19. века наовамо“, са

становишта односа цркве према актуелним друштвеним појавама и проблемима. Поглавље „Развој“ окончава Владан Станковић кратким потпоглављем „Католичка пословна етика“, које представља дериват претходног излагања и односи се на савремено друштво. Више о томе вероватно није било могуће рећи – сазнајући посредним путем, у условима доминације „протестантске културално-цивилизацијске матрице“.

Последње поглавље пре „Закључка“ носи наслов „Политика“. У њему нам аутор описује становишта с којих католицизам врши утицај на друштво, те путеве којима свој утицај остварује и циљеве које тежи да оствари. Посебну пажњу је Станковић посветио, у том смислу, монашким редовима, који су и настајали управо захваљујући различитим схватањима и тумачењима начина на који се богословска учења сусрећу са овоземаљским животом. Такође нам је аутор у овом поглављу предочио како изгледа сусрет католицизма са „великим идеологијама савременог доба“: либерализмом, национализмом, фашизмом, модернизмом/американизмом и марксизмом. Последња два потпоглавља се односе на учешћа папа у међународној политици, као и на геополитику Ватикана. Ове две иначе велике теме аутор је представио, овом приликом, у крат-

ко, уопштеним освртима, само назначујући велику научну област ватиканологије.

Владан Станковић је успео да одржи у свом *Католичком друштву* јасноћу мисли, која се огледа у јасноћи израза. Он води читаоца речима једноставним, колико је то могуће, кроз нимало једноставну тематику. Аутор је прилично добро изишао на крај са сажетим представљањем читаоцима католичких учења – како теолошких тако и друштвених погледа католичке цркве – иако је претерано сажимање ових тема ипак довело до тога да су поједине реченице обременене садржајем који би лако могао испунити више страна текста. *Католичко друштво* није, ипак, књига о католичкој теологији нити о католичкој цркви, него о друштву које трпи утицај католичких погледа на свет. А ради приближавања те теме православном читаоцу нужно је било упознати га са претходним основним знањима о католицизму. А да не би, даље, књига имала преко хиљаду страна, нужно је, опет, било сажети помоћне садржаје у најмања могућа литерарна паковања.

Као што је у својој првој књизи из ове серије, у *Православном друштву*, Владан Станковић показао своје лично православно опредељење у посвети књиге, тако је и овог пута, у *Католичком друштву*, посвета открила нешто о лич-

ним ауторовим ставовима и промишљањима. Књига је, наиме, посвећена „Сенима надбискупа барских, примаса Србије“. Оваквом посветом Станковић је приказао широко постављено схватање своје родне, српске нације, као народа у коме се остварује „контактна култура трију вера“ (Мило Ломпар). Јер, барски надбискупи, са својом титулом примаса Србије, документованом од 15. века – док су Османлије владали над српским народом и земљама, а Српска православна црква се борила за опстанак – представљали су аутохтони српски римокатолички клир. Они су, такође, показатељ пресецања које је вера учинила кроз етничко јединство народа, чега последице осећамо и данас. Па, ако је културом представљена етничка посебност, а вероисповест узмемо за део културе, онда се верском диференцијацијом успоставља и етничко уразноличавање у одређеној мери. Тако дотадашњи блиски сродници постају странци по вери, а дотадашњи странци по свему постају браћа по вери. А даље је све ствар избора: хоће ли се човек декларисати као Србин католик или као Хрват, а можда као Бокел, или као Црвени Хрват, или, пак, као Црногорац који пише латиницом свој црногорски језик и заговара самосталност Црногорске православне цркве. Или, још пре, хоће ли га надлежне структуре моћи

административно одредити овако или онако, што ће потом бранити институционалним насиљем. Ето, већ сама посвета којом је Владан Станковић започео своју књигу *Католичко друштво* покреће мноштво питања која се на српској етничкој територији постављају кроз читав период Новог века, дајући историјске одговоре који никада нису једнозначни и коначни. Ову посвету аутора књиге можемо схватити и као позив православно одређеним читаоцима – којих је већина у Србији, где се књига први пут објављује – да обрате пажњу на српску римокатоличку традицију, да је не занемарују и не презиру, да не би на тај начин кидали сродност са својом иноверном браћом и одрицали се великог дела културе и историје која се по свему осим по већинској вери може и треба да сматра српском културом и историјом. Јер, српско етничко име је вековима одавно било распрострањено далеко изван његових модерних националних граница.

Покушали смо да ишчитамо поруку коју је аутор *Католичког друштва* имао да пошаље читаоцу у своје лично име кроз посвету књиге – надахнут темом, али ипак изван њеног главног тока. Надамо се да нисмо само читали у посвету књиге сопствена размишљања – мада је читаочева пројекција на текст саставни део писаног саобраћања. У сваком

случају, *Католичко друштво* је књига вредна читања, јер доноси систематизована сазнања о вероисповести која је у многоме утицала на изглед данашњег света – не само у верском погледу, већ и у политичком и културном погледу. Католичанство је утицало и на историју оних друштава која су са њим долазила у близак контакт, као што је то случај са нашим, српским друштвом, коме и сам аутор књиге припада. *Католичко друштво* је књига која

може бити просветљујућа за читаоце који данас живе у Србији – земљи која већ двестотинак година покушава да се уклопи у политичке и културне стандарде Европе основане у великој мери на римокатолицизму, а која, ипак, о тим основама нема dostatних обавештења. Надамо се да ће књига Владана Станковића, *Католичко друштво*, наићи на добар пријем код српске читалачке публике, како у научној тако и у широј заједници.



УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа *Српска политичка мисао* прихвата радове који су уређени на следећи начин.

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту Times New Roman, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносити командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту *Times New Roman*, величина слова **10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- **приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:**
 - Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
- **приликом навођења чланака из часописа:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излажења и број стране.
 - **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.
- **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**
 - Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.
 - **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.
- **приликом навођења извора са Интернета (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):**
 - Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.
 - **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013
- **приликом навођења архивске грађе:**
 - мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.
- **приликом навођења прописа/закона:**
 - Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.
 - **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.
- **приликом навођења публикација у новинама:**
 - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања
 - **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчилов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.
- **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:**
 - Исто, број стране
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54. Исто, стр. 55
- **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:**
 - Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.
 - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав. дело, стр. 54.

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фусно-тама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - *Bold* (фонт 12), испод тога наслов рада на енглеском великим словима - *Bold* (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима политиколошке тематике.

Рокови за достављање радова су: **1. фебруар, 1. мај, 1. август, 1. новембар.**

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа, www.spmbeograd.rs.

Текстове слати у електронском облику на адресу:
redakcija@spmbeograd.rs.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензената је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

СРПСКА политичка мисао / главни и
одговорни уредник Живојин Ђурић. Vol. 1, br.
1/4 (1994) - . - Београд (Светозара Марковића
36): Институт за политичке студије,
1994 - (Београд: Birograf comp.). 23 см

Тромесечно. - Има издање на другом
медијуму: Српска политичка мисао (CD-
ROM изд.) = ISSN 1452-3108. Има издање на
другом језику; Serbian Political Thought =
ISSN 1450-5460
ISSN 0354-5989 = Српска политичка мисао
(Штампано изд.)
COBISS.SR ID 102782215